

studii

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR

CONTRIBUŢII LA PROBLEMA STĂPÎNIRII TURCEŞTI ÎN
BANAT ŞI CRIŞANA de I. TOTOIU

ASPECTE NOI ALE VIETII LUI N. BĂLCESCU ÎN LUMINA
UNOR DOCUMENTE INEDITE de G. ZANE

DREPTUL BIZANTIN ÎN ȚĂRILE ROMINE. ÎNDREPTAREA
LEGII DIN 1652 de GH. CRONȚ

DATE NOI PRIVITOARE LA IOAN PIUARIU-MOLNAR
de AL. NEAMȚU

TEXTELE CELOR DOUĂ ÎNȚELEGERI, ÎNCHEIATE ÎN 1437
ÎNTRE RĂSCULAȚII ŞI NOBILI, DUPĂ DOCUMENTELE
ORIGINALE de L. DEMENY

O ÎNDREPTARE DE TEXT ÎN CRONICA LUI THEOPHANES
de ILSE ROCHOW (Berlin)

CITEVA DATE NECUNOSCUTE DESPRE STOIAN INGE
VOIVODA de S. IANCOVICI

DIN CORESPONDENȚA LUI IOAN BOGDAN CU SAVANȚII
RUŞI de M. DAN

ANUL XIII — 1960

1

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI INSTITUTUL DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

1

ANUL XIII

1960

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

www.dacoromanica.ro

„STUDII” REVISTĂ DE ISTORIE
APARE DE 6 ORI PE AN

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI (directorul Colegiului de redacție); EUGEN STĂNESCU (redactor șef); acad. A. OTETEȘ; T. BUGNĂRIU, membru corespondent al Academiei R.P.R.; B. BALTEANU; L. BÁNYAI; M. BERZA; V. CHERESTESIU; V. MACIU; GH. MATEI.

Redacția : București, B-dul Generalissimul Stalin nr. 1
Telefon : 18.25.86

S U M A R

	<u>Pag.</u>
STUDII	
I. TOTOIU, Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana . . .	5
G. ZANE, Aspecte noi ale vieții lui N. Bălcescu în lumina unor documente inedite	37
GH. CRONȚ, Dreptul bizantin în Țările Române. Îndreptarea Legii din 1652 . . .	57
NOTE ȘI COMUNICĂRI	
AL. NEAMȚU, Date noi privitoare la Ioan Piuaru-Molnar	83
.. DEMÉNY, Textele celor două înțelegeri, încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documentele originale	91
S. GOLDENBERG, Moara de hirtie din Sibiu în secolul al XVI-lea	113
ILSE ROCHOW (Berlin), O îndreptare de text în cronica lui Theophanes	119
S. IANCOVICI, Cîteva date necunoscute despre Stoian Inge Voivoda	121
M. DAN, Din corespondența lui Ioan Bogdan cu savanții ruși	129
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ	
Seminarul Internațional de Arheologie Slavă de la Moscova (<i>M. Petrescu-Dîmbovița</i>); Călătorie de studii în R. P. Ungară (<i>I. Totoiu și Tr. Lungu</i>); Conferința științifică de la Berlin despre imperialismul german și al doilea război mondial (<i>V. Maciu</i>); Cronică	141
RECENZII	
* * * Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, București, Ed. politică, 1959, 800 p. (<i>I. Apostol și L. Ștefănescu</i>)	161
* * * Bazele filozofiei marxiste, București, Ed. politică, 1959, 788 p. (<i>I. Bercu</i>). . . .	173
** Aus der Byzantinischen Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Griechisch-Römische Altertumskunde). Herausgegeben von Johannes Irmscher — Vol. I și II — Akademie-Verlag, Berlin, 1957 (<i>Eugen Stănescu</i>)	183
A. F. MODRZEWSKI, Opera Omnia, vol. I—IV, Varșovia, Polska Akademia Nauk 1953—1958 (<i>P. P. Panaitescu</i>)	192

Revista arhivelor. Seria nouă, nr. 2/1958 și nr. 1—2/1959, București (L. Ștefănescu);
Istoriceski pregled, nr. 1—6/1958, Sofia (N. Ciachir) 197

INSEMĂNĂRI BIBLIOGRAFICE

- Istoria României.** — GH. ȚUȚUI și AL. POPESCU, Zdrobiți de popor (Falimentul partidelor burghezo-moșierești), 1944—1947. București, Ed. politică, 1959, 116 p. (L. Ș.); * *. Documente din Istoria Uniunii Tineretului Comunist din România. 1917—1944. București, Ed. tineretului, 1958, 494 p. (I. A.). **Istoria U.R.S.S.** — P. P. LIPILO, КПБ организатор и руководитель партизанского движения в Белоруссии в годы Великой Отечественной Войны, Minsk, Ed. de stat a R.S.S.B., 1959, 260 p. (I. O.); P. K. ALEFIRENKO, Крестьянское движение и крестьянский вопрос в России в 30—50-х годах XVIII века, Moscova, Ed. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1958, 421 p. (A. C.); I. A. BAKLANOVA, Рабочие судостроителей России в XIX веке, Moscova-Leningrad, Ed. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 236 p. (I. O.). **Istoria Universală.** — ZIJA SHKODRA, Shqipëria në Kohën e Tanzimatit (Albania în timpul tanzimatului). Tîrana, 1959, 70 p. (G. M.); TRUONG ȘIN, La révolution d'Août. Hanoi, 1958, 308 p. (S. C.); * *. Rok 1905. Prameny k revolučnímu hnutí a ohlasu první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905—1907 (Anul 1905. Izvoare privind mișcarea revoluționară și ecoul primei revoluții ruse în țările cehce, în anii 1905—1907). Praga, Ed. Acad. cehoslovace de științe, 1959, p. 677 (Tr. I.-N.); * *. Comitato Internazionale di Scienze Storiche. Atti del X Congresso internazionale, Roma 4—11 settembre 1955, Roma (1957), 878 p. (A. I.); KAROL BUCZEC, Ksiazeczka ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej (Populația aservită principelui în Polonia feudalismului timpuriu). Wrocław-Krakovia, Ed. Acad. polone de științe, 1958, 106 p. (A. C.); RUDOLF FORBERGER, Die Manufaktur in Sachsen vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts. Akademie-Verlag, Berlin, 1958, VI + 456 p. + 2 h (C. Ș.). **Bizantinologie.** — IHOR ŠEVČENKO, The zealot revolution and the supposed genocide colony in Thessalonica. профессор St. P. Kyriakidis, Thessalonica, 1953, p. 603—617 (E. F.); M. M. FREIDENBERG, Эпскуссия в Византии XI—XII (Великолуцкий Государственный Институт, Ученые записки, т. 1958 года), p. 339—365 (E. F.). **Biblioteconomie, Arhivistică, Muzeografie.** — * *. Bibliografia storica nazionale. Anno XIX — 1957, Bari, Gius. Laterza e Figli, 1959, XXVIII + 197 p. (P. S.); * *. Bibliografie Československé historie za rok 1956 (Bibliografia istoriei cehoslovacei pe anul 1956), Praga, 1959, 222 p. (A. C.); M. VEKOVA-TELBIZOVA, K. TELBIZOV, Народната носия на банатските българи (Portul popular al bulgarilor din Banat). Sofia, Ed. Academie bulgare de științe, 1958, 54 p. + XXXIII pl. 21/28 (A. R.); ERNST SCHUBERT, Der Naumburger Dreikönigsaltar. Akademie-Verlag, Berlin, 1957, 25 p. + 15 pl. (A. I.); LIU KUO-CHUN, Story of the chinese book. Peking, 1958, 88 p. + 4 pl. (Al. D.)

215

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA STĂPÎNIRII TURCEȘTI ÎN BANAT ȘI CRIȘANA

DE

I. TOTOIU

Trecutul ținuturilor românești ocupate de turci, adică al teritoriilor care au stat sub directă administrație turcească — cum au fost Banatul, Crișana, sau raialele de la Dunăre ca Turnu, Giurgiu, Brăila — în afară de faptele de arme, este foarte puțin cunoscut. Nu se știe aproape nimic despre viața economică, socială și culturală care s-a desfășurat în părțile acestea în timpul perioadei de dominație otomană, încît orice informație care ar putea servi la reconstituirea acestui trecut, este pentru noi, de o valoare deosebită. Pe baza unor informații încă neutilizate, am schițat, în cele ce urmează, cîteva aspecte din viața iobăgimii din Banat și Crișana, în legătură cu unele așezăminte religioase și de „binefacere” ale marelui vizir Mehmet Köprili, a căror prezentare constituie tema centrală a studiului de față.

Numele marelui vizir Mehmet Köprili se leagă de istoria Transilvaniei prin campaniile sale din anii 1658—1660, care au ruinat țara și au determinat, pînă la urmă, dispariția ei din rîndul statelor europene. Pe de altă parte, acțiunea lui se leagă de perioada marilor campanii pentru cucerirea bazinei carpatice, pe care, la distanță de un secol, caută să le continue, ducînd la sfîrșit opera rămasă neterminată a lui Soliman I.

I. ÎMPREJURĂRILE FORMĂRII PAȘALICURILOR DE TIMIȘOARA ȘI ORADEA

Soliman I reușise să ocupe, în curs de un sfert de veac, o mare parte din Ungaria. În 1541, partea centrală a Ungariei era prefăcută într-o provincie turcească : pašalicul de Buda, care avea să servească drept punct de sprijin pentru campanii viitoare. În același timp Transilvania, mărită cu Banatul, Crișana și Maramureșul devine un principat autonom, sub suzeranitatea sultanului. Față de încercarea Habsburgilor de a pune stă-

pînire pe Transilvania, turcii ocupă, în 1552, Banatul pînă în munți, apoi în anii următori, trecînd Mureșul, se întind pînă la Criș. Pe teritoriul cucerit, se înființează o nouă provincie turcească, pašalicul de Timișoara, pentru supravegherea mai de aproape a Transilvaniei. Pașalicul (numit în acte: *eyalet* sau *vilayet*) este împărțit în mai multe *sangeace*, districte administrative și militare, conduse de cite un *sangeacbei*, și are în frunte un *beglerbei* (beul beilor), care întrunește în mîinile sale toată puterea civilă și militară; de el depinde soarta întregii populații supuse. Se preocupa însă prea puțin de nevoile ei. Autoritățile turcești nu se ocupau decît de interesele populației musulmane.

Justiția a fost încredințată unui număr de judecători numiți *cadii*; fiecare cadiu stătea în fruntea unei circumscripții judecătorești numită *caza* (sau *cadâ*, sau *cadilic*) și împărțea dreptatea după prescripțiile Coranului, avînd drept de jurisdicție asupra musulmanilor, ca și asupra nemusulmanilor. Un *defterdar* avea în mîină finanțele pašalicului. Era un personaj foarte important trimis totdeauna de la centru.

O dată cu instaurarea stăpînirii turcești s-au petrecut în Banat și Crișana mari prefaceri economice și sociale. Vechea clasă dominantă, proprietarii feudali și împreună cu ei oamenii bogați, a fugit din calea turcilor peste graniță, în Transilvania sau Ungaria habsburgică. Pămîntul a fost luat în stăpînire de o nouă clasă dominantă: musulmanii cuceritori. Populația supusă — orășeni, țărani, nobili sărăciți — rămasă pe loc, numită *raiâ*, adică turmă, era lipsită de orice drepturi politice și obligată să muncească pentru cuceritori, care o tratau cu un dispreț fără margini. Așa, de pildă, raialei îi era interzis să poarte arme, să se îmbrace la fel cu turcii, să-și clădească locuința mai înaltă decît a vecinilor turci; cînd întîlnea un musulman, dacă era călare, trebuia să descalece și, trăgîndu-se la o parte, să salute respectuos. Juridic, deci, toți creștinii supuși erau egali între ei. În privința obligațiilor fiscale, s-au creat două categorii: orășenii care, în schimbul unor taxe speciale, se bucurau de anumite privilegii, și locuitorii satelor care au schimbat doar vechiul stăpîn cu altul nou. Iar acesta din urmă i-a creat o situație și mai grea decît avusese înainte: țărani erau iobagi legați de glie; fugarii puteau fi urmăriți pînă în termen de 15 ani și din secolul XVII, chiar pînă la 30 de ani¹.



Curînd, după moartea lui Soliman I, Imperiul Otoman intră în faza de decădere, care cu trecerea vremii se tot accentuează. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea situația era deosebit de gravă. După cum se știe, turcii nu se interesau de dezvoltarea forțelor de producție; se mărgi-

¹ Aprecieri asupra dominației otomane în bazinul carpatic, la G. Jacob, *Aus Ungarns Türkenzeit*, Frankfurt a. M., 1917; G. Gragger, *Türkisch-ungarische Kulturbeziehungen*, în *Ungarische Bibliothek*..., Berlin și Leipzig, 1927. O analiză a problemei feudalismului turc în lumina marxist-leninistă o încearcă B. A. Tvetkova în *Contribuții la studiul feudalismului turc în Bulgaria*, în sec. XV—XVI (trad. rom. în mss.). Vezi și J. Kabrda, *Les problèmes de l'étude de l'histoire de la Bulgarie à l'époque de la domination turque*, în *Byzantinoslavica*, XV (Praga, 1954), p. 173—208.

neau la exploatarea popoarelor supuse. Totuși în epoca marilor curceri, clasa dominantă turcă nu trăia numai din exploatarea iobăgimii. Sursa principală de venituri o constituia jaful teritoriilor cucerite, și numai în al doilea rînd intrau în socoteală veniturile pe care le scoteau de la iobagii lor. Dar încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se produce un dezechilibru în raporturile dintre turci și statele europene. Pe cînd în acestea din urmă se constată mari schimbări — o rapidă dezvoltare a forțelor de producție, nașterea și dezvoltarea sistemului capitalist — Turcia, stat militar feudal, cu singura preocupare de a cotropi mereu noi teritorii, rămîne mult în urma lor. Nu mai e în stare să facă noi cuceriri și, pe măsură ce slăbesc cuceririle în afară, seacă și principalul izvor de îmbogățire al feudalilor — jaful provinciilor cotropite — și în noile condițiuni, pămîntul și munca țăranilor devin sursa principală de venituri¹. Mai mult chiar, în același timp, o dată cu creșterea relațiilor marfă - bani (în Turcia destul de lentă încă), creștea și nevoia de bani a feudalilor², și aceștia caută să-și mărească veniturile punînd mereu noi sarcini pe umerii iobagilor. În teritoriul ardelean de sub ocupația turcească se constată acest fenomen mai ales în a doua jumătate a secolului al XVII-lea³. Dar exploatarea nu putea fi împinsă peste o anumită limită, fără a ruina gospodăriile țăranilor care-i hrăneau. Singura soluție pentru a ieși din această criză părea a fi cotropirea de noi teritorii prin reluarea războaielor de jaf. Mehmet Köprili, mare vizir din 1656—1661, reinviază politica războinică din secolul al XVI-lea, și toate țările vecine cu Turcia : Ungaria, Transilvania, Polonia, Ucraina, Rusia, devin obiectiv al agresiunii turcești.

Începutul îl va face cu Transilvania. Prilejul de război împotriva Transilvaniei l-a dat faimoasa expediție din Polonia a lui Gh. Rákóczy II. Urmînd exemplul lui Ștefan Báthory, care, ca principe al Transilvaniei, obținuse și coroana de rege al Poloniei, aproape toți principii Transilvaniei s-au străduit să ajungă pe tronul polon. Această tendință însemna însă mai mult decît o simplă ambiție dinastică. Era un principiu de politică externă — concepție tot a lui Ștefan Báthory — care avea ca substrat ideea unei confederații a statelor din răsăritul Europei împotriva turcilor⁴, și care se impunea în mod necesar principilor din vecinătatea Turciei. Poarta își dădea seama de această eventualitate și căuta s-o prevină. În cazul

¹ S. D. Skazin, A. S. Samoilo, A. J. Cistozvonov, *Istoria Evului Mediu*, vol. II, Brașov (f. a.), p. 5, 476 și urm.

² B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului*, București, 1957, p. 65.

³ Pentru trecerea de la renta în natură la renta în bani, cf. *Török-magyar Oklevéltár* (Documente turco-maghiare), 1533—1789 — culese din arhivele din Constantinopol și traduse în limba maghiară de Karácson Imre; ediție îngrijită de Thallóczy L., Kreszmárik I. și Szekfű Gy., Budapesta, 1914, p. 259—260 (În cele ce urmează, prescurtat sub forma : *Oklevéltár*); *Történelmi Tár* (Magazin Istoric), 1894, p. 692 și urm. Încercări ale feudalilor turci de a-și crea rezervă seniorială după exemplul și în concurență cu proprietarii ardeleni (cu care împart, legal, stăpînirea asupra pămîntului și a iobagilor; sistem ce va fi explicat mai departe), *ibidem*, p. 693. V. și S. D. Skazin, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgie” în Europa Centrală și Răsăriteană*, în *Analele Romîno-Sovietice*, seria Istorie, 1958, nr. 1—2, p. 93 și urm.

⁴ Szamosközy István *történelmi maradványai* (Rămășițele istorice ale lui —) în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum*, vol. XXX, p. 17; Szádeczky L., *Báthori István király titkos terve a magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget illetőleg* (Planul secret al lui Ștefan Báthory cu privire la regatul Ungariei și principatul Transilvaniei) în *Századok*, 1882, p. 497—498.

lui Gh. Rákóczy, marele vizir Mehmet Köprili s-a opus cu hotărîre unei intervenții în Polonia. Rákóczy, însă, îndemnat mai ales de nobilimea ardeleană, dornică de a câștiga în noua țară moșii și a-și mări veniturile prin munca noilor supuși — era în perioada creșterii rentei în muncă — a trecut peste porunca repetată a marelui vizir, implicînd în afacerea poloneză și pe cei doi domni romîni : Gheorghe Ștefan și Constantin Șerban. Sfirșitul catastrofal al expediției a avut ca urmare, după cum se știe, mazi-lirea celor trei principii și, ca răspuns la încercarea de rezistență a lui Rákóczy, crîncenile expediții din anii 1658—1660, pentru pedepsirea principelui rebel și a țării care îl susținea.

Răscoala celor trei țări romînești, a trezit la turci teama de formarea unui bloc antiotoman la Dunăre, în frunte cu Transilvania, cu atît mai primejdioasă cu cît, spre deosebire de celelalte două țări, aceasta din urmă dispunea pe granița dinspre turci de un puternic sistem de cetăți ca Oradia, Ineu, Lugoj, Caransebeș și, pe lângă ele, de numeroase palânci.

Unul din obiectivele politicii marelui vizir Mehmet Köprili va fi slăbirea acestui principat vasal prin ocuparea cetăților de margine și întărirea supravegherii lui. De altfel, era un vechi principiu de guvernămînt al Porții de a nu lăsa să se întărească prea mult un vasal.

La 1658 Transilvania a fost atacată din trei părți : de la apus venea pașa de Buda ; de la răsărit pașa de Silistra însoțit de tătari și de trupe muntene și moldovene ; de la miazăzi marele vizir, care pornise de la Adrianopol și înainta pe linia Belgrad-Timișoara. Locul de întîlnire era vestita cetate a Ineului, cheia Transilvaniei în valea Crișului Alb, de mult rîvnită de turci.

Primul care s-a apropiat de granița Transilvaniei a fost pașa de Buda. Rákóczy îi ieși în întîmpinare și-l bătut prin împrejurimile Aradului în două lupte, la 26 iunie între Arad și Giula¹ și la 6 iulie între Arad și Lipova, lângă satul Păuliș². Rákóczy s-a retras de pe cîmpul de luptă fără a exploata victoria obținută. Luptele au rămas fără urmări. Apoi în ziua de 2 septembrie, Ineul se predă marelui vizir, iar pe la mijlocul lui septembrie soseau în tabără și trupele turco-tătare, după ce jefuiseră și pustiiseră — ca pedeapsă — cea mai mare parte din Transilvania. Marele vizir, învingător, numi ca principe al Transilvaniei, în locul lui Rákóczy declarat rebel, pe Acațiu Barcsay, care se obliga la mărirea tributului și despăgubiri de război ; cetățile de margine Ineu, Lugoj și Caransebeș rupte din teritoriul principatului ardelean, au fost alipite la pašalicul

¹ G. Krauss, *Siebenbürgische Chronik* (în *Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores*), vol. II, Viena, 1864, p. 5.

² *Történelmi Tár*, 1888, p. 662—663. Descrierea luptei, în Márki S., *Arad vármegye és Arad város története* (Istoria comitatului Arad și a orașului Arad), vol. II, Budapesta, 1892, p. 106—108 ; Zinkeisen I. W., *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, vol. IV, Gotha, p. 878. Cîmpul de luptă a fost vizitat de Evlia Celebi în 1660 : cf. *Evlia Cselebi, magyarországi utazásai* (Călătoriile lui E. Celebi în Ungaria), /vol. I/ 1660—1664 (traducere în limba maghiară de Karácson Imre), Budapesta, 1904, p. 18.

Timișoarei, care se întindea acum de la Dunăre pînă la Criș și de la Tisa pînă la Poarta de Fier a Transilvaniei.

În 1659 și apoi în 1660 Transilvania este din nou devastată de trupele turcești, pe care vizirul le trimitea în ajutorul lui Barcsay, amenințat de rivalul înlocuit¹.

După moartea lui Rákóczy în lupta de la Feneș (22 mai 1660), este ocupată, după o eroică rezistență, Oradea, cheia Transilvaniei pe Crișul Repede și din teritoriul cucerit, marele vizir întemeiază noul pașalic al Oradei, care cuprindea restul Crișanei (comitatele Bihor, Solnocul de mijloc și Crișana) și o parte din Transilvania de nord-vest (Solnocul Dinlăuntru întreg și o parte din Dobica și Cluj) pînă în Maramureș². A fost și acest pașalic împărțit în mai multe sangeace: Oradea, Siniob, Beiuș etc.

În sfîrșit, în 1661, cînd Transilvania, în fața primejdiei de a deveni o provincie turcească, se aruncă în brațele Austriei, alegînd ca principe pe Ioan Kemény, Mehmet Köprili trimise o nouă expediție de pedepsire, cu dispoziția să nu fie cruțați nici oamenii, nici avutul lor³.

Înainte de intervenția lui Mehmet Köprili, Transilvania se afla în apogeul puterii sale politice și economice. Mehmet Köprili îi desființează sistemul de apărare, îi reduce teritoriul cu o treime și o ruinează economic prin expediții de pedepsire și prin mărirea sarcinilor fiscale. Niciodată, pînă la dispariția ei ca stat, Transilvania nu se va mai reface. Prin această politică se urmărea, desigur, transformarea treptată a Transilvaniei într-o provincie turcească; împrejurările au făcut însă ca această slăbire să ducă la subjugarea ei de către austriaci.

Am stăruit asupra campaniilor de mai sus pentru a face înțeleasă starea de mizerie a acestor ținuturi în perioada de care ne ocupăm în cele ce urmează.

Pe lângă faptele de arme, care au lărgit imperiul în dauna „ghiaurilor”, Mehmet Köprili și-a mai legat numele de o seamă de așezăminte religioase și de „binefacere”, pe care le-a întemeiat la Arad, Ineu și Oradea — adică pe fostul cîmp de operațiuni din 1658 și în noul pașalic al Oradei, creația lui — înzestrîndu-le cu un fond de întreținere, numit în limba turcă *vacuf*. (Adăugăm cu anticipație că pentru donatori, vaciful era un mijloc sigur de a-și asigura averea pentru moștenitori).

Vaciful se încadrează în regimul proprietății la turci, și pentru a înțelege rosturile și importanța lui, o scurtă privire asupra acestei probleme, îmi pare necesară.

¹ Szilágyi S., *A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése* (Corespondența de familie a celor doi Gh. Rákóczy, principi ai Transilvaniei), în *Monumenta Hungariae Historica*, Seria I, vol. XXIV, Budapesta, 1875, p. 578.

² Szilágyi S., *Az erdélyi hódoltság és végvárai* (Ocupația turcească în Transilvania și cetățile de margine) în *Rajzok és tanulmányok* (Schite și Studii), vol. II, Budapesta, 1875, p. 139—172; Lukinich Imre, *Az erdélyi hódoltság és végvárai*, Budapesta, 1913, passim; Idem, *Erdély területi változásai a török hódítás korában* (Schimbări teritoriale în Transilvania, în timpul dominației otomane), 1541—1711, Budapesta, 1918, passim.

³ Evlia participă la ea și o descrie pe larg: cf. o. c., I, p. 62—159.

II. ORGANIZAREA PROPRIETĂȚII ÎN TERITORIUL CUCERIT DE TURCI

1. *Proprietatea fîscului și feudele militare.* Sistemul feudal turcesc era o variantă mai primitivă a feudalismului, stînd pe o treaptă mult inferioară față de forma europeană. O dovadă peremptorie o oferă regimul proprietății. În această privință regimul otoman pleacă de la sistemul arab, după care, în țările cucerite, statul înlătură toate vechile drepturi de proprietate și face o nouă împărțire a pămîntului, urmărind prin aceasta să ridice pe mohamedani la rangul de clasă dominantă și să reducă pe învinși la situația de slugi ale lor. Astfel în Banat și Crișana, ca și în toate celelalte țări cucerite, statul a luat în stăpînire tot pămîntul. Din acesta, partea cea mai bună a fost păstrată — sub numele de hasuri împărătești (*has-i padișah*) — ca proprietate a fîscului, pentru întreținerea garnizoanelor din cetățile de margine. O altă parte a fost împărțită ca feude pentru întreținerea slujbașilor statului, civili și militari, drept salarii, dar numai pe timpul funcționării, statul păstrîndu-și dreptul exclusiv de proprietate. Cu alte cuvinte, obiectul donației nu-l constituia moșia, ci venitul după ea (*dirlik*): feudalul turc nu era propriu-zis proprietarul feudei, ci numai beneficiarul unui drept de folosință; feuda deci, era o proprietate temporară și condiționată, pe care nu putea nici s-o vîndă, nici s-o doneze, nici s-o lase moștenire¹.

După mărime și destinație, feudele se împărțeau în trei categorii. Erau mai întii *hasurile*, feude cu venit de peste 100 000 a.², ce se dădeau marilor demnitari de la Poartă, în frunte cu marele vizir și guvernatorilor de provincii: beglerbeii și sangeacbeii; dar spre a le distinge de hasurile padișahului erau desemnate prin adăugarea funcțiunii pe care o răsplăteau (pașa haslari, sangeacbei haslari). Urmau feudele mai mici numite *ziame-turi* și *timaruri* (primele cu venit de peste 20 000 a., cele din urmă cu venit de 3 000—20 000 a.). Acestea se dădeau funcționarilor provinciali de rang inferior (alai-bei, ceauși etc.) și mai ales ostașilor musulmani care se distingueau în lupte; deținătorii lor se numeau *zaimi* și *timarioți*, sau cu un termen generic, *spahii*³.

2. *Proprietatea vacuf și proprietatea particulară.* În afară de proprietatea fîscului și de feudele militare, de care dispunea statul, prin persoana sultanului, mai existau două feluri de proprietăți: fondurile religioase sau *vacuf* și proprietatea particulară numită *mülk*, la care statul n-avea nici un amestec. De aceste două categorii ne vom ocupa în cele ce urmează, în legătură cu înfăptuirile marelui vizir Mehmet Köprili constatate pe teritoriul rupt de turci din principatul Transilvaniei.

¹ Hammer (Purgstall), *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, vol. I, Viena, 1815, p. 347—348; *Encyclopédie de l'Islam*, cuv. Timar.

² Accea sau aspru: monetă mică de argint, foarte obișnuită în contabilitatea turcească. *Encyclopédie de l'Islam*, ibid.; Brockelmann C., *Geschichte der islamischen Völker u. Staaten*, Leipzig, 1939, p. 267; D'Ohsson M., *Tableau général de l'Empire ottoman*, VII, p. 282; Ubicini A., *Lettres sur la Turquie*, vol. I, ed. II, Paris, 1853, p. 265; Fekete L., *Török birtokrendszere a hódolt Magyarországon* (Regimul proprietății în Ungaria de sub ocupația turcească), Budapesta, 1940, p. 8—9; Tvetkova B. A., o. c.; Worms M., *De la constitution territoriale des pays musulmans*, Paris, 1842, passim.

Averile vacuf, constînd din bunuri mobiliare și imobiliare, bani etc.¹, se bucurau de mari privilegii : erau scutite de orice dări și sarcini și aveau administrația lor deosebită, formînd oarecum un fel de stat în stat².

Fiecare moschee își avea vacuful său pentru nevoile de întreținere și plata personalului ; erau administrate de un custode sau administrator (*mütevelli*), controlat la rîndu-i de un funcționar superior : *nazîrul*. Din fondul vacufului mai erau întreținute și unele așezăminte pioase, care aveau ca scop instruirea tineretului, ajutorarea săracilor, lucrări de utilitate publică. Pe lângă moscheile mai mari se găsesc școli elementare și colegii, bucătării publice pentru drumeți și sărăcime, spitale, în care era primit oricine, indiferent de condiția socială sau de religie³. Din vacuf se construiau băi, uneori chiar poduri ; cișmelele mai ales erau foarte numeroase, deoarece spălatul ritual trebuia săvîrșit acolo unde îl prindea pe credincios glasul muezinului. Un loc important printre aceste așezăminte ocupa hanul, care era făcut cu scopul de a da adăpost peste noapte străinilor, avînd în vedere mai ales pe negustori, a căror siguranță era de cel mai mare interes pentru fiscul turcesc, comerțul constituind unul din veniturile principale ale imperiului⁴.

Această instituție, vacuful, dispunea, pentru opere de binefacere, de averi imense, stoarse, cum se va vedea mai departe, cu strășnicie din munca popoarelor supuse ; aceste fonduri serveau — ca odinioară averile mănăstirești la noi — pentru a hrăni o categorie de slujbași parazitari — preoți de toate gradele, cu familiile și servitorii lor — pe care-i găsim în număr considerabil chiar și în orașele de provincie⁵.

Să vedem acum care este originea fondurilor vacuf ?

În țările cucerite, sultanii făceau vacuf parte din prada de război, adică o dădeau pentru întreținerea moscheelor și așezămintelor religioase care țineau de ele. Exemplul lor este urmat de marii demnitari și mulți oameni bogați, care — din dorința de a-și asigura fericirea în lumea viitoare și a-și perpetua numele pe lumea aceasta — își investeau averile în așezăminte pioase. Cu aceasta am ajuns la problema proprietății private.

Cine voia să facă donație unui vacuf, o moșie, de pildă, trebuia să aibă proprietatea deplină a acelei moșii. Căci feudele, după cum s-a văzut, nu puteau fi donate. A fost mult dezbătută chestiunea dacă a existat în Imperiul Otoman proprietatea particulară, de care posesorul să poată dispune după voie. Contestată multă vreme, existența ei a fost dovedită

¹ Vacuful din pașallcul Timișoarei al lui Mohamed Socoli, marele vizir al lui Soliman I, cuprindea, la 1573, mori, sate, tot felul de vite, băi, prăvălii, hanuri, bani (de ex. dijma orașului Becicherec) : cf. *Oklevéllár*, p. 103 ; Borovszky S., *Torontál vármegye* (Comitatul Torontal), Budapesta, p. 551.

² M. P. Tchihatcheff, *Lettres sur la Turquie*, Bruxelles și Leipzig, 1859, p. 43.

³ Busbec, *Les lettres*, I, Amsterdam, 1713, p. 52 ; Tavernier, *Les six voyages en Turquie, en Perse et aux Indes*, Paris, 1678, p. 17.

⁴ Memoriile lui Cociu-bei, trad. maghiară în Thúry J., *Török történelméről* (Istoricul turci), vol. II, Budapesta, 1896, p. 406—415 ; Ricaut, *L'histoire de L'état présent de l'empire ottoman*, Amsterdam, 1672, p. 396 ; D'Ohsson, *o. c.*, II, p. 542.

⁵ În Timișoara fiecare geamie avea pînă la 12—13 slujitori (la care trebuiesc adăugate, desigur, familiile). Cf. Velics A.-Kammerer E., *Magyarországi török kincstári defterek* (Deftere fiscale turcești din Ungaria), vol. I, Budapesta, 1886, p. 413 și urm. Geamiile din Ineu erau deservite, în 1693, de 44 de persoane. *Oklevéllár*, p. 305.

în cele din urmă¹. Se poate afirma că pe teritoriul Transilvaniei ocupat de turci, ca și în restul Turciei de altfel, se mai găseau, pe lângă proprietățile statului și ale bisericii, și proprietăți particulare. Se știe acum că turcii recunoșteau dreptul de proprietate asupra caselor vechilor locuitori rămași pe loc în orașele cucerite. Acesta a fost cazul la Oradea². Turcii puteau să-și cumpere și ei case în deplină proprietate, fie de la fisc, căruia îi reveneau bunurile statului, ale bisericii și cele rămase fără stăpîn, fie de la băștinași. Printre proprietățile particulare se găseau și domenii întinse.

Care era proveniența acestor domenii? În primele secole ale imperiului, sultanii donau în țările cucerite proprietăți întinse în deplină stăpînire, dar începînd din secolul al XV-lea, din motive religioase ca și politice — ca de ex. tendința de a împiedica formarea unei clase oligarhice, care să le periclitaze autoritatea — răresc donațiile și în aceeași măsură înmulțesc confiscările. Totuși, sultanii n-au încetat de a face donații cu caracter definitiv nici mai târziu, le făceau însă foarte rar. Printre pușinii favorizați a fost și Mehmet Köprili. Ca și alți mari viziri, Mehmet Köprili obține de la sultan, ca răsplată pentru expediția izbutită din Transilvania și cucerirea Ineului (1658), numeroase posesiuni în deplină proprietate în diferite părți ale imperiului, în Asia³, în Ungaria (de ex. în comitatele Nitra și Strigoniu)⁴, dar mai ales în teritoriul ardelean de sub ocupația turcească, unde îl găsim stăpîn pe domenii întinse în împrejurimile orașelor Arad⁵, Ineu⁶ și Oradea⁷.

Avînd în vedere numeroasele donații, averile vacuf erau considerabile. În Turcia sînt evaluate la o treime din averea națională⁸; în Ungaria erau mult mai reduse, veniturile pămînturilor de aici fiind folosite ca hasuri sau feude pentru întreținerea soldaților și a funcționarilor, foarte numeroși.

Dar această instituție era, pentru cei bogați, nu numai un mijloc prin care căutau să-și asigure fericirea în lumea viitoare și memoria pe lumea aceasta, ci și o foarte bună afacere. Se știe că în Turcia proprietățile particulare, îndeosebi cele mari, aveau o existență foarte precară; căci primejdia de a fi confiscate de fisc — pentru vini reale sau numai născocite — era permanentă⁹. Există însă o soluție pentru a scăpa de această primejdie, anume să fie făcute vacuf. Proprietatea vacuf, prin caracterul ei bisericesc, era pusă la adăpost de arbitrarul sultanului; și, fiind obicei consacrat

¹ Hammer, o. c., I, p. 347—348. Dovezi de existența ei, la Fekete L., o. c., p. 10, n. 6.

² Vezi mai jos, p. 58, n. 1. Cf. și Fekete L., *A török kori Vác egy XVI. századi összeírás alapján* (Orașul Vatz în epoca dominației turcești, pe baza unei conscrieri din sec. XVI), Budapesta, 1942, p. 21.

³ Fekete L., *A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga* (Materialul arhivistic turc din colecțiile de la Berlin și Dresda) în *Levéltári Közlemények* (Revista Arhivelor), VI (Budapesta, 1928), p. 268 (în cele următoare, prescurtat: *Levéltári Közlemények*).

⁴ Au fost lăsate moștenire fratelui său, Mustafa bei efendi; cf. *Oklevéltár*, p. 279—281.

⁵ *Ibidem*, p. 263—264; Evlia, II, p. 225.

⁶ *Oklevéltár*, p. 265, 269.

⁷ *Ibidem*, p. 247—259.

⁸ Ricaut, o. c., p. 390.

⁹ Multă vreme nu s-a știut aproape nimic despre proprietățile vacuf din Ungaria și Transilvania. Abia pe la începutul secolului al XX-lea s-a putut stabili existența lor, în urma publicării, în limba maghiară, a unor lucrări, ca de ex. „Călătoriile” lui Evlia Celebi sau *Török-magyar Oklevéltár*, amintite mai sus.

ca administratorul vacufului să fie numit dintre rudele donatorului din tată în fiu, donatorul putea să asigure, prin aceasta, și urmașilor săi, pentru mai multe generații, parte din veniturile proprietății¹. Este un sistem de care s-a folosit și Mehmet Köprili.

III. AȘEZĂMINTELE ÎNTEMEIATE ÎN TIMPUL MARELUI VIZIR MEHMET KÖPRILI

Înfăptuirile lui Mehmet Köprili în părțile vestice ale Transilvaniei sînt acum bine cunoscute. Informații importante pentru cunoașterea lor ne aduc „Călătoriile” lui Evlia Celebi, care, după cum se știe, a făcut două călătorii în Transilvania. Prima călătorie a făcut-o în 1660, cu ocazia asedierii Oradei, la care a luat și el parte. În drum spre Oradea, a cunoscut Aradul și Ineu, pe care le-a descris pe larg în lucrarea sa; Oradea a cunoscut-o de data aceasta numai în ruine. O revede însă în 1665, cînd face a doua călătorie în părțile noastre și dă o foarte amănunțită descriere a orașului, acum turcesc. La întoarcerea spre Constantinopol revede Ineu și Aradul, descrise în prima călătorie². Izvorul principal însă îl constituie o seamă de documente contemporane turcești, între care două *deftere*³ sau conscrieri cadastrale din 1665 — asemănătoare cu urbariile obișnuite în Transilvania — și care confirmă și completează informația celebrului călător turc :

1. Defterul vacufurilor marelui vizir Mehmet Köprili din sangeacul Oradea (privind așezămintele din orașul Oradea)⁴;

2. Defterul vacufurilor marelui vizir Mehmet Köprili din sangeacurile Timișoara, Ineu, Lipova și Giula (privind așezămintele din orașele Arad și Ineu)⁵.

Din sursă europeană n-avem aproape niciun fel de informație în legătură cu înfăptuirea lui Mehmet Köprili⁶.

¹ Ricaut, *o. c.*, p. 267.

² Opera lui Evlia Celebi a apărut în limba turcă, sub titlul : *Evlia Çelebi Seyahatname* (Descrierea călătoriei lui E. Celebi), I—X, Istanbul, 1896—1938. Părțile privitoare la Ungaria și Transilvania au fost traduse în limba maghiară de Karácson Imre (*v. titlul mai sus*) și au apărut în Editura Academiei Maghiare de Științe : vol. I (1660—1664) în 1904, vol. II (1664—1665) în 1908. Am folosit traducerea lui Karácson, verificînd și uneori completînd datele după ediția turcească.

³ Defterele (cuvînt de origină greacă, în rom. = condică) sînt de mai multe feluri : liste de plata soldelor sau lefurilor la soldați sau funcționari (*v. de ex. defterul de leafa ostașilor și funcționarilor din Timișoara pe anul 1624, în Velics A. — Kammerer E., o. c., vol. I, p. 414—423*), liste de contribuabili (*de ex. defterul de gizie — adică darea pe cap a ghiaurilor din Cenad și Arad pe anul 1557—1558; ibidem, vol. II, p. 194—209*) etc. Defterele de mai sus cuprind liste de locuitori, hotărnicii, obligații ale țăranilor față de vacuf. Originalele se găsesc în arhiva Defterhané din Istanbul. Pentru felul cum se întocmeau asemenea conscrieri *v. Fekete L., Az esztergomi szandsák 1570. évi adóösszeirása* (Conscripția de dări a sangeacului Strigoniu pe anul 1570), Budapesta, 1943, p. 5.

⁴ Întocmit în a doua jumătate a lunii octombrie 1665; *cf. Oklevéltár, p. 247—259.*

⁵ Întocmit la 23 decembrie 1665. Este mai degrabă o colecție de deftere, fragmentare, dintre anii 1660—1665; *ibidem, p. 259—272.*

⁶ Am găsit o singură informație în legătură cu vacuful de la Ineu. *V. mai jos p. 57.*

1. *Așezămintele de la Arad*. Aradul din a doua jumătate a secolului al XVII-lea este de fapt creația lui Mehmet Köprili. În trecut orașul avușese de suferit numeroase prefaceri. Amintit în secolul al XIV-lea ca oraș (civitas), nu mai era în secolul al XVI-lea decât un târg (oppidum). Turcii îl ocupă în 1552 și peste doi ani îl întăresc, construind cetatea Aradului, de unde își întind apoi cuceririle pînă la Criș¹. În 1595 este eliberat de trupele ardelenale ale lui Sigismund Báthory, dar peste două decenii ajunge din nou în mîinile turcilor², care îl păstrează apoi pînă la alungarea lor peste Dunăre, în 1685.

În timpul dominației turcești, Aradul a avut de trecut, ca și toate celelalte localități din zona de margine, prin grele încercări. Cînd a căzut înția dată sub turci, în 1552, era așa de distrus, încît chiar la cîțiva ani după aceea, în 1557—1558, figurează într-o conscripție turcească abia cu 10 case, dintre care numai patru erau vechi, adică dinainte de ocupație³. Cu ocazia eliberării, în 1595, a fost de asemenea pustiit și donat apoi ca localitate devastată, împreună cu alte sate dimprejur, de asemenea pustiite, unor soldați sîrbi înnobilați din garnizoana Ineului⁴. În sfîrșit, alte stricăciuni a avut de suferit în timpul campaniei din 1658, cînd cetatea a fost arsă de trupele lui Gh. Rákóczy II⁵.

După ocuparea Ineului, Mehmet Köprili a refăcut cetatea Aradului și a înzestrat-o cu geamie și alte așezăminte, pentru care a constituit un fond de întreținere, prefăcînd domeniile sale din jurul Aradului în vacuf. Evlia care a cunoscut Aradul la doi ani după campania amintită, adică la 1660, pe cînd însoțea armata trimisă de marele vizir pentru cucerirea Oradiei, ne dă prețioase informații despre întocmirile lui Mehmet Köprili din acest oraș. Le vom prezenta mai jos în chiar cadrul orașului, așa cum le-a văzut călătorul turc.

„Mehmet Köprili pașa, cînd a cucerit Ineul — spune Evlia — a refăcut cetatea Aradului și a așezat în ea un comandant cu 50 de ostași și un depozit de armament. A mai clădit apoi o *geamie*, un *han* mare, *palatul guvernatorului*, o *mănăstire*, un *imaret* și o *cantină populară*, la care toți călătorii, fie săraci sau bogați, sînt ospătați în chip gratuit. Are o *baie mică* și o *piață destul de mare, dar îngustă*”... Cetatea, care se află în Aradul-Nou, lîngă rîul Mureș, „este construită din ziduri de umplutură de pămînt”, și are două porți tari de lemn; cea dinspre miazănoapte se numește *Poarta Ineului* și „în afara ei se găsesc două sute de case de creștini”, cea din spre sud este *Poarta Timișoarei*, după care se găsesc de asemenea „două sute de case de creștini, acoperite cu stuf sau cu scîndură”. Aradul este și un însemnat centru comercial⁶: „Pe malul rîului Mureș se

¹ Márki S., o. c., I, p. 552.

² *Ibidem*, II, p. 71.

³ Velics-Kammerer, o. c., p. 194—209.

⁴ Lukinich Imre, *Erdély területi változásai a török hódítás korában*, Budapesta, 1918, p. 358.

⁵ *Ibidem*, p. 324.

⁶ Era cunoscut și în Apus, în ultima perioadă a stăpînirii turcești ca cetate de margine și „un mare centru comercial între Timișoara și Giula”. *Histoire et description ancienne et moderne du royaume de Hongrie*, Paris, 1695, p. 215. V. și *Histoire de l'état présent du royaume de Hongrie*, Cologne, 1686, p. 54.

află dughene în cocioabe sărăcicioase, acoperite cu stuf sau cu scîndură ; o dată pe an se adună la aceste dughene 70 — 80 000 de *raiale* necredincioase și țin un astfel de tîrg, că nu se poate descrie”¹.

Așadar, după Evlia, se găseau în Arad, ca fundații ale lui Mehmet Köprili — în afară de cetate și de palatul pașii — o geamie, un han, școală, mănăstire, cantină populară și *imaret*, care în sens restrîns înseamnă o cantină pentru școlari, sau sărăcime, iar în sens larg, un întreg complex de așezăminte de binefacere : cantină, spital etc.².

Defterul din 1665 amintește astfel așezămintele lui Mehmet Köprili : „Marele *pod* de curînd construit, *palanca* de la Aradul Nou, sfînta *geamie*, excelenta *școală*, *hanul* cel bine așezat, construit pentru drumeți și trecători și lăsat ca fundațiune pioasă și toate celelalte fundațiuni pioase ce se găsesc în numita *palancă*”³. Sub „celelalte fundațiuni” trebuie să se înțeleagă, de sigur, *imaretul* și cantina, amintite la Evlia, și poate și unele cișmele.

Informația lui Evlia se potrivește în chip surprinzător cu datele din defter, ceea ce ne îndreptățește să presupunem că a cunoscut acest defter, la a doua trecere a sa prin Arad, în 1665, și deci a folosit datele din el la descrierea Aradului, cînd și-a redactat mai tîrziu lucrarea.

Despre vacuf sau fondul de întreținere destinat fundațiilor lui Mehmet Köprili, găsim o vagă aluzie și la Evlia, cînd amintește de casele de creștini în afara Porții Ineului și a Porții Timișoarei, cite două sute de fiecare parte. Afirmația este confirmată și completată de documentele amintite mai sus, care aduc numeroase detalii asupra acestui fapt.



Dar înainte de a intra în analiza documentelor, trebuie cunoscute împrejurările — extrem de grele — în care a fost întemeiat acest vacuf. Pentru întreținerea numeroaselor așezăminte din Arad, era nevoie de munca unui însemnat număr de iobagi, iar în vremea cînd Mehmet Köprili punea bazele vacufului său, întreg comitatul Aradului era aproape o pustietate. Nu era însă o stare excepțională : în timpul dominației turcești fusese în repetate rînduri pustiit și repopulat. A fost pustiit mai întii în timpul expansiunii turcești la nord de Dunăre, în 1552. A doua oară, în timpul „războiului cel lung” de la sfîrșitul secolului XVI (1591 — 1606). În acest război apar și tătarii ca trupe auxiliare, cu misiunea de a intimida și slăbi pe dușman prin distrugeri : în 1596, Soliman Sprinceanatul, pe cînd asedia Lipova, îi chemă din apusul Ungariei, unde se aflau la iernat, și le dădu sarcina să devasteze ținutul dintre Mureș și Criș. Și tătarii s-au achitat așa de bine de sarcina dată, încît toată această regiune a devenit o pustietate⁴.

¹ Evlia, I, p. 17. În anul următor, 1661, se ia dispoziția să se țină tîrg de două ori pe an, găsindu-se „folositor și necesar atît pentru soldații din garnizoană cît și pentru raiale”. *Levélárti Közlemények* VI, p. 273.

² *Oklevéltár*, p. 268.

³ Mehlan A., *Die Handelsstrassen des Balkans während der Türkenzeit in Südostdeutscherforschung*, 1939, p. 283.

⁴ Borovszky S., *Egy alajbég telepítése* (Colonizările unui alaipei), Budapesta, 1901, p. 3 și urm.

Repopularea se făcea încet. Peisajul era dezolant : orașe puține, sate rare și mici, despărțite de mari întinderi necultivate, acoperite de mlaștini, sau cu ierburi mari, cu păduri de trestiuș, de păpuriș, și de sălcii. Pe la 1642, Gh. Rákóczy I, principele Transilvaniei, făcea această constatare : „În satele și orașele în care mai înainte locuiau 50—60 chiar 100 de oameni, acum nu mai locuiesc decât 10—12 oameni”¹.

Evenimentele din anii 1658—1660 l-au prefăcut din nou în pustiu, căci, după cum s-a văzut, în împrejurimile Aradului s-au dat luptele lui Gh. Rákóczy II cu pașa de Buda, pe aici au trecut oștile lui Köprili, în drum spre Ineu ca și la întoarcere, după cucerirea cetății, și tot pe aici s-au scurs trupele care au ocupat Oradea. E ușor de închipuit cum putea să arate acest ținut, după atîția ani de vâlmașeală : orașele și satele erau devastate și arse, iar populația care nu fugise în Transilvania, era ascunsă prin păduri și mlaștini, sau încă rătăcea dintr-un loc în altul.

Aceasta era deci situația în comitatul Arad în timpul cînd Mehmet Köprili, stăpîn pe întinse domenii în aceste părți, punea bazele vâcufului său.

Fără iobagi însă, pămîntul n-avea nici o valoare². Mehmet Köprili, pentru a asigura întreținerea așezămintelor sale din Arad, a fost nevoit să repopuleze aceste domenii.

Repopularea satelor pustiite forma și pentru guvernul turc o permanentă preocupare, căci acestea hrăneau garnizoanele din cetățile de margine, pe proprietarii feudali și trupele în campanie. Ea cădea în sarcina beglerbeilor, adică a guvernatorilor de pašalicuri și a subalternilor lor : sangeacbeii, alaibeii³. O colonizare întinsă s-a făcut la 1640 de alai-beiul Ali, comandantul din cetatea Cenadului, care primise în împrejurimi pămînturi întinse, spre a le coloniza⁴. Făceau colonizări firește, în afară de oficialități, și stăpînitorii de feude mari. Acesta a fost cazul și cu Mehmet Köprili.

O problemă acută care se punea era aceea a recrutării elementelor de colonizare. Nu putea fi vorba de populație adusă din Turcia : turcii erau un popor prea mic ca să poată coloniza întinderi mari. În provinciile europene, turcii s-au așezat în orașe și cetăți, țărani turci n-au fost colonizați decât în Tracia și unele părți ale Bulgariei, ca valea Mariței, Deliormanul⁵. În Serbia n-au fost așezați turci la sate⁶.

Pentru cîștigarea de iobagi se recurgea la tot felul de mijloace : proprietarii feudali căutau să-i atragă unii de la alții prin promisiuni⁷ ;

¹ *Török-magyarokori Államokmánytár* (Documente din epoca dominației otomane), vol. IV, Budapesta, 1870, p. 150—151.

² V. în această privință, K. Marx, *Capitalul*, vol. I, ed. II, Buc., 1948, p. 637 și comentariul lui Porșnev, o. c., p. 56.

³ Adjunctul sangeacbeiiului (în ierarhia militară corespunde gradului de colonel).

⁴ Borovszky S., o. c., p. 5 și urm.

⁵ Hajek Al., *Bulgarien unter der Türkenherrschaft*, Berlin, Leipzig, 1925, p. 15.

⁶ *Ibidem*, C. D. Skazin... o. c., p. 485—486.

⁷ Márki S., o. c., II, p. 146.

sînt frecvente răpirile de iobagi de peste graniță sau în interiorul țării¹; dar metoda curentă era totuși învoiala cu țărani, care în schimbul unor condiții acceptabile, se întorceau din locurile de refugiu la căminul lor. Există și un mare număr de țărani, care scoși din rosturile lor în vremuri tulburi ca acelea din anii 1658—1660, sau sărăciți de exploatare excesivă a spahiilor, duceau viața nomadă — în actele turcești sînt desemnați cu termenul de *haimana* — locuiau în corturi și se mutau dintr-un loc în altul. Erau foarte numeroși. Se găseau pretutindeni în cele două pașalicuri din Timișoara și Oradea, ca și în Ungaria ocupată de turci, ca de ex. în Bacica, vecină cu Banatul, unde erau reduși la viață nomadă de exploatare excesivă a stăpînilor de pămînt². Neținînd de nici o moșie, nu erau înscrși în defter și plăteau o dare specială³. Se aciuiau de obicei pe lîngă sate. Cu asemenea țărani și-a colonizat Mehmet Kōprili domeniul de la Arad.



Documentele privitoare la vaciful de la Arad se ocupă mai ales de raialele la care face aluzie și Evlia în descrierea sa și care au fost colonizate în șase așezări, numite în acte astfel: *Aradul-Vechi*, *Gelira* (sau Gelin ?), *Nădlac* (sau Mikalak ?), *Sînnicolau*, *Șag* și *Nuac* (sau Novac ?).

Firmanul de colonizare, cu data de 11 ianuarie 1661, începe astfel: „Marele vizir Mehmet pașa, orînduirea lumii, azilul celor săraci, protectorul celor slabi, Allah să-i împlinească dorințele, a dispus ca pentru reparațiile și întreținerea marelui pod de pe Mureș, de curînd construit, a palăncii de la Aradul-Nou, a sfintei geamii, a luminoasei școli și pentru hanul cel bine așezat, construit pentru drumeți și trecători, precum și pentru toate celelalte fundațiuni pioase aflate în numita palancă — să fie colonizate de o parte și de alta a numitului pod, patru sute de familii dintre raialele nomade — care locuiesc în corturi și nu sînt înscrise în defter”⁴. Ordinul era să fie așezate cîte 200 de familii pe fiecare mal al riului⁵. Fiecare familie trebuia să primească „un loc de casă, arie pentru treeratul bucatelor, curte, grădină și pămînt deajuns”⁶. În acest scop se formează o comisie de hotărnicie din Husein pașa, beglerbeiu de Ineu, Mehmed aga Ibn Sefer custodele vacifului marelui vizir din Ineu și următorii notabili ai vilaetului Timișoara: Hamza bei ibn Bekir sangeacbeiu de Cenad, Ata bei ibn Ibrahim sangeacbeiu de Giula, Mehmet aga ibn Suleiman serdarul ienicerilor⁶ din Timișoara, Mehmet aga ibn Regeb chehaia ceaușilor⁷ din Timișoara și El Hagi Kenaan aga alaibeiu din

¹ Márki S., o. c., II, p. 15, 83; *Oklevéltár*, p. 244; Karácsonyi János, *Békés vármegeye története* (Istoria comitatului Bichiș), Gyula, vol. I, 1896, p. 261.

² Fekete L., *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy* (1606—1645), Budapesta, 1932, p. LXV; v. și Makkai L., *Pest megeye története* (Istoria comitatului Pest), Budapesta, 1958, p. 108.

³ *Oklevéltár*, p. 238—241 și 247—272. În hotarul satului Haloves erau, în 1661, 52 de raiale neînregistrate; *Ibidem*, p. 265.

⁴ *Oklevéltár*, p. 266.

⁵ *Ibidem*, p. 267.

⁶ Comandantul trupelor de ieniceri dintr-un district.

⁷ Șeful curierilor (ciauși) din localitate.

Timișoara. „Mergînd la fața locului, comisia a cercetat și a delimitat pămîntul de pe malul stîng al Mureșului, începînd de la Poarta Timișoarei, iar peste cîteva zile a procedat la fel, pe malul drept al Mureșului, începînd de la *Poarta Ineului*. Pentru fiecare din aceste operațiuni s-a întocmit cîte un proces verbal cu indicarea precisă a movilelor de hotar”¹.

Dintre cele șase sate în care au fost așezați iobagii : Aradul Vechi, Gelira² și Nădlac se aflau pe malul drept al Mureșului, iar Sinnicolau, Șag și Nuac (?) pe malul stîng³.

În act se specifică : „Locuitorii sus numitelor sate fuseseră mai înainte împrăștiati, dar acum, după ce au fost înscrși și orînduiți la vacuf, s-au întors în vechile lor locuințe” . . .⁴ Iar mai departe : „Actualul mare vizir . . . Mehmet pașa a poruncit ca satele Sinnicolau, Nuac, Nadlac, Harit și Șag . . . care au fost în stăpînirea lui, să fie adăugate ca vacuf pentru sînta geamie, pentru școală și pentru hanul la loc așezat din cetatea Arad, precum și pentru toate fundațiunile sale pioase din numita cetate”⁵.

Colonizarea s-a făcut pe baza unei învoieli prealabile între proprietar și iobagi. Condițiile stabilite au fost trecute în defter, din care un exemplar a fost trimis la Defterhaneaua împărătească⁶, altul rămînînd la autoritățile locale ; raialale obțineau la cerere o copie⁷.

În afară de aceste așezări, mai sînt amintite în defter ca aparținînd vacufului de Arad — fără a se specifică însă dacă sînt colonii sau sate vechi — următoarele așezări : *Khirlos* (?), *Cîmpul Korne Buras* (?), *Krusha* (?), *Sîntivan*, *Banvanos* (acestea două din urmă dispărute azi) și *Varias* — toate în sangeacul Timișoarei⁸.

În legătură cu satul Varias, se găsesc în defter elemente prețioase pentru cunoașterea instituțiilor feudale turcești în bazinul Dunării de mijloc.

La început făcea parte integrantă din hasul împărătesc. Venitul lui era destinat plății lefegiilor din garnizoana Timișoara⁹. Mehmet Kö-

¹ *Oklevéltár*, p. 238—239 și 239—241.

² Amintit și sub forma „Harit” ; *ibidem*, p. 263.

³ *Oklevéltár*, p. 260.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 263.

⁶ Cadastrul general de stat din Istambul.

⁷ *Ibidem*, p. 260. *Levéltári Közlemények*, VI, p. 272—273 ; v. și Fekete L., *Az esztergomi szandzsák* . . . , p. 5. După așezarea coloniștilor s-a simțit necesitatea unei rectificări a hotarelor trasate mai înainte — ceea ce potrivit unui înalt ordin al marelui vizir — a și fost dus la îndeplinire de data aceasta de o nouă comisie, sub același președinte ; în 20 iunie se rectifică atît hotarul de pe malul drept al Mureșului, cît și cel de pe malul stîng. Comisia era formată din Husein pașa beglerbeiu de Ineu și din următoarele notabilități din vilaiet : Murteza bei, Mustafa Zaim, Murteza aga delegatul lui Husein pașa, Mehmet aga delegatul lui Husein, Hasan Kethuda și Ali bölük-bași. *Oklevéltár*, p. 263—265 și 270—271.

⁸ *Oklevéltár*, p. 259, 271—272. Se mai cunosc în cuprinsul pašalicului Timișoarei încă două vacufuri ale lui Mehmet Köprili, constînd din haraciul și gizia (adică darea funciară și darea pe cap), precum și din vama orașelor Becicherec și Ciacova ; nu se știe însă care le era destinația ; cf. *Oklevéltár*, p. 327—328 ; Evlia, II, p. 244—245.

⁹ *Ibidem*, p. 267.

prili îl obținuse în schimbul altor sate. La sfârșitul lunii aprilie 1661 „în virtutea înaltului decret împărătesc, satul Variaș aparținând hasului împărătesc, a fost alipit la vaciful înălțimii sale, al marelui vizir, și în schimbul lui au fost alipite la hasul împărătesc nouă sate¹ ale marelui vizir în cazaua Almaș, sangeacul Ineu . . . Și s-a dat înalt ordin ca aceste sate să fie date în stăpînirea soldaților din Timișoara”². Se făcu apoi conscrierea locuitorilor din satul Variaș³, care urmau „să servească la reparațiile și întreținerea marelui pod de pe râul Mureș, a geamiei și a hanului din palanca Aradului Nou”⁴. O comisie compusă, ca de obicei, din notabilitățile vilaietului, fu însărcinată să „cerceteze și să delimiteze vechile hotare ale satului”⁵. Satul Variaș constituie, cum se va vedea mai jos, și un caz caracteristic pentru imunitățile de care se bucurau satele vacuf.

Colonizarea de la podul Aradului nu s-a făcut fără unele complicații. Pe lângă raialele nomade de care se făcea amintire în deftere, s-au așezat în aceste sate și iobagi fugiți de pe feude ale spahiilor, adică din ziameturi și timaruri. Printr-un ordin al sultanului, din august 1661, se poruncește spahiilor să nu împiedice raialele așezate în satele de la podul Aradului de a păstra și lucra în continuare pămînturile din satele în care locuiseră mai înainte⁶. Este știut că spahii de rînd aveau de îndurat tot felul de șicane din partea celor mai puternici decît ei; iar în cazul de față aveau de-a face cu însuși marele vizir. Se pare însă că tot mai multe raiale părăseau feudele spahiilor pentru satele marelui vizir devenite vacuf, și spahiii nu încetau să se plîngă sultanului de năpasta căzută pe capul lor. Căci peste trei ani, cînd se face o nouă conscriere, sultanul dă ordin autorităților locale, beglerbeiului și cadiului, să nu fie înscrise în defter raiale aparținînd zaimilor și timarioților, așezate mai tîrziu în numitele sate⁷. Astfel, în conscrierea din 1664 sînt înscrise numai „vechile raiale” din cele șase sate⁸.



Pe moșile spahiilor, situația iobagilor era deosebit de grea : pe lângă exploatarea arbitrară a spahiilor, mai erau împovărați de obliga-

¹ *Oklevéltár*, p. 267, Numele lor, mai jos, în legătură cu vaciful de Ineu.

² *Ibidem*, p. 267. Toate împreună dădeau un venit care nu întrecea cu prea mult venitul satului Variaș. *Ibidem*; v. și *Levéltári Közlemények*, VI, p. 269.

³ *Eclia*, p. 267.

⁴ *Ibidem*, p. 268.

⁵ Iată membrii comisiei : Husein pașa, beglerbeiul vilaietului Ineu, Mehmed aga ibn Sefer custodele așezămintelor pioase din Ineu ale lui Mehmet Köprili, și următorii inusulmani : Hamza-bei sangeacbeiul de Lipova, Atallah bei sangeacbeiul de Giula, Bekir bei sangeacbeiul de Cenad, Elhagi Kenan alaiabeiul de Timișoara, Ibrahim alaiabeiul de Lipova, Ciacir aga ibn Abdullah zaim din Timișoara, Mustafa bei Ahmed spahiu din Timișoara, Elhagi Iusuf ciauș de divan din Lipova. *Oklevéltár*, p. 268—269.

⁶ *Levéltári Közlemények*, VI, p. 274.

⁷ *Ibidem*, VII, p. 68.

⁸ Au fost înscrși : în Sînnicolaul 67 de locuitori, în Șag 150, în Nuac 170, în Nădlac 61, în Gelira 102. Toți locuitorii acestor sate — după cum arată numele, foarte diformate — erau români și sîrbi. Iată cîteva nume din Sînnicolau : Mihu, Radoi, Mihaila, Forniche, Butan ; din Nuac : Milišan, Parudan, Isminghe, Drăghici, Perişan, Rodan, Velişan, Porinche, Bardan, Radosan, Pinte, Olasan, Paico, Berul. . . *Oklevéltár*, p. 261—263.

țiile — foarte numeroase — către stat și totodată expuși vexațiunilor pașilor și funcționarilor locali. Situația pe pământurile vacuf era cu mult mai suportabilă, ceea ce, firește, atrăgea pe țăranii de pe feudele militare.

Iată un caz tipic în această privință: „Satul Variaș din cazaua¹ Timișoara — se spune în defter — fiind făcut vacuf cu dijme legale și dări prescrise pentru reparațiile și întreținerea palancii, a podului, a metetului, a hanului (de la Arad) . . . a fost scutit de dări și de orice alte sarcini și s-a dat firman ca de acum înainte nici beglerbeiu, nici sangeacbeiu, nici eminii², nici birarii să nu se amestece (în treburile lui)”³.

Tobagii din satele vacuf nu erau mai puțin exploatați de stăpînii de pământ: administratorii vacufului, cum se va vedea mai jos, erau tot așa de hrăpăreți ca și spahii sau funcționarii fiscului. Plăteau însă impozite numai către vacuf și nu aveau nici un fel de obligații față de stat, nici față de pașa guvernator al provinciei. Iar pe lângă aceasta se bucurau de o seamă de imunități. În tot Imperiul Otoman era o adevărată pacoste pentru populație obligația de a întreține și aproviziona escorta numeroasă a pașilor și a diferiților curieri și funcționari în trecere prin țară. Sarcina era cu atât mai grea cu cât pașii erau foarte des mutați dintr-o provincie în alta, și curieri cu tot felul de însărcinări cutreerău mereu țara, iar soldații din escortă se purtau ca în țară dușmană: jefuiau, luau prizonieri dintre locuitorii pașnici și-i vindeau ca robi; în drumul lor, sătenii își părăseau căminul și se ascundeau prin munți și păduri. Localitățile vacuf erau scutite de aceste obligații, și înșiși pașii și celelalte persoane oficiale „din respect față de locurile destinate unor scopuri sfinte”, le ocoleau în drumul lor⁴.

Din această cauză, localitățile cuprinse în vacufuri erau de obicei mai prospere, cu populație mai numeroasă decât acele din domeniile fiscului sau de pe feudele spahiilor. Satele medievale erau în general mici — și cu atât mai mult în zona de margine, unde hărțuierile constituiau starea normală — cele mai multe avînd de la 2 pînă la 10 case, adică de la 10 pînă la 50 de locuitori, și chiar mai puțin⁵. Satele pe care le-am înșirat mai sus ca aparținînd fundatiunilor lui Mehmet Köprili de la Arad, și cum se va vedea, și cele de la Ineu și Oradea au în medie între 50 și 100 locuitori. Trebuie adăugat că această situație deosebită se mai datorește, pe lângă imunităților de care se bucură în general domeniile bisericesti, securității pe care le-o ofereau cetățile. În aceste regiuni de margine,

¹ Circumscripție judecătorească.

² Funcționari însărcinați cu perceperea unor dări, sau cei care luau în arendă anumite venituri ale statului. Cf. *Századok*, 1956, p. 271.

³ *Oklevéltár*, p. 267.

⁴ Ricaut, o. c., p. 584—585; Salamon F., *Magyarország a török hódítás korában* (Ungaria în timpul dominației otomane), Budapesta, 1886, p. 268.

⁵ Velics A. — Kammerer E., o. c., II, p. 194—209; Szilágyi S., *Vértanúk a magyar történelből* (Martiri din istoria maghiară), Pesta, 1867, p. 478. O listă de localități numește — foarte diformat — numai pentru sangacul Lipova 470 de sate, (între ele, de sigur, multe sălașe sau odăi): Ráth K., *Török-magyar viszonyok* (Relații turco-maghiare) în *Magyar Akadémiai Értesítő* (Anuarul Academiei Maghiare), III, (Budapesta, 1862), p. 46—49. Pentru situația din Bihor, v. Mezösi K., *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében* (Comitatul Bihor după eliberarea de sub turci), (1692), Budapesta, 1943, passim.

bîntuite neconținut de cete de soldați din garnizoanele ardeleno și unguorești — neplătiți cu anii și nevoiți să trăiască din jafurile satelor — localitățile din jurul cetăților constituiau față de ținuturile fără apărare adevărate insule de prosperitate. O cetate ca Ineu sau Aradul, fără a mai vorbi de Oradea, putea asigura liniștea a câteva zeci de sate din împrejurimi.

După sarcinile pe care le îndeplineau, țărani se împărțeau în mai multe categorii. O categorie aparte o formau coloniștii așezați de Mehmed Köprili la cele două capete ale podului de la Arad. În ordinul de colonizare, ca și în defter, printre obligațiile lor — în schimbul cărora se bucurau de anumite scutiri — se vorbește și de „serviciul prestat la cele două capete ale podului”. În ce consta acest serviciu? Răspunsul reclamă câteva cuvinte de lămurire în legătură cu ordinea publică în teritoriul ocupat de turci.

În teritoriul ardeleno de sub ocupație, ca și în celelalte țări cucerite, turcii se așezau numai în orașe și cetăți — acestea alcătuiau armătura strategică pentru stăpînirea teritoriilor supuse — unde, sub paza garnizoanelor, se simțeau în siguranță. Pentru satele risipite în spațiile întinse dintre cetăți, nu exista nici un fel de pază; acestea, cum s-a amintit și mai sus, erau în permanență expuse atacurilor diferitelor cete de soldați care veneau de peste graniță în teritoriul de sub ocupație¹. În 1618, turcii cereau insistent de la principele Transilvaniei cetățile de margine Ineu, Lugoj și Caransebeș, arătînd că din cetățile numite „multime de tîlhari devastau împrejurimile Timișoarei și toată cîmpia Tisei”². Soldații și haiducii din Ungaria superioară coborau, ca să fure cai și vite, pînă la Timișoara, ajungînd uneori pînă în Bulgaria³. Nu erau mai puțin primejdioase cetele de martalogi (soldați creștini în slujba turcilor, foarte temuți pentru cruzimea lor), care se găseau în toate garnizoanele de margine⁴ și prin jafurile lor erau o adevărată pacoste pentru populația pașnică de la sate. Viața la țară era cu atît mai precară cu cît sătenii neîngăduindu-li-se să țină arme, nu erau în stare să se apere de atacurile acestora.

Statul turc nu se sinchisea de securitatea „ghiaurilor”. Singurul lucru care-l interesa cu adevărat era siguranța drumurilor, pentru ocrotirea negustorilor și aprovizionarea trupelor. Paza drumurilor o făcea tot cu iobagi, pe care, în schimbul acestui serviciu, îi scutea de anumite sarcini. Sistemul a fost practicat atît în Peninsula Balcanică⁵, cît și în părțile Ungariei și Transilvaniei de sub ocupație. Încă din primii ani ai stăpînirii oto-

¹ Gyárfás István, *A paraszt vármegye* (Comitatul țărănesc), Budapesta, 1882, passim; Salamon F., o. c., p. 286 și urm.; Schwab M., *Az igazságszolgáltatás fejlődése a török hódoltság idején* (Evoluția justiției în timpul stăpînirii turcești...), Budapesta, 1935, p. 33 și urm.

² Iványi I., *Lugos város története* (Istoria orașului Lugoj), Szabadka, 1907, p. 57.

³ Takáts S., *Rajzok a török világból* (Schife din vremea turcilor), vol. I, Budapesta, 1915, p. 411; Hammer, o. c., I, p. 318.

⁴ V. listele de soldă pentru garnizoanele din pașalțul Timișoarei, în Velics A.-Kammerer E., o. c., I, p. 373 și urm.; Fekete L., *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, I, Budapesta, 1955, p. 504 și urm.

⁵ M. S. Derjavin, *Istoria Bulgariei*, III (Cap. I, în trad. rom. după ed. rusă, Moscova-Leningrad, 1947).

mane, la 1566, drumurile devenind nesigure, în pašalicul Timișoarei, au fost așezați coloniști în două sate (cu numele de Nîpet și Georgi-Milos) cu obligația ca, în schimbul unor scutiri de dări, să păzească aceste locuri, să însoțească și să apere pe călători de primejdii, fiind răspunzători de orice pagubă sau vătămare¹. Coloniștii așezați de Mehmet Köprili la podul de la Arad, erau chemați tot pentru a asigura ordinea publică.

2. *Așezămintele de la Ineu*. Prin poziția lui cheie în valea Crișului Alb, Ineul a jucat totdeauna un rol important ca cetate de margine². A fost ocupat de turci în 1566, dar peste trei decenii, în 1595, a fost eliberat de ardeleni pentru mai bine de o jumătate de veac. În tot acest timp a fost ținta permanentă a turcilor și recucerirea lui de către Mehmet Köprili, în 1658, a contribuit în mare măsură la decăderea Transilvaniei.

Cum era și firesc, Mehmet Köprili s-a ocupat de aproape de refacerea și dezvoltarea noii lui cuceriri. Aici, ca și în Arad, el a pus bazele unor fundațiuni pioase, pe care le-a înzestrat cu un număr de sate ca vacuf.

Nu este lipsit de interes să vedem cum arăta vestita cetate de margine a Ineului, transformată în oraș turcesc.

În timpul campaniei, orașul fusese părăsit de populație. Apoi a început încet, a se reface. Evlia ni-l prezintă după doi ani de la cucerirea lui, ca „un oraș înfloritor, în plină dezvoltare”, înconjurat cu zid din lemn și pămînt, cu bastioane și un șanț, „la care au fost aduși să sape zece mii de raiale”, și „avind opt sute de case mai mici și mai mari, acoperite cu țiglă și împrejmuite cu garduri, iar de jur împrejurul orașului, grădini și parcuri de trandafiri fără număr”³. Tabloul prezentat de Evlia este cît se poate de exagerat. Știm din documente contemporane turcești, că în locul orașului părăsit s-a înfiripat curînd un altul, pe care însă, chiar la data cînd vizita Evlia pentru a doua oară Ineul, sultanul voia să-l mute mai departe de cetate, socotind prea marea apropiere primejdioasă pentru garnizoană⁴.

Ineul era has al pașei, guvernatorul sangeacului Ineu, care-i acorda și el o atenție deosebită. „Fiind de curînd cucerit, continuă Evlia, actualul pașă a dat locuitorilor scutiri și privilegii, încît vin raiale chiar și din alte orașe și sangeacuri și astfel orașul se dezvoltă cu fiecare zi”⁵.

În privința fundațiilor religioase aflăm următoarele: În cetate, — o cetate pătrată, cu patru bastioane mici — se găsea geamia sultanului *Mehmet IV* (1649—1687), sub care a fost cucerit Ineul. În oraș se afla „geamia lui *Mehmet Köprili*, o geamie mare, foarte frumoasă, cu acoperiș de țiglă și minaret de cărămidă”⁶. Mai erau apoi, în centrul orașului, geamia lui Osman Kaseki aga, geamia lui Kenan Sufi, „la capul podului de pe Criș geamia lui *Fazil Ahmed Köprilizade pașa* și, în cartiere, citeva meceturi. „Tot la capul podului” — așadar, lângă geamie — „Ahmed pașa, fiul lui

¹ *Oklevéltár*, p. 81.

² Domeniul cetății cuprindea în timpul lui Gh. Rákóczy II, 63 de sate întregi, 15 părți de sat și 16 puste. *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, vol. XI, Budapesta, 1886, p. 110—112.

³ Evlia, I, p. 27. Evlia care a văzut în două rînduri Ineul, în 1660 și 1664, prezintă de fapt situația din acest din urmă an. Un număr mare de raiale fuseseră chemate pentru repararea cetății la 1661. *Levéltári Közlemények*, VI, p. 275.

⁴ *Levéltári Közlemények*, VII, p. 167.

⁵ Evlia, I, p. 28; *Levéltári Közlemények*, VII, p. 67.

Köprili, a construit un *han* frumos, acoperit cu țigla. Alte imerete nu sînt încă”, spune, în încheiere, Evlia¹.

Din descrierea lui Evlia, reținem deci informația asupra geamiei lui Mehmet Köprili, precum și amănuntul că fiul său a clădit, de asemenea, în Ineu, o geamie, și un han. De geamia bătrînului Köprili se face amintire și în defterul din 1665.

Cît privește vaciful lui Mehmet Köprili din Ineu, avem și o știre europeană, de altfel, destul de vagă. Dintr-un act ardelean din 1670 aflăm că „în împrejurimile Ineului sînt sate pe care Mehmet Köprili le-a făcut danie unor meceturi”². Nu se dau însă alte indicații. Toată informația noastră se reduce la ceea ce găsim în defterul din 1665. Aflăm astfel că administrator al vacifului (mütevelli) era Mehmet aga ibn Safer, om de încredere al lui Mehmet Köprili³. Se mai arată apoi că, în 1660, Mehmet Köprili a făcut donații acestui vacuf satele Holos (?) și Karasheb (?), două localități importante, avînd primul 288 locuitori, al doilea 136⁴, iar în 1661 satul Haloves⁵ din cazaua Cenad, căruia o comisie⁶ îi face, după regulă, conscrierea locuitorilor și hotărnicia⁷. Se mai face amintire în defter de nouă sate⁸ — posesiuni ale lui Mehmet Köprili — din cazaua Almaș, sangeacul Ineu (azi raion. Gurahonț, reg. Oradea), sate mici din regiune deluroasă, pe care le-a schimbat cu satul Variaș, mai bogat, așezat în cîmpie. Nu se specifică însă dacă și acestea făceau parte din dotația geamiei din Ineu⁹. Cît privește satul Variaș, acesta a fost trecut, în 22 iunie 1661, de la vaciful din Arad la cel din Ineu. „Satul numit Variaș — se spune în defter — a fost posesiunea podului construit de curînd în locul ce se cheamă Arad, de către Mehmet pașa, mare vizir — Allah să-l țină la putere — ; dar fiind însă că numitul pod are destule posesiuni, iar vaciful geamiei din Ineu, clădită de susnumitul, este mic, s-a dat înalt ordin ca satul numit Variaș, amintit mai sus, să fie dat ca vacuf în stăpînirea numitei geamii”¹⁰.

3. *Așezămintele din pašalicul Oradiei*. Înainte de a ajunge în stăpînirea turcilor, Oradea, important punct strategic, fusese totodată și centrul economic și cultural al întregului ținut de pe Crișuri¹¹. Foarte încercată în timpul asediului din 1660, s-a refăcut în anii de liniște care au urmat. Parte din populație fugise încă înainte de sosirea trupelor turcești sub zidu-

¹ Evlia, p. 27—28.

² *Teleki Mihály levelezése* (Correspondența lui Teleki Mihály), vol. V, Budapesta, 1910, p. 397.

³ *Oklevéltár*, p. 238. — Locșitorul lui (mütevelli kaimakam), amintit într-un act din 1664, era Mustafa silahdar aga. *Levélári Közlemények*, VII, p. 68.

⁴ *Ibidem*, p. 269.

⁵ Poate Comloșul Mare (raion. Jimbolia, reg. Timișoara).

⁶ Membrii comisiei erau : Murad aga ca delegat al satului Sinnicolau, Ahmed aga caimacumul Timișoarei, Mehmed aga serdar de Timișoara, Halil aga căpitan din Timișoara, Ibrahim defterdar de Ineu, Iosuf aga muhassil de Belgrad, Kurt efendi predicatorul geamiei Enderun din Timișoara. *Oklevéltár*, p. 265—266.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Iată numele lor din defter (cu neputință de identificat) : *Huh* (sau *Ciuh*), *Halma-Hasan*, *Halmai*, *Lasa*, *Hohasla*, *Hersevri*, *Armevsana*, *Chil* (sau Ghil), *Uci* (sau Uh); *ibidem*, p. 267—268.

⁹ *Oklevéltár*, p. 267.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Tóth Szabó Pál, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában* (Oradea în timpul principilor Transilvaniei și sub stăpînirea turcească), Oradea, 1904, p. 76.

rile cetății, alții au plecat după capitularea ei ; Ali pașa, cuceritorul acestui vestit oraș, a promis stăpînirea liberă a bunurilor pentru toți aceia care rămîneau în cetate sau se întorceau din refugiu¹. Casele rămase fără stăpîn erau împărțite soldaților și funcționarilor turci². Timp de un sfert de secol de la ocupație ne lipsește orice informație din sursă europeană cu privire la viața de sub turci a Oradiei³. Abia, în timpul războiului de eliberare (1683—1699), cînd lumea începe să se intereseze de orașele de sub turci, se dau unele sumare și vagi informații în care Oradea e prezentată ca oraș întins cu trei suburbii, dar cu clădiri scunde și mizerabile⁴. Despre viața ce se desfășura în el, izvoarele europene nu spun nimic.

Pentru cunoașterea orașului, așa cum arăta sub turci, sîntem reduși tot la descrierea lui Evlia, care însă trebuie considerată cu multă rezervă.

În 1660, Evlia, care participase la asediul Oradiei, o văzuse în ruină ; în 1665, cînd o vizitează a doua oară, o găsește refăcută în bună parte și în plină dezvoltare⁵, și o descrie ca pe un oraș de proporții impresionante. Cetatea fusese, îndată după cucerire, reparată de turci. Avea cinci bastioane mari, așa cum mai pot fi văzute — în ruină — și astăzi, și era înconjurată cu un șanț foarte larg.

La apus de cetate se întindea orașul, înconjurat cu ziduri din lemn și pămînt așa de groase că „se putea merge cu carul pe ele. . . Orașul, spune Evlia, are forma pătrată și străzile au fost trasate încă din vremea ghiaurilor ca pătrățelele de șah”⁶.

Orașul, distrus în vremea asediului, se refăcea încet. „Are o mie de case mari din piatră, fără etaj, acoperite cu țiglă și cu șindrila. În timpul ghiaurilor — continuă Evlia, exagerînd, firește, pentru a-și impresiona cititorii — erau 12 000 de palate mari și frumoase”⁷. Și mai adaugă : „Pe vremea ghiaurilor toate casele din Oradea erau acoperite cu țiglă, acum însă cea mai mare parte sînt acoperite cu scinduri și șindrila”⁸. Case mai frumoase „cu sobe și băi interioare”, aveau doar beglerbeul și cîțiva dintre notabilii vilaietului⁹.

¹ Scrisoarea lui Ali pașa, în *Török-magyarkori Allamokmánytár* (Documente din epoca dominației otomane în Ungaria), vol. III, p. 486.

² Evlia, I, p. 41.

³ Ultima încercare privește acțiunea aventuroasă a unuia din membrii familiei Rákóczy (Ladislau) de a ocupa Oradea prin surprindere, cu o mînă de voluntari ; sffrșitul tragic al acestei acțiuni ar fi avut drept urmare alungarea creștinilor din Oradea. Cf. Bunyitay V., *Nagyvárád a török-foglalás korában* (Oradea în timpul ocupației turcești), 1668—1692, Budapesta, 1892, p. 41 ; Borovszky S., *Bihar vármegye története* (Istoria comitatului Bihar), Budapesta, p. 518 ; Kreckwitz G., *Totius Regni Hungariae superioris et inferioris descriptio*, Franckfurt și Nürnberg, 1685, p. 260.

⁴ Kreckwitz G., o. c., p. 248 ; *Descriptio novissima Imperii Turcici*, III, Würtzburg, 1686, p. 39 ; I. Chr. Wagner, *Delineatio Provinciarum Pannoniae et imperii turcici in Oriente*, vol. I, Augsburg, 1685, p. 36.

⁵ Evlia, II, p. 230.

⁶ *Ibidem*, II, p. 234.

⁷ Evlia, VII, p. 389 (ed. turcă). Un călător german, care văzuse Oradea în 1656, deci cu patru ani înainte de a fi căzut în mîna turcilor, o prezintă astfel : „Orașul de lîngă cetate este mare și întins, dar nu se găsesc în el decît case mici” . . . C. J. Hildebrandt, *Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel* (1656—1658), Leida, 1937, p. 23.

⁸ Evlia, *ibidem*.

⁹ Evlia, II, p. 234.

Oradea era cel mai mare centru comercial în tot ținutul dintre Tisa și Mureș. Se găseau în oraș câteva bazare, prăvălii numeroase și hanuri, dar prăvăliile „erau în mare parte șubrede, nefiind din piatră”. Se aduna lume multă la târgurile săptămânale, iar la marele bîlci de Rusalii veneau negustori cu mărfurile lor tocmai din Rumelia, Arabia, Persia și India¹.

Iată împrejurimile orașului : „În jurul Oradiei erau numai vii și grădini frumoase, dar în timpul asediului au fost distruse de trupele turcești. În acești cinci ani, în orașul cel mare au fost înființate din nou grădini și vii frumoase”².

Pentru musulmanii din oraș se găseau 12 moschei : printre ele geamia lui Ali Kôse pașa, cuceritorul Oradiei și aceea a lui Kuciuk Mehmet, pe rînd beglerbei al Timișoarei și al Oradiei.

Despre fundatiunile „pioase” ale lui Mehme tKöprili la Oradea, Evlia este singurul izvor de informație. În defterul din 1665 nu sînt amintite și nici în izvoarele indigene nu găsim vreo pomenire. Iată ce spune Evlia : „Mehmet Köprili a clădit în Oradea o *geamie*, cu acoperiș de țiglă, cu minarete și în față cu o piațetă în care se află fîntina pentru abluțiunile rituale : se așteaptă să sosească firmanul lui Ahmed Köprilizade” — fiul fostului mare vizir — „prin care să se dispună acoperirea ei cu plumb”. În afară de aceasta, „a mai înființat șapte cișmele” — atît de necesare credincioșilor musulmani pentru a putea să împlinească dispozițiile legii — „și un imaret”³. Prin imaret se înțelege, cum s-a arătat mai sus, în sens restrîns, o cantină pe lângă geamie, de obicei chiar în incinta geamiei, unde școlarii, studenții găsesc întreținere completă, iar săracii primesc zilnic masa : o porție de carne și orez. În sens larg, imaretul înseamnă un întreg complex de instituții cu scop de binefacere : cantină, han, spital etc⁴.



Pentru întreținerea acestor fundațiuni, Mehmet Köprili și-a asigurat venituri însemnate. Evlia afirma că „12 000 de case contribuabile constituiau vacuful lui Köprili”⁵ și mai amintește ca vacuf al numitei geamii

¹ Evlia, II, p. 235.

² *Ibidem*, VII, p. 389 (ed. turcă). Tot astfel o prezintă și istoricul turc Naima, în Karácson Imre, *Török történetirök* (Istorici turci), vol. III, Budapesta, 1916, p. 277, n. 1.

³ *Ibidem*.

⁴ După ce a ajuns în mîna turcilor, Oradea a devenit vacuf al sfințelor orașe Meca și Medîna și în fiecare an trimitea la „Medîna cea strălucită” 12 000 de galbeni. Evlia, II, p. 232. Nu știu cîtă crezare se poate acorda afirmației lui Evlia, că ar mai fi fost destinate ca vacuf al celor două orașe sfințite — în cazul firește cînd turcii ar fi izbutit să le cucerească — : orașele Sighet, Sătmar, Tokay, Kalló ; însemnarea este totuși interesantă prin faptul că ne dă o idee de întinderea pe care o aveau averile bisericesti în Turcia și puteau, în condiții prielnice s-o ia și în părțile noastre. Evlia, VI, p. 503 (ed. turcă).

⁵ Cifra e mult exagerată sau greșit transcrisă. În tot ținutul Oradiei au fost consacrate, în 1662, în total 9454 case ; cf. *Török-magyarkori Allamokmánytár*, VII, p. 244—245. În 1674 numărul caselor contribuabile în cinci comitate care țineau de pașallcul Oradiei, anume : Crasna Solnocul de Mijloc, Cluj, Dobca și Solnocul Dinlăuntru — era de 1800 și turcii căutau să-l ridice la 4900 ; cf. *Történelmi Tár*, 1894, p. 682.

de la Oradea un oraș important pe care-l numește Tatarvar (Cetatea tătarească). După un firman din aprilie 1661, adresat beglerbeiului Oradiei, vacuful cuprindea un număr de localități (Episcopia Bihorului, Kismarja, Diosig, Komadi, Biharia, Uifalău, Tileagd), precum și șase mori foste ale lui Gheorghe Rákoczy II și așezate la poarta orașului Oradea¹. Se dispunea, prin acest document, să se stabilească hotarele și venitul fiecărei localități, acestea să fie înregistrate și păstrate în cetatea Oradiei și totodată să fie comunicate la centru pentru a fi trecute în cadastrul sultanului². În 1663 se dă ordin lui Piri pașa să întocmească un defter mai amănunțit de bunurile numitului vacuf³.

Între timp s-au adăugat la vacuf noi posesiuni. Din defterul de la 1665 reiese că s-a constituit la porțile Oradiei, pe valea Crișului Repede și a Țereteului, un vast domeniu, avînd ca centru administrativ orașul Biharia și cuprinzînd un număr însemnat de localități — numite în defter cînd orașe, cînd sate — bine populate (existente și azi) : *Biharia*, *Episcopia Bihorului*⁴, *Sălard*, *Sîntimreu* (toate în raionul Oradea), *Cherechiu*, *Diosig* (r. Săcuieni), *Uifalău*, *Marghita*, *Mișca*, *Popești*, *Tăuteu* (r. Marghita), *Tileagd* (r. Aleșd), *Kismaria*, *Komadi* (Ungaria).

În defter se arată la fiecare localitate în parte numărul locuitorilor, numărul caselor, obligațiile față de vacuf — și întinderea hotarului comunal.

Este de remarcat că toate aceste localități dispuneau de hotare foarte întinse, datorită unui fenomen frecvent în teritoriul ungar sau ardelean de sub ocupația turcească. În vreme de război satele se risipesc și multe din ele nu se mai refac : populația întoarsă din refugiu, se așeza în aglomerări mai importante, unde găsea mai multă siguranță în împrejurările precare de atunci. Pămîntul satelor rămase pustii era închiriat de aceste așezări mărite, orașe sau sate, pentru pășunat și cu timpul devenea proprietatea lor. La est de Tisa, orașe care au crescut pe seama satelor dinprejur au fost Debrețin, Macău și Hodmezövásárhely⁵. Chiar și unele din localitățile cuprinse în vacuful de la Arad se măriseră în felul acesta. La satul Sînnicolau au fost alipite alte cinci sate, nenumite în acte⁶.

Același lucru se constată și în părțile Oradiei, la 1665. Localitățile cuprinse în vacuful lui Mehmet Köprili, așa cum reiese din defter, au înghițit numeroase sate din jurul lor — indicate și acestea în act — devenind așezări importante prin numărul locuitorilor și întinderea hotarului. Nu știu în ce măsură a intervenit marele vizir în procesul de colonizare a acestor aglomerări ; este de presupus însă că și aici s-a procedat ca și în cazul satelor de la Arad și Ineu, căzîndu-se adică la învoială între conducerea așezămîntului și iobagi. La cinci ani de la asediul Oradiei, populația n-apucase

¹ *Levellári Közlemények*, VI, p. 268 și 273.

² *Ibidem*, p. 272.

³ *Ibidem*, p. 281.

⁴ Azi înglobată în orașul Oradea.

⁵ Borovszky S., *Csanád vármegye története*, vol. I, Budapesta, 1896, p. 224, 234 și urm.

⁶ *Oklevéltár*, p. 266.

încă să se întoarcă toată la vechile așezări. În preajma satelor înșirate în defter trăiau, în corturi, grupuri de țărani nomazi¹.

Astfel, localitățile destinate să întrețină așezămintele de la Oradea erau aglomerări agricole mult mai importante decât cele de la Arad sau Ineu.

Din cele 14 localități cuprinse în defter, una singură avea numărul locuitorilor sub o sută, două aveau peste o sută, toate celelalte aveau peste două sute. Dar indiferent că erau mai mari sau mai mici, toate au acaparat teritoriul satelor dimprejur. Astfel, de pildă, dintre așezările mai puțin importante, Sălardul își alipise teritoriul a trei sate vecine și avea 108 locuitori (51 de case), Tileagdul îngloba hotarul a două sate, avea 139 locuitori (83 case), cu târg de două ori pe săptămână; iar dintre așezările mai importante: Diosig a înglobat hotarele a cinci sate, avea 293 locuitori (163 case) și era important centru comercial, cu șase târguri pe an; Marghita cuprindea hotarele a șase sate, avea 264 locuitori (135 case) și era loc de vamă în drumul sării; Komádi, cu 276 locuitori (97 case), singur acaparas hotarul a 11 sate vecine².



Înființarea vacufurilor de mai sus cădea — așa cum s-a arătat chiar de la început — în perioada celei mai crâncene exploatare din partea turcilor. În defter se arăta precis venitul cuvenit stăpînitorilor de pământ, adică spahiilor, dar statul nu se ocupa de felul și mijloacele prin care aceștia își scoteau veniturile. Iobagul era lăsat la discreția absolută a proprietarului feudal. Am arătat mai sus că pe moșiile vacuf viața era mai suportabilă decât pe moșiile spahiilor — din cauza anumitor imunități, care puneau pe iobagi la adăpost de abuzurile pașilor guvernatori și ale funcționarilor fiscali. Altfel însă exploatarea feudală nu era nici aici mai ușoară, căci administratorii așezămintelor pioase (mütevelli) — cărora le revenea o bună parte din venituri — aveau tot interesul să stoarcă cât mai mult de la iobagii de sub ascultarea lor. Exemplul de mai jos este cât se poate de caracteristic pentru metodele turcești de exploatare, care făceau atât de apăsătoare dominația otomană.

Localitățile cuprinse în vacuful de Oradea se găsesc într-o regiune vestită pînă astăzi pentru cultura viței de vie. Pe lângă localnici, stăpîneau aici vii întinse și locuitori din alte părți, mai ales din orașul Debrețin, care se găsea tot în cuprinsul pašalicului³. Cereale se cultivau mai puțin, cele mai multe venituri le aveau proprietarii turci din dijma pe vin. Aceștia însă, trecînd peste prevederile legii — căci exista pentru fiecare pašalic un statut (*kanun*), prin care se precizau toate drepturile proprietarului feudal⁴ — ridicau mereu noi pretenții. A urmat de aici o luptă necurmată — care a durat pînă la sfîrșitul stăpînirii turcești — între locuitorii orașelor Episcopia Bihorului, Biharia, Diosig și alte cîteva în frunte cu orașenii din

¹ *Oklevéltár*, p. 247—259.

² *Ibidem*, p. 247—259. Pentru situația localităților amintite la sfîrșitul dominației otomane, v. Mezösi K., o. c., passim.

³ *Török-magyarokori Allamokmánytár*, VI, p. 148—161; vezi și Mezösi K., o. c., passim.

⁴ Statutul pašalicului de Oradea, în *Történelmi Tár*, 1895, p. 586—587.

Debrețin care aveau vii în această parte, și administratorul vacifului lui Mehmet Köprili. Dijmuirea se făcea în două feluri: se plătea adică, după învoială, în natură sau în bani. Administratorul o lua la început în natură, dar pe lângă dijma mai pretindea și unele taxe suplimentare (darea pe vie, banii viei) neobișnuite în aceste părți. La plîngerea repetată a locuitorilor, un ordin al sultanului din 1666 interzicea orice taxe suplimentare peste dijma obișnuită. Dar cu aceasta nu s-a pus capăt abuzului, administratorul a continuat o vreme să ceară taxele suplimentare, apoi a schimbat metoda: cerea să i se plătească dijma în bani, fixînd însă de butoi 2 florini și 80 dinari, o sumă enormă față de prețul vinului pe piață¹. După noi plîngeri ale locuitorilor, în 1681 sultanul poruncește din nou administratorului să se conformeze legii și să primească dijma în vin, nu în bani. Dar ordinele sultanului n-aveau prea mare efect în aceste părți de la marginea imperiului. Administratorul pretextează că n-are ce face cu vinul, veniturile fiind pentru personalul bisericesc care nu bea vin și că n-ar putea să-l vîndă, musulmanilor nefiindu-le îngăduit să facă negoț cu vin — și continuă să ceară dijma în bani. O nouă delegație la sultan obține în 1682 ca taxa pe vin să se plătească după *dulum*² în raport cu întinderea viei. Se fac măsurători de o comisie numită de sultan și locuitorii oferă 15—20 acele de *dulum*, o sumă obișnuită în tot Imperiul Otoman. Administratorul nu-i mulțumit cu atît; continuă să le ceară dijme în bani și pînă la achitarea dijmei, le oprește vinul ca zălog. Mai mult chiar, un nou ordin al sultanului către administrator de a percepe dijma în condițiile fixate de lege, are ca urmare că la viile din Diosig și Sintimbre taxa pe butoi este ridicată la enorma sumă de 4 florini și 80 dinari³.

Nu încape nici o îndoială că tot așa se proceda și cu dijma după alte produse, ca și cu alte dări pe care proprietarii feudali puteau să le sporească și să le mărească după voie: căci sultanul era prea departe ca să intervină pentru raiale, iar pașii guvernatori ai provinciei — ei înșiși mari proprietari feudali — se interesau prea puțin de soarta lor. În asemenea condiții, lipsiți fiind de orice apărare împotriva nesfirșitelor abuzuri, iobagii erau reduși la necesitatea de a-și face singuri dreptate.



În tot timpul stăpînirii turcești clasa dominantă a întîmpinat din partea populației supuse o susținută rezistență pe care o vedem manifestîndu-se sub formele cele mai variate. S-au făcut jalbe la sultan, apeluri la justiția turcească. Fuga populației în masă a fost o formă de luptă la care se recurgea mai adesea. A luat proporții mai ales în perioada care a urmat după căderea Oradiei sub turci, sau mai bine-zis după pacea de la Vasvár (1664), cînd, datorită politicii de pace a Habsburgilor, regimul turcesc

¹ Zoltai L., *Debrečen a török uralom végén* (Debreținul la sfîrșitul dominației otomane) (1662—1692), Budapesta, 1905, p. 32.

² Unitate de măsură turcească — corespunde la noi *poșonului* — avînd 40 de pași în lungime și lățime. Sistemul îl găsim și în raialele de la Dunăre, de ex. la Turnu, sub denumirea de „*dulum*”. *Rev. Arhivelor*, III/2 (București, 1939), p. 271.

³ Zoltai L., *o. c.*, p. 31—34.

s-a înăsprit. Unii iobagi fugeau pe alte moșii, unde puteau găsi condiții de trai mai ușoare, cum s-a văzut în cazul satelor de la podul Aradului; mulți fugeau la târguri sau orașe, unde puteau găsi ocrotire, acestea bucurându-se și de anumite privilegii: așa și-au sporit populația orașe ca Diosig, de pildă, sau Salonta, în jurul căruia au rămas 11 sate pustii; alții, în sfârșit, se ascundeau prin păduri sau, în regiunile de cîmpie, prin mlaștini care acopereau întinderi mari din cele două pašalicuri, sau se refugiau pe pămîntul liber în Transilvania sau Ungaria habsburgică. Pe alocuri, se despopulau ținuturi întregi. În părțile Timișoarei stăteau goale cîteva mii de case iobăgești¹. Situația era și mai gravă în pašalicul nou înființat al Oradei².

O altă formă a luptei de clasă, de asemenea foarte frecventă, a fost nesupunerea față de stăpînii de pămînt. Găsim numeroase cazuri pe toată întinderea teritoriului stăpînit de turci, de la Dunăre pînă în Maramureș. Rezistența se intensifică în raport cu distanța de la centru. Astfel, o luptă impresionantă prin amploare și durată — și mă voi mărgini numai la acest episod caracteristic — s-a desfășurat în ținuturile de la granița de nord-vest a Transilvaniei și în vecinătatea Ungariei habsburgice, cuprinse în sangeacul de Szolnok sau în cel de Oradea. Aci nesupunerea față de stăpînirea turcească era în tradiția locului încă din vremea marii mișcări țărănești de la 1569, condusă de Gh. Crăciun. Cît a durat dominația turcească, populația a fost în continuă agitație, lupta nu apuca să înceteze într-o parte și izbucnea în altă parte făcînd foarte precară — după cum se va vedea — stăpînirea turcească în aceste părți de la marginea extremă a imperiului.

În defterul de dări pe anul 1572—1573, deci după aproape două decenii de la înstaurarea stăpînirii spahiilor, un număr de sate — între ele Săcueni, Hențida etc., azi în regiunea Oradea — sînt înregistrate cu observația marginală că refuză să plătească haraciul³, adică darea către stat. Dar refuzau, firește, și dările către stăpînii de pămînt. În 1585 spahii din partea locului, găsiți la inspecția reglementară pe care le-o făcea sangeacebiul de Szolnok, fără cai, desculți și zdrențăroși, se plîng că locuitorii satelor dăruite lor de sultan, încurajați de căpitanul cetății imperiale Satu Mare și de autoritățile ardeleni, refuzau să le plătească dările cuvenite în bani și în natură și de aceea n-au ce minca, nici ce îmbrăca⁴.

Printre acestea s-ar fi putut să fie și unele localități din regiunea viticolă cuprinsă mai tîrziu în vaciful lui Mehmet Köprili. S-ar putea deduce aceasta din felul cum se face amintire despre Marghita și Episcopia Bihorului în defterele dintre anii 1613—1633⁵. „Numitele orașe — se spune în document — au fost mai înainte stăpînite de spahii și zaimi. Fiecare din ele aducea venituri însemnate, dar, aflîndu-se la gra-

¹ Borovszky S., *Temes vármegye* (Comitatul Timiș), Budapesta, p. 436; Mikó I.-Szabó K., *Erdélyi történelmi adatok* (Date istorice asupra Transilvaniei), III, p. 335 și urm., p. 340—347.

² *Török-magyarkori Allamokmánylár*, VI, passim.

³ Velics A.-Kammerer E., *o. c.*, 1, p. 213 și urm., 233.

⁴ *Magyar Akademiái Értesítô* (Anuarul Academiei Maghiare), III (Budapesta, 1862), p. 454.

⁵ Fekete L., *Die Siyaquat-Schrift*... p. 547.

nița Transilvaniei, refuzau să plătească gizia (haraciul) și celelalte dări. Socotind că administrate de o mână tare, ar putea aduce importante venituri¹, au fost încorporate în hasul sultanului și înscrise ca atare în noul defter². (După înființarea pašalicului de Oradea (1660), sint donate apoi lui Mehmet Köprili). Tot atunci mai sint trecute din mîna spahiilor în posesiunea fiscalului și tot pentru motivele arătate mai sus, încă alte 40 de sate, cu precizarea că nesupunerea lor se datorește, între altele, instigațiilor „ghiaurilor” din Transilvania³.

Lupta se intensifică mai ales după căderea Oradiei sub turci, iar după înfringerea turcilor sub zidurile Vienei (1683), refuzul de a plăti dările se generalizează aproape pe tot cuprinsul noului pašalic⁴. Numai prin teroare sperau turcii să mai scoată cîte ceva de la iobagi. În 1686, aceștia refuză să ducă în tabăra turcească cantitățile de alimente cerute. În aceste împrejurări Ali pașa de Buda scria primarilor din comitatul Dobîca — căci primarii răspundeau de îndeplinirea obligațiilor iobagilor din satele lor—: „Primarilor, să vă deschideți bine ochii, porci ce sînteți, căci dacă în termen de o săptămînă nu aduceți alimentele datorite... am să vin asupra voastră cu toată oastea turcească și am să trag în țeapă pe toți primarii din toate satele și am să iau în robie familiile voastre, încît veți plînge și laptele pe care l-ați supt de la mama voastră. Așa să știți, cîini necredincioși!”⁵. Nimic n-a folosit. Peste cîteva luni, pașa de Oradea se plîngea, într-o scrisoare, că locuitorii din cinci comitate (Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul Dinlăuntru, Cluj și, firește, Dobîca, și situația, probabil, nu era deosebită în Bihor) de trei ani refuză să mai plătească dările⁶.

Dar poporul nu se limita la fugă și nesupunere, ci recurgea adeseori la forme active de luptă. Chiar de la începutul dominației turcești au apărut haiducii, care cu timpul se tot înmulțesc; erau țărani sărăciți de exploatarea feudală, sau rămași pe drumuri în urma distrugerilor pricinuite de război, sau scoși din rosturile lor de incursiunile de peste graniță. Ascunși prin nesfirșitele mlaștini acoperite de trestiiș sau prin păduri, sau refugiați pe teritoriul Transilvaniei, unde se așezau în apropierea graniței, alcătuiau grupuri uneori din sute de oameni, care atacau pe turci de cîte ori se ivea prilejul. De teama lor, spahiii sau agenții fiscalului rareori își luau curajul să se aventureze, pentru stringerea dărilor, la sate, mai ales cînd acestea erau departe de cetatea în care locuiau și o făceau totdeauna cu mari riscuri. Iată, de pildă, două cazuri, care sint caracteristice, ambele din regiunea Oradiei. Marghita — făcea parte după cum știm din vaciful lui Mehmet Köprili — era centrul de colectare a haraciului; aici trebuia să-l aducă primarii din partea de răsărit a pašalicului; de aici era dus apoi cu bună escortă la Oradea. În 1684, agenții fiscali însărcinați cu transportarea banilor adunați „au fost atacați de vreo 200

¹ În defter sint trecute Marghita cu 25 000 a., Episcopia Bihorului cu 35 000 a. *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 555.

⁴ *Török-magyarkori Allamokmánytár*, VII, p. 133.

⁵ *Ibidem*, p. 138.

⁶ *Ibidem*, p. 157.

de „tîlhari” care au pus mîna pe bani, au tăiat un agă de călăreți și au luat prizonieri 12 oameni din escortă, pe care i-au dus cu ei peste graniță în cetatea Satu Mare”¹. Tot prin părțile acestea s-a întimplat peste cîțiva ani, în 1687, să fie prinși și uciși de cetele de haiduci 27 de spahii, pe cînd umblau prin sate să strîngă dările de la iobagi².

Rezistența armată se încadrează în cele din urmă în mișcarea de eliberare de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Cînd trupele imperiale se apropiau de o regiune oarecare, întreaga populație se răscula. În 1692 se ridicară locuitorii din cazaua Almaș³ (în sangeacul Ineului) și printre răsculți erau, fără îndoială, și iobagi din cele nouă sate înglobate la 1661 în hasul sultanului, în schimbul satului Variaș care era cedat lui Mehmet Köprili⁴. De asemenea, cînd în 1705 trupele lui Francisc Rákóczy se apropiau de pașalîcul Timișoarei „majoritatea raialelor au încins sabia și s-au făcut haiduci”⁵.



Un aspect din cele mai curioase ale dominației otomane în cele două pașalîcuri de pe teritoriul Transilvaniei, ca și în Ungaria de sub ocupație este următorul : în afară de dările către turci, iobagii continuau să plătească dări și foștilor proprietari aflați în emigrație. Este o situație specifică acestor regiuni, necunoscută în nici o altă parte a Imperiului Otoman. Se știe că proprietarii feudali unguri sau romîni au părăsit pretutindeni teritoriul cîștigat de turci, deoarece aceștia nu recunoșteau titlurile și privilegiile de noblete.

La 1660, după ocuparea Oradiei, nobilimea funciară din comitatul Bihor s-a refugiat în Transilvania, unde ajutată și de stat ca să-și poată cîștiga traiul, s-a așezat în diferite orașe : Alba Iulia, Turda, Dej, Baia Mare⁶.

Dar chiar și în refugiu, aceștia n-au renunțat niciodată la drepturile lor asupra moșilor pe care le stăpîneau de fapt noii proprietari turci și, socotind pe țărani rămași pe aceste moșii ca fiind încă iobagii lor, le pretindeau plata dărilor⁷. Interesant este faptul că turcii recunoșteau ca legale aceste pretenții⁸ și tot astfel și țărani⁹. În felul acesta s-a creat situația ciudată, ca iobagii de sub ocupația turcească să fie exploatați de doi stăpîni, care erau dușmani între ei.

¹ *Török-magyarokori Allamokmánytár*, VI, p. 456.

² *Monumenta Comitatus Regni Transilvaniae*, XVII, p. 71.

³ *Oklevéltár*, p. 302.

⁴ Vezi mai sus p. 57, n. 8.

⁵ *Oklevéltár*, p. 323.

⁶ Szalárdi J., *Síralmas magyar krónika* (Cronica jalnică a ungarilor) Budapesta, 1855, p. 605.

⁷ Intervenția principelui Transilvaniei pentru proprietarii feudali, în *Török-magyarokori Allamokmánytár*, VI, Budapesta, 1871, p. 433—434.

⁸ Au fost codificate în tratatul de pace de la Zsitvatorok (1606) și în cele următoare ; în ele se recunoaște atît proprietarilor ardeleni cit și principelui țării, dreptul de a ridica dări de la țărani de pe teritoriul ocupat de turci. Cf. Fekete L., *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nicolaus Esterházy*, p. XXXV și 212.

⁹ Pentru raporturile dintre țărani și proprietarii în refugiu v. *Ibid.* XXXVI ; Salamon F., o. c., p. 342 și urm. ; Karácsonyi János, o. c., I, p. 261.

Iată un caz caracteristic : iobagii din satul Tileagd, amintit mai sus ca posesiune a vacufului lui Mehmet Köprili, au trimis, în 1670, o delegație la proprietarul lor Gheorghe Ugri, care trăia cu familia sa în refugiu la Cluj, ca să se învoiască cu el asupra dărilor ce trebuiau să i le plătească anual. Au căzut la învoială ca „satul să-i plătească lui sau urmașilor lui, oriunde ar fi și s-ar găsi, ducându-le la locuință, o sumă globală de 18 taleri buni și o piele bună cîrmizie”¹. Este cazul să fie menționat că, pe lângă dările către turci și către proprietarul ardelean din refugiu, satul Tileagd mai plătea și principelui Transilvaniei darea de stat obișnuită².

În această situație se găseau mai toate comunele despre care am vorbit mai sus³.

Trebuie adăugat, însă, că iobagii făceau asemenea învoieli și plăteau dări principelui și foștilor proprietari numai de teama represaliilor, care urmau regulat în cazul cînd refuzau să plătească. Mulți dintre nobili slujeau ca militari în cetățile de margine din Transilvania sau din Ungaria Superioară, de unde puteau ține sub amenințare pe țărani. Dacă nu erau ei înșiși militari, își închiriau venitul de la sate soldaților din aceste cetăți, care, apoi surprinzînd vigilența turcilor, se abăteau în cete asupra satelor, luau de la țărani tot ce puteau duce cu ei, în primul rînd vitele, și uneori îi duceau și pe oameni ca prizonieri. Căci cu toate drepturile recunoscute de tratate, nu era lucru ușor încasarea dărilor de la țărani. Turcii din cetăți căutau să împiedice stringerea dărilor de oamenii principelui și de nobili : aveau tot interesul să înlăture această concurență în exploatarea iobăgimii. Pe de altă parte, țărani înșiși, ori de cîte ori proprietarii ardeleni nu erau în stare să-i pedepsească, se eschivau de la plata dărilor⁴.

Iată un document caracteristic pentru raporturile de fapt dintre țărani din teritoriul ocupat și proprietarii refugiați în Transilvania : O seamă de nobili refugiați în Maramureș, scriu, în 17 decembrie 1662, către autoritățile orașului Sîntandrei : „Nu înțelegem care-i cauza că voi primarilor și orașenilor, pui de lele mincinoși, turciți și neobrazăți, nu ne răspundeți nimic de atîta amar de vreme . . . Dacă vreți să vă păstrați viața și avutul, să trimiteți în toate părțile scrisoarea noastră . . .” Și îi amenința că dacă nu li se trimite ceea ce cer în scrisoare, le vor tăia nasul și urechile⁵. Se petrece un fapt surprinzător, caracteristic totuși pentru regimul din aceste părți : uneori, pentru a înfrînge rezistența țăranilor, proprietarul transilvănean care trăiește în refugiu la Alba Iulia, la Turda, sau la Cluj, intră în legătură cu proprietarul turc, care-și are reședința la Oradea, Ineu sau Lipova, și se învoiesc între ei cum să-și împartă veniturile stoarse de la iobagi⁶, încît țărani trebuie să ducă lupta pe două fronturi, împotriva a doi stăpîni, deopotrivă de necruțători în exploatarea lor.

¹ Bunyitay V., o. c., p. 46.

² Mezösi K., o. c., p. 96—97.

³ *Ibidem*, passim.

⁴ Karácsonyi J., o. c., p. 161 și urm.

⁵ *Ibidem*, I, p. 288.

⁶ *Ibidem*, p. 100, 201 ; Márki, o. c., p. 122—123. *Török-magyarokori Allmökmánylár*, VI, p. 387—388.

Aceasta a fost, deci, în linii mari viața satelor și a oamenilor care le locuiau, pe pământurile vacue ale lui Mehmet Köprili, și în general, pe tot teritoriul transilvănean de sub ocupația turcească.

ÎNCHEIERE

Am schițat în cele de mai sus un episod din epoca așa de puțin cunoscută a ocupației turcești în Banat și Crișana. Viața musulmană, care s-a desfășurat în acest colț al țării noastre, este atât de deosebită de viața populației băștinașe, încît, pentru a lămuri importanța fundațiilor marelui vizir Mehmet Köprili, a fost nevoie să luăm în discuție o întreagă serie de probleme specifice regimului din aceste locuri.

Din discutarea lor s-a văzut cît de precară era sub regimul otoman viața oamenilor; orașele și satele exploatare de stăpînii lor și jefuite de cete de soldați, erau expuse pieirii atît în timp de pace cît și în timp de război; iar țărăanii, exploatați de doi stăpîni, mereu alungați din rosturile lor de vicisitudini istorice, erau reduși adeseori la viața de nomad.

În afară de puținele amănunte arătate la loc cuvenit, mai sus, nu știm, în asemenea condițiuni de viață, care a fost soarta așezămintelor lui Mehmet Köprili pînă la războiul de eliberare, care a urmat la un sfert de veac de la întemeierea lor (1683—1699). În acest război au fost distruse monumente, sate și orașe întregi (n-au scăpat de această soartă nici Aradul, nici Ineu, nici Oradea, și au avut de suferit și multe dintre satele de care s-a vorbit mai sus)¹. Așezămintele lui Mehmet Köprili de la Arad, Ineu, și Oradea, întemeiate pentru a-i perpetua memoria, au dispărut de asemenea fără urme. Populația musulmană a părăsit aceste ținuturi o dată cu stăpînirea otomană; iar băștinașii care, în urma războiului, au trecut de sub stăpînirea turcească sub cea austriacă, n-au păstrat despre ele nici cea mai vagă amintire.

К ВОПРОСУ О ТУРЕЦКОМ ВЛАДЫЧЕСТВЕ В БАНАТЕ И КРИШАНЕ

РЕЗЮМЕ

Центральная тема настоящей работы — описание ряда учреждений религиозного и благотворительного характера (мечетей, школ, постоянных дворов, больниц, ритуальных бань и колодцев), основанных в середине XVII в. великим визирем Магомедом Кеприли на территории Баната и Кришаны, которые после оккупации их турками превратились в пашалыки Тимишоара и Орады.

В результате ряда кампаний (1658—1661 гг.) Магомету Кеприли удалось основать пашалык в Ораде. С этим периодом связано создание вышеупомянутых учреждений в трех главных центрах — Ораде, Инеу и Ораде, то есть в районе бывшего театра военных действий Магомета. В награду за большие успехи, одержанные в этих кампаниях, султан даровал ему в полное владение обширные поместья в этой

¹ Mezösi K., о. с., passim.

местности, включавшие значительное число сел и городов и представлявшие собой религиозный фонд (по-турецки вакуф) для содержания его учреждений.

Но мусульманская жизнь, развивавшаяся в этом уголке Румынии, столь резко отличается от жизни коренного населения, что для выяснения значения и роли мероприятий великого визиря Магомета Кеприли появилась необходимость обсудить целый ряд вопросов, связанных с тамошним строем. Во-первых, турецкая аграрная система, резко отличающаяся от европейской; этому вопросу уделяется особое внимание и, прежде всего, происхождению религиозного фонда (вакуфа) и лежащей в его основе частной собственности (мюльк).

Вакуф в Араде представляет собой особый случай; в связи с тем, что деревни, опустошенные во время военных кампаний Магомета Кеприли, были вновь заселены, возникает необходимость выяснить ряд проблем: необходимость и трудность колонизации в Османской империи; бродячая жизнь, которую пришлось вести большей части крепостных из-за войны и чрезмерной феодальной эксплуатации; различные порядки в различных категориях имений (эксплуатация в военных поместьях — зиметах и тимарах — была гораздо тяжелее, чем в вакуфных имениях, обладавших значительными иммунитетными правами); наконец, вопрос о привилегированном крестьянстве, также связанном с земледельческой колонизацией в Араде (речь идет об особой категории крестьян, освобожденных от части феодальных повинностей за несение определенной службы, как например охрана дорог, обеспечивавшая безопасность купцов).

Исследование положения вакуфов в Араде приводит к необходимости обсудить демографическое явление, весьма обычное на занятой турками территории Венгрии и Трансильвании, а именно: вопрос о росте городов и местечек за счет окрестных сел, которые исчезают, будучи покинуты жителями, привлеченными преимуществами более населенных центров.

Богатый материал, относящийся к этой области, которым мы располагаем, позволяет подробно изучить жестокие методы турецкой эксплуатации, неспособность центральной власти ограничить злоупотребления, а также естественные последствия этих злоупотреблений: чрезвычайно длительную, охватывающую большую площадь упорную классовую борьбу, особенно усиливающуюся к концу турецкого владычества.

Автор стремился как можно более точно изобразить общество на территориях, находившихся под турецким господством, чтобы тем самым облегчить понимание всей тяжести существования народных масс в обоих пашалыках: города и села были обречены на гибель как в мирное, так и в военное время, а жизненный уровень разоренного крестьянства был очень низок.

CONTRIBUTION AU PROBLÈME DE LA DOMINATION TURQUE DANS LE BANAT ET LA CRIȘANA

RÉSUMÉ

L'auteur s'attache à étudier toute une série d'institutions religieuses et de bienfaisance (mosquées, écoles, hôtelleries, bains rituels et fontaines), fondées vers le milieu du XVII^e siècle par le grand vizir Mahomet Köprili sur le territoire du Banat et de la Crișana, qui, occupés par les Turcs, sont devenus les pachaliks de Timișoara et d'Oradea.

Le pachalik d'Oradea est l'œuvre de Mahomet Köprili, réalisée au moyen de plusieurs campagnes (1658—1660). C'est de cette époque que datent les institutions mentionnées plus haut, que l'on trouve répandues dans trois centres principaux, Arad, Ineu et Oradea, c'est-à-dire sur le théâtre des opérations militaires du grand vizir. En récompense des importants succès qu'il avait obtenus au cours de ces campagnes, le sultan lui octroya la pleine propriété de vastes domaines, comprenant un grand nombre de villes et villages. Ces domaines constituèrent un fond religieux — en turc : *vacouf* — destiné à entretenir les institutions créées par Mahomet Köprili.

Mais la vie musulmane qui s'est déroulée dans ce coin du pays est tellement différente de celle de la population autochtone que, pour déterminer l'importance et le rôle des réalisations du grand vizir, il a été nécessaire d'étudier subsidiairement toute une série de problèmes spécifiques du régime instauré dans cette région. En tête de ces problèmes prend place le régime agraire ottoman, entièrement différent du régime européen. Dans le cadre de ce problème, auquel il accorde une attention particulière, l'auteur insiste notamment sur l'origine des fonds religieux (*vacouf*) et de la propriété privée (*mülk*) qui se trouvent à sa base.

Dans le cas particulier du *vacouf* d'Arad — où les villages dévastés par les campagnes de Mahomet Köprili ont été repeuplés —, il était également indispensable d'élucider un certain nombre de problèmes tels que la nécessité et les difficultés des colonisations dans l'Empire Ottoman, la vie nomade à laquelle les guerres et l'exploitation féodale excessive avaient réduit une grande partie des paysans serfs, les régimes différents appliqués aux diverses catégories de domaines (sur les fiefs militaires — *ziames* et *timars* — l'exploitation était beaucoup plus rigoureuse que sur les domaines des *vacoufs*, qui jouissaient d'immunités notables), tels enfin que le problème de la paysannerie privilégiée, qui, lui aussi, se rattache aux colonisations agricoles d'Arad. (Il s'agit d'une catégorie particulière de paysans qui, en échange de certains services comme la surveillance des routes pour assurer la sécurité des marchands, étaient dispensés d'une partie des charges féodales).

La situation des *vacoufs* d'Oradea rendait nécessaire l'étude d'un phénomène démographique couramment constaté dans les territoires hongrois et transylvains occupés par les Turcs, à savoir l'accroissement des villes et des bourgs, au détriment des villages environnants qui, désertés par leurs habitants attirés par les avantages que leur offraient les agglomérations plus peuplées, disparaissent graduellement.

L'abondant matériel documentaire dont on dispose pour cette région nous met à même de connaître de près les impitoyables méthodes d'exploitation des Turcs, l'impuissance du pouvoir central de refréner les abus, ainsi que la conséquence naturelle de ces derniers, qui fut une lutte de classe soutenue, impressionnante par sa durée, par l'extension qu'elle prit et par l'intensité à laquelle elle atteignit vers la fin de la domination ottomane.

L'auteur de l'étude s'est appliqué à tracer un tableau aussi fidèle que possible de la vie sociale sous l'administration turque, de façon à nous permettre de comprendre sans peine combien précaire était l'existence du peuple dans ces deux pachaliks : villages et villes étaient exposés à la destruction en temps de paix comme en temps de guerre, la paysannerie, entièrement ruinée était réduite à un niveau de vie incroyablement bas.

ASPECTE NOI ALE VIEȚII LUI N. BĂLCESCU ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE INEDITE

DE

G. ZANE

Este într-adevăr un lucru surprinzător că din viața lui N. Bălcescu sint perioade despre care nu știm nimic sau aproape nimic. Și nu-i vorba despre perioade scurte sau cuprinzînd fapte mai puțin însemnate, care într-o biografie de ansamblu ar putea fi neglijate, pe baza considerației că o biografie trebuie să rețină numai esențialul din viața unui om. Dimpotrivă, ne-au rămas necunoscute perioade relativ lungi, cu atît mai lungi, cu cît le raportăm la o viață atît de scurtă — precum și unele evenimente care în cadrul vieții sale, ocupă un loc principal. Evident că mai toate aceste goluri vor putea fi acoperite numai prin aflarea unui nou material documentar, dar nu trebuie să uităm că sursele publicate oferă încă posibilități nefolosite. Însă mai înainte de toate în opera de reconsiderare istorică însăși însemnătatea biografiei trebuie reconsiderată.

Dacă cunoașterea vieții lui N. Bălcescu este pînă azi insuficientă aceasta provine și din faptul că cercetările biografice, în special cele consacrate unor scurte sau mai puțin însemnate perioade din viața sa, nu s-au bucurat de interesul pe care ele îl merită, și că a persistat atracția pentru acele aspecte biografice care privesc evenimente politice însemnate. În domeniul biografiei deosebirea dintre esențial și neesențial este de multe ori neîntemeiată : detaliile din viața unui om, considerate lipsite de interes — mai ales dacă le luăm, izolat — devin la un moment dat însemnate pentru înțelegerea altor fapte. De aceea orice contribuție de biografie parțială este folositoare și cu atît mai folositoare în cazul nostru, cu cît este vorba despre biografia unei mari personalități a cărei viață trebuie bine și adînc cunoscută. Noi acte în legătură directă cu N. Bălcescu, intrate în depozitele Academiei R.P. Romîne înlesnesc tocmai completarea cunoștințelor noastre asupra unor atare perioade și ne ajută să lămurim chiar unele întîmplări din viața sa, care pînă acum nu puteau fi înțelese.

Actele la care ne referim sînt, în principal, două dintre pașapoartele lui N. Bălcescu¹; simple acte administrative încărcate cu nenumărate vize oficiale, de intrare, de trecere sau de ieșire, în diferite localități, puse de autorități străine — ambasade, legații, consulate, direcții de poliție, direcții portuare, — sau de autorități romînești, ele ne spun, confruntate cu diferite alte acte contemporane — mult, asemenea unui jurnal schematic, ținut la zi, cu o precizie desăvîrșită de date. Pașapoartele ne dau o documentație inedită, referitoare la epoca mai 1846—aprilie 1848 și cu sprijinul lor putem reconstitui trei din călătoriile lui N. Bălcescu — cele mai principale poate, afară de călătoria din vara și toamna lui 1849. Astfel, călătoria de la București—Paris din vara lui 1846, călătoria de la Paris—Palermo și de la Palermo—Paris în primăvara lui 1847 și călătoria de la Paris—București, în primăvara lui 1848. Ele ne înlesnesc totodată să lămurim o interesantă problemă biografică legată de cauza și împrejurările primei sale plecări în Franța. Aceste călătorii erau, bine înțeles, știute pînă azi, dar asupra primelor două ne lipsea orice documentație contemporană, iar asupra celei de-a treia aveam numai cîteva date răslețe, dintre care unele recent aflate. Cu excepția călătoriei în Ungaria și Transilvania, făcută în 1849, cu scopul de a stabili o legătură directă între armatele revoluționare maghiare și rominii răsculați și a organiza o legiune romînă, de la N. Bălcescu nu avem nici un fel de informații privitoare la călătoriile sale — decît vagi referințe. De aceea cu atît mai prețioase sînt pașapoartele pe care el le-a purtat în acești aproape doi ani, le-a prezentat peste tot la vize și i-au servit ca act justificativ pe oriunde a umblat. Astfel analiza documentației pe care ele ne-o oferă întregeste considerabil informația noastră asupra unei perioade din viața sa, despre care ceea ce se știa pînă acum era cu mult prea puțin.

În vara anului 1846 N. Bălcescu a plecat în Franța. Se știa, bineînțeles, despre această plecare, dar nu s-a știut data exactă a plecării și mai ales au rămas necunoscute motivele adevărate și împrejurările în care a avut loc. Pașapoartele ne dau luna și ziua plecării și coroborate cu alte acte contemporane, ne ajută să lămurim motivele și împrejurările acestei prime mari călătorii. Pînă acum ca motiv al călătoriei, a fost accep-

¹ Pașapoartele au fost descoperite în ianuarie 1884 la moșia Bălcești, din com. Bălcești, jud. Argeș de către N. Mandrea, proprietarul moșiei, împreună cu alte hîrtii ale lui N. Bălcescu. Ion Ghica, în ședința din 7 decembrie 1890 a Academiei Romine, aducea la cunoștința membrilor săi descoperirea făcută și comunica promisiunea lui N. Mandrea că va dona Academiei toate actele aflate (*An. Ac. Rom. S. II*, t. XIII, 1890—1891, p. 20). N. Mandrea a făcut donația abia după șapte ani, în 1897 (*An. Ac. Rom. S. II*, t. XIX), cu toate insistențele lui I. Ghica depuse între timp. Descoperirea făcută la Bălcești, N. Mandrea a adus-o la cunoștința publică într-un articol (*Anul 1848 după hîrțile lui N. Bălcescu*, în *Conv. Lit.*, XXVI, 1892). Dar donația sa din 1897 nu a cuprins toate hîrțile lui N. Bălcescu, ci numai o parte, N. Mandrea angajîndu-se însă să depună restul cu alt prilej. Hîrțile depuse au alcătuit la secția de *msse* dosarul cu nr. 5111. Un inventar al acestui dosar am publicat în N. Bălcescu, *Opere*, II², p. 188—189. Pașapoartele au făcut parte din actele nedepuse, și pe care, cu drept cuvînt, am fi putut să le considerăm pierdute. Recenta lor achiziționare adaugă la fondul din 1884 un material de prim ordin, privind biografia lui N. Bălcescu, dar în măsura în care ne pot fi cunoscute colecțiile de *msse* ale Academiei, fie inventariate, fie neinventariate, credem că sîntem îndreptățiți să afirmăm că sîntem încă departe de a avea toate piesele din fondul de la 1884. Despre această chestiune: N. Bălcescu, *Opere complete*, vol. IV. *Correspondența*, ed. G. Zane, lucrare în mss depusă la Ed. Acad. R.P.R.

tată informația lui I. Ghica¹, respectiv a lui I. Voinescu², în care se spune că N. Bălcescu ar fi plecat în străinătate pentru a face cercetări în bibliotecă și arhive, în legătură cu lucrările sale. Așadar plecarea sa din țară ar fi avut loc în condiții obișnuite, ca a tuturor celorlalți tineri care plecau să viziteze Apusul ori să-și continue studiile la școlile superioare din Occident. Versiunea I. Ghica-I. Voinescu este însă categoric contrazisă de o scurtă referință a lui N. Bălcescu însuși, cunoscută public încă de la 1850, și este într-adevăr de neexplicat, cum cei doi prieteni personali ai lui N. Bălcescu au trecut cu atita ușurință asupra unui moment important din viața defunctului lor prieten, punând în circulație o informație cu totul inexactă. Despre plecarea sa din 1846 N. Bălcescu spune textual că a fost o plecare constrinsă: „fui silit, în 1846 a-mi părăsi țeara”³. Prin urmare, atunci când prima dată pleca din țară în Franța, nu o făcea ca toți ceilalți, ci își părăsea țara „silit”. Într-o scrisoare pe care în vara lui 1846 o trimitea, din drum spre Paris, lui Al. Russo se află o aluzie, însă prea vagă asupra motivului plecării, căci nu ne spune altceva decât că a trebuit să plece pentru a mai scăpa de necazurile din țară⁴. Aluzia la necazurile pe care le-a avut confirmă faptul că ceva neobișnuit se petrecuse înainte de plecare, dar nu ne spune ce anume l-a silit să plece din țară, cum a fost „silit” să se expatrieze, dacă a fost izgonit de ocîrmuire, sau dacă a trecut pe ascuns frontiera, așa cum trecuse, de pildă, V. Mălinescu sau atîția alții. În biografia sa plecarea din 1846 a rămas o enigmă. Biografiile mai noi care au reținut informația lui N. Bălcescu, nu încearcă să o explice, ceea ce ar fi fost indispensabil, ci o acceptă pur și simplu ca atare.

La prima vedere, pașapoartele par a dezminți referința lui N. Bălcescu despre plecarea lui silită; nu confirmă însă nici plecarea pentru motiv de studii, din versiunea lui I. Ghica; pașapoartele au fost eliberate pentru ca N. Bălcescu să poată merge la băi, în străinătate, pe patru luni. Așadar, după pașapoarte, N. Bălcescu în 1846 a plecat în străinătate, la băi, pe timpul verii, ca orice pașnic și de treabă boier din principat. Și totuși realitatea este exact contrarie; N. Bălcescu pleca „silit”, se expatria pentru a se pune la adăpost de noi prigoniri care amenințau să se dezlănțuie împotriva sa. De aci plecarea sa precipitată, neașteptată pentru el și familia sa. A putut-o face ajutat de ai săi și de prieteni avuți și influenți. Însăși raportarea pașapoartelor la unele întimplări interne, cît și datele pe care acestea le conțin duc la această constatare.

Prigonirile pe care a voit să le prevină plecînd grăbit în străinătate, erau desigur în legătură cu întreaga sa activitate politică, care era doar bine cunoscută. În luna mai 1846 ele amenințau însă să ia o formă din nou gravă ca urmare a indignării și protestelor pe care le-a provocat ultima lui scriere, în rîndurile clasei boierești. Într-adevăr atunci apăruse, în volumul al II-lea al *Magazinului istoric*, răsunătoarea sa lucrare *Despre*

¹ I. Ghica, *Scrisori*, p. 217.

² N. Bălcescu. *Opere*, II. *Scrisori și serieri inedite*, ed. critică adnotată de G. Zane, București, 1948, I, p. 329.

³ N. Bălcescu, *Opere*, I², p. 114.

⁴ *Ibidem*, II¹, p. 47.

starea soțială a muncitorilor plugari. Este surprinzător cum a putut fi autorizată de cenzură; bănuim că la mijloc a fost mai mult o neglijență a organelor de control. Studiul era un îndrăzneț act de acuzare împotriva clasei boierești și demasca mijloacele violente și josnice prin care s-a format marea proprietate; în el se dezvăluia pentru prima dată în publicistica noastră „prigonirea înverșunată de mai multe veacuri a claselor de jos de către clasele de sus”, și autorul lui cere pentru fericirea „patriei comune” ridicarea claselor de jos, a gloatelor robite, drepturi deopotrivă și îmbunătățirea stării materiale a poporului. Atacul viguros împotriva clasei boierești, revendicările pe care le formula în numele claselor oprimate, prevestirile sumbre pe care le făcea la adresa stăpînitorilor: „vai de acele nații, unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea pe robirea gloatelor, ele pier”, totul în acest studiu era de natură să înverșuneze împotriva lui N. Bălcescu marea boierime și publicarea sa autorizată să provoace un adevărat scandal în rîndurile clasei stăpînitoare.

La 8 august 1846 Gr. Alexandrescu — informînd pe C. Negruzzi, la Iași, care se pare îi ceruse deslușiri despre neașteptata plecare a lui N. Bălcescu — îi comunica din București că un articol al lui Bălcescu a provocat o mare agitație și că împotriva lui mai ales „măririle D-voastră” — adică boierimea din București — „au strigat îndestul”¹. Poetul nu dă titlul articolului, dar articolul nu poate fi altul decît cel menționat de noi, căci este singurul publicat de N. Bălcescu în acel timp, care prin conținutul său putea să stîrnească atîta indignare în rîndurile „măririlor”. În aceeași scrisoare, Gr. Alexandrescu — ori lipsit de informație exactă, ori din prudență, întrucît de curînd cunoscuse și el rigorile represive ale regimului boieresc — menționează că „pricina Bălcescului” n-ar fi fost totuși acest articol — deci exista o „pricină a Bălcescului” — și că „nimeni n-a avut de gînd să facă Bălcescului vreun rău”. Opinia lui N. Bălcescu, a familiei sale și desigur a prietenilor, a fost categoric alta; poate cineva i-a informat ce măsuri represive se proiectau, că de cerut sigur că se ceruseră. Era în obișnuința timpului ca publiciștii să fie pedepsiți pentru lucrările lor de critică împotriva regimului sau de lipsă de deferență față de mai marii săi. C. Bolliac fusese surghiunit la Poiana Mărului pentru versuri satirice; Alecu Russo la fel surghiunit la Soveja, pentru o mică piesă jucată la Teatrul Național din Iași; însuși Costache Negruzzi surghiunit la moșia sa pentru că manifestase, ca deputat, tendințe democratice, iar cazul lui M. Kogălniceanu era prea bine cunoscut la București. De aceea N. Bălcescu a trebuit să ia grăbit decizia de a pleca neîntîrziat din țară, chiar pentru un timp limitat. Nu se gîndise în cursul acestor luni la o atît de îndelungată plecare. Intenționa ca de 21 mai să plece la Minjina; între timp proiectase împreună cu Gr. Alexandrescu publicarea unui jurnal literar, ceea ce firește reclama prezența sa în țară. La sfîrșitul lui mai 1846, cere, în scris, agiei capitalei pașaport și conform uzanțelor care pretindeau un chezaș, propune garant pe fratele său mai mare, Costache, ceea ce arată că el pleca înțeles cu familia sa. Motivul invocat în cerere

¹ G. Călinescu, *Material documentar și știri noi despre Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, Al. Odobescu*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, an. I, nr. 4, 1952, p. 93.

este în fond, un simplu pretext, plecarea la apele minerale în statele străine, iar termenul pentru care cerea pașaportul era de patru luni ¹. În adevăr, se pare că în acel moment N. Bălcescu se gîndea că s-ar putea întoarce în țară prin toamnă ². Cererea pentru pașaport — după cite putem deduce — i-a fost repede rezolvată. A trebuit ca cineva cu influență în cercurile ocîrmuirii să intervină pentru aprobare și pentru urgentarea împlinirii formelor. La 31 mai Poliția capitalei îi eliberează pașaportul. Pașaportul este un formular tipărit, completat cu mîna, eliberat în numele domnitorului Bibescu; conform textului tipărit: „Sînt poftiți toți dregătorii civili și militari, să lase slobod și fără împiedicare trecerea d-lui Nicolae Bălcescu” (ultimele trei cuvinte scrise cu mîna). Documentul reține exact motivul indicat de petiționar pentru a obține pașaportul cît și termenul cerut. În plus specifică localitatea de frontieră de ieșire din țară: „... merge în Europa la apele minerale prin Giurgiu, pe soroc de patru luni și înapoi”. Din păcate formularul tipărit al pașaportului, atît în limba romînă cît și în limba franceză, nu are toate rubricile completate — probabil așa era uzul — sau poate N. Bălcescu nu s-a prezentat personal la agie pentru a da toate datele obișnuite, căci rubrica referitoare la datele personale, an de naștere, semnalmente etc. nu este completată. Am fi avut primul act oficial în care să fie consemnată data sa de naștere. Se completează numai rubrica: născut în ... : *Bucureștii Valahiei*, ce ne dă confirmarea faptului că N. Bălcescu s-a născut în București, nu la Bălcești.

Cu totul semnificativ este faptul că pașaportul este semnat, ca locuitor al ministrului din lăuntru, de N. Golescu. Este peste puțină de admis că N. Golescu, care conducea ministerul din lăuntru, ocupînd, în rang erarhic, imediat locul după ministru, să nu fi fost la curent cu cele întîmplate prin publicarea recentului studiu a lui N. Bălcescu, și că el a putut semna acest pașaport, ca pe oricare altul. N. Bălcescu era deja o personalitate, în plus bine cunoscut lui N. Golescu. Îclinăm a crede că N. Golescu, deși în cunoștință de cauză cu cele întîmplate, și mai ales cu măsurile care puteau fi luate împotriva lui Bălcescu, folosind poziția pe care o avea, i-a înlesnit plecarea. Fostul procuror domnesc din procesul de la 1841, cînd ceruse aspra condamnare a tuturor acuzațiilor — deci și a lui N. Bălcescu — eliberînd și chiar semnînd acum acest pașaport, ne lasă să întrevădem că în atitudinea sa politică survenise deja o schimbare; poate chiar că o apropiere era deja făcută între acei care, pe diverse căi, pregăteau evenimentele din 1848. Pe baza pașaportului romînesc, cu aceeași grabă, N. Bălcescu a cerut un pașaport austriac de la consulatul general al Austriei la București, și l-a și obținut a doua zi după ce obținuse pașaportul romînesc. La 1/13 iunie Casimir v. Timoni, sub propria sa semnătură, îi eliberează pașaportul, cu exact aceleași specificații ca și pașaportul romînesc cu privire la motive și termene, în plus cu indicația localității Orșova, ca localitate de intrare în statele Austriei. Este neîndoielnic că acest pașaport a fost plătit, poate chiar bine plătit. Consulatul Austriei era nu numai un oficiu public, dar și o bine cunoscută casă de afaceri.

¹ N. Bălcescu, *Opere complete*, vol. IV. Corespondența, vezi nota 1, p. 2.

² Idem. *Opere*. II¹, p. 47.

Înarmat cu aceste două pașapoarte și — bănuim — cu încă unul francez sau englez, N. Bălcescu, cu bani puțini și cu bagaje făcute în grabă — dar din care nu uită multe cărți și un șah — pleca chiar în după amiaza zilei de 1 iunie, ziua când obținea pașaportul austriac, sau cel tirziu în noaptea acelei zile. A călătorit cu poșta, desigur. Nu pleca singur; pleca cu C. Negri și Const. Filipescu care se duceau și ei în străinătate¹. Poate unul din aceștia ori amândoi i-au procurat și bani de plecare; o călătorie București Paris costa cca 200 franci, ceea ce pe atunci era o sumă destul de mare. C. Negri a ajutat cu bani și pe unii tineri români ca să poată pleca, la 1848, din Paris spre țară². La Giurgiu obținu repede vizele necesare pentru a se putea îmbarca pe vaporul cu care urma să plece: la 3 iunie, de la ocirmuirea Vlașca, viza pe pașaportul românesc „pentru slobodă călătorie cu vaporul peste graniță în statul Austriei la Europa” și tot în aceeași zi, 3 iunie, pe același pașaport de la carantina Giurgiu „pentru slobodă mergere cu vaporul curat în Austria”. Mențiunea cu „vaporul curat” însemna că se îmbarca pe vaporul nesupus carantinei obișnuite la care erau obligate vapoarele și ambarcațiunile presupuse contaminate, adică cu vaporul care făcea cursa pe lângă malul stîng al Dunării. Este probabil că scăpînd de carantină s-a îmbarcat în primul vapor, care venea din direcția Galați și-și continua drumul în susul Dunării. În ce stare de spirit a putut fi N. Bălcescu cînd se îmbarca pentru o expatriere pe care o prevedea atunci mult mai scurtă decît a fost, nu putem ști. Dorea demult să plece în Occident, dar starea precară a familiei sale nu i-o îngăduise. Plecarea în condițiile în care avea loc a trebuit să-i mărească înverșunarea împotriva regimului de oprimare din țară și să aprecieze încă și mai mult însemnătatea libertății presei, care va constitui la 1848 unul din punctele de program ale revoluției. Se simțea însă bine în compania celor doi prieteni: „iată-mă plecat și destul de fericit — îi scria lui Al. Russo de la Budapesta — căci mă aflu în societatea celor mai buni prieteni ai mei”³; putea scăpa — cum îi scria tot lui Al. Russo — de necazurile pe care le avusese în țară.

În afară de vizele de la Giurgiu, cele două pașapoarte nu mai conțin alte vize. Este mai mult ca sigur că a avut și un al treilea pașaport de care s-a folosit pe tot parcursul de la Orșova la Paris. Nu avem nici o știre despre ruta acestei călătorii. Știm din corespondența sa că la sfîrșitul lui iunie era la Budapesta, iar apoi îl regăsim la Viena. La Budapesta este cu C. Negri și C. Filipescu. Spre Viena pleca fără C. Filipescu; la Viena se întîlnește cu V. Alecsandri, Eud. și Al. Hurmuzachi, vizitează orașul și cercetează arhivele; știa că la cabinetul numismatic se găsește o medalie care avea bătut portretul lui Mihai Viteazul. În anul următor cerea lui Eud. Hurmuzachi un desen în creion după această gravură, pe care o va aminti în mss. *Istoriei lui Mihai Viteazul* și îi va reproduce, completîndu-i, legenda⁴. În Viena lui Metternich un străin trebuia să fie mai mult decît

¹ N. Bălcescu, *Opere*, II¹, p. 47.

² Ion Ghica, *Documente inedite literare*, ediție de D. Păcurariu, Buc., 1959, p. 38.

³ N. Bălcescu, *Opere*, II¹, p. 47.

⁴ *Ibidem*, p. 54—55.

prudent, nu trebuia să discute cu nimeni nici o chestie importantă, „altmintrelea — după observația lui M. Kogălniceanu care trecuse cu puțin timp mai înainte pe la Viena — particularul îi închide ușa și ocîrmuirea îi deschide granița”.

Nu știm ce impresie va fi făcut Viena lui N. Bălcescu. Dar lui M. Kogălniceanu, și bănuim că și lui N. Bălcescu, capitala habsburgilor din 1846, cu miile de echipajuri și de livrele, cu luxul ei găsit ridicol, cu „dobi-tocii de burghezi” care priveau uimiți în dreapta și în stînga etalarea aristocrației, Viena cu mulțimea ei de jandarmi „călări pe jos, albi, suri, albaștri”, nu i-a plăcut¹.

Spre Paris a putut pleca pe diferite rute, prin Praga, Dresda, Hanovra, Colonia parcurgînd cu diligența distanțele Praga—Dresda și Hanovra—Colonia, sau prin Elveția și Bavaria. Pe primul drum se va întoarce în 1848, pe ultimul călătorise în 1846 V. Alecsandri, parcurgîndu-l în cea mai mare parte cu diligența și trecînd prin Salzburg—München—Stuttgart—Karlsruhe—Baden—Strassburg. Sigur este că mult n-a rămas prin localitățile de trecere: la 4/16 iulie îl găsim deja la Paris. În capitala Franței ajunsese fără bani sau cu bani foarte puțini. Îl lua C. A. Rosetti la el acasă. Acesta îl sfătua să rămînă la Paris și-i promitea că „va face ceva pentru a-i înlesni mijloacele”², ceea ce, se pare, n-a făcut. Căută și singur o soluție bănească. Propunerea pe care o făcea la 24 ale aceleiași luni, împreună cu M. Kogălniceanu, *Asociației literare*, ca să redacteze, ei doi, un dicționar biografic³, trebuie văzută și din acest punct de vedere. În cuprinsul ofertei ei spun clar că „șederea noastră la Paris, precum și scumperia traiului nu ne iartă ca să prelucrăm acea tă scriere fără onorare” Oferta a rămas, după cum se știe, fără urmare. Probabil că condițiile puse de Comitetul Asociației le-au părut inacceptabile. N. Bălcescu rămîne însă la Paris. Începe să se informeze și să lucreze. O perioadă nouă începea pentru ei: își îmbogățea repede cunoștințele istorice; la Paris își va îmbogăți însă și experiența revoluționară.

Pentru a cunoaște mai îndeaproape Occidentul și mai ales popoarele care începuseră să se frămînte, după șapte luni de la sosirea la Paris pleacă în a doua sa mare călătorie — de această dată în Italia. Pașapoartele și vizele ne ajută să stabilim aproape complet itinerarul acestei călătorii, despre care se știa pînă acum foarte puțin.

Călătoria în Italia o face în curs de trei luni și a avut ca itinerar Paris—Palermo și înapoi, cu anumite opriri mai lungi în unele orașe italiene. Convenise cu V. Alecsandri, la finele lui decembrie 1846, să se întil-nească la Palermo. Poetul sosise la Paris la 5 decembrie 1846⁴, venind din Elveția; însoțea pe Elena Negri, bolnavă, pentru a consulta un medic vestit. V. Alecsandri pleacă din Paris la 18 decembrie cu destinația Pa-

¹ *Note de călătorie ale lui Mihail Kogălniceanu, în Floarea Darurilor, II, nr. 1/1907, p. 9.*

² Lui C. A. Rosetti. *Note intime*, p. 182.

³ N. Cartoian, *Mihail Kogălniceanu la Paris*, în 1846, Buc., 1925, p. 7; N. Bălcescu, *Opere. II*¹, p. 47—48.

⁴ S. D. Papastate, *Vasile Alecsandri și Elena Negri, cu un jurnal inedit al poetului*, Buc., 1947, p. 312.

lermo¹. N. Bălcescu nu a plecat imediat, ci după mai bine de o lună și jumătate. Motivul care l-a reținut a fost — după câte se pare — terminarea studiului *Campania Românilor în contra turcilor de la anul 1595*, pe care îl încheia la 23 ianuarie 1847. La câteva zile, la 3 februarie 1847, informa pe I. Ghica că intenționează să plece în Italia peste vreo trei zile, și că urmează să rămână acolo numai vreo două luni, cerându-i ca eventuala corespondență să i-o adreseze la Palermo, post-restante². Între timp primise din partea lui V. Alecsandri o corespondență din Neapole, unde poetul stătuse două săptămâni, între 5 și 19 ianuarie³. N. Bălcescu părăsea într-adevăr Parisul aproximativ la data comunicată lui I. Ghica. Pleca în Italia atras desigur de frumusețea locurilor, de trecutul poporului, de monumentele istorice ale țării, de bogăția ei artistică, de arhivele și bibliotecile sale, dar și de lupta pe care poporul italian o ducea atît împotriva asupritorilor austriaci, cît și împotriva instituțiilor și segneurilor feudali. Mazzini, Gioberti, Garibaldi erau personalități revoluționare bine cunoscute în afara Italiei și lupta lor pentru independența și unitatea poporului italian era privită cu simpatie de elementele înaintate din toate țările. De-abia scăpat de boala care îl încercase în decembrie, N. Bălcescu nu a ținut seamă de greutățile unei călătorii care avea să țină 16 zile, la dus, și tot atîtea, la întors. Călătoria începută în timp de iarnă a fost grea și ostentitoare. În Franța a parcurs drumul pe uscat, cu diligența, și pe apă pe Rhône, cu un mic vapor; pe mare în drum spre Palermo, cu diverse pachetoturi.

Pașapoartele sale nu conțin nici o viză pe parcursul din Franța și este foarte explicabil; de aceea ele nu ne arată ruta parcursă. Este probabil că drumul Paris—Marsilia l-a făcut pe aceeași rută pe care merseseră cu o lună și jumătate mai înainte V. Alecsandri și Elena Negri, anume pe ruta Charanton—Châlon—Lyon—Valence, Avignon. De la Paris la Lyon, cu o oprire mai lungă la Châlon, a mers cu diligența. V. Alecsandri menționează greutatea călătoriei „drumuri stricate, polei, omăt, viscol, hurducături”; despre călătoria făcută de la Châlon la Lyon tot V. Alecsandri notează în jurnalul său: „călătorim groaznic de tot, pe locurile din napoia diligenței”. Călătoria pe această distanță dura aproximativ 25 ore. De la Lyon pînă la Avignon, cel mai obișnuit drum era cu vaporul, pe Rhône; cursa dura 27 de ore, cu o oprire în cursul nopții la St. Esprit. Călătoria cu vaporul nu era mult mai comodă; V. Alecsandri, notează: „hărmălae, murdărie, neorînduială, ploae, glod”; ploua în toate cabinele. În aceste condiții a petrecut noaptea, pe punte. De la Avignon la Marsilia, drumul se făcea cu diligența; călătoria ținea 18 ore și era obositoare; calea ferată dintre Avignon și Marsilia, cu ocolul prin Nîmes, era încă în construcție. Același drum l-a făcut desigur și N. Bălcescu și fără îndoială în aceleași condiții.

La Marsilia el a sosit la 17 sau 18 februarie; în ziua de 19 consulatul regal al Siciliei îi vizează pașaportul austriac, cu care face această călătorie, și îi dă viza pentru Neapole: „via de mari”. Aceasta însemna că

¹ C. D. Papastate, *op. cit.*, p. 314.

² N. Bălcescu, *Opere*, II¹, p. 54.

³ C. D. Papastate, *op. cit.*, p. 314—315.

punctul terminus al călătoriei sale, în acel moment, era Neapole, de aci urmînd să se reîmbarce pentru Palermo. Drumul la Palermo l-a făcut numai pe mare și traversarea Mediteranei a ținut 9 zile, cu opriri la Genua, Livorno, Neapol — căci la dus nu s-a oprit la Civita Vecchia. Din Marsilia plecau spre Neapole — Palermo, de trei ori pe lună, pacheboturi, fie franceze, fie napolitane, fie sarde; pacheboturile adoptaseră mașini cu abur, dar păstrau și pînzele; cu un astfel de vas a călătorit și N. Bălcescu, nu cred la un loc scump; pacheboturile aveau trei clase și înclin a crede — ținînd seama de precaritatea situației sale materiale că a călătorit la clasa a III-a — cea mai ieftină posibil. Diferența de preț la biletele de călătorie era sensibilă de la o clasă la alta. La pacheboturile franceze pe distanța Marsilia — Palermo, biletul de clasa I costa 185 frs., de-a II-a 112 frs. și de-a III-a 55 frs. N. Bălcescu, dacă a călătorit în clasa a III-a, a călătorit în condiții proaste; în săli comune, în îngrămădeală și murdărie, cu mîncarea în traistă, căci la clasa a III-a, mîncarea nu intra în costul biletului. Aceste condiții grele de călătorie credem că l-au făcut să recurgă pînă la Palermo la trei opriri. A plecat din Marsilia la 20 februarie, poate seara, căci la 22 februarie este la Genua; străbătuse distanța dintre Marsilia și acest port italian în aproximativ 27 ore. V. Alecsandri călătorise cu un pachebot sard pe o mare liniștită și pe clar de lună. N. Bălcescu la Genua, în ziua de 22 februarie, vizează pașaportul la Direcția Poliției și obține și de la consulatul austriac viza de trecere pentru Livorno, pe mare. Cerînd viza pentru Livorno însemna că era decis să debarce pentru puțin și în acest port — poate cîteva ore. Distanța de la Genua la Livorno a parcurs-o în aproximativ 15 ore și a doua zi, la 23 februarie, debarcă. Aci cere viza pentru Neapole. Drumul Livorno — Neapole, fără oprire la Civita Vecchia, dura mai bine de 32 de ore; la 25 februarie este în Neapole; în aceeași zi, desigur, obține din partea autorităților din port, și viza de la Prefectura de Poliție. În Neapole rămîne, pare-se, numai două zile.

În regatul celor două Sicilii, la Neapole ca și în Sicilia, în contrast cu atmosfera din Roma, poporul se afla sub jugul unei monarhii absolute și a unui terorism polițienesc care trebuie să fi displăcut profund lui N. Bălcescu. De aceea a trebuit să salute cu bucurie vestea pe care o afla peste cîteva luni, la Paris, că Sicilia s-a răscolat și că sîngerosul Ferdinand, lipsit de sprijinul trupelor austriace, a fost primul principe italian constrîns să acorde poporului o constituție și să decreteze libertatea presei. La 27 februarie obține de la Legația austriacă viza pentru Palermo. V. Alecsandri sosise și el la Neapole, dar plecase la Palermo de mai bine de o lună¹. În legătură cu sosirea lui N. Bălcescu la Neapole, într-una din evocările sale tîrzii consacrate defunctului său prieten, V. Alecsandri dă niște amănunte și povestește o întîmplare care nu-și găsește confirmarea nici în jurnalul poetului, nici în datele pașapoartelor. Astfel V. Alecsandri spune că la Neapole a întîlnit pe N. Bălcescu, pe malul mării, tocmai cînd acesta sosise de la Livorno; or, din jurnalul ținut la zi, reiese că V. Alecsandri era plecat din Neapole, de mai bine de o lună, de la data cînd sosise N. Bălcescu; iar în jurnal nu există nici o mențiune că poetul s-ar fi întors

¹ Datează: *Canțonela italiană*, Neapole, ianuar 1847 și *Visurile*, Palermo, februarie 1847.

la Neapole în zilele când N. Bălcescu era acolo, deși în jurnal notează precis toate deplasările. Astfel și povestirea lui V. Alecsandri despre conflictul lui N. Bălcescu cu un medic italian pe parcursul Marsilia—Livorno — conflict pe care N. Bălcescu voia să-l rezolve prin duel, la Neapole — duel la care V. Alecsandri urma să fie martor, apare puțin verosimilă, căci, repetăm, atît după datele contemporane ale lui V. Alecsandri însuși, cit și după vizele pașapoartelor, reiese neîndoielnic, că la sosire N. Bălcescu nu s-a întîlnit cu V. Alecsandri la Neapole. Au stat la Neapole — un timp împreună, la întoarcerea lui N. Bălcescu spre Franța, dar dacă situăm întîmplarea cu duelul, povestită de V. Alecsandri, în acest moment, ea apare și mai puțin verosimilă, căci pe de o parte poetul pretinde că conflictul s-a petrecut pe vapor de la Genua spre Neapole, iar pe de altă parte este imposibil de crezut ca medicul italian, pus în cauză, a așteptat la Neapole ca N. Bălcescu să-și aducă martori de la Palermo.

De la Neapole N. Bălcescu a plecat tot cu un pachebot la Palermo. A parcurs distanța în aproximativ 20 ore, astfel a sosit în Sicilia pe la 1 martie; aci a rămas cam vreo 20 zile și nu trei luni cum spune V. Alecsandri mai tîrziu. Din relatările poetului despre zilele petrecute împreună la Palermo, știm că N. Bălcescu locuia în afară de oraș, în căsuța unui țaran, ceea ce trebuie să fie exact, dacă ținem seama de mijloacele modeste cu care călătorea. V. Alecsandri ne mai spune că N. Bălcescu studia mult. De la N. Bălcescu însuși știm că cerceta bibliotecile locale. În Biblioteca din Palermo a găsit cartea lui Del Chiaro : *Delle moderne rivoluzioni di Valachia*, pe care se gîndea — ceea ce n-a realizat — s-o retipărească în *Magazinul istoric*¹.

Pentru reîntoarcerea la Neapole are nevoie numai de viza consulatului austriac, pe care o obține la 20 martie; este probabil că a plecat în aceeași zi sau în zilele imediat următoare. V. Alecsandri pleacă la 23 martie; vremea la Palermo se stricase și ploua mereu; poate au plecat chiar împreună. Sosit în Neapole, a rămas aci cîteva zile. Neapolul îl interesa desigur pentru cercetările sale istorice. La acea dată Muzeul Bourbon era deja vestit în toată lumea, pentru bogăția colecțiilor sale; biblioteca sa conținea 150 000 de volume și prețioase manuscrise. Pentru a pleca din Neapole trebuia să facă cinci vize. La 29 martie obține de la Departamentul Afacerilor Străine viza pentru Roma — pe mare — cu valabilitate de 20 zile; în aceeași zi obține viza de la Legația Austriei, tot pentru Roma, fără specificarea drumului. Dar nu pleacă imediat; la 8 aprilie obține de la Departamentul Afacerilor Străine o prelungire a vizei pe încă 20 zile, și tot în aceeași zi, o altă viză de la Prefectura de poliție pentru drumul pe mare. Pleacă din Neapole la 10 sau 11 aprilie, ceea ce înseamnă că n-a folosit termenele acordate. În ziua de 10, ia viza de plecare de la autoritățile portuare.

¹ N. Bălcescu, *Opere*, I¹, p. 260. Informația lui V. Alecsandri că la această dată N. Bălcescu făcuse descoperiri arhivale și în alte orașe și citează în acest sens descoperirea unor documente la Genua, nu este exactă. La dus, N. Bălcescu s-a oprit la Genua, numai foarte scurt timp așa că n-a avut timpul necesar pentru a cerceta bibliotecile și arhivele locale; a putut-o face numai la întors, așa că dacă V. Alecsandri a știut că N. Bălcescu a făcut cercetări la Genua, nu la Palermo, a putut afla acest lucru în altă parte și mai tîrziu.

V. Alecsandri și Elena Negri, cu care se afla acum în Neapole, au rămas încă vreo două săptămîni după plecarea lui N. Bălcescu; plecau la 25 aprilie, împreună cu C. Negri, I. Bălăceanu și M. Kogălniceanu, cu care poate s-a întîlnit și N. Bălcescu. De la Neapole, N. Bălcescu nu a mai luat înapoi drumul pe mare, cu toate că unele vize prevăd această rută. Succesiunea vizelor arată că a preferat drumul uscat, așa încît a traversat o bună parte din Italia. Plecînd de la Neapole s-a îndreptat spre Roma; dacă a luat drumul obișnuit a trecut cu diligența prin Capua, Terracino, Meletria unde a făcut scurte opriri. De la Roma s-a îndreptat spre Civita Vecchia și după un scurt popas a luat drumul Florenței; nu știm dacă prin Viterbo, prin munți, sau pe drumul din apropierea coastei. De la Sienna a trebuit să treacă la Florența și de aci, prin Pisa, la Livorno unde s-a reîmbarcat. Preferînd lungul drum pe uscat, făcut, bănuim, în cea mai mare parte în diligență — căci în 1846 cale ferată era numai de la Neapole la Capua și de la Florența la Livorno — N. Bălcescu a vrut, desigur să vadă țara și poporul. A trebuit să călătorească cu diligența, în îngrămădeala și hurducătura obișnuită transportului cu poșta; n-a putut recurge la transportul cu o trăsură personală — chiar cu 2—3 cai — să închirieze o limonieră sau o berlină, așa cum călătoreau bogătașii, cu opriri în voie, care oricum era un mijloc mai comod de călătorie — căci acestea erau prea scumpe. La Roma a rămas aproximativ 10 zile. Timpul cît a stat în Roma a fost prea scurt pentru a cunoaște în adevăr marile oraș. Roma este însă orașul din Italia care l-a impresionat, pare-se, cel mai mult. Sub raportul politic tocmai în vremea aceea aveau loc unele schimbări care pe N. Bălcescu trebuie că l-au interesat mult.

Monumentele istorice, bogăția artistică, bibliotecile și arhivele Romei au continuat să-l atragă și mai tîrziu; la 30 septembrie 1851 scria lui P. Battaillard că ar dori să meargă din nou la Roma „oraș pe care atîta îl iubesc și a cărei biblioteci, muzee, ruine, oferă atîtea posibilități”¹. În 1847 Biblioteca Vaticanului era deschisă aproape zilnic, în afară de această bibliotecă mai putea consulta, fiind deschise publicului, alte cîteva biblioteci: Angelica, Barberini, Minerva — ultima cu cel mai mare depozit de tipărituri și cu catalogul de cărți deja imprimat pînă la litera K — apoi biblioteca Colegiului roman, biblioteca Corsini — bogată în manuscrise și stampe, în plus cîteva biblioteci particulare deschise și ele publicului. Cercetările sale în biblioteci, oricît de sumare ar fi fost, l-au pus în fața unui nou și necunoscut material istoric. „Am făcut la Roma descoperiri interesante” — scrie la 1 octombrie 1847 lui V. Alecsandri²; cînd alcătuiește bibliografia pentru *Istoria Romînilor supt Mihai Vv. Viteazul*, trece la nr. 51: „Documente alese de mine în Biblioteca Vaticana la Roma, *pri-vitoare la evenimentele de la 1595 între Romîni, Transilvăni și Poloni*”³. Tot în Biblioteca Vaticanului mai găsește cartea lui Ciro Spontoni: *Historia de la Transilvania*, Veneția, 1638⁴; a căutat în zadar — după cum spune singur — probabil tot la Vatican, printre mii de portrete de oameni ves-

¹ N. Bălcescu, *Opere*, II¹, p. 286.

² *Ibidem*, p. 57.

³ Bibl. Acad. R.P.R., Mss. 80, f. 5.

⁴ *Ibidem*.

țiți un portret a lui Mihai Viteazul, altul decît cel cunoscut din cărțile lui Ortelius și Bisselius ¹.

Sub influența Romei este un moment atras de antichitatea romană : astfel propune lui V. Alecsandri să compună o poemă asupra cuceririi Daciei. În vederea acestei lucrări îi spune că la Roma a făcut deja unele însemnări asupra îmbrăcămintei dacilor ; îi recomandă și bibliografia, un atlas — cu reproduceri de gravuri privind Coloana lui Traian, și o lucrare conținînd corespondența lui Traian cu Plinius ², probabil scrierea *Lettres de Pline le jeune et son panegyrique de Trajan*, în traducerea lui Louis de Sacy, apărută la Paris. Hotărîndu-se de plecare, la 22 aprilie ia viza de la Direcția generală a poliției, valabilă pe șase zile, termen de care însă nu s-a folosit, și în aceeași zi ia și viza de la Ambasada austriacă.

Din Roma pleacă la 23 sau 24 aprilie ; la 25 este la Civita Vecchia, portul maritim pontifical ; aci obține o viză de la Consulatul toscan pentru Livorno ; peste trei zile, la 28 aprilie, este în Florența ; aci stă vreo două zile ; a vizitat desigur în grabă orașul. La 28 aprilie ia două vize : una de la Departamentul Afacerilor Străine cu termen de plecare — care nu se poate preciza din cauză că *mss.* este șters, și o altă viză de la Legația Austriei ; ambele sînt pentru Livorno ; prima este și pentru Franța. Drumul pînă la Livorno l-a făcut probabil, cu calea ferată, prin Pisa. Cu patru luni mai înainte V. Alecsandri vizitase și el Pisa, la 3 ianuarie, venind cu trenul din direcția opusă — de la Livorno ; vizitase domul, turnul înclinat și alte monumente istorice, ceea ce a făcut probabil și N. Bălcescu. La 30 aprilie este deja în Livorno și în aceeași zi ia trei vize : una de la Comisariatul de poliție pentru Genua și Marsilia, cu permis de ședere în oraș trei zile ; alta de la Consulatul general sard — tranzit Genua, și a treia de la Consulatul general al Austriei, pentru Genua și Marsilia. A rămas în Livorno pînă la sosirea pachebotului. Reîmbarcat probabil la 1 mai, în ziua următoare este la Genua ; rămîne aici patru-cinci zile — cînd a făcut, probabil, și unele cercetări de arhivă. În zilele de 3 și 5 mai își vizează pentru ultima dată pașaportul în Italia : la 3 mai la Comisariatul de poliție, la consulatul general al Franței pentru Marsilia, la consulatul general al Austriei tot pentru Marsilia și la 5 mai la comisariatul de poliție. Călătorind în Italia își dăduse seama ce însemna pentru poporul italian dominația austriacă. Nu se putuse mișca dintr-un oraș în altul fără învoirea autorităților austriace și, bineînțeles, fără plata taxei de viză.

Din Genua a plecat în ziua sau în zilele imediat următoare cu pachebotul la Marsilia. În jurul lui 10 mai, trebuie să fi ajuns în portul francez. De la Genua, pașapoartele nu ne mai spun nimic. Știm că s-a reîntors la Paris ; a luat probabil același drum pe care venise — de această dată pe un timp mai bun. La 3 iunie era în capitala Franței. Își reluase lucrul în bibliotecă. Scria lui Eudoxiu Hurmuzachi rugîndu-l să-i împlinească niște comisoane ³. Făcuse o călătorie de mai bine de trei luni în condiții grele, cu mijloace reduse. Cunoscase însă poporul italian, își îmbogățise viața și adusese pentru scrierile sale un material nou, oricît de grăbite ar

¹ N. Bălcescu, *Opere*, I¹, p. 253.

² *Ibidem*, II², p. 57.

³ *Ibidem*, II¹, p. 54—55.

fi fost cercetările sale de arhive și bibliotecii. A dorit să se reîntoarcă. Rămăsese cu nostalgia Italiei. La 1 octombrie 1847 îi scria lui V. Alecsandri amintindu-i de călătoria sa spunându-i: „cînd mă întorceam azi spre casă gîndeam la tine, la prietena noastră, la viața noastră din Italia, suvenire mult drage mie”¹.

Cînd plecă în Italia pentru a doua oară în 1852, era și pentru ultima oară.

În seara zilei de 24 februarie 1848, numai după un an de cînd se îndrepta spre Italia, în seara acestei zile, fără să simtă nici o oboseală, după ce trei zile în șir trăise pe străzile Parisului, în învălmășeala luptelor de stradă, prima fază a revoluției, anunțînd frenetic lui V. Alecsandri izbînda, îi scria că în curînd se vor revedea în țară². Comunicîndu-i această știre, însemna că N. Bălcescu luase hotărîrea de a se reîntoarce în patrie, chiar din acele zile. N-a plecat însă imediat, ci tocmai peste o lună. Dar timpul cît a stat la Paris, în plină revoluție, și sub republica impusă de popor, a fost pentru dînsul o adevărată școală revoluționară. În cele trei luni cît va lua parte la evenimentele revoluționare din principat, vom regăsi în multe din atitudinile sale învățăminte cîștigate la școala directă, trăită de el însuși, a revoluției din februarie. Ceea ce apare acum pentru el cu totul nou și într-adevăr extraordinar, este poporul. Poporul în revoluție. Cultul pentru popor pe care el l-a avut întotdeauna a găsit în lupta poporului francez cea mai elocventă confirmare. În zilele acestea cred că a înțeles adevărata valoare politică a maselor, rolul lor în societatea umană. A văzut muncitorimea franceză luptînd pe baricade sau, cantonată în bivacuiri, noaptea la lumina focurilor, înverșunată și înflăcărată. Sub ochii săi s-a prăbușit un regim, cu rege cu tot, cu întregul său cortegiu de curteni, bancheri, financiari, și a văzut născîndu-se un alt regim care trebuia să fie al poporului francez, care cîștigase izbînda și totuși n-a fost. Sub ochii săi a văzut instalarea noului guvern, a asistat la entuziasmul maselor, la șovăielile noilor conducători, la înclinarea acestora de a părăsi calea revoluției, dar și la lupta poporului parizian de a-l readuce la revoluție. Așa cum cunoaștem comportarea lui N. Bălcescu din zilele revoluției muntene, este mai mult decît sigur că n-a putut aproba tendințele tranzacționale ale guvernului provizoriu francez, politica lui financiară, anti-populară, la care a trecut chiar din luna martie, cum a fost, printre altele, politica de a înlesni credite cu orice preț burgheziei, de a decreta cursul forțat al francului și impozitul de 54 centime, ceea ce însemna că arunca cheltuielile revoluției exclusiv asupra maselor. A reținut din politica guvernului provizoriu două măsuri, impuse de popor, și anume: instituirea Comisiei de la Luxemburg și decretarea sufragiului universal. A înțeles bine semnificația lor și influența pe care ele au exercitat-o asupra lui o vom regăsi în țară, în propriile sale atitudini. Între timp în febra pregătirilor de plecare a participat desigur la frămîntările care agitau micul grup de romîni și la dezbaterile care au avut loc la biblioteca romînă, în legătură cu atitudinea care trebuia adoptată față de guvernul provizoriu. Nu mai

¹ N. Bălcescu, *Opere*, II¹, p. 55.

² *Ibidem*, p. 62—63.

începe nici o îndoială că a stat de partea celor care cereau recunoaşterea revoluţiei, şi a avut amărăciunea de a nu avea alături de el — cel puţin în totul, prieteni buni ca C. Negri şi V. Alecsandri ¹.

Revoluţia antrenase însă mai toate popoarele Europei. În martie evenimentele se succed uluitor. La Paris ştirile despre izbucnirea revoluţiei în toate marile centre ale Europei, cad precipitat una după alta. Peste tot locul, ca la o comandă nevăzută, popoarele se ridicau împotriva oricărui fel de asuprire. În marile centre muncitorimea luptă pe baricade; în unele locuri izgoneşte pe asupritori, în altele smulge concesii. Ori unde izbucneşte, revoluţia este triumfătoare; la 13 martie la Viena, la 18 martie la Berlin, tot în aceeaşi zi la Milano; Metternich se prăbuşeşte în capitala habsburgică, Radeţki, fuge din Milano, Friederich Wilhelm este silit la concesii. Mişcările populare se întind peste tot, la Aachen, Colonia, Hanovra, în monarhia austriacă la Praga, Pressburg, Graz, Linz, Innsbruck, în regatul lombardo-veneţian, la Torino, Veneţia, peste tot popoarele cer, cu arma în mână, libertate, reforme. Vechea Europă este zgduită şi aşezările ei sociale şi politice se clatină; în această lună a lui martie 1848, ca niciodată în ţările asuprite de o stăpînire străină, îşi face drum adînc convingerea că lupta naţională nu poate fi cîştigată decît o dată cu dezrobirea poporului. De aceea revoluţia se concentra spre centrul Europei. Împotriva Vienei habsburgice, care ţinea în orbita ei aproape jumătate din Europa, revoluţia, alimentată de italieni, unguri, boemi, îşi desemna mai mult ca oricînd caracterul ei complex. Pentru cei din Paris momentul revoluţiei romîneşti sosise.

Plecarea spre ţară trebuia grăbită. În prealabil trebuia formulat programul revoluţiei romîneşti. De un program nou nu era nevoie. A fost repede adoptat programul de la 1840 ², cu adăugirea formulei noi privind reforma agrară. Programul de la 1840 era un program revoluţionar din care a lipsit orice consideraţie de tranzacţiune cu clasele dominante. Adoptîndu-l, la propunerea lui N. Bălcescu, înseamnă că cei de la Paris nu numai că-l cunoşteau în detaliu, dar că vechiul program era în noile condiţii adevărata formulă radicală. Reactualizat, în atmosfera de încordare extraordinară europeană, în condiţiile unor mari mişcări de mase, programul de la 1840, apare, în perspectiva istorică, ca cea dintîi manifestare profund revoluţionară din principate.

La 23 martie N. Bălcescu se prezintă la Prefectura Poliţiei din Paris şi cere viza de plecare din Franţa; o obţine desigur imediat cu menţiunea: „vue pour la Belgique, la Prusse et l'Autriche”; grăbit, în aceeaşi zi, 23 martie, se prezintă la Consulatul general al Turciei şi obţine viza pentru reîntoarcere la Bucureşti, cu menţiunea rutei: Belgia, Prusia şi Austria; în ziua următoare, 24 martie, se prezintă la reprezentanţele diplomatice ale statelor prin care trebuia să treacă: la ambasada Belgiei, la legatia Prusiei şi la ambasada Austriei. Ambasada Belgiei i-a dat viza pentru

¹ *Revoluţia din Paris de la 1848 descrisă de un român (Alec Kogălniceanu)*, în *Floarea Darurilor*, II, nr. 31, 28 oct. 1917, p. 487; Dan Berindei, *Revoluţia de la 1848 în Franţa şi tinerii români aflaţi la Paris*, în *Rev. isl. rom.*, XV, 1945, f. 2.

² Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea declanşării revoluţiei din 1848. Studii*, I, 1956, p. 46.

Bruxelles, ambasada Prusiei o viză generală, aceea a Austriei o viză de intrare în Austria. Vizele le ia pe pașaportul românesc cu care va face această călătorie. Pleca împreună cu A. G. Golescu. Luînd aceste vize vedem că N. Bălcescu alesese ca drum de întoarcere în țară ruta prin Belgia, Germania, Austria. Dacă acesta nu era drumul cel mai scurt, era — pe atunci — cel mai repede, căci putea folosi calea ferată pînă la Viena și de aci, își putea continua drumul pînă la Giurgiu cu un vapor cu abur. În primăvara lui 1848, joncțiunile de cale ferată din Germania și Austria erau terminate, așa încît, cu toate opririle în diferite orașe de pe parcurs, și cu toate schimbările de trenuri, călătoria pe această rută era cea mai rapidă. Evident că la viteza medie de 25 km pe oră de atunci, și la lungile opriri prin stații, călătoria pînă la Viena tot a durat vreo șase zile. Luînd viza pentru Bruxelles, înseamnă că N. Bălcescu a plecat din Paris cu trenul în direcția Amiens, Arras, Mons și de la Bruxelles a luat trenul în direcția Liège, pentru a trece în Prusia, pe la Aachen. Din Paris a plecat în după amiaza sau în seara zilei de 24 martie¹, adică imediat ce a terminat formalitățile cu vizele; nu s-a oprit decît foarte puțin la Bruxelles, dacă nu cumva pe drum a renunțat să mai ocolească prin capitala Belgiei și n-a tăiat drumul spre Liège, trecînd prin Namur, căci avea și pe această rută cale ferată, așa încît la 26 martie este în Germania, la Aachen, unde se oprește. Ia de la Direcția poliției regale viza pentru Colonia. Intrînd în Germania, prin toate orașele pe unde trecea, poporul era în mișcare. Cu cîteva zile mai înainte, la Aachen, poporul devastase palatul burgmeisterului; muncitorimea se ridicase amenințătoare, demonstrațiile se țineau lanț; burghezia își organiza gărzi; în noaptea de 20/21 începuseră să se ridice baricade, pe străzi. N. Bălcescu trece înainte, ajunge la Colonia. Și aci demonstrațiile populare erau în toi; poporul se adunase și formulase cereri de schimbări, egalitate civilă și politică, dreptul de asociere, reprezentanță națională, amnistie. La Colonia a rămas noaptea, împreună cu A. G. Golescu; frămîntarea în oraș era și mai mare, căci se aștepta trecerea lui Adam Czartoryski, care mergea cu trenul la Berlin. Cu o zi mai înainte sosise în Co-

¹ În materialul publicat de G. Georgescu-Buzău și în care se editează și se prezintă manuscrisul lui I. Ghica, care poartă titlul: *Notes écrites sous la dictée de N. Bălcescu sur les événements qui ont précédé la révolution de 1848*, existent în B.A.R.P.R. s-a strecurat o greșală de date, care și fără aflarea pașapoartelor ar fi trebuit fi semnalată, fiind vorba despre o greșală pur materială. În *mss.* lui I. Ghica se spune că N. Bălcescu a convocat la o adunare, în seara zilei de 20 martie 1848, pe românii aflați la Paris, pentru a se discuta pregătirea mișcării revoluționare în țară. În urma acestei ședințe s-a ținut încă o ședință în care s-a hotărît ca cu toții să plece în principate. Această a doua ședință — a cărei dată nu se indică — nu a putut avea loc decît cel mai devreme a doua zi, 21 martie. În textul *mss.*, în textul editat (p. 57) ca și în prezentarea *mss.* (p. 46—47), se spune apoi că N. Bălcescu, împreună cu A. G. Golescu, au plecat spre țară la 20 martie. Este evident o eroare materială, căci nu puteau pleca la 20 martie, cînd în seara aceleași zile, a avut loc prima ședință și cînd *mss.* precizează că după această ședință din 20 martie a mai avut loc o nouă ședință. Vizele de pe pașaport ne arată că N. Bălcescu era la 24 martie încă în Paris, și tot aceste vize ne-au făcut să considerăm că a plecat în această zi. În ceea ce privește verificarea exactității relatărilor lui I. Ghica din *mss.* citat, confruntarea afirmațiilor sale trebuie făcută atît cu varianta din *mss.* lui I. Ghica publicată de D. Păcurariu, *Documente inedite literare*, p. 38—41, cît și cu alte izvoare contemporane. Materialul inedit pe care îl folosim aci oferă cea mai sigură posibilitate de a verifica unele din aceste relatări.

lonia și un grup de vreo 200 polonezi¹ care se îndreptau spre patrie. În ziua de 28 dimineața au pornit spre Hanovra, în același tren cu Czartoryski. În tren, N. Bălcescu a fost prezentat principelui polonez, cu care a convenit să discute, seara, la Hanovra. Pe tot parcursul Czartoryski era aclamat prin gări² de populație, printre care erau mulți polonezi — care se concentrau în regiunea Berlinului. La Hanovra aceeași stare de lucruri ca în celelalte orașe germane; poporul era răsculat; cu câteva zile mai înainte de sosirea lui N. Bălcescu poporul devastase palatul primului ministru; avuseseră loc încăierări grave ale muncitorimii cu burghezia. Aci, N. Bălcescu și A. G. Golescu au discutat cu polonezii îndeaproape problema revoluției generale și a revoluției din Principate, obținând promisiuni de sprijin³. Au luat contact, printre alții, cu generalul V. Chrzanowski și cu colonelul Bystraznowski, cu care se va reîntâlni în vara lui 1849, la Pesta. A doua zi au luat trenul spre Magdeburg; pînă în această stație au călătorit împreună cu polonezii; aci s-au despărțit, polonezii s-au îndreptat spre Berlin⁴, N. Bălcescu și A. G. Golescu spre Leipzig-Dresda trecînd prin Halle, apoi prin Leipzig și în urmă prin Dresda cu opririle impuse numai de mersul trenurilor. La Dresda au vizitat, probabil, și orașul. A avut de împlinit și un comision din partea lui Bystraznowski, pentru sora acestuia⁵. La 29 martie este la frontiera dintre Saxonia și Austria și i se vizează pașaportul; intră în imperiul austriac aflat în disoluție; împotriva acestui „complex pestriț rezultat din moșteniri și furțișaguri, acest talmeș-balmeș organizat în care se învălmășesc zece limbi și zece națiuni, acest amestec întîmplător de obiceiuri și legi dintre cele mai contradictorii”⁶ se ridicaseră toate naționalitățile asuprite și toate clasele exploatare sub feudalitate. În aceeași zi este la Praga; a doua zi, 30 martie, ia viza de la Direcția de Poliție pentru Viena. Nu rămîne la Praga, ci își continuă drumul la Viena; aci sosește în ziua de 31; găsește în Viena o atmosferă de oarecare liniște; revoluția cîștigase prima luptă. Metternich, „lașul șarlatan și perfidul criminal”, fugise și umbla de colo pînă colo prin Germania, ascuns prin vagoane de bagaje. Un nou guvern fusese stabilit.

În Viena au stat vreo trei zile. Vaporul pleca numai de două ori pe săptămîină. S-au informat asupra situației generale și au continuat pregătirile în vederea mișcării din țară. A. G. Golescu a trimis lui Lamartine — care era ministru de externe — o scrisoare prin care îi solicita, printre altele, și numirea lui Desprès la consulatul francez din București⁷. La 4 aprilie face viza pentru București. La Viena s-au îmbarcat pe un vapor, probabil austriac, al Societății de navigație pe Dunăre. Călătoria nu era prea comodă; vapoarele pe Dunăre erau lipsite de orice confort; bărbații erau îngrămădiți într-o sală comună, la un loc cu mărfurile; în altă sală,

¹ *Le Moniteur Universel*, nr. 88, 28 martie 1848.

² G. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 57.

³ *Ibidem*, p. 58.

⁴ *Ibidem*, p. 58; *Anul 1848*, I, p. 347. Alte date în: Marcelli Handelsmann, *Le prince Czartoryski et la Roumanie 1834—1850*. La Pologne, an VIIe, Congrès international des sciences historiques, Varșovia, 1933.

⁵ *Anul 1848*, I, p. 347.

⁶ Marx-Engels, *Opere*, IV, p. 511.

⁷ G. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 58.

femeile ; pe vase se transportau bagaje mari, căruțe, și chiar vite. Vaporul austriac se oprea la toate micile porturi ; pînă la Budapesta, la Pressburg, Comorn, Vacz ; apoi între Pesta și Orșova trecea pe la Paks, Mohacs, Palanka, Peterwarad, Semlin, Panciova, Semendria, Grădiștea. În toate aceste localități poporul era în fierbere. În Ungaria, la 23, se formase noul guvern independent și responsabil, prezidat de L. Batthyany, cu Kosuth la finanțe, Szemere la interne, cu Meszàros la război, personaje cu care nu mai tîrziu de un an, N. Bălcescu va avea un contact atît de strîns. La Budapesta, în ziua cînd trecea cu vaporul, noul guvern, într-o însuflețire populară extraordinară, de-abia se instalase. La Drencova pasagerii debarcau și erau trecuți la Orșova Veche, în mici șalupe ¹. La 9 aprilie este la Orșova Veche. Comandamentul Cordonului Sanitar îi dă viza de trecere în Țara Romînească. În Banat circulau fel de fel de zvonuri privitoare la principate. În aceeași zi treceau frontiera și îi găsim la Vîrciorova : aci se vizau pașapoartele pentru intrarea în țară. Ocîrmuirea locală vizează pașaportul cu mențiunea „slobod la București”. Ocîrmuitorul județului, Vlădoianu, le dă informații despre cele ce se petrec în țară : le spune că revoluția ar fi izbucnit la București și că toți slujbașii de la ispravnici la ofițerii miliției, sînt de partea revoluției ; „cu toții vorbeau foarte slobod și înfocat” ².

În principate era într-adevăr o mare frămîntare. Agenții diplomatici informau alarmați guvernele lor despre starea de spirit din țară. Măsurile se luau peste tot, înlăuntru și la frontieră. N. Bălcescu aducea cu dînsul și un material de propagandă, niște extrase din *Revue des deux mondes*, conținînd ultima scriere a lui H. Desprès, despre drepturile romînilor ³. Nu continuă drumul cu vaporul, ci ia poșta în direcția Craiovei și trece pe drumul bătut al poștei : Isvorani, Stîngăceni, Țințăreni, Armașu ⁴. La Craiova aceeași fierbere ; toți îl asigurau că revoluția este iminentă. De la Craiova s-au coborît, tot cu poșta, în jos, la Caracal prin Vizuești, în căutarea lui Magheru, pe care nu-l găseau. Aci au rămas în cursul nopții și a doua zi au plecat la Islaz pentru a se întîlni cu N. Pleșoianu ; acesta fiind plecat la Turnu Măgurele, N. Bălcescu l-a chemat printr-o scrisoare. N. Pleșoianu povestește că deși a primit scrisoarea pe la un ceas din noapte, totuși a plecat imediat, dar n-a putut trece Oltul fiind apele prea repezi și mari. A revenit a doua zi și trecînd la Islaz s-a întîlnit cu N. Bălcescu și A. G. Golesecu. Au discutat despre revoluție și el — în calitate de membru al Frăției — i-a asigurat de sprijinul său. Cei doi l-au informat despre „promesele” lui Lamartine, „vorbe frumoase, dar nîmplinite”. În aceeași zi, după informația lui Pleșoianu, a doua zi

¹ Despre condițiile călătoriei pe Dunăre în acești ani : *Die Handels und Schiffahrt-Verhältnisse der Donauländer in Jahre 1846*. Journ. Oest. Lloyd, XII, nr. 45, 51, 1846 ; Adalbert Mueller, *Die untere Donau Beschreibung des Stromes und seiner Umgebungen vom Wien bis zum Meere*, Regensburg, 1841 ; A. J. Gross-Hoffinger, *Die Donau vom Ursprung bis in das Schwarze Meer*, Viena-Pesta, 1846 ; G. Desping, *La navigation à vapeur sur le Danube. Le Moniteur Universel*, nr. 162, 1853.

² G. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 58.

³ S. Dragomir, *Coroșdența dascălilor ardeleni în 1848*, în *Omagiul lui I. Bianu*, Buc., 1927, p. 164—165.

⁴ Cf. *Carta Țării Românești arătătoare drumurilor de poștă*, 1850.

după datele lui I. Ghica, cei doi călători s-au îmbarcat în vaporul austriac, care oprea regulat la Islaz și au plecat spre Giurgiu pentru a întâlni pe Tell¹. La Giurgiu, la 1/13 aprilie, dr. Constantin Leibu le dă viza de liberă intrare în țară, din partea direcției carantinei; în aceeași zi, 1/13 aprilie, pașapoartele sînt vizate pentru intrarea în țară și de către ocîrmuirea de Vlașca. La Giurgiu, la debarcader, îi aștepta Tell. În dimineața următoare, deci la 2/14 aprilie, s-au întâlnit pe cîmp cu Tell, informîndu-se reciproc și convenind la unele măsuri, așa cum știm din alte izvoare citate mai sus. În aceeași zi, sau a doua zi la 3/15 aprilie, N. Bălcescu și A. G. Golescu plecau cu poșta la București. Desigur pe drumul bătut prin Frățești, Padina, Călugăreni, Copăceni — cale de cinci poște. Pentru N. Bălcescu, o dată cu intrarea în țară, dar mai ales în București, începea o nouă fază în viața lui, pe care avea s-o trăiască într-o epocă de frămîntări în istoria poporului român dar și de glorie, în luptele pentru independență și libertate².

¹ Bibl. Centr. de stat, filiala „N. Bălcescu”, *Mss. Memoriu asupra revoluției de la 1848*.

² În depozitele Bibl. Acad. R.P.R. a mai intrat un al treilea pașaport din același fond. Este vorba despre o „teșcherea”, un pașaport turcesc, eliberat lui N. Bălcescu de către ministrul de interne din Constantinopol, la 24 august/6 sept. 1848. Acest pașaport nu conține nici o viză, ceea ce este explicabil. Se știe că la 1848, în urma recomandării lui Suleiman-pașa, guvernul din București a hotărât să trimită la Constantinopole o delegație care să ceară sultanului recunoașterea noului regim din țară și aprobarea programului constituțional în forma lui modificată. Din delegație au făcut parte: N. Bălcescu, Ștefan Golescu, D. Brătianu, Gr. Grădișteanu și Vasiliade. De la Giurgiu pînă la Constantinopole delegația a fost însoțită de Iskender Bey — contele Illinski, însărcinat de Omer pașa. Guvernul din București atașase delegației pe Ubicini. Delegația a ajuns la Constantinopole în ziua de 10/22 august 1848. Aici a găsit la oficialități o atitudine schimbată față de revoluția din principate. Delegația nici n-a fost primită de miniștrii turci, care au refuzat să-i recunoască caracterul oficial cu care era investită; a depus un memoriu operă a lui N. Bălcescu, sau în cea mai mare parte a sa (*Cf. N. Bălcescu, Opere, II*, p. 327—330) și s-a reîntors în țară. La plecarea din Constantinopole, membrii delegației s-au înarmat cu cîte un pașaport turcesc — probabil pentru a se putea îmbarca; la ducere au călătorit, pare-se, fără pașapoarte, sau dacă au avut pașapoartele acestea n-au ieșit încă la iveală sau sînt definitiv pierdute. Pașaportul lui N. Bălcescu — teșchereaua turcească — în traducerea pe care o dătoresc tov. Guboglu are următorul cuprins: «*7 şeval 1264—24 august/6 Sept. 1848 Adică supusul otoman al Înaltilui Devlet cu numele Nicola Bulacescu (?) locuitor al Bucureștiului călătorește de astădată de la Poarta Fericirii spre București. Pe timpul călătoriei nimeni dintre slujbași nu-i va face nici o piedică și-i va acorda ajutorul cuvenit. În acest scop a fost eliberată teșchereaua de față.*» Pașaportul nu are completate rubricile cu date personale: conține trei sigilii turcești, dintre care unul al Ministerului de Interne al Porții. Pe fila din față are adăugată o mențiune manuscrisă cu următorul cuprins: *Mr. Nicolas Balcescu, Vallaque (sic) allant en Valachie.*

Un alt act recent descoperit, legat de călătoriile lui N. Bălcescu, este o chitanță pentru un împrumut de bani. Existența acestei chitanțe aruncă o nouă lumină asupra condițiilor precare în care el a trăit în ultima fază a vieții și ne aduce un element nou cu privire la condițiile în care a murit — lipsit total de bani — ceea ce a făcut pe cei din Palermo să-l arunce într-o groapă comună ca pe toți răscii sau străinii fără bani ori fără prieteni.

Chitanța este un autograf N. Bălcescu și are următorul conținut:

Galbeni Adecă cinci zeci galbeni împărătești de Austria am loat cu împrumut de la
50 casa Dlui Constantin Polihronie din Constantinopol pe care să aibă Dlui ai
primi de la casa noastră.

Constantinopol 24/12 sept. 1852

N. Bălcescu.

НОВЫЕ ДАННЫЕ О ЖИЗНИ Н. БЭЛЧЕСКУ ПО НЕКОТОРЫМ НЕОПУБЛИКОВАННЫМ ДОКУМЕНТАМ

РЕЗЮМЕ

Автор ставит своей целью пополнить биографические данные, связанные с жизнью и деятельностью Н. Бэлческу в период между маем 1846 г. и апрелем 1848 г., период, о котором известные до сих пор материалы не дают полных сведений. На основании паспортов, принадлежавших Н. Бэлческу, а также других источников, относящихся к тому же времени, автор устанавливает точные даты и, отчасти, обстоятельства и условия трех путешествий Н. Бэлческу, совершенных им в 1846—1848 гг.: Бухарест—Париж (лето 1846 г.); Париж—Палермо и Палермо—Париж (весна 1847 г.); Париж—Бухарест (весна 1848 г.).

Сверка дат, отмеченных в паспортах, с другими данными позволила автору уточнить причину и обстоятельства „вынужденного” отъезда Н. Бэлческу в 1846 г., являвшегося фактически изгнанием, которому он подвергся после опубликования

Pe 'verso :

In grecește :

Delto : Suma de plată se va achita lui Th. Hristodulidis fiind înțeleși asupra cursului acestei sume.

Constantinopol 22 sept. 1852

ss. frații *Polihroniades*

G. Zarifopolos

In românește :

S-au ecsoflisit

Hristodulis

13 ianuarie 1853

Împrumutul contractat la data de 12/24 septembrie 1852, adică cteva zile după reîn-
toarcerea de pe malul Dunării unde fusese să-și vadă familia (cf. Cornelia C. Bodea, *Călătoria lui N. Bălcescu pe Dunăre în 1852*, Buc., 1957, extras din rev. *Studii*), ne descoperă starea sa materială atât de precară ca aceea din ultimele sale luni de viață și ne lasă impresia că nici familia, cu care luase contact recent, nici prietenii nu-l putuseră ajuta. Desigur împrumutul la casa de bancă din Constantinople nu l-ar fi obținut fără un gir solid — dat probabil de I. Ghica — dar resursele pe care și le-a procurat pe această cale era fost cu totul insuficiente pentru o călătorie în condiții mai bune și mai ales pentru o întreținere convenabilă, cît și pentru căutarea sănătății sale. Familia sa din țară s-a zbătut în adevăr să-i trimită bani, la Palermo, dar cînd a reușit să-i expedieze ceva era după 29 noiembrie (N. Iorga, *Ultimele scrisori din țară către N. Bălcescu*, în *An. Acad. Rom. Seria III*, t. VII, 1927). Cei 50 de galbeni împrumutați au fost, pare-se, singurii cu care a plecat spre Italia. Tocmai pentru această ultimă călătorie i-a și împrumutat. Dar nu i-au ajuns decît pînă la Palermo. I-a cheltuit pentru drum și întreținere pe timpul de la 22—25 septembrie pînă la 16 octombrie, adică pentru mai puțin de o lună. Singur drumul Constantinople—Neapole, și Neapole—Palermo a trebuit să-l coste 25—30 galbeni. A avut poate de achitat și datorii la plecarea din Constantinople. De aceea nu a avut de unde plăti, încă din primele zile, nici cei doi piaștri, costul zilnic al întreținerii — casă și masă — la Palermo, nici medicul și a rămas dator, atestînd însuși această datorie, într-un act subscris de el, chiar în ziua morții (N. Bălcescu, *Opere*, II¹, p. 317—318). Raguza, nemernicul patron al hotelului la care N. Bălcescu trăsesse, a refuzat să avanseze nefsemnatele cheltuieli pentru un mormînt individual; mai mult încă s-a datat la ticăloșia de a smulge din partea unui muribund o confirmare subscrisă a datoriei lăsate, iar atunci cînd prietenii defunctului i-au achitat-o fără nici o întîrziere, el le-a ascuns condițiile tragice ale înmormîntării.

одного из своих смелых произведений; автор установил также маршрут и условия, в которых протекали путешествия Н. Бэлческу в Италию и поездка из Парижа в Бухарест в 1848 г. Автор упоминает о исследовательской работе, проделанной Н. Бэлческу в библиотеках и архивах итальянских городов, а также о его симпатиях по отношению к освободительной борьбе итальянского народа.

В работе подчеркивается влияние, оказанное на формирование революционных взглядов Н. Бэлческу и его сближение с радикальными и демократическими кругами февральской французской революцией и борьбой французского народа и парижских рабочих, а также европейской революцией в марте 1848 г., которую он мог близко наблюдать, возвращаясь на родину.

NOUVEAUX ASPECTS DE LA VIE DE N. BĂLCESCO RÉVÉLÉS PAR DES DOCUMENTS INÉDITS

RÉSUMÉ

La présente étude se propose de compléter les informations existents sur la biographie de N. Bălcesco, pour la période mai 1846—avril 1848. Fondé sur des passeports ayant appartenu à N. Bălcesco et sur d'autres documents contemporains, l'auteur établit les dates exactes et, en partie, les circonstances et les conditions de trois voyages de N. Bălcesco, des années 1846—1848. Il s'agit du voyage de l'été de 1846, Bucarest—Paris, du voyage Paris—Palerme, aller et retour (printemps 1847) et Paris—Bucarest, au printemps 1848. La confrontation des dates des passeports avec d'autres documents a permis à l'auteur de préciser la raison et les circonstances du départ forcé de N. Bălcesco, en 1846, vraie expatriation imposée à la suite de la parution de l'un de ses hardis ouvrages. De même, il a pu établir l'itinéraire, les circonstances et les conditions du voyage en Italie et du voyage Paris—Bucarest. Il signale les recherches de Bălcesco, dans les bibliothèques et les archives italiennes, et les sentiments de sympathie manifestés par celui-ci pour la lutte de libération du peuple italien. L'auteur fait voir combien l'expérience de la révolution française de février, la lutte du peuple français et des ouvriers parisiens et la révolution européenne de mars 1848, à laquelle Bălcesco a touché durant son retour, ont influencé la formation révolutionnaire de celui-ci et l'ont rapproché des courants radicaux et démocratiques de l'époque.

DREPTUL BIZANTIN ÎN ȚĂRILE ROMÎNE. ÎNDREPTAREA LEGII DIN 1652

DE

GHEORGHE CRONȚ

I. RECEPTAREA DREPTULUI BIZANTIN

Receptarea dreptului romano-bizantin în țările romine a constituit un proces istoric caracteristic și de lungă durată. În studiul de față¹ ne limităm să învederăm numai unele trăsături ale acestui proces și anume cele caracteristice secolelor XIV—XVII din istoria Țării Românești, propunându-ne să lămurim astfel atît condițiile generale în care a apărut *Îndreptarea Legii* din 1652, cit și caracterul și semnificația istorică a acestei legiuiri.

Istoriceste se constată că nomocanoanele — împletiri de legi și canoane bizantine — au avut o largă circulație în țările romine. Circulînd mai întii în traduceri slavone, apoi și în traduceri românești, nomocanoanele au fost folosite cu începere chiar de la constituirea mitropoliilor românești. Ele nu au pătruns în rîndurile poporului, dar au constituit dreptul scris al bisericii și al statului feudal². Scrise din porunca ierarhilor bisericii sau și din porunca domnilor, ele au constituit primele monumente de drept scris din țările romine. Nomocanonul care a avut cea mai largă circulație a fost Sintagma lui Matei Vlastare. Redactat în limba greacă în 1335 la Salonic, acest nomocanon a fost tradus de îndată în slavonește, fiind folosit în Bulgaria și Serbia. În țările romine circulația acestui nomocanon este atestată încă de la mijlocul secolului al XV-lea. Au circulat însă și alte nomocanoane.

¹ Studiul de față este continuarea studiului *Dreptul bizantin în Țările Romîne. Pravila Moldovei din 1646*, publicat în *Studii*, an. XI (1958), nr. 5, p. 33—59.

² La nomocanoane se referă și ierarhii străini care au dat acte de întărire sau de mărturie în Țara Românească. Astfel, la 1592—1593 patriarhul constantinopolitan Ieremia atestă aplicarea „pravilelor” și „canoanelor” în Țara Românească. Actul în *Documente privind istoria Romîniei*, veac. XVI, B, vol. VI, p. 57.

Cele mai vechi traduceri românești din nomocanoane datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹. Traducerea nomocanoanelor dovedește creșterea necesității aplicării lor. Se știe însă că în evul mediu dreptul aplicat în țările romine a fost în general dreptul nescris, denumit fie *legea țării*, fie *obireiul pământului*. Documentele atestă totuși pătrunderea treptată a dreptului scris în practica judiciară a poporului român. Documentele întrebunțează în general o terminologie deosebită pentru indicarea dreptului scris, care nu este identic cu „legea țării”.

Dreptul scris este indicat în documentele Țării Românești din secolele XVI—XVII prin termenul de *pravilă*. Rareori acest termen are și sensul de drept nescris². Dreptul scris mai este indicat în documentele din aceeași perioadă prin expresiile *pravila bisericească*, *legea dumnezeiască*, *pravila împărătească*. În general acești termeni se referă la nomocanoane și la alte compilații de drept bizantin. Documentele atestă folosirea dreptului scris atât de către instanțele bisericii cât și de către instanțele statului. De fapt aparatul judiciar al statului feudal se baza pe fuziunea justiției eclesiastice cu justiția laică.

Din documente desprindem constatarea că ierarhii bisericii erau autorizați de domn să judece în unele pricini și pe laici „după pravila bisericii”³. Soborul unei mănăstiri este competent să judece infracțiunile călugărilor tot după „pravila bisericii”⁴, precum autoriză un act domnesc din 13 aprilie 1596. Uneori mitropoliții, episcopii și egumenii judecă „după pravilă”⁵ și litigiile dintre mănăstiri și boieri privitoare la stăpînirea satelor, rumînilor și robilor, fără să se precizeze dacă în asemenea cazuri este vorba tot de pravila bisericească. O judecată făcută la 1616 de către mitropolit cu soborul bisericesc, în litigiul unor boieri pentru stăpînirea unor sate, mori și robi, se întemeiază pe „legea dumnezeiască”, actul precizînd imediat că este vorba de pravila scrisă⁶.

Posedăm acte care atestă că uneori însuși domnul judeca după pravilă. Radu Mihnea, judecînd în 1613 un proces privitor la dreptul de moștenire al unei soții care își părăsise soțul, hotărăște că o asemenea soție este „osîndită de pravilă”⁷. Același domn anulează în 1614 o vînzare, judecînd „după legea dumnezeiască”⁸. Aflăm și cazuri cînd domnii

¹ C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, 1930. Vezi și Al. Grecu, *Inceputurile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, an. VII (1954), nr. IV, p. 215—228.

² Cuvîntul *zakon* din actele slavone înseamnă atât legea nescrisă — obiceiul juridic, cît și legea scrisă; de aceea pentru redarea acestui termen în limba română, traducătorii au folosit doi termeni: *lege* și *pravilă*. Vezi actele domnești din : 27 aug. 1547, 1 sept. 1561—1562, 10 sept. 1583—1584, în *Documente privind istoria României*, veac. XVI, B, vol. II, p. 367; vol. III, p. 154—155; vol. V, p. 135—136.

³ Vezi actul lui Petru Cercel din 10 sept. 1583—1584, în *Documente privind istoria României*, veac. XVII, B, vol. V, p. 135—136. Dispoziția se repetă în actul lui Alexandru Iliș din 7 ian. 1618, *ibidem*, veac. XVII, B, vol. III, p. 179.

⁴ Așezămîntul lui Mihai Viteazul din 13 aprilie 1596, *ibidem*, veac. XVI, B, vol. VI, p. 207.

⁵ Vezi actul mitropolitului Luca din 10 iunie 1617, *ibidem*, veac. XVII, B, vol. III, p. 146.

⁶ Actul lui Radu Mihnea din 7 martie 1616, *ibidem*, veac. XVII, B, vol. III, p. 8.

⁷ Actul din 26 ian. 1613, *ibidem*, veac. XVII, B, vol. II, p. 144.

⁸ Faptul este menționat în cartea sudețului din Tîrgoviște din 19 mai 1614, *ibidem*, veac. XVII, B, vol. II, p. 278.

aplicau pravila în judecățile penale. Menționăm în acest sens actul din 1633, prin care Matei Basarab confiscă averile lui Vasile spătar pentru vina de denunțare calomnioasă împotriva propriei lui soții. Judecata s-a făcut în divanul domnesc : „Și l-au ajuns pravila și divanul să i se taie capul, precum să i se ia bucatele”¹. În acest caz s-a aplicat o dispoziție cuprinsă în Exabiblu lui Armenopol, cartea VI, titlul IX, privitoare la pedepsirea clevetitorilor prin decapitare și confiscarea averii².

Exabiblu lui Armenopol a fost întocmit în 1345 în limba greacă medie la Salonic, constituind o sinteză a dreptului romano-bizantin destinată instanțelor judecătorești, dar putând servi și necesităților de cunoaștere a dreptului. Tradusă încă din secolul al XV-lea în limba neogreacă, această lucrare a avut o largă circulație în țările române, fiind folosită apoi ca izvor în redactarea praxivelor din secolul al XVII-lea. Faptul că la 1633 Matei Basarab întemeiază o judecată a sa pe Exabiblu lui Armenopol dovedește că operele juridice bizantine începuseră să fie folosite în Țara Românească în chip direct, fără mijlocirea traducerilor slavone.

Constatăm astfel că sub diferite forme dreptul romano-bizantin a fost folosit în practica judiciară din Țara Românească, chiar înainte de apariția praxivelor tipărite, în concurență cu dreptul nescris — legea țării. Pentru a explica acest fapt, unii istorici și juriști burghezi au socotit că poporul român, sub fascinația legiuirilor bizantine, a făcut împrumuturi lipsite de alegere și necorespunzătoare nevoilor sociale³.

Fenomenul istoric al împrumuturilor juridice trebuie interpretat dialectic. Dezvoltarea dreptului într-o societate, și în general dezvoltarea culturii, nu depinde de bunul plac al conducătorilor. Nici împrumuturile culturale nu sînt opera unor preferințe personale, ci rezultatul unor cerințe sociale specifice. Răspunzînd în general nevoilor reale ale societății, împrumuturile culturale devin — la rîndul lor — factori creatori ai unor noi forme de cultură. Referindu-se la adoptarea unor instituții juridice romane de către societatea burgheză, Karl Marx a arătat că nu este just să se vorbească despre „denaturarea dreptului roman” atunci cînd se constată că acest drept a fost „greșit interpretat”. Ceea ce apare ca o denaturare este de fapt o adaptare la nevoile societății respective : „Forma greșit înțeleasă este tocmai cea generală, cea care pe o anumită treaptă de dezvoltare a societății poate fi utilizată pentru uzul general”⁴.

Împrumuturile juridice au fost practicate de multe popoare în evul mediu. S-au făcut împrumuturi și între popoare care la rîndul lor adoptaseră legiuri și sisteme juridice de la alte popoare. Referindu-se la acest fenomen

¹ Arh. St. Buc., *Mănăstirea Cimpulung*, LXIII/10.

² Facem trimitere la manualul lui Constantin Armenopol, 'Εξάβλος, după ediția în limba neogreacă întocmită de Alexios Spanos și tipărită la Veneția în 1793. În această ediție sancțiunea respectivă figurează la p. 327.

³ Sub diferite forme această concepție a fost exprimată chiar și cu privire la praxivile din secolul al XVII-lea de către : N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. a 2 a, Buc., 1925, p. 248 și 280 ; Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, ed. a 2-a, vol. II, partea I, Buc., 1928, p. 435.

⁴ Karl Marx în scrisoarea către Lassalle din 22 iulie 1861, în K. Marx și F. Engels, *Despre artă și literatură*, E.P.L.P., 1953, p. 26.

istoric, Fr. Engels a arătat că dreptul receptat putea să fie coborât prin practica juridică la nivelul societății respective sau putea să fie ridicat și transformat potrivit cerințelor acelei societăți¹.

Fr. Engels a explicat fenomenul receptării dreptului roman în Occident. Consacrind în esență dreptul de proprietate și reglementind relațiile dintre producătorii și posesorii de mărfuri, dreptul roman a reprezentat sistemul juridic universal pe care l-au adoptat mai întâi societatea feudală apoi și societatea burgheză care aveau nevoie de consfințirea juridică a stăpînirii nelimitate a bunurilor aflate în proprietatea privată și de protejarea acestei stăpîniri împotriva tuturor încălcărilor și contestărilor².

Explicația dată de Engels pentru receptarea dreptului roman în Occident este valabilă și pentru receptarea dreptului romano-bizantin în țările române. Fenomenul istoric al receptării se deosebește numai în ceea ce privește conținutul dreptului receptat, care în țările române a reprezentat o strînsă împletire a dreptului laic cu dreptul canonic. Societatea feudală românească a fost dominată de stăpînitorii de pămînt. Aceștia aveau nevoie de consacrarea juridică a dreptului lor asupra pămîntului și asupra celor ce-l munceau. Ei aveau nevoie de sistemul juridic consfințit al imperiului bizantin pentru apărarea stăpînirii lor funciare împotriva încălcărilor și contestațiilor.

Receptarea dreptului romano-bizantin în țările române n-a fost pur și simplu mecanică, pasivă, formală. Se va vedea acest lucru din însăși analiza conținutului *Îndreptării Legii*. Practica judiciară arată că receptarea a fost activă. Dreptul receptat a avut o funcție dinamică și creatoare în istoria instituțiilor medievale ale poporului român.

Atît timp cît obștea sătească a fost puternică, a predominat în practica judiciară a poporului român dreptul nescris, care nu avea caracterul individualist al dreptului scris. Socotim justă explicația care leagă începuturile dreptului scris în țările române de începuturile destrămării obștii sătești, de acapararea pămînturilor țărănești de către boieri și de creșterea autorității centrale³.

Domnia feudală, ca exponent al clasei stăpînitorilor de pămînt, a avut nevoie de dreptul romano-bizantin mai ales pentru că ea se baza la început pe boierimea stăpînitoare. Dar domnia feudală a avut și motive proprii pentru folosirea legilor și canoanelor bizantine, deoarece acestea consacrau autoritatea suveranului de drept divin. Conținutul teocratic al operelor juridice și canonice din imperiul bizantin a constituit un suport ideologic esențial pentru domnia feudală din țările române.

Centralizarea statului feudal a făcut ca monarhia să se sprijine și mai mult pe un sistem juridic general, care să-i asigure autoritatea asupra tuturor claselor și categoriilor sociale, precum și asupra tuturor instituțiilor țării. Dreptul romano-bizantin reprezenta tocmai modelul dreptului general

¹ Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane* în K. Marx-Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, Buc., 1952, p. 361.

² Fr. Engels, *op. cit.*, p. 361–362; idem, *Domnul Eugen Dühring revoluționează știința* (Anti-Dühring), Ed. P.C.R., Buc., 1946, p. 169; idem, *Decăderea feudalismului și ridicarea burgheziei*, Ed. P.C.R., Buc., 1945, p. 12.

³ Al. Grecu, *op. cit.*, p. 227.

spre care năzuia domnia feudală în lupta ei împotriva obiceiurilor juridice locale și împotriva tendințelor de fărâmițare feudală. Prin însăși natura ei politică, monarhia era o instituție centralizatoare, asumându-și rolul de legiuitor general în statul feudal. Pentru asemenea necesități, domniile țărilor romine au protejat folosirea legilor și canoanelor bizantine, pe care apoi le-au aprobat și în mod oficial prin codificările tipărite în limba romină în secolul al XVII-lea.

Pravilele românești tipărite în secolul al XVII-lea constituie o recepție oficială a dreptului romano-bizantin. Pravila de la Govora din 1640 s-a tipărit în tipografia domnească „cu porunca și cu cheltuiala prea luminatului domn Io Matei Basarab”, cum arată însemnarea slavonă de la sfârșitul acestei pravile¹. Pravila Moldovei din 1646, intitulată *Carte românească de învățătură*, s-a tipărit „după tocmeala și nevoința” lui Vasile Lupu, cum se precizează în prefața scrisă de Eustratie Logofătul². Pravila Mare din Țara Românească, intitulată *Îndreptarea Legii*, s-a tipărit la 1652 în tipografia domnească „cu buna voie” a lui Matei Basarab, cum arată prefața semnată de mitropolitul Ștefan³. Prin aceste pravile, Matei Basarab și Vasile Lupu socoteau că au înzestrat țările romine cu normele trainice ale dreptului imperial bizantin.

În secolul al XVIII-lea receptarea dreptului romano-bizantin în țările romine va fi determinată și de domniile fanariote. Nu examinăm aici această perioadă. Constatăm numai că în țările romine receptarea a fost progresivă, parțială și treptată, fiind condiționată în general de factorii interni ai dezvoltării societății românești.

II. CONDIȚIILE APARIȚIEI ÎNDREPTĂRII LEGII

Istoria Țării Românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea se caracterizează prin creșterea asupririi otomane⁴, prin adâncirea exploatarea feudale a țăranilor, prin noi și sporite sarcini fiscale, prin abuzurile cămătarilor. Împotriva acestor forme de asuprire se ridică țăranii, orașenii, slujitorii. Mulți birnici părăsesc satele, alții se răscoală. Boierimea pămînteană se ridică împotriva cămătarilor greci. Independența politică a Țării Românești suferi din partea turcilor restrîngerii și mai mari decît în secolul precedent, deoarece clasa conducătoare se împăcase cu dominația otomană, care-i permitea să țină țăranimea sub cele mai strivitoare sarcini economice.

Cu toate aceste condiții vitrege, Țara Românească s-a menținut ca stat. Aparatul administrativ a continuat să se centralizeze. Autoritatea domnească a continuat să se întărească. Împotrivirea maselor populare față de dominația otomană oglindește și în prima jumătate a secolului al XVII-lea capacitatea politică a poporului romin de a se apăra,

¹ Textul acestei însemnări în St. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept romnesc, I. Izvoarele*, Iași, 1933, p. 412.

² *Ibidem*, p. 421.

³ *Ibidem*, p. 432.

⁴ Vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV–XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, II (1957), p. 20, 37–39.

de a se organiza și de a se dezvolta, chiar și în cele mai grele condiții istorice.

La sfârșitul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea, raporturile dintre stat și biserică erau cele caracteristice structurii statelor feudale. Biserica era una din instituțiile de bază ale statului. Disciplina și învățătura ei constituiau suportul moral și ideologic al statului. Justiția ecleziastică avea autoritatea justiției de stat. În numeroase pricini, mitropoliții, episcopii și egumenii judecau și pe laici, pronunțând pedepse și încasînd amenzi. Menționăm, ca fiind cu deosebire caracteristic în această privință, actul lui Petru Cercel din 10 sept. 1583 — 1584 prin care domnul confirmă episcopului Luca al Buzăului dreptul de a judeca și a încasa amenzi pentru infracțiunile privitoare la căsătorii: „să judece pe oamenii ... după pravila ... bisericii ... și pe popi fără opreliște de la nimeni, nici de la boieri, nici de la slugile domniei ... nici de la bani, nici de la pîrcălabi, nici de la vornici...”¹.

O altă mărturie istorică privitoare la dependența clerului față de autoritatea domnească și valabilitatea regulilor de drept ecleziastic ca rindueli legale ale statului o constituie așezămîntul întocmit de Mihai Viteazul împreună cu sfatul său domnesc și cu soborul bisericesc la 13 aprilie 1596, statornicind pentru sancționarea infracțiunilor săvîrșite de călugări colaborarea judecării domnești cu judecata bisericească. Așezămîntul confirmă egala obligativitate a canoanelor bisericești și a legilor laice, stabilind pentru anumite cazuri, care nu puteau fi judecate după „pravila bisericii”, ca judecata să se facă „la domnie ... cu pravila împărătească”².

Aceleași raporturi dintre stat și biserică existau și pe vremea lui Matei Basarab. Folosind biserica și ierarhia ei ca pe propriile sale organe, statul feudal a sprijinit, în timpul domniei lui Matei Basarab, activitatea culturală a bisericii, socotind-o ca fiind o latură a propriei sale activități. *Îndreptarea Legii* din 1652 a apărut ca un remarcabil succes al activității culturale românești bazate pe colaborarea statului cu biserica. Această leguire reprezintă încununarea constituirii dreptului scris în limba romînă și în același timp receptarea oficială a legilor și canoanelor bizantine ca norme legale ale statului Țării Românești. *Îndreptarea Legii* este prima operă juridică din Țara Românească cu un pronunțat caracter laic și cea mai cuprinzătoare leguire tipărită în limba romînă în tot cursul evului mediu. Ea reflectă și izbînda limbii romîne în literatura juridică.

La sfârșitul secolului al XVI-lea și mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XVII-lea cultura slavonă era într-un vădit declin în țările romîne. Școlile de slavonie lînceziseră din cauză că centrele de cultură slavonă din sudul Dunării fuseseră înăbușite de către turci. Clericii nu mai înț legeau bine limba slavonă și cereau cărți de slujbă și învățatură în limba romînă. Folosirea limbii romîne în biserică și în administrația statului era cerută și de noile straturi sociale care luptau împotriva in-

¹ Documente privind Istoria Romniei, veac. XVI, B, vol. V, p. 136.

² *Ibidem*, vol. VI, p. 207.

fluențelor străine. Asemenea cerințe veneau în sprijinul monarhiei. Ur-mărind să-și întărească autoritatea asupra tuturor straturilor sociale și asupra tuturor instituțiilor țării, domnii din această perioadă au găsit în folosirea limbii române un factor de unitate util politicii lor interne.

S-a susținut că biruința limbii române în literatură și în slujbele religioase a fost un rezultat al activității bisericii. Faptul a mai fost explicat și prin influențele externe, susținându-se că Reforma a stimulat în țările române curentul favorabil introducerii limbii române în slujbele religioase, în literatură, în istoriografie, în administrația de stat. Aceste explicații nu sînt suficiente. În această privință socotim că interpretarea propusă de P.P. Panaitescu constituie un just corectiv al vechilor teze, deoarece explică fenomenul îndeosebi prin cauzele lui sociale. Potrivit acestei interpretări, nu biserica tradiționalistă și clerul conservator, ci forțele sociale noi, ridicate la o stare economică mai puternică, au determinat izbînda limbii române. Aceste forțe sociale noi au fost orășenimea și mica boierime cu origini modeste și legată de dezvoltarea orașelor. De bună seamă că și factorii externi au putut influența, dar nici ei nu sînt cauza determinantă a importantelor transformări culturale care au avut loc datorită introducerii limbii române în biserică, în administrație, în literatură, în istoriografie¹.

Apariția *Îndreptării Legii* oglindește și în alte privințe progresul culturii românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Ea reflectă progresul pe care-l făcuse arta tipografică în Țara Românească. Legiuirea tipărită la Tîrgoviște în 1652 este de o remarcabilă execuție tehnică și are ornamentații de o rară măiestrie artistică. Acest fapt dovedește că nivelul cultural al meșteșugarilor tipografi din Țara Românească era foarte ridicat și că rolul lor a fost creator în promovarea culturii românești.

III. INIȚIATORII ȘI ALCĂTUITORII PRAVILEI

Matei Basarab, pe care Miron Costin l-a caracterizat „nemîndru, blîndu, dreptu om de țară”², a fost totuși foarte stăruitor în a căuta să-și extindă nu numai în țară ci și peste hotare prestigiul său de monarh prin tipărituri de cărți. El s-a îngrijit să tipărească cărți de slujbă și pentru alte popoare creștine, mai ales pentru cele subjugate de turci. După cum însuși spune în prefața uneia din tipăriturile sale, Matei Basarab a urmărit să dea cărți „și altor neamuri înrudite cu noi după credință... și cu deosebire bulgarilor, sîrbilor, ungrovlahilor, moldovlahilor și celorlalți”³. O asemenea activitate culturală, desfășurată în sprijinul popoarelor creștine subjugate constituia o cale de luptă împotriva dominației otomane. Orientarea politicii lui Matei Basarab⁴ se dovedește a fi fost astfel antiotomană.

¹ P. P. Panaitescu, *Cultura feudală*, în lucrarea colectivă: V. Costăchel, P. P. Panaitescu și A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., 1957, p. 511—515.

² Miron Costin, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Buc., 1958, p. 168.

³ Zezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, Buc., 1903, p. 105.

⁴ Zezi Ion Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1927, p. 143—147.

Cărțile destinate popoarelor subjugate s-au tipărit în limba slavonă, care era atunci limba cultului lor, fără deosebire de naționalitate. Dar în Țara Românească începuseră să se ceară cărți în limba română. Sprijinind promovarea culturii în limba română, Matei Basarab s-a situat pe linia procesului istoric obiectiv, dând urmare cerințelor noilor forțe sociale în care el a putut vedea un suport pentru întărirea statului centralizat. Pentru scopurile politicii sale culturale, el s-a folosit în același timp de unele elemente grecești.

Ca exponent al clasei boierești din care făcea parte și ca domn feudal, Matei Basarab a avut nevoie nu numai de cărți religioase, ci și de legiuiri mai cuprinzătoare și mai lesne de minuit decât nomocanoanele care circulau în manuscrise. Pentru asemenea scopuri, el nu se putea gândi decât la modelele bizantine și trebuia să folosească serviciile unor cărturari greci.

Este adevărat că privilegii tipărite în vremea domniei lui Matei Basarab au apărut sub egida bisericii. *Pravila de la Govora* din 1640 s-a tipărit însă în tipografia lui Matei Basarab, iar *Îndreptarea Legii* din 1652 s-a tipărit tot în tipografia domnească. Dar este important mai cu seamă faptul că rolul acestui domn nu s-a mărginit numai la aprobarea tipăririi legiurilor în propria sa tipografie. Matei Basarab a aprobat în-suși conținutul *Îndreptării Legii*, precum rezultă din prefața mitropolitului Ștefan, care arată că această pravilă a fost scoasă „cu buna voie a luminatului și blagocestivului meu domn Io Matei Voevod Basarab și cu tot sfatul Măriei sale”.

Îndreptarea Legii este astfel — pentru a ne exprima juridicește — o legiuire promulgată de autoritatea domnească și tipărită în tipografia domnească. Acest fapt are o deosebită importanță istorică. Matei Basarab a avut nevoie de o legiuire represivă pe care s-o folosească împotriva celor care atingeau și primejduiau ordinea socială ce stătea la baza statului feudal. El este acela care a introdus măsuri fiscale foarte aspre pentru populația birnică¹. Chiar și pentru reprimarea împotrivirilor față de aceste măsuri, *Îndreptarea Legii* a fost necesară regimului social și politic ce susținea pe Matei Basarab.

Ca principal exponent al „ordinei” sociale din vremea sa, Matei Basarab a avut nevoie de *Îndreptarea Legii*, iar prin autoritatea sa el a putut cere și a obținut efectiv din partea bisericii această mare legiuire necesară statului pe care-l conducea. Prin tipărirea *Îndreptării Legii*, Matei Basarab avea în vedere în primul rînd consolidarea legislativă a statului și autorității domnești și numai în al doilea rînd promovarea culturii în limba română.

Inițiatorul principal al *Îndreptării Legii* a fost mitropolitul Ștefan. El era fiu de țărani. În prefața sa, Daniil Panoneanul arată că mitropolitul Ștefan se trăgea dintr-un „sat prost și de nimica”, socotind că pentru aceasta merită cu atît mai mult „să fie lăudat destoinicește”. Din

¹ Damaschin Mioc, *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în *Studii*, anul XII (1959), nr. 2, p. 53—83.

alte izvoare știm că acest mitropolit s-a născut în satul Costești din raionul Horezu. Intrînd în monahism, Ștefan a învățat limbile slavonă și greacă. A fost mai întîi egumen al mănăstirii Tismana.

Ales mitropolit al Țării Romînești în 1648, Ștefan a desfășurat o excepțională activitate cărturărească și a combătut propaganda calvină. A luptat pentru biruința limbii romîne împotriva slavonismului aflat în scădere și mai cu seamă împotriva grecismului.

Mitropolitul Ștefan a participat și la răscoala îndreptată împotriva lui Matei Basarab. În scrisorile sale din iulie și august 1653, adresate patriarhului constantinopolitan Ioanichie, Matei Basarab arată că a scos din scaun pe mitropolitul Ștefan deoarece „s-a dovedit că a fost în legătură cu răsulații” și „s-a răscolat împotriva domnului său însuși”¹. Fiind înlăturat din scaun, mitropolitul Ștefan a fost exilat la mănăstirea Tismana. Constantin Basarab Cîrnul recheamă la 1657 pe Ștefan în scaunul mitropolitan. Păstorind încă zece ani, cu o întrerupere², mitropolitul Ștefan s-a stins din viață la 1668.

Am reamintit aceste puține date biografice privitoare la mitropolitul Ștefan, spre a face să reiasă mai limpede figura sa reprezentativă pentru societatea și cultura romînească din secolul al XVII-lea. Ridicat din rîndurile țărănimii, înțelegînd și năzuințele noilor pături sociale opuse deopotrivă boierimii și asupririi fiscale, dar păstorind o biserică ce constituia suportul ideologic al statului feudal, mitropolitul Ștefan reprezenta în Țara Romînească curentul social nou care avea să ducă la biruința limbii romîne în biserică și în administrația statului și să promoveze idei înaintate în cultura romînească. Meritul său deosebit în această privință îl constituie inițiativa alcătuirii *Îndreptării Legii*. De o prăvilă cuprinzătoare tipărită în limba romînă aveau nevoie și statul și biserica. Matei Basarab a cerut această prăvilă, dar inițiativa și grija alcătuirii au revenit mitropolitului Ștefan. În foaia de titlu a *Îndreptării Legii* se arată că traducerea s-a făcut din elinește în romînește „cu nevoința și userdia și cu toată cheltuiala” mitropolitului Ștefan. Prefața lui Daniil Panoneanu este închinată mitropolitului Ștefan și nu lui Matei Basarab. În propria sa prefață și anume în scurtele intervenții personale pe care le face în textul tradus din Sintagma lui Matei Vlastare, mitropolitul Ștefan, exprimîndu-se ca și cum prăvila ar fi opera sa, arată că a făcut „alegere de în multe și bogate prăvile”, pe unele prefăcîndu-le „dă pe elineaste pre cuvinte proaste româneaste”. Mitropolitul precizează că s-a temut să folosească tipăriturile suspecte de învățături eretice și a căutat un text manuscris, adresîndu-se în acest scop în zadar patriarhiei din Constantinopol. A avut însă norocul să găsească un asemenea manuscris la Gheorghe Caridi din Trikis³.

¹ N. Iorga, *Documente grecești privitoare la Istoria Romînilor*, în colecția Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, partea I, București, 1915, p. 195—197.

² Vezi N. Iorga, *Istoria bisericii romînești și a vieții religioase a romînilor*, Vălenii de-Munte, 1908, vol. I, p. 372.

³ Acest Gheorghe Caridi, grec așezat în București, a avut și titlul boieresc de al doilea vistier. Posedea case în oraș și mai multe mori la Popești, pe Dimbovița, pentru care a avut procese la divanul domnesc (Arh. St. Buc., *Slobozia lui Enache*, II/11, doc. din 18 iulie 1642; Academia R.P.R., XLIII/58—61, doc. din 31 martie și 1 mai 1644).

În prefața sa, mitropolitul Ștefan se adresează ca un dascăl și legiuitor ierarhilor, egumenilor și protopopilor din țară și din afară, recomandându-le pravilele care „pun lege și legătură și hotărâmpăraților și domnilor, patriarhilor și mitropoliților, egumenilor și călugărilor, popilor și diaconilor, boiarilor și bogaților, stăpînitorilor și slugilor, celor ce oblađuiesc și celor ce se oblađuiesc”. Această înșirare de trepte și clase sociale arată prin ea însăși că mitropolitul Ștefan înțelegea să apere ordinea socială existentă. Mitropolitul Ștefan avea astfel în vedere faptul că pravila era destinată atât laicilor cît și clericilor. El mai avea în vedere și faptul că pravila va fi folosită și în Transilvania. Cînd semnează prefața pravilei, Ștefan se intitulează „mitropolit al Tîrgoviștei, exarhul Plaiului și a toată Ungro-Vlahia”. Acest titlu, departe de a fi un apelativ onorific, indică o realitate. Mitropolitul Țării Romînești avea jurisdicție eclesiastică și asupra romînilor din Transilvania. Însăși *Îndreptarea Legii* precizează în glava 391 că mitropolitul Ungro-Vlahiei nu numai că „se cheamă exarh a toată Ungurimea și al Plaiului”, dar „are blagoslovenie de hirotonește el și pre episcopii țării Ardealului de în Țara Ungurească”.

Față de indicațiile directe ce figurează în titlul și în prefețele *Îndreptării Legii*, nu putem pune la îndoială faptul că mitropolitul Ștefan a fost principalul inițiator al pravilei. În activitatea sa de cărturar și de conducător al bisericii, mitropolitul Ștefan a simțit lipsa unui cod cuprinzător pentru nevoile bisericii sale. *Pravila de la Govora* din 1640, avînd un conținut restrîns și un caracter mai ales penitențial, nu putea fi folosită practic pentru toate trebuințele clerului și credincioșilor. Apariția *Cărții romînești de învățatură* în Moldova la 1646 constituise de asemenea un îndemn și un model de imitat. Este meritul mitropolitului Ștefan de a fi inclus *Pravila Moldovei* în *Îndreptarea Legii*. El a înțeles valoarea pravilei moldovene, care cuprindea în cea mai mare parte dispoziții de drept laic, într-o formă codificată ce lipsea Țării Romînești.

Socotim deci că strîngerea izvoarelor ce stau la baza *Îndreptării Legii* se datorește îndeosebi mitropolitului Ștefan. El a supravegheat și prelucrarea textului *Pravilei Moldovei* inclus în *Îndreptarea Legii*. El a revăzut de bună seamă și traducerea romînească a textelor grecești. El a purtat grijă și de tipărirea cărții. Îngrijindu-se de alcătuirea *Pravilei*, mitropolitul Ștefan are și meritul de a fi inclus în această carte numeroase ilustrații și mai ales stema mitropoliei. Acest mitropolit introdusese stema mitropoliei Țării Romînești mai întîi în cartea sa intitulată *Misticrio*, tipărită la 1651 cu propria sa cheltuială¹. Cu unele modificări, aceeași stemă figurează și în *Îndreptarea Legii*. Originea și timpul alcătuirii acestei steme rămîn probleme de studiat.

Traducătorul pravilei a fost Daniil Panoneanu, după cum rezultă în primul rînd din propria sa prefață, apoi și din mențiunile ce figurează la sfîrșitul primei părți și în titlul părții a doua a pravilei. Daniil

¹ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia romînească veche*, tom. I, București, 1903, p. 179.

era transilvănean și se numea Daniil Andrean. Intrînd în monahism, el și-a zis Panoneanul. În prefața sa Daniil Panoneanul arată că, pentru a face traducerea pravilei „despre limba ellinească pre limba proastă rumănească”, cunoștea „puținelă gramatică și syntaxul”. Deși fusese ucenicul învățaților călugări greci Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petrițis¹, el nu-și însușise temeinic cunoștințele generale de limbă și de istorie. Daniil va fi lucrat mulți ani la această traducere, care trebuie să fi fost gata pentru tipar în 1650. După 1652, Daniil Panoneanul a fost pentru scurtă vreme mitropolit al Ardealului². Apare în documente și ca episcop în Țara Făgărașului³. Revenit în Țara Românească, Daniil „proin Ardelean” muri în 1687.

Întrucît materialele pravilei au fost alese de către mitropolitul Ștefan, socotim că Daniil Panoneanul a avut în vedere ca traducător numai textele ce i-au fost încredințate de către mitropolit. El nu a tradus izvoarele grecești ce stau la baza Pravilei Moldovei din 1646, ci a copiat doar cu ușoare modificări textul românesc al acestei pravile. Părțile alese de mitropolitul Ștefan din *Pravila Moldovei* vor fi fost revăzute de Daniil Panoneanul mai ales în scopul coordonării lor cu unele părți din alte izvoare; intervențiile lui Daniil nu ating conținutul legiurii moldovene.

Comparația a fost înlesnită de St. G. Longinescu, care a pus față în față cele două texte⁴. Daniil Panoneanul a muntenizat oarecum limba traducerii. El a făcut și unele modificări ortografice și a introdus pe alocuri scurte explicații. Cînd a întilnit nume de locuri, le-a înlocuit cu nume mai cunoscute locuitorilor din Țara Românească. În ceea ce privește traducerea textelor grecești ce formează izvoarele directe ale pravilei, meritul lui Daniil Panoneanul și al colaboratorilor săi trebuie apreciat cu toată prudența. În general, traducerea este plină de erori și oglindește deopotrivă slaba cunoaștere a limbii grecești și lipsa de cultură generală a traducătorului. Numai în redarea noțiunilor juridice și canonice traducerea pare mai proprie, contribuția colaboratorilor greci dovedindu-se utilă în această privință, deoarece Daniil Panoneanul nu poseda pregătirea necesară pentru înțelegerea justă a terminologiei bizantine.

La traducerea textelor grecești, Daniil Panoneanul a fost ajutat de doi călugări greci: Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petrițis, pe care-i amintește însăși prefața lui Daniil. Născut în Chios la 1610, Pantelimon Ligaridis a studiat timp de 7 ani la Roma gramatica, retorica, filozofia și teologia. Intrînd în cler la 1639 în serviciul bisericii catolice, el a funcționat ca atare la Constantinopol pînă în anul 1647, cînd veni în Țara Românească unde, trecînd drept ortodox, a devenit predicatorul curții și confesorul lui Matei Basarab.

¹ Vezi N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a romnilor*, vol. I, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 340.

² *Ibidem*, p. 346—351.

³ Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Silvasului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 120—122.

⁴ St. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*. Vol. I, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, București, 1912.

Ligaridis a funcționat câțiva ani și ca dascăl la școala domnească din Iași, înființată de Vasile Lupu. Devenind mitropolit al Gazei, el n-a funcționat în această calitate, ci a rămas în Țara Românească. Chemat apoi în Rusia de către patriarhul Moscovei, Ligaridis a fost socotit acolo „mare doctor și interpret”. A murit în 1678 la Kiev¹. Deși apare astfel ca un căutător de situații, Ligaridis a fost totuși apreciat atât în țările române cât și în Rusia pentru inteligența și cultura sa, precum și pentru laborioasa activitate cărturărească².

Despre Ignatie Petrițis avem puține știri biografice. A fost și el un călugăr grec învățat. S-a născut în Chios. Nu știm unde a studiat. A întocmit o prelucrare a epopeii bizantine Digenis Akritas. A lăsat și alte lucrări în manuscrise, dintre care patru au fost găsite în biblioteca patriarhiei din Ierusalim³.

Așadar, departe de a fi simpli călugări, Ligaridis și Petrițis au fost oameni învățați. Participarea acestor călugări la traducerea textelor grecești trebuie să fi fost foarte activă, de vreme ce mitropolitul Ștefan menționează în prefața sa numai „îndemănarea” lor, fără să mai amintească pe Daniil Panoneanul. Iar Daniil Panoneanul elogiază în prefața sa „minte, înțelepția, arătarea, supunerea și îndreptarea” acestor „dascăli desăvârșiți”⁴.

Aflându-se de mai mulți ani în Țara Românească, acești doi călugări învățaseră, de bună seamă, limba românească și au fost în măsură să explice traducătorului înțelesul multor cuvinte grecești și sensul multor construcții gramaticale, pe care Daniil Panoneanul nu le putea înțelege. Este de presupus că participarea acestor învățați greci la traducerea textelor grecești a fost mai laborioasă îndeosebi în ceea ce privește explicarea terminologiei juridice și canonice, deoarece în ceea ce privește vocabularul și stilul în care s-a făcut traducerea, acestea aparțin numai lui Daniil Panoneanul și mitropolitului Ștefan, limba traducerii fiind limba lor maternă.

IV. IZVOARELE ÎNDREPTĂRII LEGII

Între izvoarele *Îndreptării Legii* se află în primul rând *Pravila Moldovei* din 1646, care are la bază dreptul bizantin cuprins în *Legea Agrară* și *Tratatul* lui Farinaccius⁴. Alcătuitoarea *Îndreptării Legii* au intercalat dispozițiile penale din *Pravila Moldovei* între dispozițiile canonice luate din alte izvoare, ceea ce a făcut pe unii istorici burghezi să carac-

¹ Aceste scurte date biografice au fost indicate de C. A. Spulber, *Etudes de droit byzantin*, VI, *Îndreptarea Legii. Le code valaque de 1652. I-ère partie. Histoire*, București, 1938, p. IX—X.

² Noi referințe se găsesc în studiul lui M. I. Manousakas, *Acte patriarhale inedite privitoare la Atanasie Retorul*, în «*Επετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*» [Anuarul Arhivei Medievale], Atena, 1939—1956, tom. II, p. 154.

³ C. A. Spulber, *op. cit.*, p. X.

⁴ Vezi Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în Țările Române. Pravila Moldovei din 1646*, în *Studii*, an. XI (1958), p. 33—59.

terizeze *Îndreptarea Legii* ca fiind un „amestec greoi”¹ și lipsit de continuitate prin „intercalările nesăbuite ale prescrierilor canonice”².

St. G. Longinescu a înlesnit comparația între pravila moldoveană și pravila munteană, așezînd cuprinsul lor în coloane paralele³. Cercețîndu-se cuprinsul dispozițiilor, care în aparență sînt amestecate nemetodic, se constată că textele respective se referă la aceleași infracțiuni, coordonîndu-se astfel sancțiunile laice cu cele bisericesti. Conexitatea dispozițiilor dovedește preocuparea alcătuitoarelor pravilei de a sistematiza materia. Nu poate fi vorba deci de o amalgamare fără rost.

Reproducerea cuprinsului *Pravilei Moldovei* din 1646 în *Îndreptarea Legii* din 1652 dovedește identitatea regimului social-politic din ambele state feudale romînești, precum și faptul că aceste state au folosit pentru întocmirea legiurilor lor oficiale aceleași izvoare bizantine, deoarece *Pravila Moldovei* are la bază dreptul bizantin. Faptul adoptării legiurii moldovene în Țara Romînească prezintă o deosebită importanță pentru stadiul dezvoltării istorice a poporului român. Este dovedită prin acest fapt totodată deplina unitate a limbii romîne, ușoara muntenizare din *Îndreptarea Legii* neatingînd caracterul unitar al limbii vorbite de poporul nostru în secolul al XVII-lea.

În afară de *Pravila Moldovei* din 1646, *Îndreptarea Legii* cuprinde patru izvoare bizantine directe și anume: *Sintagma* lui Matei Vlastare, *Nomocanonul* lui Manuil Malaxos, *Nomocanonul* lui Alexie Aristen și *Răspunsurile* lui Anastasie al Antiohiei.

Primul izvor bizantin direct al *Îndreptării Legii* este *Sintagma* lui Matei Vlastare din 1335. Din acest izvor a fost luată aproape în întregime prefața întocmită de Matei Vlastare, al cărei cuprins se află în prefața cu care mitropolitul Ștefan însoțește ediția din 1652 a *Îndreptării Legii*. Din comparația textului prefeței mitropolitului Ștefan cu textul grecesc al prefeței lui Matei Vlastare rezultă că prefața mitropolitului Ștefan a fost tradusă din grecește, cu excepția citorva fragmente, care prin însuși conținutul lor nu puteau fi luate din textul grecesc. Traducerea este însă plină de erori⁴. Reproducerea conținutului acestei prefețe indică starea cunoștințelor istorico-juridice ale cărturarilor romîni din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Se mențin în circulație toate erorile lui Matei Vlastare cu privire la codificările legilor romano-bizantine. Prefața este redactată în spiritul teocratic și monarhic al juriștilor și canoniștilor bizantini. Acesta era și spiritul inițiatorilor și alcătuitoarelor *Îndreptării Legii*.

Cel de-al doilea izvor bizantin al *Îndreptării Legii* este *Nomocanonul* lui Manuil Malaxos. Acest nomocanon a fost redactat în 1561 în limba greacă veche, iar în 1562 în limba neogreacă. Manuil Malaxos, născut în Nauplia din Peloponez, a fost notar al mitropoliei din Teba.

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii romînești*, ediția a 2-a, vol. I, București, 1925, p. 280.

² A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor din Dacia Traiană*, vol. VII, București, 1929, p. 142.

³ St. G. Longinescu, *Legi vechi romînești și izvoarele lor*, vol. I. *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, București, 1912.

⁴ Ion Peretz, *Predoslovnia mitropolitului Ștefan la Pravila lui Matei Basarab*, București, 1905; idem, *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, partea I, București, 1928, p. 375—395.

El a cunoscut bine legile și canoanele bizantine. Numeroasele manuscrise ale nomocanonului său constituie de fapt variante ce se deosebesc prin întinderea conținutului lor, unele cuprinzând de două sau și de trei ori mai multe capitole decât altele. Această inegalitate reflectă adaptarea lucrării la nevoile timpului sau și la calculele celor care recopiau lucrarea. Fondul său este o sinteză a dreptului bizantin, laic și canonic. Unul dintre manuscrisele acestui nomocanon a fost tradus în Moldova pe la 1632 de Eustratie Logofătul în a sa *Pravila aleasă*, fapt ce dovedește circulația lucrării și însăși preocuparea lui Vasile Lupu de a folosi acest izvor.

Asupra *Nomocanonului* lui Malaxos s-au făcut cercetări destinate să lămurească mai cu seamă circulația manuscriselor. Zachariae von Lingenthal a cercetat multe manuscrise ale acestui nomocanon¹. G. E. Heimbach a adus de asemenea informații prețioase privitoare la circulația manuscriselor nomocanonului². Doi autori greci, X. A. Sideris³ și C. I. Dyovouniotis⁴, au cercetat minuțios opera lui Malaxos.

S-au făcut cercetări și în țara noastră. În 1892, Constantin Erbiceanu a studiat câteva manuscrise ale *Nomocanonului* lui Malaxos și a ajuns la convingerea că într-adevăr *Îndreptarea Legii* are ca izvor direct acest nomocanon, susținând însă că traducătorul român a folosit un manuscris prelucrat, care nu seamănă cu lucrarea originală a lui Malaxos⁵. Căutând să identifice manuscrisul nomocanonului folosit de traducătorul român, Ion Peretz a ajuns la concluzia că traducătorul a folosit copia unui manuscris al nomocanonului, care a fost publicat la 1854 de Leonida Sguta în revista greacă *Θέμις*⁶.

O cercetare și mai adâncă a manuscriselor *Nomocanonului* lui Malaxos s-a făcut de către C. A. Spulber. Acesta a pregătit o ediție critică a *Îndreptării Legii*. N-a publicat însă decât introducerea sa, din care aflăm că ediția ce pregătise prezenta textul grecesc al *Nomocanonului* lui Malaxos alături de textul românesc al *Pravilei*, însoțindu-l și de traducerea în limba franceză⁷. Spulber a cercetat 18 manuscrise ale *Nomocanonului* lui Malaxos, aflate în țara noastră, și a socotit că a identificat manuscrisul pe care l-a folosit traducătorul român. Este manuscrisul grecesc nr. 307 din Biblioteca Academiei R.P.R., datînd din 1613 și cuprinzînd 421 foi. Spulber arată că se hotărîse să editeze acest manuscris, paralel cu textul românesc al *Pravilei*, după ce aflase dintr-un studiu al profesorului ateni C. I. Dyovouniotis că există în biblioteca Universității

¹ K. E. Zachariae von Lingenthal, *Historiae juris graeco-romani delineatio*, Heidelberg, 1839, p. 89—92; idem, *Ἀνάκτορα*, Heidelberg, 1842, p. XI—XXI.

² G. E. Heimbach, *Griechisch-römisches Recht im Mittelalter und der Neuzeit*, în *Ersch und Gruber Encyklopädie*, vol. 87, Leipzig, 1868, p. 52 și urm.

³ X. A. Sideris, *Περὶ τινος ἀντιγράφου τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ*, în „*Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*”, XXX (1908), p. 183—205.

⁴ C. I. Dyovouniotis, *Ὁ Νομοκάνων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ*, Atena, 1916.

⁵ C. Erbiceanu, *Material inedit pentru istoria dreptului canonic oriental. Manuscriptul grecesc al lui Manuil Malax nolarul. Forma și conținutul manuscriptului*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XVI, 1892—1893, p. 319—334.

⁶ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. II, partea I, p. 287.

⁷ C. A. Spulber, *Etudes de droit byzantin. VI. Îndreptarea Legii. Le code valaque de 1652. I-ère partie. Histoire*, București, 1938, p. 4.

din Atena un exemplar al *Nomocanonului* lui Malaxos cu aceeași factură ca și exemplarul lui Gheorghe Caridi, folosit de traducătorul român¹.

Cercetînd îndeaproape manuscrisul grecesc nr. 307 din Biblioteca Academiei R.P.R., am constatat că există în general identitate de cuprins între acest exemplar al *Nomocanonului* lui Malaxos și partea întîia a *Îndreptării Legii*, dar că traducătorul a făcut numeroase intervenții personale prin suprimări și întregiri de text. Socotim că un exemplar cu un cuprins ca al acestuia a putut servi traducătorului care a redat în limba romînă *Nomocanonul* lui Malaxos. Dintre manuscrisele acestui nomocanon aflate în țara noastră, acesta este într-adevăr cel mai apropiat de textul tradus și inclus în *Îndreptarea Legii*.

În *Îndreptarea Legii*, acest nomocanon ocupă 314 glave din totalul de 417 glave ce formează cuprinsul primei părți din această legiuire, celelalte 103 glave fiind reproduse din pravila moldoveană *Cartea romîneasă de învățătură* din 1646. Glavele luate din nomocanon sînt însoțite de indicarea izvoarelor folosite. Aceste glave se disting de celelalte și prin așezarea lor deosebită în „catastihul” *Îndreptării Legii*.

Cel de-al treilea izvor bizantin al *Îndreptării Legii* este *Nomocanonul* lui Alexie Aristen, care formează partea a doua a Pravilei. Canoanele apostolice, ale sinoadelor ecumenice, ale sinoadelor locale și canoanele patristice sînt rezumate și apoi însoțite de comentarii. Această operă a lui Alexie Aristen nu este un nomocanon propriu-zis, ci o prescurtare a canoanelor, care are la bază o altă prescurtare — mult mai veche — numită Sinopsa Canonică, întocmită de Ștefan Efesianul în secolul al VII-lea. Precum arată însuși subtitlul acestei părți din *Îndreptarea Legii*, Alexie Aristen a alcătuit această operă „cu ruga și îndemnarea” împăratului bizantin Ioan Comnenul (1118—1143). Aristen era grec din Rodos, a studiat dreptul, retorica și filozofia, a fost diacon, apoi nomofilax al patriarhiei constantinopolitane. A exercitat vremelnic și o funcție judecătorească². Ca nomofilax „păzitor de pravilă” cum îl caracterizează prefața mitropolitului Ștefan, Alexie Aristen cunoștea bine canoanele, legile laice și practica judiciară din imperiul bizantin.

Comentariile lui Aristen cuprind referințe și la legile bizantine, îndeosebi la novelele împăraților Justinian I și Leon Filozoful, incluse în colecția *Basilicalelor*. Cercetările făcute cu privire la conținutul comentariilor lui Aristen arată că, deși au o deosebită valoare, ele cuprind și unele interpretări eronate³. *Nomocanonul* lui Aristen a avut o largă circulație, înlesnită firește de clerul bisericii ortodoxe. C. A. Spulber a identificat un număr de 27 manuscrise ale acestui nomocanon⁴. Manuscrisul pe care l-a folosit Daniil Panoneanul făcea parte din același codice ce cuprindea și *Nomocanonul* lui Malaxos și pe care mitropolitul Ștefan îl aflase la Gheorghe Caridi. Dar acel manuscris nu ni s-a păstrat. Spulber a găsit însă un manuscris, avînd cuprinsul foarte asemănător cu acela

¹ C. A. Spulber, *op. cit.*, p. XXI.

² *Ibidem*, p. XXXIII.

³ M. Krasnozen, *Comentariile lui Alexie Aristen la Sinopsa Canonică* < în rusește >, în *Vizantiiskii Vremennik*, tom. XX (1913), p. 204.

⁴ C. A. Spulber, *op. cit.*, p. XXXIV—XXXV.

care a servit traducătorului român. Este codicele nr. 1400, aflat în biblioteca Universității din Atena, pe care l-a descris Dyvouniotis¹.

Cuprinzînd mai cu seamă materie canonică, opera lui Aristen are, prin comentariile ce însoțesc textul prescurtat al canoanelor, un caracter exegetic. Cînd înțelesul canonului pe care-l comentează este limpede, Aristen scrie doar cuvîntul *σαφής*, pe care Daniil Panoneanul l-a tradus prin cuvîntul „adevărat”, în loc de „clar”. Canoanele din opera lui Aristen figurează în *Îndreptarea Legii* cu denumirea de glave, fiind grupate pe soboare.

Nomocanonul lui Aristen a avut o largă circulație în bisericile ortodoxe din statele feudale. În aceeași perioadă lucrarea lui Aristen a fost folosită în Rusia, ca parte componentă a marii codificări denumite *Kormciaia Kniga*². Textul grecesc al lucrării lui Aristen a fost editat de către Bevergius în lucrarea sa *Synodicon*, tipărită la Oxford în 1672, și de către G. A. Rallis și M. Potlis în vol. II—IV din colecția lor *Sintagma Ateniână*³, tipărită la Atena în 1852—1859. În traducere rusă, *Nomocanonul* lui Alexie Aristen inclus în *Kormciaia Kniga*⁴ s-a tipărit la Moscova în două ediții, la 1650 și 1653. Traducerea românească a *Nomocanonului* lui Aristen a fost făcută deci în același timp cu traducerea rusă.

Cel de-al patrulea izvor bizantin al *Îndreptării Legii* îl formează așa-zisele *Răspunsuri ale lui Anastasie al Antiohiei*. După *Nomocanonul* lui Alexie Aristen, care formează partea a doua a *Îndreptării Legii* și care se încheie cu mențiunea „Sfârșenia aicea a toată Pravila”, *Îndreptarea Legii* mai cuprinde o a treia parte intitulată „Catastih”, conținînd învățături patristice. Acest supliment are 54 capitole și este cuprins în paginile 706—794 ale ediției din 1652. El nu se găsește în nici unul din manuscrisele cunoscute ale *Nomocanonului* lui Aristen, dar a existat în manuscrisul lui Gheorghe Caridi. În prefața sa, mitropolitul Ștefan îl socotește ca fiind tot opera lui Alexie Aristen, găsită în același manuscris al lui Gheorghe Caridi, care cuprindea întregul izvor grecesc al *Îndreptării Legii*.

Acest supliment tratează probleme exegetice, dogmatice, morale și ascetice, extrase din opera lui Anastasie⁵, care a fost patriarh al Antiohiei în secolul al VI-lea, iar după unii cercetători numai egumen al mănăstirii Sinai în secolul al VII-lea⁶. Textul acestui izvor grecesc a fost editat de Iacob Gretser⁷ în 1740.

Cercetarea cuprinsului *Îndreptării Legii* în raport cu izvoarele ce stau la baza acestei pravile ne îndreptățește să conchidem că alcătuitoarii legiurii nu s-au mărginit să juxtapună izvoarele redade în limba română, ci au încercat în prima parte o sistematizare a conținutului lor, iar în partea a doua o adaptare, prin rezumarea sau amplificarea anumitor texte.

¹ C. I. Dyvouniotis, *Νομοκανονικά Μελέται*, Atena, 1917, p. 169—186.

² Referințe bibliografice asupra acestei codificări dă Nicodem Miș, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. de D. I. Cornilescu și V. S. Rađu, București, 1915, p. 152, 157—161.

³ *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, I—VI, Atena, 1852—1859.

⁴ Vezi Mitrovitz, *Nomokanon der slavischen morgenländischen Kirche*, Wien, 1898, p. 50.

⁵ Vezi J. B. Pitra, *Juris ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta*, Roma, 1864, vol. II, p. 238 și 243.

⁶ Nicodem Miș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, traducere de Uroș Kovinci și Nicolae Popovici, vol. I, partea I, Arađ, 1930, p. 140.

⁷ Vezi C. A. Spulber, *op. cit.*, p. XDIII.

V. CONȚINUTUL ÎNDREPTĂRII LEGII

Pentru a caracteriza conținutul *Îndreptării Legii*, trebuie să ținem seama de faptul că această legiuire se bazează în întregime pe izvoare bizantine. Însăși *Pravila Moldovei* din 1646, care a fost inclusă în această legiuire, are la bază izvoare juridice bizantine. Caracterizarea pe care am făcut-o cuprinsului pravilei moldovene¹ este deci valabilă și pentru dispozițiile corespunzătoare din pravila munteană. Dar spre deosebire de pravila moldoveană care cuprinde în esență dreptul laic, pravila munteană este o codificare conținând deopotrivă dreptul laic și dreptul canonic al imperiului bizantin, așa cum figurează în nomocanoanele care au circulat în țările române începând încă de la întemeierea mitropoliilor. Din această cauză *Îndreptarea Legii* cuprinde și dispoziții cu caracter strict bisericesc, referitoare la cler, dogme și cult.

În ceea ce privește *reglementarea relațiilor sociale*, pravila consacră clasele sociale și relațiile de clasă existente în Țara Românească în secolul al XVII-lea.

Dispozițiile privitoare la *poziția domnului ca suveran și proprietar* în statul feudal, deși sînt aceleași care au reglementat situația împăratului în statul bizantin, corespund în cea mai mare parte regimului social și politic care a dăinuit în țările române în tot cuprinsul evului mediu. Proprietățile domnești se bucură de privilegii speciale (glava 89, 6). Pravila consacră dreptul exclusiv al domnului asupra tuturor comorilor găsite (gl. 89, 18—19). Bunurile părăsite revin domnului (gl. 296, 14). Trec în proprietatea domnului și anumite categorii de bunuri desherente (gl. 243, 19). Domnul este singurul îndreptătit să fixeze noi taxe de vamă și să acorde scutiri de vamă (gl. 347, 13—14).

Pentru apărarea domnului împotriva conspirațiilor și ofenselor din partea supușilor săi, pravila statornicește măsuri aspre. Hainia, adică trădarea domnului, se pedepsește cu spînzurătoarea și în acest caz „furcile boierenului să se facă mai înalte decît ale celui mai mic” (gl. 367, 6). La această pedeapsă pronunțată de justiția laică, biserica adaugă sancțiunile sale proprii: degradarea clericilor și anatematizarea laicilor (gl. 82 la can. apost. din *Nomocanonul* lui Aristen). Pentru ofense aduse domnului de către unul dintre soți, biserica admite divorțul celui alt soț (gl. 216, 1).

Boierii, numiți în pravilă și „boiarenii” sau „stăpînii pămîntului”, sînt ocrotiți în stăpînirea moșiilor, fiind autorizați să exercite și dreptul de constrîngere extraeconomică asupra țăranilor aserviți. Pravila statornicește: „Cînd va fugi țăranul de la locul și de la stăpînul său, atunci nimenilea să nu-l priimească, iară de-l va și priimi de o dată, atunci de grabă să-l întoarcă înapoi la satul lui de unde iaste, iară de va fi avînd vre o treabă ca aceia cu dînsul, acela ce l-au priimit, atunci să aibă a-și spune treaba către domnul al acelu sat, iară de va meșteșugui într-alt chip și va călca pravila aceasta, atunci să plătească la domnie 12 litre de argint și 24 litre boiarenului celuia ce al cui va fi țăranul și într-acesta

¹ Gh. Cronț, *op. cit.*, p. 47—52.

chip să aibă îndemnare de la domnie să întoarcă țăranul să-l ducă de unde au fost, iară ei să rămie cu toată paguba și cheltuiala” (gl. 296, 18).

Apărarea poziției privilegiate a boierilor este asigurată în aceleași condiții ca însăși apărarea domnului, atât împotriva nesupunerii, cât și împotriva ofenselor din partea țăranilor și slugilor (gl. 50). Ofensele aduse unui boier care deține dregătorie se pedepsesc mai aspru (gl. 107, 12). Pedepsa cu moartea este prevăzută pentru ofensa și conspirația îndreptată împotriva boierilor deținători de dregătorii între care se menționează judecătorii și cu atât mai mult pentru uciderea acestora (gl. 48, 1—4).

Între marii stăpînitori de pămînt apar *bisericile și mănăstirile*, cărora pravila le înlesnește dobîndirea de moșii, vii, grădini și robi. Revocarea daniilor făcute bisericilor și mănăstirilor este sancționată ca un furt (gl. 117). Ca și în imperiul bizantin, ierarhii bisericii sînt socotiți înalți demnitari ai statului, iar ofensele aduse lor sînt pedepsite ca și ofensele aduse domnului însuși (gl. 112).

Cu privire la *țărani*, pe care pravila îi numește și „plugari”, dispozițiile acestei legiuri au de asemenea un pronunțat caracter feudal. Se menționează țărani cu pămînt propriu, care trăiesc în satele lor, au litigii de hotare, sărăcesc din cauza dăjdiilor și a datoriilor și uneori fug din sate (gl. 296, 3—15). Se menționează apoi țărani dijmași, „care seamănă pre locul altuia” și care sînt obligați să împartă produsele pe din două cu stăpînul pămîntului, fiind sancționați cu pierderea produselor lor dacă nu vor „lucra pămîntul bine” (gl. 297 și 298). Alte dispoziții se referă la țărani cu stăpîni, adică la țărani aserviți. Pravila consacră aservirea feudală și sancționează fuga țăranilor de pe moșie (gl. 296, 18).

Cu privire la *robi*, pravila cuprinde dispoziții ce oglindesc caracterul stării de robie care s-a menținut în perioada feudală din țările romîne. Robii se vînd și se cumpără (gl. 247, 21). Pravila consacră dreptul de corecție al stăpînului față de robi: „cînd va bate ... stăpînul pre rob ... atunci să cade să se pleace ...” (gl. 246, 14). Pentru căsătoria robilor este necesar consimțămîntul stăpînului lor (gl. 42, can. sf. Vasile din *Nomocanonul* lui Aristen). Robii nu pot deveni preoți decît cu încuviințarea stăpînului lor (gl. 80, can. apost. din *Nomocanonul* lui Aristen). Pot fi eliberați numai robii care denunță pe falsificatorii de monedă (gl. 87, 13), sau cei forțați de către stăpînii lor să se depraveze (gl. 128, 3).

Se constată astfel că dispozițiile privitoare la reglementarea relațiilor sociale reflectă esența de clasă a sistemului juridic ce stă la baza *Îndreptării Legii*, care se aseamănă cu toate legiurile feudale, a căror trăsătură fundamentală este în fond „aceea de a menține puterea moșierului asupra țăranului iobag”¹. Pravila consfințește inegalitatea pedepselor, statornicind pentru aceeași infracțiune pedepse care variază după poziția de clasă a infractorului (gl. 212, 1; 259, 12; 367, 1).

Pravila cuprinde numeroase dispoziții de *drept matrimonial* cu un pronunțat caracter educativ, urmărind să ridice nivelul moral al vieții de familie și să întărească instituția căsătoriei bazată pe „cununie”. Se

¹ V. I. Lenin, *Despre stat*, în *Opere*, vol. 29, E.S.P.L.P., 1959, p. 466.

statornicesc impedimentele la căsătorie izvorite din rudenie (gl. 189—199). Este oprită căsătoria între persoane de vârste prea deosebite, ca fiind împotriva firii (gl. 198). Desfacerea căsătoriei este admisă pentru adulter și depravare (gl. 214, 5; 215, 1; 216, 5), în cazul când unul dintre soți comite furturi sau tilhării (gl. 221), pentru bătăii sau loviri grave și vrăjmășie (gl. 131, 183 și 184), în cazul dispariției soțului timp de 5 ani sau și mai puțin în împrejurări de război (gl. 222 și 236), în cazul când unul dintre soți aduce ofense domnului (gl. 216, 1), în cazul când unul dintre soți se călugărește (gl. 182 și 219), pentru vina de erezie sau lepădarea credinței (gl. 182). Cele mai grave infracțiuni împotriva vieții conjugale — ca incestul și sodomia — sînt pedepsite cu moartea (gl. 211 și 333).

Pravila impune părinților datoria de a-și crește copiii și obligă pe copii să-și cinstească părinții, să-i hrănească la nevoie și să nu-i urgisească (gl. 283 și 293). Părintele poate cere judecătorului măsuri represive împotriva fiului care-l bate, vatămă sau „suduie” (gl. 106, 22).

Pravila cuprinde dispoziții numeroase privitoare la *organizarea bisericii și statutul clericilor*. Se arată întinderea jurisdicției mitropoliei Țării Românești și numărul episcopiiilor, precizîndu-se că această mitropolie este independentă față de patriarhia constantinopolitană (gl. 391). Se statornicesc măsuri pentru ridicarea vieții morale a clericilor (gl. 15). Negustoria și camăta sînt interzise clericilor de toate gradele (gl. 71 și 281).

Fiind și un cod canonic, pravila are numeroase dispoziții cu *conținut dogmatic și liturgic*. Dispozițiile privitoare la învățăturile dogmatice și la cultul religios sînt cele proprii confesiunii ortodoxe și sînt cuprinse mai cu seamă în partea a doua a *Îndreptării Legii* și anume în *Nomocanonul* lui Alexie Aristen și în *Răspunsurile* lui Anastasie al Antiohiei. Deoarece în perioada întocmirii acestei pravile, se ducea în Țara Românească o luptă susținută împotriva propagandei catolice și împotriva infiltrațiilor protestante, conținutul dogmatic al pravilei a avut atunci o destinație istorică utilă poporului român. Preveniri împotriva „învățăturilor străinilor” aflăm chiar în prefața mitropolitului Ștefan, iar în cuprinsul ei pravila se referă la „isprăvile Romei” (gl. 391). Pravila condamnă unele superstiții cum sînt credințele în strigoi și duhuri rele, sancționînd pe vinovați cu degradarea dacă sînt clerici, cu penitențe îndelungate dacă sînt laici (gl. 378). Pravila prevede sancțiuni canonice pentru vrăjitori și zodieri (gl. 328).

Figurează în *Îndreptarea Legii* numeroase texte biblice și liturgice în limba slavonă. Unele au caracterul formulilor rituale. Din această cauză au și fost păstrate în limba slavonă, fiind însoțite însă de parafrazări în limba romînă. Este cert că mai ales dispozițiile cu caracter strict bisericesc au fost necesare clerului și că îndeosebi acestea au înlesnit larga circulație a pravilei în rîndurile clericilor din Țara Românească, Moldova și Transilvania.

În ceea ce privește *reglementarea sancțiunilor penale*, pravila cuprinde uneori pentru aceeași infracțiune pedepse deosebite, judecătorii avînd dreptul să aleagă. Această trăsătură a *Îndreptării Legii* reflectă de fapt principiul bizantin, potrivit căruia era admisă pluralitatea dispozițiilor

legale, recunoscându-se valoarea egală a normelor juridice deosebite și lăsându-se judecătorilor facultatea de a aplica pe unele sau pe altele, după propria lor chibzuință¹. Mai mult încă, pentru unele sancțiuni pravila admite aplicarea dreptului nescris, a obiceiului pământului.

În secolul al XVII-lea justiția din Țara Românească se baza în deosebi pe dreptul nescris, adică pe obiceiurile juridice. *Îndreptarea Legii* recunoaște valabilitatea obiceiurilor juridice, statornicind că „unde nu e lege scrisă, acolo trebuiește să păzim obiceiul locului, iar de nu va fi nici obicei... atunci trebuiește să socotească bătrînii cum vor putea tocmi” (gl. 4). Obiceiul juridic are o asemenea putere încît „judecătorul judecă cîteodată și împotriva pravilei pentru acest obicei al locului” (gl. 361).

Această reglementare generală a raporturilor dintre dreptul scris și dreptul nescris corespunde gradului de dezvoltare a societății românești din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Atunci societatea românească se găsea în regimul feudal, cu particularitatea dăinuirii obștilor sătești în condițiile aservirii feudale. Cu această structură, societatea românească folosea în mare măsură obiceiurile juridice neținînd seamă de dreptul scris. Obiceiurile juridice n-aveau însă generalitate și uniformitate. *Îndreptarea Legii* oglindește acest particularism juridic chiar și în domeniul măsurilor penale, cum sînt, spre exemplu, unele pedepse infamante care se aplicau după „obiceiul fieșcării ținut” (gl. 127).

Cruzimea unor pedepse ca mutilarea prin scoaterea ochilor, tăierea nasului ori a limbii, tăierea mîinilor, moartea prin arderea în foc ori prin turnarea de plumb topit în gură reflectă caracterul inuman al practicilor judiciare primitive care au supraviețuit în evul mediu și care mai admiteau răzbunarea (gl. 259). Și prin aceste trăsături, pravila se dovedește a fi corespuns stadiului de dezvoltare a societății românești din secolul al XVII-lea.

VI. APLICAREA ÎNDREPTĂRII LEGII

Aplicarea *Îndreptării Legii* a fost contestată². O parte din istoriografia burgheză a susținut că această legiuire cu conținut „străin” nu corespundea necesităților societății românești. Unii cercetători au socotit chiar că această pravilă a fost întocmită numai „pentru uzul cărturarilor munteni”, fiind „o nesecată comoară de știință medievală”³. A atribui însă numai cerințelor cărturarilor din Țara Românească largă circulație a colecțiilor de legi și canoane bizantine înseamnă a explica în mod neștiințific însuși fenomenul istoric al folosirii dreptului în statul feudal al Țării Românești. Istoria nu cunoaște nici o ramură a dreptului care să fie independentă de realitățile sociale. Dacă statul feudal al Țării Românești a

¹ C. A. Spulber, *Le concept byzantin de la loi juridique*, Buc., 1938.

² A. D. Xenopol, *Istoria Romnilor din Dacia Traiană*, vol. VII, Iași, 1896, p. 126; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ediția a 2-a, vol. I, București, 1925, p. 280.

³ Ion Peretz, *Curs de istoria dreptului romn*, ediția a 2-a, vol. II, partea I, București, 1928, p. 435.

adoptat colecții de legi și modele juridice bizantine nu înseamnă că acestea au fost destinate numai cărturarilor. Și alte state feudale au receptat dreptul romano-bizantin, fără să se mai susțină că acesta a fost un drept străin și că a rămas fără aplicare.

Posedăm mărturii scrise neîndoielnice care dovedesc că *Îndreptarea Legii* a fost folosită ca legiuire de instanțele vechi nu numai în Țara Românească, ci și în Moldova și în Transilvania.

În Țara Românească a avut loc la 1657, sub domnia lui Constantin Șerban, un proces cu jurători pentru litigiul de moștenire al succesorilor spătarului Ianache. Hotărîrea s-a dat după ce a fost cercetată „pravila și cea grecească și cea românească”¹. Despre aplicarea *Îndreptării Legii* vorbește cronica munteană atunci cînd se referă la condamnarea lui Stroe Leurdeanu pentru denunțare calomnioasă în timpul lui Antonie Vodă din Popești (1669—1672). Cronica precizează: „Căutînd la sfînta pravilă aflară să-l omoare și pre Stroe să ia plata precum au făcut”². Tot în secolul al XVII-lea și anume în vremea domniei lui Constantin Brîncoveanu (1688—1714), divanul domnesc a judecat pe Staicu paharnicul pentru crima de trădare săvîrșită împotriva domnului. Sentința de moarte pronunțată atunci s-a bazat pe pravilă, precum precizează însuși cronicarul: „că adusesse vlădica pravila și au deschis la un loc și la un cap unde zicea: Boierii care va umbla împotriva domnului și a țării, să-l spînzure și să-i facă spînzurătorile mai înalte cu un cot de cît ale altoru oameni proști”³. Sancțiunea aceasta este prevăzută în glava 367, zaceala 6, din *Îndreptarea Legii*⁴.

O anafora din 1792, privitoare la judecarea unui omor din imprudentă săvîrșit de un egumen, relatează că și în acest caz s-au cercetat „pravilele bisericii”, făcîndu-se aplicarea canonului 65 apostolic, care prevede pentru o asemenea infracțiune caterisirea⁵. Acest canon figurează în partea a doua a *Îndreptării Legii* și anume în *Nomocanonul* lui Aristen.

Un document din vremea domniei lui Alexandru Moruzi relatează că în 1796, avînd să judece pe un seducător care refuzase căsătoria cu fecioara sedusă și care nu avea cu ce plăti despăgubirea „o litră de aur”, judecătorii au aplicat „cea de pe urmă hotărîre a pravilei: să se bată, să se tundă și să se surghiunească”, această sentință fiind aprobată de domn⁶. Sancțiunea este prevăzută întocmai în glava 251 din *Îndreptarea Legii*⁷.

¹ I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 220 (doc. 699).

² *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediția Simache-Cristescu, p. 177 și 186.

³ *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717, Cronica anonimă*, ediție întocmită de Constantin Grecescu, București, 1959, p. 44.

⁴ În a sa *Istoria românilor din Dacia Traiană* (Iași, 1896), vol. VI, p. 174, A. D. Xenopol afirmase că o atare dispoziție nu se găsește în *Îndreptarea Legii*. St. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc*, București, 1908, p. 353—354, a arătat însă că în acest caz divanul domnesc a aplicat *Îndreptarea Legii*.

⁵ V. A. Ureche, *Documente inedite din domnia lui Alexandru Constantin Moruzi* (1793—1796), în *Analele Academiei Române, Mem. Secf. Ist.*, seria II, tom. XV, București, 1895, p. 550.

⁶ *Ibidem*, p. 804.

⁷ Această mărturie istorică a fost indicată de C. A. Spulber, *op. cit.*, p. XLVII.

În secolul al XVIII-lea aplicarea *Îndreptării Legii* este atestată mai des în hotărârile date în procesele de divorț de către dicasteriile bisericești. Asemenea hotărâri s-au păstrat în câteva condici care se găsesc în Biblioteca Academiei R.P.R. Ceretările ce s-au făcut cu privire la condica anilor 1765-1774 arată că *Îndreptarea Legii* a fost folosită pentru motivarea hotărârilor¹. *Îndreptarea Legii* a rămas în vigoare și în secolul al XIX-lea. Avem din acest secol cărți privitoare la disciplina canonică² și colecții rezumative destinate chiar practicii judiciare bisericești³, care se bazează pe *Îndreptarea Legii* ca pe o legiuire în vigoare.

Îndreptarea Legii a fost folosită ca legiuire și în Moldova. Un act din timpul domniei lui Matei Ghica relatează că judecând în 1753 un proces privitor la moștenirea familiei Racoviță, judecătorii „au căutat și la sfânta pravilă, capul 290, titlul 287 Armenopolo și așa s-au aflat scriind : „toată tocmeala ce se tocmește omul unul cu altul pe un lucru cu scrisoare, au fără scrisoare, să fie adevărată. Și iarăși legea și nearaua lui Leon : tocmeală cînd se tocmește de voie acele închid și așează lucrurile sau tocmeală părților ce... stau în potrivă și mai mult acel lucru și tocmeală la judecată nu merge”⁴. Dispoziția legală citată în această împrejurare este cuprinsă în glava 290 din *Îndreptarea Legii*, actul respectiv indicînd cu exactitate pagina (în document : „titlul”) 287 din această Pravilă, precum și trimiterile marginale privitoare la Armenopol și Nearaua lui Leon⁵.

Este foarte probabil că și în Moldova *Îndreptarea Legii* a fost aplicată în secolele XVIII și XIX mai ales de către dicasteriile bisericești. Ștefan Berechet a găsit în arhiva mitropoliei Moldovei un dosar de prin 1840 privitor la judecarea unui divorț, cu care prilej s-a aplicat glava 217, zaceala 4, din *Îndreptarea Legii*, citîndu-se pînă și fila respectivă a acestei pravile⁶ după ediția din 1652. În secolul al XIX-lea, cînd exemplarele tipărite ale *Îndreptării Legii* nu se mai puteau găsi în Moldova, s-au făcut copii manuscrise⁷, care dovedesc menținerea pravilei în practica dicasteriilor bisericești.

Îndreptarea Legii a fost aplicată de instanțele judiciare românești chiar și după introducerea codului civil din 1865. Au fost socotite ca fiind în vigoare nu numai pentru dicasteriile bisericești dar și pentru tribunalele statului mai cu seamă dispozițiile *Îndreptării Legii* privitoare la ordinea monastică⁸, îngrădirea dreptului succesoral al episcopilor și călugărilor⁹,

¹ Paul F. Tinculescu, *Cărți de despărțală 1765—1774*, București, 1932.

² P. Radu Teampe, *Pravilă Manuală scoasă din Pravila cea Mare*, Rîmnic (Vilcea), 1844.

³ Mitropolitul Nifon a întocmit în 1853 o colecție intitulată : *Manualu de Pravilă bisericească*. Vezi textul în I. M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiutrine Romniei Vechi și Noi*, vol. I, București, 1873, p. 681—733.

⁴ Teodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XVI, Iași, 1891, p. 303.

⁵ Acest caz de aplicare a *Îndreptării Legii* în Moldova a fost indicat de C. A. Spulber, *op. cit.*, p. XLVII.

⁶ Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc. I. Izvoarele*. Iași, 1933, p. 181.

⁷ Vezi Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I, partea I, Vaslui, 1937, p. 130, nota 2.

⁸ Decizia Curții de Casație, Secția Civilă, din 4 noiembrie 1865, în *Buletinul Inaltei Curți de Casație*, 1865, p. 621.

⁹ Decizia Curții de Casație, Secții-Unite, din 3 aprilie 1880, *ibidem*, 1880, p. 300.

inalienabilitatea bunurilor bisericești și mănăstirești¹, donațiile între soți².

Îndreptarea Legii a fost aplicată și în Transilvania, reprezentînd acolo dreptul canonic rămas în vigoare și recunoscut prin însuși actul din 1698 privitor la unirea unei părți a bisericii romînești cu biserica catolică. Cercetătorii dreptului canonic al bisericii unite din Transilvania recunosc că pînă la unire, această biserică s-a folosit exclusiv de *Îndreptarea Legii*³. Această pravilă a rămas codul de drept canonic al bisericii unite din Transilvania și după unirea ei cu biserica catolică, precum se constată din înseși actele oficiale ale acestei biserici⁴.

Tot pentru nevoile judiciare și disciplinare ale bisericii romîne din Transilvania s-a făcut și traducerea — necompletă însă — a *Îndreptării Legii* în limba latină de către Petru Dobra în 1723. Această traducere a rămas însă în manuscris⁵. Două copii ale acestui manuscris au fost descoperite și studiate în 1881 de Nicolae Densușianu⁶. La 1871, mitropolitul bisericii ortodoxe din Transilvania arăta că *Îndreptarea Legii* este un cod cu autoritate recunoscută de romîni ortodocși de pretutindeni⁷.

Așadar în Țara Romînească, în Moldova și în Transilvania, *Îndreptarea Legii* a fost aplicată ca legiuire rămasă în vigoare chiar și în secolul al XIX-lea. Instanțele bisericești socotesc valabile și în prezent unele dispoziții canonice din această legiuire. Ca și *Pravila Moldovei* din 1646, care a fost în primul rînd, precum arată titlul ei, o „Carte romînească de învățătură”, tot astfel și *Îndreptarea Legii* a fost nu numai o legiuire, ci și un îndreptar, precum indică însuși titlul ei. Pe lîngă destinația ei judiciară, această pravilă a avut în vedere în general și unele țeluri disciplinare și didactice. Aceste țeluri explică faptul că nu găsim în documente prea multe mențiuni privitoare la aplicarea judiciară a pravilei. Dar din mărturiile istorice pe care le-am învederat cu privire la aplicarea acestei pravile, rezultă că a existat continuitate în folosirea ei de către organele judiciare ale statului și de către instanțele bisericești.



Prin cuprinsul ei juridico-canonice și prin scopurile ei judiciare, disciplinare și didactice, *Îndreptarea Legii* din 1652 a fost un cod cuprinzător, o legiuire de bază pentru statul feudal și pentru biserică, o operă reprezentativă în spiritul societății feudale romînești. Este un remarcabil monument al culturii și limbii romîne din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Caracterul reprezentativ al acestei opere pentru societatea și

¹ Decizia Curții de Casație, Secția Civilă, din 26 martie 1881, în *Dreptul*, 1881, p. 153.

² Decizia Curții de Casație, Secția Civilă, din 21 octombrie 1913, în *Buletinul Inaltei Curți de Casație*, 1913, p. 1761.

³ Felician Bran, *Dreptul canonic oriental*, vol. I, *Prolegomene*, Lugoj, 1929, p. 11, 30.

⁴ *Ibidem*, p. 36—37.

⁵ Titlul ei este: *Regula legis divinae voluntati accomodata, continens iam canonica et imperatoria pro causis status ecclesiastici quam saecularis*. Vezi Nicodem Mișă, *Dreptul bisericesc oriental*, trad. de D. Cornilescu și V. Rađu, București, 1915, p. 163, nota 11.

⁶ Vezi *Analele Academiei Romîne, Mem. Secf. Ist.*, Seria II, tom. I (1881), p. 2, 109, 202; Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, vol. VI, p. 134.

⁷ Andrei Șaguna, *Enhiridion sau manual de canoane cu comentarii*, Sibiu, 1871.

cultura românească din evul mediu nu mai poate fi tăgăduit. În baza dovezilor indicate în acest studiu, *Îndreptarea Legii* nu mai poate fi socotită operă de import; este o operă românească.

În afară de ediția din 1652, *Îndreptarea Legii* a mai fost tipărită într-o ediție necompletă de N. Blaramberg și G. Missail în 1871, apoi într-o ediție completă de I. M. Bujoreanu în 1885. Aceste ediții sînt foarte defectuoase. O ediție critică a fost pregătită de către colectivul de drept vechi romînesc din Academia R.P.R., sub conducerea academicianului Andrei Rădulescu. Pentru studiul structurii societății feudale romînești, această ediție va constitui un prețios instrument științific la îndemîna cercetătorilor.

ВИЗАНТИЙСКОЕ ПРАВО В ДУНАЙСКИХ КНЯЖЕСТВАХ „ИНДРЕПТАРЯ ЛЕДЖИЙ” („СВОД ЗАКОНОВ”) 1652 г.

РЕЗЮМЕ

Введение римско-византийского права в Дунайских княжествах было своеобразным и длительным историческим процессом. Номоканоны, в которых византийские законы переплетались с канонами, были широко распространены здесь; уже начиная с периода образования феодальных государств их применяли в судебной практике наряду с обычным правом. В средневековых документах, относящихся к внутренней жизни страны, номоканоны упоминаются, главным образом, под общим термином „правила”. Принятие византийских юридических компиляций в качестве правовых источников носило постепенный и частичный характер.

Румынское феодальное общество, в котором господствующее положение занимали землевладельцы, использовало основные части римско-византийского права, узаконивавшие юридическую систему частной собственности и уголовные мероприятия, защищающие права землевладельцев от нарушений и обжалования. Заимствованное право не оставалось механическим и формальным: напротив, оно сыграло динамическую, творческую роль в развитии некоторых румынских феодальных институтов. Оно послужило и монархии, содействуя централизации государственного аппарата и распространению княжеской власти над всеми общественными классами и категориями.

Из „правил”, напечатанных на румынском языке в XVII веке, наиболее обшпирным является „Индрептаря леджий” („Свод законов”) 1652 г. Это законодательство носит ярко выраженный светский характер и отражает полное торжество румынского языка в юридической литературе Валахии. Это уложение появилось в условиях централизации феодального государства, когда основным государственным учреждением была церковь и когда новые общественные силы — горожане и связанное с развитием городов мелкое боярство — требовали использования румынского языка в церкви, в государственном управлении, в письменном законодательстве страны.

Матвей Бассараб, как представитель правящего боярского класса и феодальный князь, нуждался в вышеуказанном законодательстве и утвердил его. Составителем уложения был митрополит Стефан. По происхождению крестьянин, он понимал

чаяния новых общественных слоев; в то же время, являясь пастырем церкви — идейного оплота феодального государства — митрополит стремился создать законодательство, которое удовлетворяло бы одновременно требованиям государства и церкви. С этой точки зрения, как и Матвей Бассараб, митрополит Стефан следовал линии объективного исторического процесса.

В „Индрептаря леджий” прежде всего входят свод законов Молдавии (1646 г.), в основе которого, в сущности, лежит римско-византийское право, затем четыре прямых византийских источника, а именно: *Синтагма* Матая Властаря, *Номоканон* Мануила Малаксоса, *Номоканон* Алексея Аристана и *Ответы* Анастасия Антиохийского. На румынский язык греческие тексты перевел Даниил Паноняну (т.е. из Паннонии) с помощью греков Пантелеймона Лигариди и Игнатия Петритиса. Составители законодательства попытались систематизировать в первой части содержание использованных источников, а во второй части — адаптировать его, сокращая или расширяя некоторые тексты.

Анализ содержания законодательства показывает, что его постановления регламентируют общественные отношения в духе феодального строя, узаконивая социальные классы, существовавшие в Валахии в XVII в. Уложение воспрещает уход крестьян с боярских и монастырских земель. Упорядочиваются и правовые нормы, касающиеся рабства. В то же время уложение, регламентировавшее и религиозные порядки, оказало помощь румынскому обществу в деле защиты от католической пропаганды и проникновения протестантской веры.

Многочисленные исторические свидетельства о применении в судебной практике этого уложения в Валахии, Молдавии и Трансильвании доказывают, наконец, что „Индрептаря леджий” (1652 г.) не было законодательством, внесенным извне, а является румынским юридическим трудом, характерным для феодального общества и румынской культуры первой половины XVII века.

LE DROIT BYZANTIN DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES. ÎNDREPTAREA LEGII (GUIDE DE LA LOI) DE 1652

RÉSUMÉ

La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines représente un processus historique caractéristique et de longue durée. Les *nomocanons* — collections de lois impériales byzantines et de canons des synodes — étaient largement répandus dans les deux pays roumains et, dès la constitution des Etats féodaux, ils furent utilisés dans la pratique judiciaire concurremment avec le droit coutumier. Dans les documents internes du moyen âge les *nomocanons* sont désignés par le terme général de *pravile* (codes). L'adoption des compilations juridiques byzantines dans les Principautés Roumaines comme sources du droit fut graduelle et partielle.

Dominée par les propriétaires de terres, la société féodale roumaine adopta des parties essentielles du droit romano-byzantin, qui consacraient le système juridique de la propriété privée et les mesures pénales destinées à protéger la propriété foncière contre ceux qui eussent été tentés de l'usurper ou d'en contester la légitimité. Le droit ainsi adopté ne joua pas un rôle

purement mécanique et formel, mais remplit une fonction dynamique et créatrice dans le développement des institutions féodales roumaines, aidant en outre la monarchie à procéder à la centralisation de l'appareil de l'Etat et à étendre l'autorité du voïvode à toutes les classes et catégories sociales.

De tous les codes en langue roumaine imprimés au XVII^e siècle, *Îndreptarea Legii* (Guide de la Loi) de 1652 est le plus complet. Cette législation revêt un caractère nettement laïque et illustre la suprématie acquise en Valachie, en matière de droit, par la langue roumaine. Elle fait en effet son apparition dans les conditions créées par la centralisation de l'Etat féodal, à une époque où l'Eglise était une institution fondamentale de l'Etat et où les nouvelles forces sociales — la bourgeoisie citadine et la petite noblesse dont les intérêts étaient liés au développement des villes — réclamaient l'emploi de la langue roumaine par l'Eglise, dans les administrations publiques et dans la législation écrite du pays.

En sa qualité de représentant de la classe dominante des boïards et comme souverain féodal, Mathieu Basarab avait besoin de cette législation, et il l'approuva. Le *Guide de la Loi* est l'œuvre du métropolitain Ștefan. Il était d'origine paysanne et n'était point sans comprendre les aspirations des nouvelles couches sociales. Mais, pasteur d'une église qui formait l'armature idéologique de l'Etat féodal, ce métropolitain s'est attaché à élaborer une législation qui répondît à la fois aux besoins de l'Etat et à ceux de l'Eglise. Sous ce rapport le métropolitain Ștefan suivait, tout comme Mathieu Basarab, la voie du processus historique objectif.

Le *Guide de la Loi* comprend en premier lieu le Code de la Moldavie de 1646, essentiellement inspiré du droit romano-byzantin, ainsi que quatre sources byzantines directes : la *Syntagma* de Matei Vlastare, le *Nomocanon* de Manuil Malaxos, celui d'Alexie Aristen et les *Réponses* d'Anastase d'Antioche. Les textes en langue grecque ont été traduits en roumain par Daniil Panoneanul, aidé des Grecs Pantelimon Ligaridis et Ignatie Petritzis. Les rédacteurs du *Guide de la Loi* ont tenté, dans la première partie de l'ouvrage, une systématisation du contenu des sources utilisées et, dans la seconde partie, une adaptation, en résumant ou en amplifiant certains textes.

L'analyse de cette législation révèle que ses dispositions réglementent les rapports sociaux selon l'esprit du régime féodal et consacrent les classes sociales existantes en Valachie au XVII^e siècle. Elle interdit tout changement de résidence aux paysans attachés aux domaines seigneuriaux et conventuels, et réglemente l'état de servage et les rapports sociaux des serfs. Par ses dispositions d'ordre religieux, le *Guide de la Loi* répondait également aux besoins de la société roumaine dans sa lutte contre la propagande catholique et les infiltrations protestantes.

Enfin, touchant l'application de cette législation en Valachie, en Moldavie et en Transylvanie, de nombreux témoignages historiques apportent la preuve que le *Guide de la Loi* de 1652 est non point un code importé de l'étranger, mais une œuvre juridique roumaine, œuvre représentative de la société féodale et de la culture roumaines de la première moitié du XVII^e siècle.

DATE NOI PRIVITOARE LA IOAN PIUARIU-MOLNAR

DE

AL. NEAMȚU

Între figurile proeminente ale vieții culturale din Transilvania, la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, un loc de cinste i se cuvine, fără îndoială, lui Ioan Piuariu-Molnar, socotit pe bună dreptate întemeietorul medicinei științifice românești. Rînd pe rînd, medici, istorici, economiști, filologi și literați¹, s-au străduit să reconstituie activitatea multilaterală a acestui reprezentant de seamă al curentului ideologic cunoscut sub denumirea de *Școala ardeleană*. Nu lipsesc nici unele încercări de reconsiderare, în lumina materialismului istoric, a operei oculistului originar din Sad, subliniindu-se atît aspectele retrograde cît și cele progresiste ale activității acestui strălucit exponent al burgheziei românești în formare². Cercetările recente au adus unele contribuții noi privitoare la experiența de practician distins a „doctorului de ochi din marele Principat al Ardealului”, scoțînd în evidență aportul medicului român la alinarea suferințelor minerilor accidentați în munca grea și periculoasă a minelor de pe domeniul fiscal al Zlatnei³. Cazul unor mineri orbi⁴ — alături de nenumărate alte cazuri din țară și din străinătate — cărora oculistul de la Sibiu le-a redat lumina ochilor, va fi contribuit și el, desigur, într-o oarecare măsură ca înseși forurile oficiale ale vremii să recunoască, la 1 octombrie 1791, „că el este într-adevăr deprins în arta tămăduirii ochilor, și că a dat multe și însemnate dovezi ale experienței și artei sale în această privință”⁵.

¹ Cf. I. Crăciun, *Bibliographie de la Transylvanie Roumaine 1916—1936*, Cluj, 1937, p. 262, nr. 3223 și p. 302—303, nr. 3838—3850. Cf. și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, Buc., III, partea I-ntii, ed. a II-a, 1933, p. 290—294.

² Dr. S. Izsak, *Adevărata figură a lui Ioan Piuariu-Molnar*, în *Studii și cercetări științifice*, Cluj, 1950, fasc. 2, p. 159—170.

³ Al. Neamțu, *Contribuții documentare noi privitoare la activitatea oculistului Ioan Piuariu-Molnar*, în *Istoria Medicinii. Studii și cercetări*, Buc., Ed. Medicală, 1957, p. 88—102.

⁴ *Ibidem*, p. 88.

⁵ Raionul Sibiu.

Născut în comuna Sad în anul 1749, după o pregătire temeinică în școlile din Sibiu, Cluj și Viena, Ioan Piuaru-Molnar — menit să devină către sfârșitul secolului al XVIII-lea cunoscutul medic și profesor de ochi la Academia din Cluj — va desfășura o activitate intensă pe teren *politic, economic, școlar și cultural-științific*, devenind inițiatorul celei dintâi gazete românești și cel dintâi autor român al unei lucrări științifice din domeniul medicinei¹. În cele ce urmează nu avem intenția, să repetăm lucruri care se cunosc din cercetările anterioare în legătură cu această figură luminoasă din istoria patriei noastre. Scopul nostru este să scoatem de sub colbul arhivelor câteva date noi, care vor putea să servească cercetătorilor care-și vor lua osteneala să scrie o monografie mai amplă, pe măsura valorii și importanței acestui deschizător de drumuri în cultura românească. În acest sens ne mărturisim satisfacția de a fi găsit în Arhivele Statului din Sibiu și Cluj, câteva acte de o importanță apreciabilă pentru cunoașterea cât mai completă a activității oculistului român, pe teren *medical, economic și literar*.

În ce privește activitatea profesională a lui Piuaru-Molnar, se știe că la 21 ianuarie 1791, la propunerea cancelariei aulice, împăratul Leopold al II-lea, apreciind valoarea și meritele deosebite de practician versat ale oculistului român², l-a numit profesor de oftalmologie la Academia din Cluj³. Numirea lui Ion Piuaru-Molnar ca profesor la Cluj, corespundea intrutotul cu noua orientare pe care o primea știința medicală din Transilvania, sub impulsul unor condiții noi generate de începuturile firave ale capitalismului. Într-adevăr, pe măsură ce ideile iluministe, — produs al transformărilor social-economice din această perioadă — cîștigau teren, Curtea din Viena se vede tot mai silită să procedeze la luarea unei serii întregi de măsuri privind reorganizarea învățămîntului medical pe baze științifice, prin selecționarea și pregătirea cât mai temeinică a corpului medico-sanitar. Astfel printr-un decret aulic din 25 noiembrie 1790, trimis sub formă de circulară conducerii orașului Cluj la 5 ianuarie 1791, se hotăra „ca nici un chirurg să nu fie admis la practică publică de chirurgie, obstetrică sau medicină veterinară, dacă nu poate să prezinte dovadă, de la vreo Academie din ținuturile ereditare sau cel puțin de la Universitatea din Cluj, despre cursurile urmate cu laudă și despre dibăcia cîștigată”⁴. Potrivit cu un alt decret din 27 ianuarie 1791 se cerea ca toți medicii din comitate, scaune, districte și din orașe, să fie obligați să urmeze, printre altele, și cursuri despre „știința vindecării ochilor” (*doc-*

¹ Cf. Dr. V. Bologa, *Începuturile medicinei științifice românești*, Cluj, 1930, p. 24 (Biblioteca medico-istorică, III). Cf. și I. Lupaș, *Doctorul Ioan Piuaru-Molnar. Viața și opera, 1749—1815*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secf. Ist.*, Seria III, Tom. XXI, Buc., Impr. Națională, p. 633—697.

² Într-un act dat din Viena la 20 ian. 1785 prin care se acordă din partea împăratului, medicului român o remunerație specială de 200 florini pe anul 1784, „pentru îngrijirea minuoșă și tratamentul fericit al mai multor orbi” (*durch sorgfältige Besorgung auch glücklicher Curierung mehrerer Blinden*). Cf. Arh. Stat. Sibiu, actele Magistratului, doc. nr. 68/1785.

³ Cf. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 662.

⁴ „... ut nullus chyrgorum ad praxim publicam, seu in chyurgia, sive in obstetricia, aut veterinaria admitatur qui ab aliqua Academia Ditionum Hereditariarum aut saltem ab Universitate Claudiopolitano, testimonium peracti cum laude cursus et adeptae habilitatis non exhibuerit”. Arh. Stat. Cluj, arh. orașului Cluj, doc. nr. 4384/1792.

trina curandi oculos) la Academia din Cluj¹. După cum se poate constata această măsură este luată numai la cinci zile după numirea lui Ioan Piuariu-Molnar ca profesor în acest oraș.

În procesul de reorganizare al învățămîntului medical din Cluj, cursurile lui Ioan Piuariu-Molnar aveau să se bucure de o atenție deosebită. Astfel, la 26 februarie 1791 guvernul din Cluj, aduce la cunoștința magistratului orașului, dispoziția Curții din Viena, prin care se hotăra „să se țină la Academia din Cluj un curs special despre știința vindecării ochilor”².

Cuprinsul decretului pentru instituirea învățămîntului oftalmologic pe care avea să-l conducă oculistul român, guvernul Transilvaniei i-l face cunoscut în următoarele puncte :

1) Se numește printre profesorii Academiei din Cluj doctorul de ochi Ioan Molnar.

2) Se hotărăște ca timpul în care acesta își va preda lecțiile, în limba patriei, să fie lunile iunie, iulie și august. Acest fapt trebuie să fie adus la cunoștința poporului, pentru ca aceia care pînă acum obișnuiau să recurgă la ajutorul acestui medic în Sibiu, în aceste luni să-l caute la Cluj.

3) Să fie obligați la audierea acestor cursuri în mod deosebit studenții Academiei, astfel încît nimeni să nu poată fi angajat în slujba de medic de circumscripție sau de oraș, dacă nu posedă dovada că a depus examen atît ca mamoș și veterinar, cît și ca medic de ochi.

4) Se hotărăște, de asemenea, ca nu numai studenții Academiei, ci și *bărbierii*³ din circumscripție și din oraș, care nu pot face dovadă despre audierea acestor cursuri, să fie chemați în fiecare an la Academia din Cluj, unde începînd de la Paști pînă la sfîrșitul lui august să-și completeze studiile de mamoș și veterinar, iar în lunile iunie, iulie și august să învețe *știința tămăduirii ochilor*⁴.

5) În sfîrșit decretul prevede că, încă începînd cu anul 1791, să fie chemați pentru lunile respective o parte din bărbierii circumscripțiilor aparținătoare comitatelor Cojocna, Dăbica cele două Solnocuri⁵ și Crasna, precum și cei din regiunea Chioar și din orașele de cîmpie aflătoare în aceste comitate, pentru învățarea acestei discipline.

Aceste dispoziții trebuiau să fie aduse de urgență la cunoștința breslei bărbierilor pentru conformare, guvernul hotărînd ca ele să fie

¹ „... ut in comitatibus, sedibus, districtibus ut et civitatibus ac oppidis cum salario constituiti Chyrurgi non solum de chyrurgica sua habilitate memoratis testimoniis provideri, verum insuper nisi iidem de exacto cursu, nactaque habilitate in obstetria, veterinaria, oculosque curandi doctrina testimonia producere possent, se pro his disciplinis audiendis huc Claudio-polim conferre debeant”. Ibidem.

² „... hogy az egész népnek boldogsága elmozdítására a Kolozsvári Akademiában az szem gyógyítás tudományárólis különös tanítás tartassék”. Arh. Stat. Cluj, arh. orașului Cluj, doc. nr. 3505/1791.

³ Sublinerca noastră (Al. N.).

⁴ „Sőt nemcsak az Akadémián lévő tanítványok, hanem a kerületi és városi borbélyorkis, akik ezekirant valamely Akadémiától a Kolozsvári Akadémiábo bé fognak hivatalni, ahol Husvétlto fogvo Augustus végéig a baba és marha gyógyítás mesterségében a mennyibe kinek kinek ezekben hianóságá lészen, Iuniusba, Iuliusba és Augustusba pedig a Szem Orvoslásban is tanitatni fognak”. Arh. Stat. Cluj, arh. orașului Cluj, doc. nr. 3505/1791.

⁵ Solnocul de mijloc și Solnocul interior.

popularizate prin baterea tobei¹. După cum se poate observa, în decretul din 26 februarie 1791, se acordă o atenție deosebită calificării medicale a bărbierilor, care erau obligați să depășească faza empirică a practicii medicale și să-și însușească o pregătire științifică „pentru ca — după cum se spune în actul pomenit — viața oamenilor și bunul public să nu mai fie expuse cu atita ușurință riscului”².

Fără îndoială că numirea lui Piuarium-Molnar ca profesor la Academia din Cluj, a contribuit la sporirea prestigiului științific al oculistului român în fața specialiștilor vremii. Nu-i mai puțin adevărat însă că acest fapt a provocat și unele nemulțumiri în rîndul pacienților săi din regiunea Sibiului, care se plîngeau că nu mai pot să-și urmeze regulat tratamentul, deoarece Molnar este mereu plecat din localitate. Astfel, la 21 iulie 1801 un oarecare Petru Binder din satul Slimnic raionul Sibiu se plînge magistratului din Sibiu, că fiind orb a recurs la ajutorul lui Piuarium-Molnar, dar că și-a pierdut speranța de a-și recăpăta vederea, deoarece medicul de ochi i-a întrerupt tratamentul din cauza deselor călătorii pe care trebuie să le facă la Cluj și în Țara Românească³. Importanța acestei informații constă mai ales în faptul că ea ne sporește documentația cu privire la un aspect mai puțin cunoscut din activitatea lui Ioan Piuarium-Molnar, și anume legăturile acestuia cu românii de peste munți⁴. De sigur călătoriile medicului român în Țara Românească trebuie puse în legătură atît cu preocupările sale culturale și literare, dar mai ales cu faima lui de mare practician-oculist. Acest lucru nu trebuie să ne surprindă prea mult, dacă ne gîndim că adeseori el a fost solicitat pentru operații de ochi chiar de cercurile oficiale din puternicul centru medical al Vienei⁵.

Ce preț puneau forurile conducătoare ale Transilvaniei pe lecțiile practice de oftalmologie ale lui Ioan Piuarium-Molnar, se poate vedea și dintr-o dispoziție inedită a guvernului din Cluj, trimisă magistratului din Sibiu la 31 august 1807, în care se spune printre altele: „Guvernul regal de aici observînd că Ioan Molnar, oculist și profesor public al științei și artei sale la liceul de aici, la începutul anului școlar își inaugurează prelegerile sale înainte ca auditorii săi să fi audiat chirurgia și anatomia, adecă temelia științelor medicale și chiar a artei sale, poruncim domniei voastre ca, în numele acestui guvern, să aduceți la cunoștința lui Ioan Molnar, ca spre sfîrșitul anului școlar, adecă la începutul lui iunie, astfel să-și încheie prelegerile sale, încît să poată să predea acele prelegeri potrivit cu celelalte

¹ „A betsulletes Borbelij céhval communicaltassék és egyzersmind dob szoval is a szokott helyen publicatassek”. Arh. Stat. Cluj, arh. orașului Cluj, doc. nr. 3505/1791.

² „hogy az emberek élete s a közönséges haszon olly könnyü koczkára ne vetlessék”. Ibidem. Cf. și Aneza I.

³ *Petrus Binder aus Stoltzenburg klagt . . . , der hierländige Augen Arzt von Müllersheim habe sich der Cur seiner Blindheit angenommen, aber durch die öftern Reisen nach Clausenburg und in die Wallachej ihm dermassen verwahrlost, dass er nun vollendes der Hoffnung des Sehens beraubt seje*”. Arh. Stat. Sibiu, arh. Magistratului, doc. nr. 1596/1801.

⁴ Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 290.

⁵ Cf. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 662; S. Izsák, *op. cit.*, p. 166; Al. Neamțu, *op. cit.*, p. 88, 96—97.

discipline chirurgicale, obișnuite să fie predate în acest liceu academic, și ca arta sa s-o trateze nu numai teoretic, ci să se ocupe înainte de toate în lecțiile sale cu operațiile fizice ale ochilor, și acestea să le arate auditorilor săi”¹. Cu același prilej, guvernul cere magistratului din Sibiu ca să-i comunice lui Piuariu-Molnar, ca de acum înainte să trimită cu regularitate, an de an, listele cu bolnavii de ochi, tratați și vindecați².



Se știe că cea dintâi întreprindere manufacturieră de postav cu caracter capitalist în Transilvania, a fost înființată la începutul secolului al XIX-lea în comuna Sad, de către Ioan Piuariu-Molnar, care devine în felul acesta „un reprezentant al capitalismului timpuriu în Transilvania”³. În strădania sa de a pune bazele acestei manufacturi, medicul român a avut însă de înfruntat opoziția puternică a postăvarilor din Sibiu, Cisnădie și Brașov, care-și vedeau periclitată interesele lor economice prin concurența pe care le-ar putea-o face noua întreprindere de tip capitalist. Este evident că avem de-a face cu un conflict economic dintre formele feudale și cele capitaliste ale producției, conflict specific perioadei de început a capitalismului. Datele care se cunoșteau pînă în prezent cu privire la acest conflict, ca și la manufactură în sine, erau destul de sărace, ele reducîndu-se la două, trei acte oficiale publicate⁴.

O serie de documente descoperite recent în Arhivele Statului din Sibiu, aduc completări importante, pentru anii 1800—1802, privitor la înființarea manufacturii de postav din Sad⁵. Acest material în totalitatea lui, aruncă o lumină puternică asupra contradicțiilor de neîmpăcat din sinul societății feudale transilvane în perioada ei de descompunere. Cazul manufacturii lui I. Piuariu-Molnar, constituie un exemplu elocvent despre greutățile în care elementele tinere ale capitalismului trebuiau să-și croiască drumul prin desișul relațiilor feudale.

¹ „Regium hocce Gubernium observato eo, quod Ioannes Molnár oculista et publicus in Lycaeo hujate hujus artis et scientiae professor, praelectiones suas cum inibio anni scholastici inchoet antequam auditores sui in Chyrurgium et Anatomiam utpote fundamentum scientiarum medicarum et artisquoque suae audivissent, committi Dominationibus-Vestris et nomine Regii hujus Gubernii eidem Ioanni Molnár intiment, quatenus idem praelectiones suas circa finem anni scholastici initium videlicet Iunii finem eum instituat, quo illas hac ratione reliquis doctrinis chyrurgicis in hujate Lycaeo Academico tradi solitis superstruere queat, et ut artem suam non solum theoretice tractet, verum in praelectionibus suis praeprimis de physicis operationibus oculorum agat, illasque auditoribus suis ostendat”. Arh. Stat. Sibiu, actele Magistratului, doc. nr. 2047/1807.

² „... ut consignationes de sanatis quotannis praesertim egenis oculorum morbis laborantibus superioribus annis submitit solitis, de recentioribus etiam annis et pro futuro quovis anno submittere haut intermitat”. Ibidem.

³ Cf. Izsák, *op. cit.*, p. 164.

⁴ Cf. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 662—663 și 693—697. Vezi și S. Izsák, *op. cit.*, p. 164, precum și Lia Dima, *Cîteva date și amănunte nouă cu privire la Ioan Piuariu*, în *Anuarul Inst. de Istorie Națională*, An 1939—1942, VIII, Sibiu, Tip. „Cartea Românească din Cluj”, 1942, p. 375—381.

⁵ Cf. Arhivele Statului din Sibiu, actele Magistratului orașului, *anul 1800*; doc. nr. 2969; *anul 1801*: doc. nr. 83, 62, 651, 694, 966, 1412, 1436, 1799, 2115, 2703, 3080; *anul 1802*: doc. nr. 346. Vezi în aceeași Arhivă și *Protocoloalele primăriei Sibiu*, anul 1801, LXV₁, p. 85—86, 88—89, 210, 230—231 și 233. Aceste acte au fost transcrise de noi în întregime,

Astfel breslele postăvarilor sași invocând dreptul lor privilegiat exclusiv de a fabrica postav, cereau cu insistență guvernului transilvan să interzică lui Molnar înființarea manufacturii în satul său natal, pe motiv că prin aceasta le-ar fi prejudiciate interesele lor economice. În lupta retrogradă pe care o duceau breslele postăvarilor, acestea aveau de partea lor magistratul din Sibiu, prin care încercau să înfrunte argumentele lui Ion Piuariu-Molnar, care se situa pe linia progresului economic cerut de dezvoltarea forțelor de producție la începutul secolului XIX. Breasla postăvarilor, susținută de magistratul din Sibiu se crampona de legislația feudală de breaslă, folosind tot felul de șiretlicuri de ordin juridic pentru a împiedeca realizarea planului lui Molnar, mergând pînă la stabilirea incompetenței acestuia în acest sens, prin argumentări și comparații, uneori de-a dreptul ridicole¹.

La 23 martie 1801 magistratul din Sibiu, situîndu-se pe linia apărării intereselor breslelor, cerea guvernului transilvan în numele privilegiilor pe care le dețin breslele, să-l oprească pe Piuariu-Molnar de la inițiativa sa, afirmînd că „el socotește, și din partea sa, că nu trebuie să-i fie acordată oculistului permisiunea de a construi această fabrică, deoarece acest lucru ar fi spre paguba nu numai a breslelor ci a tuturor”². Punctul de vedere îngust al magistratului rezultă și din faptul că el, nefiind în stare să desprindă perspectivele de dezvoltare ale producției în cadrul relațiilor manufacturiere, cere în continuare ca oculistul român să fie oprit „de la această încercare temerară” deoarece — motivează el — „dreptatea și echitatea cere ca în această ciocnire întotdeauna interesul unuia trebuie să fie pus mai prejos de paguba celor mulți”³.

Față de această situație, la 30 aprilie 1801 guvernul din Cluj ia atitudine în favoarea lui Piuariu-Molnar afirmînd că nu găsește nici un motiv plauzibil ca acesta să fie oprit de la înființarea manufacturii sale, deoarece legile nu interzic construirea unor asemenea întreprinderi în

¹ „Vor einigen Tügen, — Inregistreză la 23 martie 1801 magistratul din Sibiu —, habe der Jäger des Herrn Thesaurarius Rath Grafen von Bálhyan durch seine ihm gelungene Kuren verschiedener für incurabil gehaltener Augenkrankheiten Beweise seiner weitausgedehnten Kenntniss abgelegel, und es dahin gebracht, dass sich unzählige Hermannstädter Inwohner seiner Hilfe bedienen. Beklagter, der ein privilegirter Augen Arzt seye, habe sich dadurch beeinträchtigt gefunden und den Himmel um die Praxis dieses Jägers zu verhindern gestürmet. Beklagte habe Recht gehabt, weil der Augenkuren nicht zum Wirkungskreise des Jägers gehörten, aber noch weit mehr wären sie berechtigt zu verlangen, weil dem Beklagten die Errichtung der Wollweberey verührt werden möge, weil er zur Wollweberey so wenig als der Jäder in Augenkuren privilegirt seye, und durch die vorhabende Errichtung der Fabrique nicht nur ein einzelner Mensch sondern gegen 600 Häuser beeinträchtigt werden würde”, Cf. Arh. Stat. Sibiu, actele Magistratului, doc. nr. 694/1801.

² „Magistratus quoque sua ex parte non aliter censel, quam quod praefata per oculistam erigenda fabrica partim ab una contuberniis, partim vero ab altera parte publico in genere summe praejudiciosa vel ex eo etiam haud indulgenda esset, quod similes fabricae juxta privilegium contubernii concessum simpliciter interdictae habeantur”. Ibidem.

³ „Proinde instamus et dignetur E.R. Gubernium praefatum contubernium in iustis suis juribus non solum paterne manutenere verum etiam querulatum oculistam, aliunde professione sua munificenter dotatum, ab hoc temerario ausu et via facti cum praejudicio tertii instituta fabrica penitus arcere praecipue quum in hac collisione semper commodum unius, detrimento multorum postponendum ipsa justitia et aequitas svadet”. Ibidem.

localitățile unde lipsesc breslele, cum este Sadul¹. La 21 ianuarie 1802, pe baza unei situații topografice concrete, guvernul se pronunță din nou pentru construirea manufacturii de postav din Sad². Important de reținut, din aceste acte, este și faptul că Molnar a avut, în construirea acestei întreprinderi, un asociat în persoana unui căpitan cu numele Moldovan, căruia, la presiunea magistratului din Sibiu³, comandamentul militar îi interzice, la 5 februarie 1801 „să se amestece în construirea fabricii de postav din Sadu”⁴.

Cu toate greutățile pricinuite de opoziția breslelor secondate de atitudinea magistratului din Sibiu, construirea manufacturii lui Piuariu-Molnar și-a urmat cursul său. Încă nu se cunoaște precis, data când a intrat în funcțiune această întreprindere manufacturieră. Totuși, pe baza unei informații putem afirma că la începutul deceniului al doilea al secolului al XIX-lea ea se afla în plină activitate și că producea mărfuri de calitate superioară. Într-o scrisoare trimisă de I. Piuariu-Molnar din Sibiu, la 25 decembrie 1814, unui oarecare Stan Popovici din Țara Românească, oculistul român scria printre altele: „și să vezi domnia ta însuși vigurile ceale ce prin mahine în Sad s-au tors și prin țehul de aici s-au hotărît de prea bune”⁵.

Și acum o ultimă precizare, în legătură cu proveniența capitalului investit de Molnar în această manufactură, socotită ca cea mai importantă întreprindere a industriei textile din Transilvania la începutul secolului al XIX-lea. S-a afirmat, pe bună dreptate, de către unii cercetători, că, în urma căsătoriei sale în anul 1783 cu o văduvă bogată din Sibiu, Molnar ar fi ajuns în posesia unui capital apreciabil⁶. Fără îndoială că, pe lângă veniturile pe care i le aducea profesiunea sa de medic apreciat, și zestrea soției sale va fi constituit o sursă bănească importantă. Ceea ce vrem însă să subliniem de data aceasta sînt veniturile mari pe care întreprinzătorul oculist le realiza din tipărirea și răspîndirea cărților bisericești, cu care se știe că se ocupa după anul 1800. Astfel se păstrează un contract al său, încheiat la 27 iulie 1807, cu chir Procopie Vasile Canusi, din care rezultă că în acest an Molnar i-a vîndut lui Canusi 150 de mineie romînești cu suma considerabilă de 13 400 florini. Această sumă, după cum mărturisește însuși Molnar, a incasat-o

¹ „... Tamen in locis non cehalibus opificium exercere, manufactaque distrahere nequam interdical, non videtur qua ratione oculistae Molnar confectio panni grisei in pago Czod tanquam non cehalii interdici possit, dummodo ille fabricata sua in locis cehalibus magistris praemere audeat”. Arh. Stat. Sibiu, actele Magistratului, doc. nr. 1412/1801. Cf. și actul din 15 mai 1801, nr. 1436/1801.

² „supplicans Ioannes Monar ab aedificatione incepti sui fullonit juxta exhibitam topographicam delineationem supra omnes Heltensium molas existentis arceri non possit”. Arh. Stat. Sibiu, actele Magistr. doc. nr. 346/1802.

³ Cf. Arh. Stat. Sibiu, Protocoalele primăriei orașului, LXV₁, p. 85—86.

⁴ Ibidem, p. 233.

⁵ N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea*. În *Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Literare*, seria II, tom. XXIII, 1905—1906, Buc., 1906, p. 232.

⁶ S. Izsák, *op. cit.*, p. 164.

numai parțial, urmînd ca pentru restul sumei să i se plătească pînă la achitare o dobîndă de 6%¹. Valoarea acestei sume — pe care fără îndoială că o va fi folosit și pentru întreprinderea sa manufacturieră — era destul de mare dacă ne gîndim la faptul că salariul lunar al celui mai harnic miner nu depășea la această dată cifra de 10—15 florini².



Drept încheiere am vrea să prezentăm și cîteva date noi în legătură cu activitatea de editor de cărți bisericești a lui Ioan Piuariu-Molnar, despre care de asemenea avem informații destul de puține și vagi. N. Iorga în valoroasa sa *Istorie a literaturii romînești* ne spune doar că Molnar „a fost acela care a negociat încă înainte de 1810 pentru tipărirea la Buda a *Octoihului*, tradus din nou de Iosif, episcop al Argeșului, și a scos pe socoteala sa la Buda splendidele minee ardelenene”³. Tot acolo se arată că, același Molnar, a încredințat lui Samuil Clain corectura mineiului său, lucru cu care Clain se îndeletnicea în anul 1806⁴. În privința acestui minei sîntem în măsură să aducem o precizare. Astfel, în aceleași Arhive ale Statului din Sibiu, se păstrează „privilegiul exclusiv” (*privilegium exclusivum*) din 24 ianuarie 1804, acordat lui Molnar de împăratul de la Viena pentru tipărirea „unui minei romînesc” (*quoad librum Valachicum ritualem Minei dictum*)⁵.

Întrucît nu știm ca acest act — prin care i se dă medicului romîn dreptul exclusiv pe timp de zece ani, de a tipări în 1000 de exemplare un minei romînesc în tipografia din Buda — să fie cunoscut istoricilor noștri literari, îl reproducem mai jos, în notă⁶. Socotim că și această informație, alături de celelalte prezentate pînă aci, va putea să arunce o lumină mai vie asupra activității neobosite și multilaterale a uneia dintre figurile înaintate ale trecutului cultural al Transilvaniei: *Ioan Piuariu-Molnar*.

¹ N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria Romnilor, XII*, Buc., 1906, p. 162—163.

² Cf. Al. Neamțu, *Incipiturile capitalismului în industria extractivă din Transilvania* (sub tipar).

³ N. Iorga, *Istoria literaturii romînești*, III, p. 292.

⁴ *Ibidem*, p. 180.

⁵ Arh. Stat. Sibiu, actele Magistratului, doc. nr. 1084/1804.

⁶ *Dignabatur Sua Majestas Sacratissima Ioanni Molnar, professori morborum oculorum in Academia Claudiopolitana. petitum privilegium exclusivum quoad librum Valachicum ritualem Minei dictum, Typis Topographiae Regiae Universitatis Pestiensis excudendum ea ratione clementer resolvere, ut petitum privilegium et quidem a die qua praefatus profesor opus hec plane excusum a praenominata Typographia receperit ad 10 annos absque tamen praeiudicio nominatae Typographiae vigorem suum obtineat ea ratione, ut si intra decursum 10 annorum opus illud in 1000 exemplaribus distrahi requiret, impetrans pro prolongationis termino recurrere teneatur; in casu vero illo, si ipus hoc intra 10 annos divenderetur et iterum imprimendum foret, illud non nisi Typis praefatae Typographiae Regiae Universitatis reimprimatur; I.R. hocce Gubernium proinde requirendum esse duxit Consilium hocce Regium L. Hungaricum, ut impetrantem de benigna hac resolutione regia edocere, eumque ad levandum praeallatum benignum privilegium exclusivum inviare haud gravetur. In reliquo consilium hocce L. Hungaricum ad exhibenda quaevis grati officii genera promptum gratumque manet. Datum ex consilio R.L. Hungarico, Budae, die 24 Ianuarii 1804, Jisephus Palatinus; Franciscus Darvus, Gregorius Máthe.*

TEXTELE CELOR DOUĂ ÎNȚELEGERI, ÎNCHEIATE ÎN 1437 ÎNTRE RĂSCULAȚI ȘI NOBILI, DUPĂ DOCUMENTELE ORIGINALE

DE

LUDOVIC DEMÉNY

Cele două înțelegeri (din 6 iulie 1437 și 10 octombrie 1437), încheiate între reprezentanții țărănimii răsculate, române și maghiare, pe de o parte și reprezentanții nobilimii, pe de alta, adevărate în fața conventului de la Cluj-Mănăstur sînt documentele cele mai importante privind răscoala de la Bobilna. Importanța lor constă, în primul rînd în aceea, că ele atestă clar și fără posibilitate de negare lupta comună a țărănimii exploatare române și maghiare împotriva exploatării și subjugării feudale. Aceste documente ne-au păstrat revendicările țărănești recunoscute de către reprezentanții nobilimii învinse, ceea ce ne permite să argumentăm și mai profund caracterul antifeudal al răscoalei în general. Înțelegerile sînt prețioase și pentru faptul că ele enumeră numele conducătorilor militari ai răsculaților cum și numele celor aleși de „obștia țăranilor romîni și maghiari” pentru a o reprezenta în fața nobilimii cu ocazia tratativelor între cele două tabere. Documentele sus-numite ne permit să ne alcătuiem o imagine despre organizarea țărănimii răsculate, în general, și organizarea militară a taberei țărănești de pe dealul Bobilna în special.

Importanța documentelor conținînd textul înțelegerilor dintre țărănimea răsculată și nobilime nu se mărginește însă numai la cele enumerate mai sus. Ele sînt documentele cele mai importante referitoare la relațiile sociale ale epocii feudale din Transilvania secolului al XV-lea. Documentele conțin fapte prețioase despre situația materială și juridică a țărănimii transilvănene din epoca dată, atestă formele exploatării feudale a iobagilor.

Aceste documente prețioase nu erau necunoscute pentru istorici. Ele au fost publicate în întregime sau parțial în diferite colecții de documente și lucrări istorice referitoare la această perioadă.

Documentul conținând textul înțelegerii din 6 iulie 1437 a fost cercetat prima dată de istoricul Gh. Pray, care în 1775 a și publicat din el un fragment¹. Gh. Pray a văzut originalul documentului respectiv, întrucât el în lucrarea sa se referă în mod direct la acest lucru². Fragmentul editat de Pray a avut o mare însemnătate nu numai pentru faptul că a fost primul semnal despre acest document prețios, dar mai ales prin aceea, că textul corespundea întocmai originalului, pe când în edițiile ulterioare s-au strecurat greșeli serioase. Așa, spre exemplu, Pray a transcris corect numele stegarului obștei țăranilor răsculați Paul cel Mare din Voivodeni (Paulus magnus de Waydahaza), pe când în edițiile ulterioare în loc de magnus, în mod greșit, s-a transcris magister.

Fragmentul publicat de Gh. Pray a fost reprodus și în alte publicații de documente și lucrări de istorie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Așa, el a fost reeditat în lucrările și publicațiile pregătite de J. Benkő³, St. Katona⁴, I. C. Eder⁵ și Gh. Fejér⁶. Este important să menționăm că un fragment din vestitul document a fost citat și în *Supplex Libellus Valachorum*, editat în 1791 la Cluj⁷. Printre documentele referitoare la răscoala de la Bobilna, publicate în *Magazinul Istoric pentru Dacia*, era reeditat și tradus și fragmentul publicat de Pray⁸.

Până în anul 1846 de fapt nu se cunoștea mai mult despre înțelegerea din 6 iulie 1437, decât fragmentul scurt publicat de Pray. În 1846, Iosif Kemény în articolul său despre răscoala de la Bobilna și despre uniunea încheiată la Căpîlna a publicat aproape în întregime însemnarea făcută în Protocoalele Conventului de la Cluj-Mănăstur referitoare la încheierea înțelegerii dintre reprezentanța țăranimii răscolate și reprezentanții nobilimii⁹.

Deși Kemény știa de faptul că undeva trebuie să existe documentul conținând textul integral al înțelegerii din 6 iulie 1437¹⁰, el însă nu l-a găsit. Prima dată textul complet al înțelegerii din 6 iulie 1437 a fost

¹ *Dissertationes historico-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* a Georgio Pray, sacerdote conscriptae, Vindobonae, 1775, p. 163.

² La pagina 163 a lucrării citate găsim următoarea notă făcută de autor: „Id patet ex instrumento, cuius partem ex originali excribo”.

³ J. Benkő, *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis . . .*, vol. II, Viennae, 1781, p. 319.

⁴ St. Katona, *Historia critica Regum Hungariae stirpis mixtae*, vol. XII, Budae, 1790, p. 792.

⁵ J. C. Eder, *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae sub Regibus Arpadianae et mixtae propaginis, Cibinii*, 1803, p. 72.

⁶ G. Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. X/7, Budae, 1843, p. 893.

⁷ Vezi D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Cluj, 1946, p. 248—249.

⁸ *Magazinul Istoric pentru Dacia*, vol. III, București, 1846, p. 147—148.

⁹ J. Kemény, *Über den Bauernaufstand und über den wechselseitigen Schutzvertrag der drei ständigen Nationen Siebenbürgens 1437—1438*, în A. Kurz, *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, vol. II, Kronstadt, 1846, p. 359—361.

¹⁰ Acest lucru reiese clar din nota făcută de Kemény pe marginea filei Protocolului Conventului de la Cluj-Mănăstur, în care el atrage atenția asupra necesității căutării documentului respectiv.

publicat de J. Teleki în 1853¹. Textul publicat de Teleki a fost, ulterior, reprodus în publicațiile de documente pregătite de E. Jakab² și E. Hurmuzaki-N. Densușianu³, în foaia *Transilvania*⁴ și în revista *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*⁵.

Prima lucrare istorică în care a fost pe larg folosit și interpretat textul înțelegerii din 6 iulie 1437, a fost studiul lui Gh. Barițiu, *Despre rezelul civil transilvan din anii 1437—1438*, publicat în 1873 în foaia *Transilvania*⁶. Tot în foaia *Transilvania* a fost publicat prima dată textul înțelegerii din 6 iulie 1437, tradus în limba română⁷. Textul acestei înțelegeri a mai fost tradus în limba română și publicat în lucrările lui I. Russu-Șirianu⁸ M. Diaciuc-Dăscălescu⁹ și Șt. Pascu¹⁰. Tot pe baza textului publicat de Teleki a fost tradusă și publicată în limba română înțelegerea de la 6 iulie 1437 în manualul de *Istoria României*, editat în 1947¹¹ și în *Istoria R.P.R.*, editată în 1952¹². Tot textul publicat de Teleki a fost tradus și în limba maghiară în mai multe lucrări ca aceea a lui Németh Gy. K.¹³, Gombos F. A.¹⁴ în revista *Korunk* în 1937¹⁵, în culegerea de texte pregătită de L. Geréb¹⁶ și în manualul de *Istoria R.P.R.* editat în limba maghiară¹⁷.

Toate publicațiile textului latin și toate traduceri în limba română și maghiară a înțelegerii din 6 iulie 1437 s-au făcut după textul publicat de J. Teleki în 1853, text care conține foarte multe și grave greșeli de transcriere. Ne vom opri pe scurt asupra acestora pentru a ne da seama și mai mult cât de necesară este editarea textului înțelegerii din 6 iulie după documentul original, care a fost găsit de noi în Arhivele Statului din Buda-

¹ J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon*, vol. X, Pesta, 1853, p. 3—10.

² E. Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*, Buđa, 1870, p. 172—177.

³ E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria Romnilor*, vol. I, partea a 2-a, București, 1890, p. 614—619.

⁴ *Transilvania*, Foaia Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român, an. 1873, nr. 4, p. 42—45.

⁵ Fr. Teutsch, *Die „Union“ der drei ständigen „Nationen“ in Siebenbürgen bis 1542*, în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*. N.F., v. 12, Heimmannstadt, 1874, p. 78—81.

⁶ Gh. Barițiu, *Despre rezelul civil transilvan din anii 1437—1438 în Transilvania*, 1873, nr. 1, p. 1—4 și nr. 2, p. 13—17. Acest studiu a fost reeditat în 1912, vezi Gh. Barițiu, *Studii și articole*, Sibiu, 1912, p. 94—115.

⁷ *Transilvania*, 1873, nr. 4, p. 39—42.

⁸ I. R. Șirianu, *Iobăgia*, vol. I pînă la finea secolului al XV-lea, Arad, 1908, p. 298—306.

⁹ M. Diaciuc-Dăscălescu, *Răscoala iobagilor de la Boblna*, Piatra Neamț, 1937, ed. a II-a, București, 1957, p. 103—107.

¹⁰ Șt. Pascu, *Boblna*, Ed. tineretului, 1957, p. 215—222.

¹¹ *Istoria României*, București, 1947, p. 136—141.

¹² *Istoria R.P.R.* sub red. acad. M. Roller, București, 1952, p. 111—115.

¹³ Németh Gy. K. *Az 1437-iki parasztlázadás és az erdélyi három nemzet uniója keletkezésének története*, Baia Mare, 1885, p. 29—36.

¹⁴ Gombos F. A., *Az 1437-ik évi parasztlázadás története, különös tekintettel a jobbágyt viszonyokra s a huszitizmusnak hazánkban való elterjedésére*, Cluj, 1898, p. 79—86.

¹⁵ *Korunk*, 1937 iulie-august, p. 592—596.

¹⁶ *A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514*, Összeállította Geréb Laszlo, Budapest, 1950, p. 70—77.

¹⁷ *România Történelme*. Egységes tankönyv a középiskolák VIII. osztálya számára. *Scrisul Liber* kiadása, București, 1947, p. 136—142; *A Román Népköztársaság története* M. Roller szerkesztésében, București, 1952, p. 136—140.

pesta. Totalizînd greşelile de transcriere existente în textul publicat de Teleki, ele se ridică la mai mult de 250. Printre cele mai grave amintim transcrierea greşită a numelor conducătorilor răscoalei de la Bobîlna.

În loc de *Anthonius magnus in Dyos*, *Thomas magnus in Zeek* și *Paulus magnus de Waydahaza*, cum este în original, Teleki a transcris greșit *Anthonius Magister*, *Thomas Magister in Zeek*, *Paulus Magister de Vajdaháza*. Unul din conducătorii militari și anume *Michael magnus*, al cărui nume figurează în documentul original, este omis de Teleki.

În loc de „*partis Transsylvane*” Teleki scrie „*Principatus Transsylvane*”. Or, este cunoscut că Transilvania în perioada răscoalei nu se numea „*Principatus*”; această denumire referitoare la Transilvania o întâlnim abia în secolul al XVI-lea.

Transcrierea greșită făcea în multe locuri de neînțeles textul și schimba însuși conținutul său. Spre exemplu, în documentul original se scria că țăraniii trebuie să plătească dijma bisericească după 20 de clăi recoltă „*unum florenum auri*, aut *denarios pro tempore currentes ipsum florenum auri equivalentes*” iar Teleki a transcris acest pasaj în felul următor „*unum florenum aut centum Denarios pro tempore currentes, ipsos florenos auri equivalentes*”. Locul unde se vorbește despre cens — obligație bănească a iobagilor față de stăpînul feudal — în loc de ziua „*in festo sancti Martini*” (11 noiembrie) cînd se plătea în general censul, Teleki scrie „*in festo Sancti Stephani*” (20 august). Toate acestea și multe altele provocau neclarități, duceau în eroare pe cercetătorii răscoalei de la Bobîlna.

Cu toate că mulți cercetători s-au ocupat în mod special cu stabilirea numelor conducătorilor răscoalei, din cauza greșelilor existente în textul publicat de Teleki de care se foloseau, ei nu au reușit să rezolve această problemă în mod satisfăcător. M. Diaciuc-Dăscălescu, pornind de la faptul că printre cei 10 conducători ai răscoalei, numele cărora figura în textul publicat de Teleki, 4 purtau denumirea de magister, ajunge la concluzia că rolul organizator și conducător în timpul răscoalei l-au avut meseriașii de la oraș¹.

În lucrarea sa *Bobîlna*, profesorul Șt. Pascu se ocupă în mod deosebit cu stabilirea numelor răsculaților și pe baza textului publicat de Teleki dă numele următorilor conducători ai răscoalei: *Ladislau Biro*, *Ladislau Bana*, judele *Vincentiu*, iobagul *Anton* din *Bogata Ungurească*, magistrul *Anton*, *Gal* din *Chendru*, magistrul *Toma* din *Sic*, *Ioan* fiul magistrului *Jacob* din *Cluj*, *Ladislau* din *Anteș* și magistrul *Pavel* din *Voivodeni*, stegarul obștii ungarilor și rominilor răsculați². În total 10 conducători. Documentul original enumeră numele a 11 conducători în ordinea următoare: *Ladislau Býro*, *Vincentiu Jude*, *Ladislau Bana* din *Olpret*, *Anthonius* din *Bogata de Sus*, *Anton cel Mare* din *Denșu*, *Mihail cel Mare* și *Gal* din *Cornești*, *Toma cel Mare* din *Sic*, *Ioan* fiul magistrului *Iacob* din *Cluj*, *Ladislau* fiul lui *Gal* din *Antaș* și *Paul cel Mare* din *Voivodeni*. Este deci eronată concluzia acelor cercetători, care afirmă că numele lui *Anton*

¹ M. Diaciuc-Dăscălescu, *op. cit.*, p. 126.

² Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 115—116.

cel Mare nu figurează între conducătorii răsculaților cu ocazia încheierii înțelegerii din 6 iulie 1439¹.

Sînt și alte probleme în care cercetătorii, pornind de la ediția lui Teleki au ajuns la concluzii eronate. Credem însă că și cele notate mai sus demonstrează că textul înțelegerii din 6 iulie 1437 publicat de Teleki nu mai poate fi folosit în cercetările noastre și justifică întru totul necesitatea unei noi ediții a acestui document valoros.

Documentul conținînd textul înțelegerii din 10 octombrie 1437 încheiată tot între reprezentanții răsculaților și a nobilimii, a fost publicat prima dată de J. Kemény în 1846². Acest text a fost reprodus în colecția Hurmuzaki³ și în foaia *Transilvania*⁴. Tot textul publicat de Kemény a fost folosit în toate lucrările istorice publicate pînă în prezent, inclusiv lucrările alcătuite după eliberare. Pînă în prezent nu există un alt text, o altă ediție a înțelegerii din 10 octombrie 1437, decît cea publicată de J. Kemény, reprodusă și tradusă în limba romînă și în limba maghiară.

Deși în comparație cu textul înțelegerii din 6 iulie 1437, publicat de Teleki, textul înțelegerii din 10 octombrie 1437 publicat de Kemény conține mai puține greșeli de transcriere, totuși nici ediția făcută de Kemény nu poate satisface exigențele cercetătorilor contemporani. Și în această ediție lipsa cea mai mare constă în transcrierea greșită și omiterea unor nume de conducători ai răscoalei, ceea ce a dus la o serie de concluzii eronate în diferitele lucrări referitoare la răscoala de la Bobilna. Din nou ne vom referi la lucrarea profesorului Șt. Pascu, care s-a ocupat în mod detaliat de această problemă. Dînsul enumeră numele următorilor conducători ai răscoalei, participanți la încheierea înțelegerii de la Apatiu: Anton cel Mare din Buda, Toma cel Mare din Sic, Mihail, Gal, Mihail Romînul din Vireag, magistrul Ioan din Cluj, Benedict Gazda din Diod, Pavel cel Mare din Voivodeni, Valentin fierarul din Ujfalău, Grigore Csege din Buza, Blasiu Greb, Ilie cel Mare din Almaș, Ștefan Hencz din Jimbor, Ladislau Ban din Olpret și Nicolae Valkai din Huedin⁵. Documentul original în schimb dă numele următorilor 16 conducători ai oastei țărănești: Mihail Romînul din Vireag (Florești), Benedict Gazda din Deușu, Mihail din P. nticeu, Anton cel Mare din Buda, Toma cel Mare din Sic, Mihail și Gal din Cornești, Ioan Meșter din Cluj, Paul cel Mare din Voivodeni, Valentin fierarul din Wyfalu, (Lunca?) Grigore Chegeu, Blasiu Greb din Buza, Ilie cel Mare din Almașiu, Ștefan Hencz din Jimbor, Ladislau Ban din Olpret și Nicolae Walkaj din Huedin.

Kemény în mod greșit a transcris numele lui Benedictus Gazda în Diod commorans. Gh. Barițiu a tras din aceasta concluzia că răscoala s-a răspîndit în regiunea Teiușului unde exista satul Diod. Șt. Pascu ajunge la concluzia că Benedictus Gazda de Diod ar fi venit din părțile Teiușului cu oastea lui și s-ar fi unit cu grosul armatei răscolate, iar apoi după bătălia de la Cluj-Mănăștur

¹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 117, 119 și 162-163.

² J. Kemény, *op. cit.*, în A. Kurz, *Magazin*, vol. II, p. 366-371.

³ E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *op. cit.*, vol. I, partea a 2-a, p. 623-627.

⁴ *Transilvania*, 1873, nr. 6, p. 55-57.

⁵ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 167.

s-ar fi reîntors înspre Aiud¹. Realitatea este însă că între răsculați nu a existat nici un Benedictus Gazda din Diod ci a existat un Benedictus Gazda din Dyos, sat care se situa la 20 de km de Cluj.

Multe greșeli sînt și în ceea ce privește transcrierea numelor reprezentanților nobilimii la tratative, precum și în transcrierea localităților, făcută de J. Kemény.

Pregătirea ediției noi a înțelegerii din 10 octombrie 1437 va aduce un aport și la alcătuirea hărții despre aria de răspîndire a răscoalei, va aduce corectări serioase în harta alcătuită de Șt. Pascu, pe baza unor nume de localități transcrise de J. Kemény.

Tot de J. Kemény a fost editat prima dată și al treilea document pe care îl prezentăm: însemnarea făcută în Protocoalele Conventului de la Cluj-Mănăstur despre faptul încheierii înțelegerii din 6 iulie 1437², care a fost reprodus și în colecția Hurmuzaki³. Și în această ediție există greșeli de transcriere și, studiind originalul, considerăm necesar să-l reedităm.

Editarea din nou după original a înțelegerii din 10 octombrie 1437 nu prezenta greutăți deosebite. Era cunoscut că documentul original al acestei înțelegeri se află la Arhivele Statului din Budapesta, la fondul Arhivei de diplome cota D. L. 26778. Asupra acestui fapt a atras atenția și L. Geréb în 1950 cu ocazia editării unor texte traduse în limba maghiară privitoare la răscoala de la Bobilna, printre care și textul înțelegerii din 10 octombrie 1437⁴.

O problemă mult mai grea era pregătirea ediției noi a înțelegerii din 6 iulie 1437 și a însemnării făcute în Protocoalele Conventului de la Cluj-Mănăstur despre această înțelegere, întrucît originalele acestor documente nu se știa unde se află, pînă la recente cercetări făcute de autorul acestor rînduri în Arhivele Statului din Budapesta.

În 1950, cu ocazia editării în limba maghiară a înțelegerii din 6 iulie 1437, L. Geréb a arătat în nota făcută la textul publicat de el că documentul original s-ar afla în Arhivele Statului din Budapesta, cota D.L. 26877⁵. O cercetare mai atentă a arătat însă că cele afirmate de L. Geréb nu corespund realității. Documentul la care el ne trimitea, reprezintă o copie făcută — după toate probabilitățile — în a doua jumătate a secolului al XV-lea după înțelegerea din 6 iulie 1437. Această copie (vezi planșa nr. 5) nu conținea însă textul integral al înțelegerii respective, doar numai prima parte a ei pînă la cuvintele „Nonas autem frugum et quorumcumque Bladorum sive Seminum vel vinorum nullus omnino” inclusiv.

Despre documentul original nu se știa nimic. Teleki, care a editat textul, n-a făcut nici o notă despre Arhiva și fondul din care a folosit prețiosul document. Edițiile ulterioare trimiteau la textul publicat de Teleki.

¹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 173 și 185.

² J. Kemény, *op. cit.*, în A. Kurz, *Magazin*, vol. II, p. 359—361.

³ E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *op. cit.*, vol. I, partea a 2-a, p. 619—621.

⁴ *A magyar parasztháboruk irodalma*, p. 80.

⁵ *Ibidem*, p. 77.

În unele lucrări istorice de la sfârșitul secolului trecut, în care autorii se refereau la acest document, existau trimiteri la Arhiva Fiscului Transilvaniei (Lad. 18. Misc. 3).

Cu toate cercetările făcute în țară, la Arhivele Statului din Sibiu, Orașul Stalin, Cluj, la Arhiva Istorică a Filialei Cluj a Acad. R.P.R. la Alba Iulia și în alte arhive, nu am reușit să dăm de urmele documentului. Era răspîdită părerea generală că scrisoarea privilegială a Conventului de la Cluj-Mănăștur, care conținea textul înțelegerii de la 6 iulie 1437, s-a pierdut.

Trimis de Ministerul Învățămîntului și Culturii la Arhivele Statului din Budapesta pentru a continua cercetările cu privire la răscoala de la Bobilna, am avut deosebita satisfacție să găsesc documentul mult căutat. Cercetînd în primul rînd Protocoalele Conventului de la Cluj-Mănăștur am dat de însemnarea făcută despre încheierea înțelegerii din 6 iulie 1437. Notele făcute de unii cercetători pe marginea filei Protocolului (vezi planșa nr. 3) au confirmat faptul că documentul original al înțelegerii respective se găsea cîndva în Arhiva Fiscului Transilvaniei. Cercetarea acestui fond, care actualmente se află la Arhivele Statului din Budapesta a confirmat și ea că pînă la crearea fondului „Arhiva de Diplome” (Diplomatikai Levéltár) în cadrul Arhivelor Statului din Budapesta, acest document se afla în Arhiva Fiscului Transilvaniei. Inventarul făcut în secolul al XVIII-lea menționa acest document. Cu ocazia organizării sus-numitei Arhive de Diplome în care au fost incluse în ordine cronologică toate documentele medievale aflate la Arhivele Statului din Budapesta, documentul conținînd textul înțelegerii din 6 iulie 1437 a fost ridicat din vechiul fond și încadrat în fondul „Arhivei de Diplome”. În inventarul vechi însă nu s-a notat cota nouă pe care a primit-o documentul în noul fond. Mai mult, deși fondul „Arhivei de Diplome” este alcătuit după principiul cronologic, la data de 6 iulie 1437, data emiterii documentului, el nu figura. Numai cercetarea tuturor documentelor din anii răscoalei, emise de conventul de la Cluj-Mănăștur și aflătoare la Arhivele Statului din Budapesta, ne-a permis să găsim documentul original conținînd textul integral al înțelegerii din 6 iulie 1437. Documentul a fost încadrat din punct de vedere cronologic în mod greșit: el figura la data de 11 mai 1437, în loc de 6 iulie 1437.

Publicăm în cele ce urmează textul acestor trei documente (înțelegerea din 6 iulie 1437, însemnarea făcută în Protocolul Conventului de la Cluj-Mănăștur și înțelegerea din 10 octombrie 1437), arătînd în note greșelile de transcriere existente în ediția făcută de Teleki și Kemény, preluate de colecția Hurmuzaki. Publicăm și fotocopiile documentelor, iar documentul care conține copia unui fragment al înțelegerii din 6 iulie 1437 îl reproducem numai în fotocopie, întrucît el nu diferă de originalul publicat aici.

I

CLUJ-MĂNĂȘTUR, 6 IULIE 1437

Conventul mănăstirii de la Cluj-Mănăștur adeverește în scrisoarea sa privilegială înțelegerea încheiată între reprezentanții țăranilor romini și maghiari răsculați și reprezentanții nobilimii*.

Conventus Monasterii beate¹ Marie virginis² de Clusmonostra³, omnibus Christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, presentium notitiam habituris, Salutem in omnium⁴ salvatore:⁵ Ad universorum⁶ notitiam harum serie volumus pervenire, quod Nobiles viri Ladislaus filius Benedicti de Zarkad⁷, alter Ladislaus filius Gerew⁸ de Zamosfalwa⁹, Benedictus de Swk¹⁰ et Dionisius de Ffarnas¹¹, per universitatem¹² Nobilium ab una, parte vero ab altera — providi viri Ladislaus Byro,¹³ Vincencius Iudex, ac¹⁴ Ladislaus Bana, Egregii Ladislai filii Johannis Bani de Maroth in Alpreth, et Anthonius, Egregii Desew¹⁵ de Losonez Iobagiones¹⁶ in Magyarbogath¹⁷ commorantes, per Anthonium magnum¹⁸ in Dyos, Michaelem magnum¹⁹, et Gallum in Kend, Thomam magnum²⁰ in Zeek, Johannem filium magistri²¹ Jacobi in Cluswar²² ex hungaris²³, et Ladislaum filium Galli in Anthus residentes Capitaneos et Belligeros, nec non Paulum magnum de Waydahaza vexilliferum universitatis Regnicolarum hungarorum et valahorum²⁴ huius partis²⁵ Transsylvane, et per eandem universitatem²⁶ ad infrascripti effectui deducenda electi, coram nobis personam liter constituti parili voce et unanimi relatu detexerunt et confessi sunt in hunc modum: quod quamquam predicta universitas²⁷ hungarorum et volahorum²⁸ in his partibus²⁹ Transsilvanis³⁰ et quorumcumque possessionibus commorantium, tum pro eo, quia Reverendus in Christo pater³¹ dominus³² Georgius Lepes Episcopus Transsylvanus³³ suas decimas³⁴ ex parte eiusdem universitatis hugarorum³⁵ sibi devendas currente moneta vilium denariorum³⁶ exigere nolens fere tribus annis ad ipsos accumulando, moderno tempore cum magna et ponderosa moneta extorquere voluisset, ipsos minus iuste³⁷ et indebite pregravando, propter quarum decimarum³⁸ non solutionem ecclesiasticum imposuisset³⁹ interdictum. Sub quo interdicto parentes⁴⁰ ipsorum patres⁴¹ scilicet et matres⁴², fratres, sorores, filios ac

* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta cota M.O.D.L. 36972. Pergament.

¹ La E. Hurmuzaki-N. Densușianu. *Documente*, vol. I, partea a 2-a, p. 614—619 „Beate”; ² *ibidem* „Virginis”; ³ *ibidem* „Klus-Monostra”; ⁴ *ibidem* „nomine”; ⁵ *ibidem* „Salvatoris”; ⁶ *ibidem* „Universorum”; ⁷ *ibidem* „Farkas”; ⁸ *ibidem* „Gereu”; ⁹ *ibidem* „Zamosfalva”; ¹⁰ *ibidem* „Suk”; ¹¹ *ibidem* „Farnas”; ¹² *ibidem* „Universitatem”; ¹³ *ibidem* „Biró”; ¹⁴ *ibidem* „et”; ¹⁵ *ibidem* „Desew”; ¹⁶ *ibidem* „Jobbagiones”; ¹⁷ *ibidem* „Magyar Bogáth”; ¹⁸ *ibidem* „Antonium Magistrum”; ¹⁹ la Hurmuzaki „in Dyos. Michaelem magnum” lipsește; ²⁰ *ibidem* „Magistri”; ²¹ *ibidem* „Magistri”; ²² *ibidem* „Klusvár”; ²³ *ibidem* „Hungarorum”; ²⁴ *ibidem* „Paulum Magistrum de Vajdaháza Vexilliferum Universitatis Regnicolarum Hungarorum et Valachorum”; ²⁵ *ibidem* „Principatus”; ²⁶ *ibidem* „pereandem Universitatem”; ²⁷ *ibidem* „Universitas”; ²⁸ *ibidem* „Hungarorum et Valachorum”; ²⁹ *ibidem* „Partibus”; ³⁰ *ibidem* „Transylvanie”; ³¹ *ibidem* „Paler”; ³² *ibidem* „Dominus”; ³³ *ibidem* „Transylvanus”; ³⁴ *ibidem* „Decimas”; ³⁵ *ibidem* „Universitatis Hungarorum”; ³⁶ *ibidem* „Denariorum”; ³⁷ *ibidem* „ipsos manifeste”; ³⁸ *ibidem* „Decimarum”; ³⁹ *ibidem* „solutionem injuste imposuisset”; ⁴⁰ *ibidem* „Parentes”; ⁴¹ *ibidem* „Patres”; ⁴² *ibidem* „Matres”.

filias¹, aliosque ad eos pertinentes absque perceptione sancte² ewcaristie³ ac ceterorum sacramentorum⁴ ecclesiasticorum⁵ ab hac luce transmigrantes, extra ecclesiam⁶ ac Cimiterium in rure tumultassent⁷, amarissimo cordis⁸ cum⁹ dolore mestissimo eiulatu¹⁰, ceterorum sorores et filias¹¹ eorum contra statuta ac ritum sancte¹² Romane ac universalis¹³ ecclesie¹⁴ observanda¹⁵ ab ecclesia¹⁶ minime observatis¹⁷ maritassent, seu nuptui tradidissent, tum etenim quia¹⁸ per ipsorum dominos¹⁹ terres-tes velut empticii in gravem servitatem forent²⁰ redacti. Cum enim de aliquorum possessionibus ad alia loca se transferre vellent²¹ moraturos, rebus et bonis eorum etiam omnino²² spoliati abire minime permetterentur, et omnibus eorum iuribus libertatum privati penitus oppressi et importabilibus onoribus aggravati, pro reacquirendis et reobtinendis pristinis libertatibus, per sanctos reges²³ cunctis huius regni Hungarie²⁴ incolis datis et concessis, importabilibusque²⁵ onerum sarcinis deponendis et abiciendis²⁶ maturo inter se habito consilio²⁷ in montem Babolna²⁸ in tenetis²⁹ possessionis Alpreth³⁰ predicte adiacentem³¹ convenientes, super eorum negotiis maturius deliberando, missis nuntiis ab ipsorum dominis³² in dictis libertatibus sanctorum regum³³ se conservari et a iugo intolerabilis servitutis colla eorum exsolvi humilime³⁴ et devote supplicarint³⁵. In huius modi ipsorum³⁶ supplicationibus iidem domini³⁷ ipsorum obtusis auribus non advertentibus³⁸, sed prefatis nunciis eorum per magnificum Ladislaum de Chaak wayvoda Transsilvanensem³⁹ dentineri iussis et troncari ac dimembrari⁴⁰, cum eiusdem domini wayvode⁴¹ ac Magnificorum Comitum⁴² Siculorum auxiliis, Belli certamine insilientes, se ipsis opposuissent, et inito conflictu, multi ex utraque parte corruentes interissent⁴³. Tandem omnipotentis dei⁴⁴ annuente Clementia ex eorundem Nobilium ac Regnicolarum seu populorum universitatibus⁴⁵ certorum certorum deum⁴⁶ timentarium Nobilium et proborum virorum, per gratiam spiritus sancti illustratis⁴⁷ cordibus ad faciendam pacem inter partes se apponentium⁴⁸ mitigatis, et sedatis ipsius Belli⁴⁹ certiminibus, ad talis⁵⁰ pacis et concordie devenissent unionem, quod se se mutuo et eorum alterum⁵¹, super universis et quibuslibet interfectionibus sanguinum effusionibus ac mutillationibus, dimembrationibus, ceterorumque⁵² malorum generibus per eos sibi ipsi

¹ *Ibidem* „filios ac filias”; ² *ibidem* „Sacramenti”; ³ *ibidem* „Eucharistie”; ⁴ *ibidem* „Sacramentorum”; ⁵ *ibidem* „Ecclesiasticorum”; ⁶ *ibidem* „Ecclesiam”; ⁷ *ibidem* „Cemeterium humi tumultassent”; ⁸ *ibidem* „corde”; ⁹ *ibidem* „cum” lipsește, fiind înlocuit prin „ac”; ¹⁰ *ibidem* lipsește „eiulatu”; ¹¹ *ibidem* „ceterum Sorores ac Filias”; ¹² *ibidem* „Sancte”; ¹³ *ibidem* „Universalis”; ¹⁴ *ibidem* „Ecclesie”; ¹⁵ *ibidem* „observandum”; ¹⁶ *ibidem* „Ecclesia”; ¹⁷ *ibidem* „observatum”; ¹⁸ *ibidem* „tradidissent, — dein item quia”; ¹⁹ *ibidem* „Dominos”; ²⁰ *ibidem* „fuerint”; ²¹ *ibidem* „volutissent”; ²² *ibidem* „omnibus”; ²³ *ibidem* „Sanctos Reges”; ²⁴ *ibidem* „Regni Hungarorum”; ²⁵ *ibidem* „importabilibus”; ²⁶ *ibidem* „abiciendis”; ²⁷ *ibidem* „consilio”; ²⁸ *ibidem* „Bábolna”; ²⁹ *ibidem* „in territorio”; ³⁰ *ibidem* „Alpreth”; ³¹ *ibidem* „adiacente”; ³² *ibidem* „Dominis”; ³³ *ibidem* „Sanctorum Regum”; ³⁴ *ibidem* „humilime”; ³⁵ *ibidem* „supplicarunt”; ³⁶ *ibidem* „Huiusmodi ipsorum”; ³⁷ *ibidem* „Domini”; ³⁸ *ibidem* „accidentibus”; ³⁹ *ibidem* „Magnificum Ladislaum Chaak Wayvodam Transylvanie”; ⁴⁰ *ibidem* „iussis et troncari et dimembrari”; ⁴¹ *ibidem* „cum ejusdem Wayvode”; ⁴² *ibidem* „Lorandi Vice Wayvode ipsorum et Magnificorum Henrici de Thamas et Michaelis Jachk de Kusat Comitum”; ⁴³ *ibidem* „interissent”; ⁴⁴ *ibidem* „Omnipotentis Dei”; ⁴⁵ *ibidem* „Populorum Universitatibus”; ⁴⁶ *ibidem* „Deum”; ⁴⁷ *ibidem* „per Gratiam Spiritus Sancti illustratorum”; ⁴⁸ *ibidem* „se interponentium”; ⁴⁹ *ibidem* „belli”; ⁵⁰ *ibidem* „certaminibus ad totalis”; ⁵¹ *ibidem* „alterum”; ⁵² *ibidem* „interfectionibus ac mutilationibus, dimembrationibus, ceterorumque”.

alternatim factis, et irrogatis expeditos, quitos ¹ et per omnia absolutos committentes, talem unanimi voluntate fecissent ordinationem et dispositionem sub gravamine fractionis fidei inter se inviolabiliter observandam, hoc principaliter declarato, quod ipsi in ² subscriptis eorum dispositionibus, Deo et eius Justitie, ac sancte matri ecclesie, sacroque sancte Corone ³, nec non Serenissimo Domino ipsorum naturali⁴, Domino Sigismundo dei gratia romanorum⁵ Imperatori semper Augusto, ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatiae etc. Regi, Iuribusque regalibus⁶ in nullo preiudicare intendentes, sed omni fidelitate servata solum libertates ipsorum dudum a sanctis regibus⁷ concessas, nunc vero diversis superinductis abusivis⁸ novitatibus⁹ oppressas et omnino abolitas, reassumere satagentes laborassent, ipsi Incole regni ipsorumque dominis¹⁰ ipsis scilicet Nobilibus seu ecclesiasticis¹¹ personis et in quacunque¹² dignitate constitutis et preeminentibus rebellare, et in aliquo contraire eiusque¹³ nocere nolissent, immo nec attemperarent¹⁴ in futurum, et quum ex variatione seu mutatione monetarum denarii¹⁵ pro tempore currentium in solutione decimarum¹⁶ Episcopalium diverse¹⁷ contrarietates, et discordie ac pericula¹⁸ premissa facte fuissent et eventa¹⁹, pro precarendis²⁰ in futurum talibus periculis et evitandis²¹, disposuissent et ordinassent, quod a modo in futurum in solutione ipsarum decimarum²² Episcopalium pro viginti capecis²³ unum florenum auri, aut denarios²⁴ pro tempore currentes ipsum florenum²⁵ auri equivalentes, dare et solvere teneantur. Tempore autem dicationis ipsarum decimarum²⁶ Episcopalium decimator earundem familiares²⁷ et servitores Nobilium²⁸ dicare non valeat.

Nonas autem frugum et quorumcunque Bladorum sive Seminum²⁹ vel vinorum nullus omnino Magnatum, Nobilium, et virorum ecclesiasticorum aut quorumcunque³⁰ hominum, tam a propriis Iobagionibus³¹, quam extraneis terrarum vel vinearum cultoribus de cetero recipere³² nulla tenus presumat. Illi vero qui in tenentis aliorum dominorum³³ vineas seu terras seu terras arare dinoscuntur³⁴, de vineis terragium consuetum, de terris arabilibus censum seu proventum solitum solvere teneantur.

Quarum quidem³⁵ omnis violenta predatio et oppressio Incolarum regni³⁶ ex eo oriri videbatur, ut qui voluissent se alias transferre moraturos, etiam spoliati abire non permittebantur, ideo ordinassent, ut universi et singuli libere conditiones³⁷ (!) iusto prius deposito³⁸ terragio, suisque debitis persolutis, quocumque maluerint liberam et securam se transferendi

¹ *Ibidem* „quietos”; ² *ibidem* „cum”; ³ *ibidem* „ac Sancte Matri Ecclesie, Sacrique Sancte corone”; ⁴ *ibidem* „Naturali”; ⁵ *ibidem* „Dei Gratia Romanorum”; ⁶ *ibidem* „Regalibus”; ⁷ *ibidem* „Sanctis Regibus”; ⁸ *ibidem* „abusionibus”; ⁹ *ibidem* „notabiliter”; ¹⁰ *ibidem* „Regni Dominis”; ¹¹ *ibidem* „Ecclesiasticis”; ¹² *ibidem* „in qualicunque”; ¹³ *ibidem* „et malum inferre eis”; ¹⁴ *ibidem* „attentaverint”; ¹⁵ *ibidem* „ex variatione monetarum Denarii”; ¹⁶ *ibidem* „non solutione Decimarum”; ¹⁷ *ibidem* „dum se (inter)”; ¹⁸ *ibidem* „periculo”; ¹⁹ *ibidem* „facta fuissent et enata”; ²⁰ *ibidem* „precavendis”; ²¹ *ibidem* „et vitandis”; ²² *ibidem* „Decimarum”; ²³ *ibidem* „Capecis”; ²⁴ *ibidem* „unum florenum aut centum Denarios”; ²⁵ *ibidem* „ipsos florenos”; ²⁶ *ibidem* „Decimarum”; ²⁷ *ibidem* „Decimator eorundem familiaris”; ²⁸ *ibidem* „et fautor Nobilium”; ²⁹ *ibidem* „seminum”; ³⁰ *ibidem* „virorum Magnificorum aut quorumcunque”; ³¹ *ibidem* „Iobagionibus”; ³² *ibidem* „accipere”; ³³ *ibidem* „Dominorum”; ³⁴ *ibidem* „terras habere dinoscuntur”; ³⁵ *ibidem* „Quum dein”; ³⁶ *ibidem* „opressio Incolarum Regni”; ³⁷ *ibidem* „conditionis”; ³⁸ *ibidem* „iusto ipsius depositus”.

habeat (!)¹ facultatem. Si qui autem Nobilium tales Iobagiones² alias ire volentes, calumpniare³ et in eorum rebus dampnificare⁴ vellet, tunc Comes Parochialis⁵ cum tribus marcis deducere teneatur. Illi autem, qui pro eorum excessibus iudicio (?) ante⁶ terragii depositionem⁷ convenirentur, non alias nisi expurgati abire valeant. Iobagiones⁸ vero clam, terragio minime deposito recedentes, seu a facie Iuris et Iustitie se absentantes, dominus⁹ eorum Juridice, Juxta regni consuetudinem¹⁰, a suo Iudice ordinario repetat, suo proprio, ac aliorum duorum coniuratorum Iuramentis¹¹ clam recessos, seu a facie Iuris absentatos¹² comprobando.

Item ordinassent quod de rebus illorum, qui absque sobolis solatio, uxore remanente decesserint¹³, dominus terrestris¹⁴ non plus, quam unum (!)¹⁵ pecudem triennem recipere valeat, et omnes res sic decedentium ad uxores et consanguineos eorum, si quos habuerint, condescendant. Si qui vero uxore, heredibus ac consanguineis forent destituti de rebus et bonis eorum, quibus maluerint testamentum facere valeant, et talium testamentum dominus terrestris irritare non valeat¹⁶, illorum autem res et bona, qui¹⁷ uxore, prolibus et consanguinis carerent et absque testamento¹⁸ decederent, domini terrestres¹⁹ possideant.

Ordinassent etiam et firmiter observari²⁰ statuissent, quod singulis annis perpetuis futuris temporibus semper habita ante festum Ascensionis domini²¹ de quibuslibet villis et possessionibus ac Opidis (!)²² duo senes, animo sagaciores et fidedigniores, una cum prefatis Capitaneis, vel aliquibus senioribus (?)²³ eorum, aut aliis pro tempore constituendis, ad predictum montem Babolna conveniant. Ibiquem²⁴ iidem Capitanei vel alter eorumdem ab eisdem senibus inquirere et investigare valeat, utrum domini²⁵ eorum ipsos in eorum libertatibus conservaverint, aut non, et si aliquis Nobilium premissam ordinationem cum infrascriptis clausulis in toto vel in aliqua parte violasse, et eidem contrarium fecisse repertus fuerit, periurus habeatur et ceteri Nobiles²⁶ ab illius defensione se retineant et retrahant.

Item in censibus solvendis, muneribus dandis, servitiis exhibendis ordinassent, . . . litteras²⁷ Sancti Stephani regis²⁸ aut tenores earundem in quibus libertates et statuta haberentur²⁹ ab Imperiali Maiestate possent impetrare, censum annualem solvere, munera dare et servitia exhibere hoc modo teneantur, quod pro censu annuali quilibet Iobagionum³⁰ decem denarios³¹ pro tempore currentes, nun plures, in festo sancti Martini³² solvere teneantur. Pro muneribus autem consuetis talibus dominis terrenis³³, qui molendinum seu molendina habent, in festo Nativitatis domini nostri

¹ *Ibidem* „habeant”; ² *ibidem* „Jobbagiones”; ³ *ibidem* „calumpniare”; ⁴ *ibidem* „dampnificare”; ⁵ *ibidem* „Provincialis”; ⁶ *ibidem* „iudicio aut”; ⁷ *ibidem* „depositione”; ⁸ *ibidem* „Jobbagiones”; ⁹ *ibidem* „Dominus”; ¹⁰ *ibidem* „iuridice, Juris Regni consuetudine”; ¹¹ *ibidem* „duorum Juramentis”; ¹² *ibidem* „absentantes”; ¹³ *ibidem* „decessissent”; ¹⁴ *ibidem* „Dominus Terrestris”; ¹⁵ *ibidem* „unam”; ¹⁶ *ibidem* „Testamentum Domini Terrestris mutare non valeant”; ¹⁷ *ibidem* „autem res, qui”; ¹⁸ *ibidem* „decederent”; ¹⁹ *ibidem* „Domini Terrestris”; ²⁰ *ibidem* „observandum”; ²¹ *ibidem* „semper ante Festum Ascensionis Domini”; ²² *ibidem* „Oppidis”; ²³ *ibidem* „sallem”; ²⁴ *ibidem* „ibique”; ²⁵ *ibidem* „Domini”; ²⁶ *ibidem* „nobiles”; ²⁷ *ibidem* „Litteras”; ²⁸ *ibidem* „Regis”; ²⁹ *ibidem* „aut successorum ejusdem in quibus libertates et Statuta habentur”; ³⁰ *ibidem* „Jobbagionum”; ³¹ *ibidem* „Denarios”; ³² *ibidem* „in Festo Sancti Stephani”; ³³ *ibidem* „autem eorum . . . talibus Dominis Terrestribus”.

unum¹ cubulum avene et duas tortas, in pasca² similiter duas tortas et, in festo patroni ecclesiarum³ similiter duas tortas et unum pullum dare teneantur. Illis autem dominis⁴, qui molendina non haberent, in festo Nativitatis domini⁵ unum cubulum avene et similiter duas tortas et in predictis aliis festivitatibus⁶ alia ut prenarrantur dare debeant. In servitiis vero exhibendis una die falcare aut metere, et obstacula molendinorum et clausuras more⁷ alias consueto in debita structura conservare teneantur.

Item decimam⁸ seu alium censum porcorum et apum, sicuti in aliquibus tenutis, signanter⁹ sub Castris¹⁰ tam ab hungaris quam a volahis¹¹ huc usque exhigebant¹², et censum wlgo ako appellatum dominis terrenis¹³ nemo solvere teneatur.

Item in locis Camararum Salium regalium¹⁴ iusta et consueta servitia Regie maiestatis Iobagiones¹⁵ in eisdem locis Camararum residentes¹⁶ semper fideliter exhibere debeant, ad coacta autem servitia, tam in salibus quam aliis oneribus deferendis Camerarius eosdem violenter compellere non presumat.

Item idem Camerarius vina propinare non¹⁷ in aliis domibus vel locis, quam in propria domo Camere propinare valeat, et tempore propinationis¹⁸ vinorum suorum, alios a propinatione vina¹⁹ propinantes interdicerere non valeat.

Item hoc declarando statuunt, quod si, in litteris²⁰ sancti Stephani regis²¹ seu tenoribus earundem totales constitutiones, et ordinationes consuetudinis expresse non haberentur, sub quibus ipsi regnicole sub dominis²² constituti remanere deberent²³, ex tunc ipsi Regnicole ex se ipsis certos²⁴, fidedignos et Deum timentes atque ingenio²⁵ sagaces eligere debeant, qui electi una cum certis²⁶ et probis Nobilibus per universitatem²⁷ Nobilium ad id eligendis, simul considerantes, et super his mature tractantes disponant et ordinant in quibus ritibus et consuetudinibus perpetuis temporibus tam ipsi, quam successores eorum pacifice et quiete valeant permanere.

Item statuissent et ordinassent atque²⁸ irrefragabiliter observare²⁹ commisissent, ut quicumque³⁰ exercitualis expeditionis³¹ necessitate superveniente, prefati domini³² Episcopus, Wayvode ac Comites Siculorum, atque Regnicole seu alii cuiuscunque status et conditionis homines, qui exercituare tenebuntur, victualia necessaria hoc modo recipiant, quod tempore estivali in Campo³³ tempore hÿemali in villis seu Civitatibus³⁴ descendant, et ductor³⁵ Belli seu Capitaneus, villicos circum Iacencium possessionum³⁶

¹ *Ibidem* „in Festo Nativitatis Domini unum”; ² *ibidem* „Pasca”; ³ *ibidem* „in Festo Patroni Ecclesiarum”; ⁴ *ibidem* „Dominis”; ⁵ *ibidem* „in Festo Nativitatis Domini”; ⁶ *ibidem* „Festivitatibus”; ⁷ *ibidem* „molendinorum relevare, suoque more”; ⁸ *ibidem* „Decimam”; ⁹ *ibidem* „aliquibus tantum temporibus, signanter”; ¹⁰ *ibidem* „castris”; ¹¹ *ibidem* „ab Hungaris qum a Valachis”; ¹² *ibidem* „exigebantur”; ¹³ *ibidem* „vulgo Ako appellatum Dominis Terrestribus”; ¹⁴ *ibidem* „in locum Camerarii Salium Regalium”; ¹⁵ *ibidem* „Regie Majestatis Jobbagiones”; ¹⁶ *ibidem* „locis Camerariis residentibus”; ¹⁷ *ibidem* „vina non”; ¹⁸ *ibidem* „propinatorum”; ¹⁹ *ibidem* „a propinatione... vina”; ²⁰ *ibidem* „Litteris”; ²¹ *ibidem* „Sancti Stephani Regis”; ²² *ibidem* „Regnicole sub Dominis”; ²³ *ibidem* „debeant”; ²⁴ *ibidem* „dictos”; ²⁵ *ibidem* „in gremio”; ²⁶ *ibidem* „ceteris”; ²⁷ *ibidem* „Universitatem”; ²⁸ *ibidem* „ac”; ²⁹ *ibidem* „observandum”; ³⁰ *ibidem* „quacunqum”; ³¹ *ibidem* „Expeditionis”; ³² *ibidem* „Domini”; ³³ *ibidem* „campo”; ³⁴ *ibidem* „civitatibus”; ³⁵ *ibidem* „Ductor”; ³⁶ *ibidem* „Villicos circum jacentium Possessionum”.

vel Iudicem Civitatis ad se convocare, et super eo, quod victualia foro¹ seu precio cariori² vendere non permittant, nec aliqui presumant iurare faciat et sic exercitantes ipsa victualia iusto precio estimato et non violente³ ac defalcato valore, sicuti huc usque fecisse perhibentur emant, et in quantum ipsa victualia invenire possunt non abnegentur et habunde ministrentur⁴.

Voluissent etiam et ordinassent, quod Barones qui iuxta preceptum regium et dispositionem regie maiestatis⁵ pro tuitione regni⁶ Banderia sua semper prompto apparatu haberetentur, et certos exploratores atque fideles conservare. In futurum tales exploratores teneant, ut ipsos regnicolas⁷ pro incerto exercitualmente consurgere non astringant⁸, et per frivolas et vanas atque fictitias novitatum ad inventiones regnum et regnicolas⁹ non opprimant.

Item ordinassent et commisissent ut quandocumque¹⁰ et ubicumque quispiam Nobilium, in qualicumque animi sui motione¹¹, seu indignatione interfectiones, seu verberationes, aut sanguinum effusiones prenarratis Iobagionibus¹² suis, aut extraneis premissis factis interessentibus exprobando¹³, vel vindicandi animo in faciem¹⁴ opponeret, et hoc ad minus¹⁵ duobus aut tribus testibus idoneis legitime comprobare¹⁶ posset, ex tunc talis fidefragus, sive periurus habeatur et regni¹⁷ Nobiles a defensione eiusdem se abstrahant. Et converso etiam¹⁸ quicumque ex Iobagionibus¹⁹ ipsorum Nobilium tam propriis dominis²⁰, quam aliis Nobilibus se extollentes, hoc idem facere attemptarent²¹, aut previa ratione contra eosdem Nobiles insurgerent, et in eos irruerent et modo simili²² duobus aut tribus testibus comprobarent, in Capitali sententia et amissione²³ omnium bonorum convincerentur²⁴ ipso facto.

Item firmiter inhibendo comisissent²⁵, ut nullus ex universitate²⁶ Nobilium prenominatos Capitaneos ac²⁷ electos homines, aut quempiam²⁸ ex eorum universitate²⁹, ratione premissa, motivorum³⁰ ullo unquam tempore, impedire, perturbare, molestare, et dampnificare³¹ et eis quoquo modo nocere presumant, aut quicumque domini³² Wayvode et Comites Sicularum seu dominus Episcopus, neve Lorandus vicevayvoda³³, vel Civitatenses, sive³⁴ quicumque alii cuiuscumque status dignitatis, et³⁵ preminentie homines, quocumque³⁶ fortisan inducti ingenio contra prenotatos Capitaneos, ipsorumque universitatem³⁷, aut quempiam ex ipsis insurgere attemptarent³⁸, et eis nocere vellent, tunc³⁹ periuri habeantur, et ipsa universitas⁴⁰ Nobilium seu aliquis ex ipsis penes eosdem dominos Wayvodas, Comites Sicularum, dominum Episcopum, Lorandum vicevayvodam⁴¹, aut alios quos-

¹ *Ibidem* „Foro”; ² *ibidem* „chariori”; ³ *ibidem* „violentia”; ⁴ *ibidem* „et abunde administrentur”; ⁵ *ibidem* „regium et dispositionem Regie Mattis”; ⁶ *ibidem* „regni”; ⁷ *ibidem* „teneant, et ipsos Regnicolas”; ⁸ *ibidem* „adstringant”; ⁹ *ibidem* „Regnum et Regnicolas”; ¹⁰ *ibidem* „quicumque”; ¹¹ *ibidem* „morere”; ¹² *ibidem* „Jobbagionibus”; ¹³ *ibidem* „exprobandi”; ¹⁴ *ibidem* „in facie”; ¹⁵ *ibidem* „adminus”; ¹⁶ *ibidem* „comprobari”; ¹⁷ *ibidem* „Regni”; ¹⁸ *ibidem* „e contrario si etiam”; ¹⁹ *ibidem* „Jobbagionibus”; ²⁰ *ibidem* „Dominis”; ²¹ *ibidem* „attentarent”; ²² *ibidem* „et in eos modo simili”; ²³ *ibidem* „ammissione”; ²⁴ *ibidem* „convincantur”; ²⁵ *ibidem* „commississent”; ²⁶ *ibidem* „Universitate”; ²⁷ *ibidem* „el”; ²⁸ *ibidem* „quospiam”; ²⁹ *ibidem* „Universitate”; ³⁰ *ibidem* „motivoque”; ³¹ *ibidem* „dampnificare”; ³² *ibidem* „presumant, aut quocumque Domini”; ³³ *ibidem* „nec non Lorandus Vicevayvoda”; ³⁴ *ibidem* „vel Comites provinciales, sive”; ³⁵ *ibidem* „ac”; ³⁶ *ibidem* „homines et quocumque”; ³⁷ *ibidem* „Universitatem”; ³⁸ *ibidem* „attentarent”; ³⁹ *ibidem* „ex tunc”; ⁴⁰ *ibidem* „Universitas”; ⁴¹ *ibidem* „Dominos Wajvodas, Comites Sicularum, Dominus Episcopum, Lorandum Vice Wajvodam”.

libet astare¹, et eisdem auxilium ferre, non presumant². Contrarium³ vero facientes, periuri habeantur.

Commisissent etiam ut decimas⁴ Episcopales aliquibus annis non levatas, cum quinque denariis⁵ nunc currentibus, videlicet pro viginti Capeciis centum denarios⁶.

Quinquagesimam vero regalem iam dicatam, prius est⁷ dicata, non expectando relationem a Regia maiestate⁸ super allevatione eiusdem, exsolvent.

Statuissent preterea et firmiter observari ordinassent, ut si litteras sancti⁹ Stephani Regis, aut earum tenores sub sigillo regie maiestatis, aut domini palatini, sive Comitis Curie regie maiestatis, vel alicuius Capituli, Nuncii¹⁰ Nobilium et Regnicolarum, ab ipsa regie maiestate¹¹ obtinere et apportare valuerint, ex tunc prescriptis constitutionibus et ordinationibus cassatis, et annihilatis. Iuxta libertates, per ipsum sanctum regem concessas perpetue remanere debeant et teneantur.

Si autem libertates per ipsum sanctum regem Stephanum concessas, litterasque super easdem emanatas¹², aut in quibus tenores earundem continerentur¹³, invenire et habere non possent, ex tunc prenotate constitutiones, seu decretationes cum constituendis, ut premittitur, et decretandis in eorum vigoribus perpetuis futuris temporibus remaneant¹⁴ irrevocabiliter valiture, tali obligationis vinculo interposito, ut si qua partium predicatarum universitatum¹⁵ Nobilium scilicet et regnicolarum¹⁶, vel quivis ex eisdem universitatibus¹⁷ singularis videlicet persona, in premissis omnibus, aut premissorum aliquo articulo, vel aliquibus articulis persistere nollet, aut quoquo modo retractare attentaret, ex tunc talis pars¹⁸, vel quispiam ex ipsis, contra partem alteram in premissis perseverantem fidefragus habeatur, et regnicole¹⁹ a defensione talium se retineant et abstrahant, atque omnia premissa et premissorum singula, prenominati Ladislaus filius Benedicti, alter Ladislaus filius Gerew²⁰, Benedictus de Swk²¹, et Dionisius de Farnas²², se personaliter dictorum vero Nobilium universitatem²³ auctoritate per eandem ipsis concessa, annotati vero Ladislaus Byro²⁴, Vincentius Iudex, Ladislaus Bana et Anthonius²⁵ se similiter personaliter, memoratos vero Capitaneos, seu Belligeros ac vexilliferum²⁶ eorum, ipsorumque universitates²⁷ auctoritate modo simili ipsis concessa obligarunt coram nobis, in cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras²⁸ nostras privilegiales Sigilli²⁹ nostri appensione munitas duximus concedendas. Datum Sabbato³⁰ proximo post festum visitationis beate Marie virginis³¹. Anno domini Millesimo³² quadringentesimo trecesimo septimo.

¹ Ibidem „adstare”; ² ibidem „auxilio ferre, non pressumant”; ³ ibidem „in contrarium”; ⁴ ibidem „Decimas”; ⁵ ibidem „Denariis”; ⁶ ibidem „Denarios”; ⁷ ibidem „quinquagesimas vero regali juri dicatas, prout est”; ⁸ ibidem „Majestate”; ⁹ ibidem „observandum ordinassent; ut si Litteras Sancti”; ¹⁰ ibidem „sigillo Regie Majestatis, aut Domini Palatini, sive Comitis Curie Regie Majestatis, vel allerius Capituli, nuncii”; ¹¹ ibidem „Regie Majestate”; ¹² ibidem „iuxta libertates, per ipsum Sanctum Regem Stephanum concessas... Litterasque super eisdem emanatas”; ¹³ ibidem „continentur”; ¹⁴ ibidem „permaneat”; ¹⁵ ibidem „Universitatum”; ¹⁶ ibidem „Regnicolarum”; ¹⁷ ibidem „iisdem Universitatibus”; ¹⁸ ibidem „ipse”; ¹⁹ ibidem „Regnicole”; ²⁰ ibidem „Gereu”; ²¹ ibidem „Suk”; ²² ibidem „Farnas”; ²³ ibidem „Universitatem”; ²⁴ ibidem „Biro”; ²⁵ ibidem „Antonius”; ²⁶ ibidem „et Vexilliferum”; ²⁷ ibidem „Universitatem”; ²⁸ ibidem „Litteras”; ²⁹ ibidem „Sigilli”; ³⁰ ibidem „Sabbatho”; ³¹ ibidem „post Festum Visitationis Beate Marie Virginis”; ³² ibidem „Domini millesimo”.

II

CLUJ-MĂNĂȘTUR, 1437

Însemnarea făcută în Protocoalele Conventului de la Cluj-Mănăștur despre încheierea înțelegerii dintre reprezentanții țărănimii răscolate și reprezentanții nobilimii în fața Conventului la 6 iulie 1437*.

Nos Conventus Monasterii Beate Marie Virginis de Colosmonostrā memorie commendamus, Quod (!) Nobiles² viri Ladislaus filius Benedicti de Zarkad³, alter Ladislaus filius Gerew de Zamusfalva⁴, Benedictus de Swk⁵, et Dionisius de Farnas per universitatem⁶ Nobilium ab una, parte vero ab altera providi viri Ladislaus Býro⁷, Vincentius Judex, ac Ladislaus Bana in Alpreth, et Anthonius iobagio⁸ Egregii Desew de Lo-czonth⁹ in Magýarbogath¹⁰ commorantes, per universitatem Regnicolarum tam hungarorum quam volahorum¹¹, et per eandem universitatem ad infrascripta effectui deducenda electi, coram nobis personaliter constituti, parili voce, et unanimi relatu detexerunt, et confessi sunt in hunc modum; quod quamquam predicta universitas hungarorum ac volahorum¹² in hiis partibus Transsilvanis¹³ in¹⁴ quorumcunque possessionibus commorantium, tum¹⁵ pro eo, qui Reverendus in Christo pater dominus¹⁶ Georgius Lepes Episcopus Transsilvanus¹⁷, suas decimas ex parte eiusdem universitatis dictorum hungarorum¹⁸ sibi debendas, currente moneta vilium denariorum¹⁹ exigere nolens, fere tribus annis ad ipsos accumulando, modo cum magna et ponderosa moneta extorquere voluisset, ipsos minus iuste et indebite pregravando, ecclesiasticum interponisset²⁰ interdictum, sub quo interdicto, patres et matres, fratres et sorores, filios ac filias, aliosque ad eos pertinentes, absque perceptione sacramenti Ewcaristie²¹ ac ceterorum sacramentorum ecclesiasticorum, extra ecclesiam ac Cimiterium²² in rure tumulassent. Ceterum sorores et²³ filias eorum, contra statuta ac²⁴ ritum sancte Romane ac universalis ecclesie observandum, ab ecclesia minime observatis²⁵ maritassent, seu nuptui tradidissent, tum etenim quia per ipsorum dominos²⁶ terrestres, qua emptitii²⁷ in servitutem redacti, cum de aliquorum possessionibus in alia loca se transferre voluissent moraturos, rebus et bonis eorum etiam omnino spoliati, abire minime permitterentur, et omnibus eorum Juribus²⁸ libertatum privati penitus oppressi fuerunt, et insupportabilibus oneris. . . aggravati, pro reacquirendis et rehabendis

* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, M.O.D.L. 36900. Kolozsmonostori Konvent Protokollumai „A B minus” 1438—1444 f. 2.

¹ La E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, vol. I, partea a 2-a, p. 619—621. „Nos Conventus Monasterii Beate Marie Virginis de Colosmonostrā” lipsește; ² *ibidem* „quod nobiles”; ³ *ibidem* „Sarkad”; ⁴ *ibidem* „Gereu de Szamosfalva”; ⁵ *ibidem* „Suk”; ⁶ *ibidem* „Universitatem”; ⁷ *ibidem* „Biro”; ⁸ *ibidem* „iobagio”; ⁹ *ibidem* „Losoncz”; ¹⁰ *ibidem* „Magyar Bogath”; ¹¹ *ibidem* „Universitatem regnicolarum tam Hungarorum, quam Valachorum”; ¹² *ibidem* „et valachorum”; ¹³ *ibidem* „Transylvanis”; ¹⁴ *ibidem* „el”; ¹⁵ *ibidem* „tam”; ¹⁶ *ibidem* „Pater Dominus”; ¹⁷ *ibidem* „Transylvanus”; ¹⁸ *ibidem* „Universitatis Dominorum Hungarorum”; ¹⁹ *ibidem* „Denariorum”; ²⁰ *ibidem* „interposuisset”; ²¹ *ibidem* „Sacramenti Eucaristiae”; ²² *ibidem* „cemeteryum”; ²³ *ibidem* „ac”; ²⁴ *ibidem* „el”; ²⁵ *ibidem* „observatum”; ²⁶ *ibidem* „Dominos”; ²⁷ *ibidem* „qua emittii”; ²⁸ *ibidem* „juribus”;

pristinis libertatibus per sanctos¹ Reges cunctis huius Regni Hungarie incolis datis et concessis, maturo inter se prehabito consilio in montem a Babolna, in Tenutis² possessionis Alpreth existentem, conveniendo ab ipsorum dominis³ in dictis⁴ libertatibus sanctorum⁵ Regum se conservari supplicaverint, tamen huiusmodi ipsorum supplicationibus eisdem non advertentibus⁶, iidem domini⁷ eorum cum auxilio Magnificorum⁸ Ladislai de Chaak vayvode Transsilvani, Lorandi vice vayvode eisdem⁹, item Henrici de Thamasÿ et Michaelis Jakch de Kwsal¹⁰, Comitum Siculorum, belli certamine se ipsis opposuissent, et into conflictu, multi ex utraque parte corruentes interissent¹¹. Tandem omnipotentis dei¹² annuente clementia, ex eorundem Nibilium, ac Regnicolarum, seu populorum universitatibus certorum deum¹³ timentium, per gratiam spiritus sancti¹⁴ illustratis cordibus ad faciendam pacem inter partes se interponentium, ad talis pacis et concordie devenissent unionem, quod se se mutuo, et eorum alterum super universis, et quibuslibet interfectionibus, sanguinum effusionibus, ac mutilationibus et dimembrationibus expedito quito¹⁵, et per omnia absolutos committentes, talem unanimi voluntate fecissent ordinationem¹⁶ et dispositionem sub gravamine fractionis inter se inviolabiliter observandam. Et primo ac principaliter ipsi Regnicole¹⁷. . .”.

III

CLUJ-MĂNĂȘTUR, 10 OCTOMBRIE 1437

Conventul mănăstirii de la Cluj-Mănăștur adeverește înțelegerea încheiată între reprezentanții țărănimii răsculate și reprezentanții nobilimii la 6 octombrie 1437 în localitatea Apatiu*.

Nos Conventus Monasterii beate Marie virginis¹⁸ de Clusmonostra¹⁹, Memorie²⁰ commendamus, Quod (!) Ladislaus filius Gyrew de Szamosfalwa²¹, et Benedictus Parvus de Walko²², In (!) eorum, ac universorum regni²³ Nobilium harum partium Transsilvanarum²⁴ ab una, parte siquidem ex alia Mychael Volahus de Wyragosberk²⁵ Capitaneus, Item (!)²⁶ Benedictus Gazda in Dyos²⁷, et Mÿchael alter in Chehi²⁸ commorantes, similiter in ipsorum, ac²⁹ universorum populorum earundem partium Transsilvanarum³⁰ personis nostram venientes exhibuerunt, et presentarunt³¹

¹ *Ibidem* „Sanctos”; ² *ibidem* „tenutis”; ³ *ibidem* „Dominis”; ⁴ *ibidem* „antiquis”; ⁵ *ibidem* „Sanctorum”; ⁶ *ibidem* „adventibus”; ⁷ *ibidem* „idem Domini”; ⁸ *ibidem* „magnificorum”; ⁹ *ibidem* „Wayvodae Transsilvani, Lorandi Vice-Wayvodae ipsorum”; ¹⁰ *ibidem* „Kusal”; ¹¹ *ibidem* „interiissent”; ¹² *ibidem* „Dei”; ¹³ *ibidem* „Dei”; ¹⁴ *ibidem* „Spiritus Sancti”; ¹⁵ *ibidem* „quietos”; ¹⁶ *ibidem* „mediationem”; ¹⁷ *ibidem* „regnicolae”.

* Originalul în Arhivele Statului din Budapesta, Cota M.O.D.L. 26778. Hirtie.

¹⁸ La E. Hurmuzaki-N. Densușianu, *Documente*, vol. I, partea a 2-a, p. 623—627 „Virginis”; ¹⁹ *ibidem* „Clus Monostra”; ²⁰ *ibidem* „Memoriae”; ²¹ *ibidem* „Gireu de Szamosfalwa”; ²² *ibidem* „Walko”; ²³ *ibidem* „in eorum, et universorum Regni”; ²⁴ *ibidem* „Transilvanarum”; ²⁵ *ibidem* „Michael Volachus de Viragosberek”; ²⁶ *ibidem* „item”; ²⁷ *ibidem* „Dios”; ²⁸ *ibidem* „Csehi”; ²⁹ *ibidem* „et”; ³⁰ *ibidem* „Transilvanarum”; ³¹ *ibidem* „praesentaverunt”.

nobis quoddam registrum¹ clausum super dispositione ac² unione pacis inter universitatem dictorum Nobilium, nec non Capitaneos, et universitatem populorum, totamque communitatem rusticorum³ celebrate factum certis Sigillis⁴ magnificorum Mychaelis Jaks de Kwsal⁵, et Henrici de Thamasÿ⁶ Comitum Siculorum, ac Egregÿ Lorandi Lepes de Varoskezi vicevayvode Transsilvanensis⁷ consignatum, petentés nos debita cum instantia, ut tenorem eiusdem registri⁸ de verbo ad verbum nostris litteris inseri faciendo, ipsis dare dignemur⁹ infrascriptum registrum¹⁰ fuit conclusum, et terminatum octavo die festi beati Mÿchaelis Archangeli et aliis diebus ad id aptis, et sufficientibus in villa Apathi universi Nobiles¹¹ harum partium Transsilvanarum¹² ab una, pro quorum parte infrascripti Nobiles, per eosdem universos Nobiles fuerunt electi, item Johannes de Swk¹³, Ladislaus filius . . . eh de Rewd¹⁴, Stephanus de Buda, Iacobus de Dragh, Nicolaus filius Beke de Iklod, Benedictus de Walko¹⁵, Petrus de Badok¹⁶, Johannes Farkas de Szezerman¹⁷, Nicolaus us filius Johannis de Kodor, Dionisius de Ffarnas¹⁸, Petrus de Thwr¹⁹, Ladislaus filius Torda de Chan, Petrud de Bogath²⁰, Nicolaus filius Barnabe de Zenthpal²¹, . . . de Darlaz²², Nicolaus filius Apa de Almakerek, Mÿchael de Dÿogh, Iacobus de Cheztwe²³ Nicolaus de Aran, et alter Nicolaus de . . . ex altera, nomine, et in personis prefatorum Capitaneorum, ac tota communitate rusticorum²⁴ Anthonius magnus de Buda, Thomas similiter magnus de Zeek, Mÿchael, et Gallus de Kend, alter Mychael Volah de Wyragosberk, et Johannes Mester de Cluswar Capitanei²⁵, item Benedictus Gazda de villa Dyos²⁶, Paulus magnus de Waydahaza²⁷, Valentinus faber de Wyfalw²⁸. Gregorius Chegew, Blasius Greb de Buza, Elyas magnus de Almas²⁹, Stephanus Hencz de Sombor, Ladislaus Ban de Alpreth, Nicolaus Walkaÿ de Hunÿad³⁰, per eosdem universos populos³¹ et rusticos in³² eorum voluntate electi, et ad infrascripta facienda, seu terminanda deputati. Prefati Nobiles in ipsorum, et³³ universorum Nobilium, iidemque Capitanei³⁴, et rustici similiter in ipsorum, et³⁵ universorum rusticorum in personis³⁶, interim, quosque³⁷ ipsorum Nuncii³⁸ modo infrascibendo ad dominum³⁹ Imperatorem transmittendi, ab eodemque Domino nostro Imperatore redirent, pro unione, et concordie⁴⁰ utrisque partibus pacem inter se ediderunt isto modo: Item, quod quilibet iobagionalis⁴¹ conditionis homo, seu rusticus domino⁴² suo terrestri per unum integrum annum de uno integro aratro per tracturam octo pecorum computando, unum

¹ *ibidem* „Registrum”; ² *ibidem* „et”; ³ *ibidem* „Communitatem Rusticorum”; ⁴ *ibidem* „sigillis”; ⁵ *ibidem* „Michaelis Jaks de Kusal”; ⁶ *ibidem* „Henrici de Thamasÿ”; ⁷ *ibidem* „Vicevayvodae Transilvani”; ⁸ *ibidem* „Registri”; ⁹ *indescifrabil*; ¹⁰ La Hurmuzaki „Registrum”; ¹¹ *ibidem* „nobiles”; ¹² *ibidem* „Transilvanarum”; ¹³ *ibidem* „Ioannes de Suk”; ¹⁴ *ibidem* „Ladislaus Cseh de Rewd”; ¹⁵ *ibidem* „Walko”; ¹⁶ *ibidem* „Bodok”; ¹⁷ *ibidem* „Szezerma”; ¹⁸ *ibidem* „Farnas”; ¹⁹ *ibidem* „Thur”; ²⁰ *ibidem* „Bogáth”; ²¹ *ibidem* „Barnabae de Zentpál”; ²² *ibidem* „Darlacz”; ²³ *ibidem* „Cheztwe”; ²⁴ *ibidem* „Communitate Rusticorum”; ²⁵ *ibidem* „Anthonius Magnus de Buda, Thomas similiter Magnus de Zeek, Michael et Gallus . . . ah de Viragosberk, et Johannes Mester de Clusvar Capitanei”; ²⁶ *ibidem* „Dlot”; ²⁷ *ibidem* „Paulus Magnus de Vaydaháza”; ²⁸ *ibidem* „Valentinus Faber de Uffalu”; ²⁹ *ibidem* „Elias Magnus de Almas”; ³⁰ *ibidem* „Nicolaus Valkay de Hunyad”; ³¹ *ibidem* „eadem universitates populorum”; ³² *ibidem* „ex”; ³³ *ibidem* „ac”; ³⁴ *ibidem* „capitanei”; ³⁵ *ibidem* „ac”; ³⁶ *ibidem* „rusticorum personis”; ³⁷ *ibidem* „quosque”; ³⁸ *ibidem* „nuntii”; ³⁹ *ibidem* „Dominum”; ⁴⁰ *ibidem* „concordia”; ⁴¹ *ibidem* „iobagionalis”; ⁴² *ibidem* „Domino”.

florenum auri solvere debeat, et de medio aratro medium florenum, et de duobus bobus, vel equis araturis, viginti quinque denarios presentis monete. Si¹ qui enim rusticorum² pecura (!) arabilia³ non haberent, sed alias pecudes, vel res videlicet oves, capras, et vaccas⁴, ac vina ad valorem eiusdem unius aratri se extendentia, similiter unum florenum auri dare debeant. Qui⁵ vero minus, quam ad unum aratrum se extendentia, de eisdem animalibus haberent, aut rebus secundum computationem, seu estimationem⁶ solvere debeant. Qui⁷ vero animalia non habent⁸ scilicet pecura (!), et pecudes, nisi tantum modo propriis manibus in ligonizando, vel trituratione frugum, victum, et amictum acquirerent⁹, illi per annum duodecim denarios dare teneantur, tali modo, ut dimidietatem omnium premissarum solutionem dominis¹⁰ ipsorum terrestribus iidem rustici in festo beati Martini confessoris¹¹ nunc venturo plenarie exolvere teneantur.

Item, similiter quilibet rusticorum, seu iobagionum¹² in eodem integro anno more alias consueto tria munera dominis¹³ ipsorum in terminis solitis administrare¹⁴ (!) teneantur, et consimiliter quilibet ipsorum per unam diem annuatim domino¹⁵ suo, quodcunque servitium per ipsum dominum¹⁶ suum eidem committetur, servire teneatur tali modo, ut qui hoc anno eundem diem dominis¹⁷ ipsorum servivissent, isti sint per id expediti, qui vero non servivissent, illi servire teneantur.

Item, quilibet Nobilis¹⁸ in sua possessione in medio suorum iobagionum¹⁹ more alias consueto iustitiam²⁰ iudiciariam faciendi habeat facultatem, et iuridice quovismodo, si aliqui iobagiones²¹ sui fuerunt convicti, vel aggravati, idem Nobilis super suos iobagiones²² liberam habeat extorquendi, et eosdem eadem ratione aggravandi habeat facultatem tali modo, quod si aliquis iobagio²³ suus super aliquo iudicio ipsius domini sui terrestri contentari noluerit, ex tunc more alias consueto in alteram villam videlicet oppidum ad interrogandum transducendi habeat facultatem, ubi quidquid de ipso concluderetur, uterque ipsorum, tam dominus²⁴ terrestri, quam iobagio²⁵ super eo debeat se contentari.

Item, si aliqui rusticorum²⁶, seu iobagionum de dominis²⁷ ipsorum terrestribus minus iuste, non data eis licentia, nec iusto terragio deposito, debitisque suis non persolutis, in presenti dumtaxat insultu, ad aliena loca se transtulissent moraturum²⁸, ex tunc talem hominem, seu rusticum ipse Nobilis²⁹ de cuius possessione recessisset, secundum approbatum huius regni³⁰ consuetudinem ad propria reducendi habeat facultatem, et hoc taliter, quod post reductionem eiusdem iobagionis³¹, et redditum, idem iobagio³² per quindecim dies ibidem, unde indebite recesserat³³, perseverare, et de suis debitis satisfacere debeat, et postmodum si se ad aliena loca transferre voluerit moraturum³⁴, habita licentia, iustoque terragio

¹ *ibidem* „si”; ² *ibidem* „Rusticorum”; ³ *ibidem* „pecora arabilia”; ⁴ *ibidem* „vaccas”; ⁵ *ibidem* „qui”; ⁶ *ibidem* „aestimationem”; ⁷ *ibidem* „qui”; ⁸ *ibidem* „haberent”; ⁹ *ibidem* „acquirunt”; ¹⁰ *ibidem* „praemissarum solutionum Dominis”; ¹¹ *ibidem* „Confessoris”; ¹² *ibidem* „iobagionum”; ¹³ *ibidem* „Dominis”; ¹⁴ *ibidem* „administrare”; ¹⁵ *ibidem* „Domino”; ¹⁶ *ibidem* „Dominum”; ¹⁷ *ibidem* „Dominis”; ¹⁸ *ibidem* „nobilis”; ¹⁹ *ibidem* „iobagionum”; ²⁰ *ibidem* „iustitiam”; ²¹ *ibidem* „iobagiones”; ²² *ibidem* „iobagiones”; ²³ *ibidem* „iobagio”; ²⁴ *ibidem* „Dominus”; ²⁵ *ibidem* „iobagio”; ²⁶ *ibidem* „Rusticorum”; ²⁷ *ibidem* „iobagionum de Dominis”; ²⁸ *ibidem* „se transtulissent moraturi”; ²⁹ *ibidem* „nobilis”; ³⁰ *ibidem* „Regni”; ³¹ *ibidem* „iobagionis”; ³² *ibidem* „iobagio”; ³³ *ibidem* „excesserat”; ³⁴ *ibidem* „moraturus”;

deposito, et aliis suis debitis persolutis, liberam transeundi¹ habeat facultatem.

Item, simili modo, dum quicumque rusticorum, vel iobagionum² se ad aliena loca transferre voluerit moraturum³, tunc habita licentia, iustoque terragio deposito, de omnibusque suis debitis, et signanter de prescripta directa dimidietate prescripte solutionis domino⁴ suo terrestri debenda⁵, ex integre⁶ persolutis, absque omni calumpnia quovis modo ex parte domini⁷ sui terrestri⁸ imponendi⁹, liberam habeat recedendi facultatem.

Item, quilibet iobagionum¹⁰ more alias consueto structuram, et clausuras molendinorum dominorum ipsorum terrestrium¹¹, aliosque quoslibet labores necessarios molendinis requirendos conservare, et facere teneantur.

Item, nullus rusticorum familiarum¹² eorundem Nobilium quovis colore quesito, verbis, vel factis minus iuste, absque iusticiario processu impedire, et molestare presummat¹³, seu¹⁴ pacifice debeat sub favore pacis¹⁵ conservare.

Item, prefati Nobiles, neque prefatos Capitaneos, et rusticos vel verbis, vel factis usque tempus, vel terminum prefixum impedire, et de presenti insultu aliquod crimen in ipsorum oculos imponere debeat¹⁶, sin modo¹⁷ prescripto pacifice teneatur¹⁸ conservare, et e converso nullus Capitaneorum, vel rusticorum prefatorum prefatos Nobiles verbis, vel factis aliquatenus per iniactantiam presentis eorum insultus molestare et quovis¹⁹ modo presummat²⁰. Ubi autem aliquis nobilium²¹ id infringeret ex tunc ... subsisteret²², waÿvoda, vel vicevaÿvoda²³ superinde ex parte talis Nobilis²⁴ satisfactionem impendere teneatur. Si autem aliquis Capitaneorum, vel rusticorum infringeret, ex tunc idem Nobilis, cuius iobagio²⁵ iste²⁶ non observator (!) dispositionis esset, talem periurum, et fractorem dispositionis, tam super caput, ac res, et bona sua condempnandi²⁷ habeat facultatem.

Item, dum waÿvoda, vel vicevaÿvoda²⁸ prefatis rusticis, et populis more exercituancium contra emulos huius regni, mediantibus suis litteris insurgere preciperet, ex tunc statim iidem rustici, seu populi more exercituancium insurgere, et secundum mandatum eorundem waÿvodarum²⁹ sub exercitu proficisci teneantur.

Item, premissam dispositionem quo ad³⁰ omnes articulos, et clausulas tali vinculo mediante inter prefatas partes disposita est, quod si qua partium prescriptarum usque tempus³¹ prefixum, uti preferitur, usque quo nuncius eorum super inde a domino³² Imperatore reverteretur, premissae dispositioni, seu concordie contradiceret, aut vigorose³³ non observaret,

¹ *Ibidem* „suis debitis depositis”; ² *ibidem* „jobbagionem”; ³ *ibidem* „moraturus”; ⁴ *ibidem* „Domino”; ⁵ *ibidem* „debendo”; ⁶ *ibidem* „integro”; ⁷ *ibidem* „Domini”; ⁸ *ibidem* „terrestris”; ⁹ *ibidem* „imponenda”; ¹⁰ *ibidem* „jobbagionum”; ¹¹ *ibidem* „molendinorum ipsorum Dominorum, terrestrium”; ¹² *ibidem* „familiares”; ¹³ *ibidem* „praesummat”; ¹⁴ *ibidem* „sed”; ¹⁵ *ibidem* „pacem”; ¹⁶ *ibidem* „debeant”; ¹⁷ *ibidem* „seque modo”; ¹⁸ *ibidem* „teneantur”; ¹⁹ *ibidem* „molestare quovis”; ²⁰ *ibidem* „praesummat”; ²¹ *ibidem* „Nobilium”; ²² *ibidem* „subsistat”; ²³ *ibidem* „et Vayvoda vel Vicevayvoda”; ²⁴ *ibidem* „nobilis”; ²⁵ *ibidem* „jobbagio”; ²⁶ *ibidem* „istius”; ²⁷ *ibidem* „condempnandi”; ²⁸ *ibidem* „Vayvoda vel Vicevayvoda”; ²⁹ *ibidem* „Vayvodarum”; ³⁰ *ibidem* „praemissa dispositio quodam”; ³¹ *ibidem* „praescriptorum usque terminum”; ³² *ibidem* „Domino”; ³³ *ibidem* „rigorose”.

ex tunc talis pars infractione sue fidei catholice convincatur, et periurus habeatur. Ex¹ casu si fuerit nobilis, tunc waÿvoda, vel vicevaÿvoda² tamquam periurum dampnificare³ solet et condempnari⁴, liberam aggravandi habeat facultatem. Si vero rusticus (!), talem dominus⁵ suos terrestris recaptivandi, universaque bona sua, et res quaslibet recipiendi habeat facultatem.

Item, premissam dispositionem quo ad omnes suos articulos, et clausulas tantum ad vigorem concluderint⁶, quousque prefati eorum Nuncii a domino⁷ Imperatore reverterentur, et tales ipsorum nuncios utraque pars, scilicet tam prefati Nobiles⁸, et rustici usque festum omnium sanctorum⁹ proxime affuturum sub gravamine prefati vinculi ad ipsum dominum¹⁰ Imperatorem transmittere teneantur. Ubi autem si qua partium transmittere noluerit, aut neglexerit, ex tunc eo facto periurus habeatur, hoc siquidem registrum¹¹ sigillis nostris, puta Mychaelis Jakcz, et Henrici de Thamasy¹² Comitum Siculorum, ac Lorandi vicevaÿvode¹³ consignatum, in Conventu¹⁴ ecclesie de Clusmonostra fatentur nomine, et in personis universorum Nobilium¹⁵ Benedictus de Walko¹⁶, et Ladislaus filius Gyrew de Zamosfalwa¹⁷, in personis vero universorum rusticorum Michael Volah de Wyragosberk¹⁸, et Anthonius magnus,¹⁹ vel absente Anthonio Benedictus Gazda de Dÿos²⁰ Quo quidem registro²¹ licet in quibusdam articulis pleno sensu carente et de limitatione presentibus litteris nostris de verbo ad verbum inter serto²², memorati Ladislaus filius Gyrew, et Benedictus de Walko²³, item annotati Michael Volahus²⁴, ac Benedictus Gazda, et Michael alter, nominibus, quibus supra, universa premissa, et quevis premissorum singula prout prenarrantur, per prenomatos electos Nobiles²⁵ nominibus universorum Nobilium²⁶ harum partium Transsilvanarum²⁷ ab una, ab altera vero parte, per prenarratos Capitaneos, ac electos rusticorum in personis universorum populorum iobagonalis²⁸ conditionis, coram memoratis Magnificis Mychaele Jakcz de Kwsal, ac Henrico de Thamasy²⁹ Comitibus Siculorum, et Lorando vicevaÿvoda³⁰ disposita, et celebrata fore unanimi, et concordi relatu affirmarunt coram nobis. In cuius testimonium presentes litteras nostras appressionem sigilli nostri munitas eisdem partibus duximus concedendas. Datum feria quinta proxima post festum beati Dionisÿ martiris³¹. Anno domini³² Millesimo quadringentesimo tricesimo septimo.

¹ *Ibidem* „et”; ² *ibidem* „Nobilis, tunc Vayvoda vel Vicevayvoda”; ³ *ibidem* „dampnificare”; ⁴ *ibidem* „condamnare”; ⁵ *ibidem* „Dominus”; ⁶ *ibidem* „concluderunt”; ⁷ *ibidem* „nuntii a Domino”; ⁸ *ibidem* „nobiles”; ⁹ *ibidem* „Omnium Sanctorum”; ¹⁰ *ibidem* „Dominum”; ¹¹ *ibidem* „Registrum”; ¹² *ibidem* „Michaelis Jacks et Henrici de Tamásy”; ¹³ *ibidem* „Vice-Vajvodae”; ¹⁴ *ibidem* „conventu”; ¹⁵ *ibidem* „nobilium”; ¹⁶ *ibidem* „Valko”; ¹⁷ *ibidem* „Zamosfalva”; ¹⁸ *ibidem* „vero... Michael Vohlah de Viragosberk”; ¹⁹ *ibidem* „Antonius Magnus”; ²⁰ *ibidem* „Diot”; ²¹ *ibidem* „Registro”; ²² *ibidem* „inserto”; ²³ *ibidem* „Valko”; ²⁴ *ibidem* „Valachus”; ²⁵ *ibidem* „nobiles”; ²⁶ *ibidem* „nobilium”; ²⁷ *ibidem* „Transilvanarum”; ²⁸ *ibidem* „jobagonalis”; ²⁹ *ibidem* „memorato Magnifico Michaelie Jacks de Kusal, et Henrico de Thamásy”; ³⁰ *ibidem* „Vice-Vayvoda”; ³¹ *ibidem* „Martiris”; ³² *ibidem* „Domini”.

ТЕКСТ ДВУХ СОГЛАШЕНИЙ 1437 г. МЕЖДУ ПОВСТАНЦАМИ И ДВОРЯНАМИ ПО ОРИГИНАЛЬНЫМ ДОКУМЕНТАМ

РЕЗЮМЕ

Два соглашения между представителями восставших крестьян и дворянством, как и записи из протоколов Конвента в Клуже-Мэнэштуре, являются важнейшими документами, относящимися к восстанию в Бобыльне. Автор настоящей работы, предлагая новое издание этих документов, оригиналы которых были обнаружены им в государственном архиве Будапешта, содействует выяснению некоторых вопросов, до сих пор трактовавшихся ошибочно в историографии. В работе указывается, что в прежние издания документов при переписке вкралось много ошибок, приведших к целому ряду ошибочных толкований. Устранив эти ошибки, удалось выяснить имена руководителей восстания, некоторые вопросы, касающиеся организации повстанцев, а также условия заключения первого соглашения. Точная расшифровка названий местностей позволила исправить некоторую путаницу в связи с географическим ареалом распространения восстания. Исключается и пресловутое „Principatus Transilvaniae” („Княжество Трансильвания”), вызывавшее сомнения в подлинности текста первого соглашения. Автор уточняет систему крестьянских повинностей, установленную в первом соглашении. Все это позволяет дать более правильное освещение некоторых моментов, относящихся к истории восстания в Бобыльне.

LES TEXTES DES DEUX ACCORDS CONCLUS EN 1437 ENTRE LES RÉVOLTÉS DE BOBÎLNA ET LES NOBLES, D'APRÈS LES DOCUMENTS ORIGINAUX

RÉSUMÉ

Les deux accords conclus entre les représentants de la paysannerie et ceux de la noblesse, ainsi que les mentions des procès-verbaux du Convent de Cluj-Mănăştur, sont les plus importants des documents relatifs à la révolte de Bobilna. L'auteur de l'article, en présentant une nouvelle édition de ces documents, dont les originaux ont été découverts à Budapest dans les Archives de l'Etat, contribue à élucider certains problèmes que les historiographes avaient jusqu'à ce jour traités de façon erronée. Ainsi, les anciennes éditions de ces documents contiennent de nombreuses fautes de transcription. Leur élimination permet de préciser les noms des chefs de la révolte, quelques points touchant l'organisation des révoltés, ainsi que les conditions qui présidèrent à la conclusion du premier accord. La lecture correcte des noms de localités permet de rectifier certaines confusions relatives à l'aire géographique de propagation de la révolte. Du même coup se trouve éliminé le fameux *principatus Transilvaniae*, qui suscitait des doutes sur l'authenticité du texte du premier accord. Enfin cette nouvelle édition nous fait mieux connaître le système des obligations paysannes stipulées dans le premier des deux accords. Tous ces éléments contribuent à une présentation plus exacte de certains aspects de la révolte de Bobilna.

MOARA DE HÎRTIE DIN SIBIU ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

DE

S. GOLDENBERG

Apariția morilor de hîrtie în țările romîne este fără îndoială legată de transformările din domeniul vieții materiale și spirituale survenite în veacul al XVI-lea. Umanismul și reforma, însoțite pe plan tehnic de strălucita invenție a secolului precedent, tiparul, au promovat răspîndirea în proporții tot mai însemnate a slovei tipărite. Complicarea vieții economice impunea o evidență multilaterală a diferitelor operații, iar contactul mai strîns dintre regiuni, țări și oameni solicita cancelarii mai complexe, o corespondență mai vastă.

Cresterea continuă a consumului de hîrtie de tipar și de scris atît în Transilvania, cît și în Moldova și Țara Romînească, unde hîrtia se importa prin Transilvania¹, a promovat înființarea primelor mori de hîrtie în secolul al XVI-lea.

În Europa primele mori de hîrtie apar în Italia (la Fabriano, la începutul secolului al XIV-lea), apoi la Nürenberg (1390); cea mai veche moară de hîrtie din Austria a fost cea din Leesdorf, de lângă Baden (1513). Morile de hîrtie din Transilvania apărute în veacul al XVI-lea se situează, așa dar, printre primele mori de hîrtie din Europa Centrală și din Sud-Estul european.

Cea dintîi moară de hîrtie (*mola papyracea*) din Transilvania a fost înființată la 1546 de specialistul Ioan Früh (venit după unii din Polonia²,

¹ Cf. Șt. Meșes, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul... Sighișoara*, 1921, p. 132 și 147-148; G. Ionescu, *Contribuțiuni la studiul începuturilor întrebunătăririi hîrtiei în cancelariile Valahiei (Țării Românești) și Moldovei*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, I, 1951, p. 78; Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, 1954, p. 226. Hîrtia de import avea uneori ca marcă în filigran bourul moldovenesc între cruce și o stea și vulturul muntean cu cununa domnească deasupra lui, probabil efectuată la cererea clienților din Țările Romîne. Prima moară de hîrtie din Moldova a luat ființă în 1583, sub Petru Schiopul (G. Ionescu, *op. cit.*, p. 78) cu 60 de ani înaintea construirii primei mori de hîrtie din Țara Romînească.

² Cf. *Cronica lui Hieronymus Ostermeyer*, la K. Kemény, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, Cluj, 1839, p. 31; *Historien von Hieronymus Ostermeyer*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Brașov, 1903, p. 506.

după alții din Braunschweig¹), pe cheltuiala magistratului din Brașov și din inițiativa juzilor Ioan Fuchs și Ian Benkner. Apariția ei a fost, desigur, favorizată de prezența tipografiei lui Honterus². Moara din Brașov a fost arendată la 1561 de Ioan (Hans) Zipser, de asemenea meșter în prepararea hîrtiei, pe baza unui contract prin care el se obliga să achite magistratului, — eșalonat — suma de 1 163 fl. cheltuită pentru ridicarea morii³. La Cluj, unde funcționa tipografia lui Gaspar Heltai și unde lucrau tipografi Hofgreff și Schessberger, moara de hîrtie apare în al treilea sfert al secolului al XVI-lea. Moara era situată lângă un canal al Someșului, care o despărțea de o vie a iezuiților⁴.

Dintre cele trei orașe mai mari ale Transilvaniei: Brașov, Cluj și Sibiu —, singur Sibiul, deși se pare că posedă o tipografie pe la mijlocul veacului al XVI-lea⁵, nu dispunea de o moară de hîrtie. Hotărîrea magistratului sibian de a înființa și la Sibiu o moară de hîrtie a fost luată la începutul anului 1573. În ziua de 12 martie, același an, Ștefan Báthori, la cererea juzilor sibieni Simion Miles și Augustin Hedwygh, acordă sibiienilor dreptul de a ridica pe teritoriul orașului o moară de hîrtie (*officinam papyrian*) „in comunem usu et commodum eiusdem civitatis”, precum și prerogativa de a vinde hîrtie „oriunde în această țară a Transilvaniei” sau de a o folosi pentru nevoile orașului⁶.

O dată dobîndită aprobarea, magistratul din Sibiu trecu la îndeplinirea planului său. Juratul Mihail Berthalbner este însărcinat cu organizarea construirii morii. Locul morii a fost fixat în hotarul satului Tălmaci, pe valea Sadului. Moara a fost construită sub supravegherea meșterului în prepararea hîrtiei (*papiermacher*) Gheorghe (Jerg) Berger zis diavolul, originar din Riedlingen, ducatul Württemberg. Cheltuielile s-au ridicat la suma de 1 233 fl. 63 d. După terminarea lucrărilor, Gheorghe Berger încheie un nou contract cu magistratul din Sibiu, obligîndu-se să-i livreze anual hîrtie de scris cu 10 fl. balotul (*ballen*). Întrucît un balot de hîrtie de scris avea 10 legături (*Riss*), o legătură avea 20 de „cărți” (*buch*), iar o „carte” — 25 de coli, după cum rezultă din contractul semnat la

¹ Cf. *Notizen von Thomas Tartler*, în *Quellen...*, IV, p. 153.

² I. Teutsch, *Wo und wann wurde die erste Buchdruckerei in Sibenburgerrichtet?*, în *Magazin für Geschichte, Literatur... Siebenbürgens*, II, 1, Brașov, 1846, p. 351—354; Rezumatul după Teutsch la *Die Honterus Presse in 400 Jahren*, Brașov, 1933, p. 17—18; S. Goldenberg, *Brașovul la mijlocul secolului al XVI-lea și încercarea de răzvrătire din 1557*, în *Buletinul Univ. „V. Babeș și Bolyai”*, I, 1—2, Cluj, 1956, p. 206.

³ *Notizen von Thomas Tartler*, în *Quellen...*, IV, 1953, la anul 1561.

⁴ Jakab E., *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*, vol. II, Budapest, 1888, p. 142—143.

⁵ Fr. Teutsch, *Neue Beiträge zur Hermannstädter Buchdruckergeschichte*, în *Korrespondenzblatt*, VIII, 11, 1885, p. 121—123, amintește de tipărituri din Sibiu datînd de la 1530 și 1544. În orice caz la 1575—76 se știe că lucrau la Sibiu tipografi Heusler, Winzler și Frantlinger (Cf. Fr. Teutsch, *Die Hermannstädter Buchdrucker und Buchhändler*, în *Korrespondenzblatt*, IV, 1, 1881, p. 1—4.

⁶ Veress A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. III, București, 1930, p. 5—6 și regestul în l. magh. la Veress E., *Báthory István Erdélyi fejedelem és Lengyel király levelezése*, I, Cluj, 1944, p. 243. Nu știm pe ce s-a bazat G. Ionescu (*op. cit.*, p. 78) afirmînd că Sibiul fabrica hîrtie din 1539.

29 mai 1574¹, Berger se lega, prin urmare, să vîndă oraşului Sibiu o legătură de hîrtie cu 1 fl. și o „carte” cu 5 d. Comparînd cu alte categorii de mărfuri, observăm că o „carte” de 25 coli de hîrtie de scris vîndută potrivit cu acest contract echivala cu preţul unei găini sau cu preţul unui eitel de mied sau de ulei sau cu preţul a 2 fonţi de seu². Hîrtia era deci scumpă. În ce priveşte hîrtia de tipar, Berger se obliga să livreze, la cerere balotul cu 9 fl. iar cea cu defecte (*ausschus*) cu 8 fl. balotul. Contractul prevedea ca magistratul să-i achite jumătate din preţul hîrtiei livrate, iar restul să se reţină anual pînă la concurenţa sumei de 1 233 fl. și 63 d. cheltuită pentru ridicarea morii. Menţionăm totodată un amănunt interesant; Berger este obligat să livreze în contul impozitului (*zu zins*) trei legături de „hîrtie bună de scris”.

Condiţiile contractului încheiat între Berger și magistratul din Sibiu erau favorabile pentru acesta din urmă. Se ştie că pe la mijlocul secolului al XVI-lea o legătură de hîrtie se plătea la Sibiu cu 1 fl. și 25 d. — 1 fl. 66 d³ și prin urmare, la un balot de hîrtie oraşul realiza un cîştig de 2 fl. 50 d — 6 fl. 60 d.

Întrucît producţia de hîrtie, în condiţiile tehnice înapoiate de atunci era redusă, se pare că Berger s-a izbit de greutăţi atît în producţia, cît și în desfacerea hîrtiei, nefiind în stare să se achite față de municipalitatea Sibiului. Numai astfel se poate explica de ce peste patru ani, într-o scrisoare de obligaţie (*Shuldt prieff*), el acceptă să livreze magistratului sibian „hîrtia mijlocie” și hîrtia „Bogattschyn”⁴ cu 90 d. o legătură, balotul de hîrtie de tipar (*drucker papier*) cu 6 fl. 50 d., hîrtia de scris cu defecte (*schryb ausschuss*) cu 60 d. o legătură, iar hîrtia de tipar cu defecte cu 50 d. o legătură, adică balotul de hîrtie de tipar bună cu 2 fl. 50 d. și cea cu defecte cu 3 fl. mai ieftin ca în 1575⁵, în timp ce în această perioadă tipografii plăteau hîrtia necesară cu 1 fl. 28 d. o legătură⁶. Hîrtia confecţionată la Sibiu avea ca filigramă două săbii încrucişate, cu mînerele în partea de sus a cîmpului⁷. E posibil ca concurenţa hîrtiei de producţie străină, care constituia un important articol de comerţ și era fără întrerupere importată în țară, să fi influențat acceptarea unor asemenea con-

¹ Doc. Lit. 1048, L. 22. Arh. Stat. Sibiu; publicat de Iványo B., *Könyvek könyvtárak, könyvnyomnák Magyarországon, in Magyar Könyvszemle*, I—IV, 1932—34, Budapesta, 1934, p. 17—19; rezumat la Șt. Pascu, *Meșteşugurile...*, p. 227 și menționat în *Korrespondenzblatt*, VII, 1884, p. 141. Interesant de remarcat și faptul că în prima jumătate a secolului XVI hîrtia era cîntărită cu fontul și folosită și „ad membranas fenestrarum” (Cf. *Quellen...*, II, Braşov, 1889, p. 375—393, 394, 404 și 411, III, Braşov, 1896, p. 62 și 65).

² 1 eitel — 1,35 l; 1 font — cca 636 gr.

³ Cf. *Socotelile consulului*, 58, 1546, f. 35, Arh. St. Sibiu și Iványi, *op. cit.*, p. 41.

⁴ E vorba probabil de hîrtia din zdrențe de bumbac și nu din bagassa plantei *Andropogon glycichylum* și *Sorghum saccharatum*, folosită de asemenea la confecționarea hîrtiei.

⁵ Cf. doc. din 18 iulie 1568, fila separată în Reg. de vigessimă, nr. 26, 1578, Arh. St. Sibiu.

⁶ W. Bruckner, *Hermanstädter Buchdrucker und Buchhändler*, în *Korrespondenzblatt*, Sibiu, 1912, p. 119.

⁷ J. Kemeny, *Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens...*, în *Magazin...*, ed. de A. Kurz, Braşov, 1844, p. 192, anexa. Asemenea hîrtie, fabricată de pildă, la Braşov, avea, după Kemény, următoarele dimensiuni: lungimea era de 18 țoli și lăţimea de 11 țoli și era destul de rezistentă.

diții de desfacere a hîrtiei¹. În același timp însă e posibil ca hîrtia confecționată la Sibiu să fi fost de calitate inferioară în comparație cu hîrtia de import și, în consecință, să nu fi avut trecere la prețurile stabile.

Condițiile în care Berger continuă după 1578 producția de hîrtie la Sibiu nu sînt cunoscute. În 1588 nu-l mai găsim la Sibiu și nici moara nu-i aparține lui sau moștenitorilor săi. Se prea poate ca moara sa să-și fi încetat temporar producția. În 1588 alți doi meșteri de hîrtie, Martin Rewel și Valten Widman, achiziționează de la magistratul din Sibiu moara din Tălmaci, pentru 900 fl. în „monedă curentă” (*Landwiriger Münzen*), obligîndu-se să achite anual de sf. Gheorghe² cîte 80 de fl. pînă la concurența întregii sume; să achite pentru moară un cens anual ridicat (*grundtzins*) de 12 fl.; să asigure magistratului din Sibiu, în cazul că nu vor putea întreține moara și vor fi siliți s-o vîndă, dreptul de preemțiune³. Prin acest act, magistratul renunțase la monopolul hîrtiei confecționate de moara proprie, la achitarea censului în hîrtie, acordînd celor doi meșteri dreptul de a dispune liber de moara și de produsul meșteșugului lor. Explicația acestei schimbări de atitudine poate fi numai una: producția de hîrtie era probabil scăzută, hîrtia era de calitate inferioară, față de cea de import și din acest motiv s-a dovedit a nu fi rentabilă pentru magistratul orașului. Moara a fost deci vîndută după 14 ani de la construirea ei cu o pierdere de 333 fl. 63 d. Poate că această sumă reprezintă jumătate din prețul hîrtiei produse de Berger și livrată orașului, dar, totodată e posibil ca magistratul să fi fost nevoit să vîndă moara cu o pierdere de cîteva sute de florini din cauza uzurei construcției și a uneltelor.

Întrucît unii istorici au definit moara din Sibiu ca manufactură⁴, revenim asupra problemei caracterului ei.

Materialul documentar lacunar nu permite să se tragă concluzii definitive în această problemă.

Moara de hîrtie din Sibiu, similară cu cele din Cluj și Brașov, reprezintă, de fapt, sub raport tehnic, o „piuă” cu roată hidraulică, folosită în acea vreme și înlocuită abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea cu moara cu cilindru sau tambur, inventată de olandezi pe la 1670⁵. Faza

¹ De pildă la Cluj, unde exista o moară de hîrtie, s-a importat din Viena, numai într-un singur an, 18 baloturi de hîrtie în valoare de cca 500 fl. (Cf. Reg. de tricessimă din 1599, în *Socotilele orașului Cluj*, XIV, 8, passim, Arh. Stat. Cluj). În 1595 s-a importat hîrtie din Cracovia (K. Pieradzka, *Handel Krakowa z Wegrami w XVI w*, în *Biblioteca Krakowska*, nr. 87, Cracovia), 1935, p. 246—247.

² La sași, 23 aprilie.

³ Cf. doc. din 20 iulie 1588. Doc. Lit. 1302, L. 27, Arh. Stat. Sibiu; textul fragmentar la Iványi, *op. cit.*, p. 51.

⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 227—229; B. Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea; Manufactura de hîrtie de la Făgăraș*, în *Studii și referate...*, 1, 1954, p. 862.

⁵ Asupra tehnicii confecționării hîrtiei cf. Fr. M. Feldhaus, *Die Technik der Antike und des Mittelalters*, Lipsca, 1931, p. 237, 309 et passim; C. Hofmann, *Handbuch der Papiererfabrikation*, Berlin, 1891; E. Opfermann, *Die Geschichte des Papiers, die Roh und Halbstoffe*, Berlin, 1929, passim.

principală a procesului de producție consta în sortarea și în tăierea mărunță a zdrențelor de in sau cânepă, care erau transformate în pastă cu ajutorul unor piue cu ciocane grele de diferite mărimi și cu cuie lungi la extremități în condițiile unei spălări constante cu apă curgătoare pusă în mișcare de roata hidraulică. Pasta era apoi prelucrată și transformată în hîrtie. De aceea, atît moara din Sibiu, cît și morile din Cluj și Brașov erau așezate fie lingă ape, fie lingă canale special săpate în acest scop. O asemenea moară nu costa prea mult : suma de 1 233 fl. era echivalentă cu prețul unei case din centrul orașului (costul unei case varia între 1 000 — 2 000 fl.). Instalațiile erau probabil simple, tehnica în cea mai mare parte manuală, munca era efectuată de meșterul specialist și de cîteva ajutoare, care puteau fi necalificate. Producția era redusă și se pare chiar că la un moment dat nerentabilă — , altfel magistratul din Sibiu n-ar fi vîndut moara. Similară a fost și soarta celorlalte două mori de hîrtie, care lucrează cu multe întreruperi în decursul acestui secol.

Nu s-au păstrat nici un fel de date cu privire la organizarea procesului de producție și nici la numărul de lucrători. Acesta era probabil redus, căci în condițiile tehnice din secolul al XVIII-lea, cînd se confecționau, de ex. la manufactura de hîrtie din Făgăraș, un număr însemnat de sorturi de hîrtie ¹, lucrau în total un meșter, patru lucrători și un ucenic ². Numărul redus de lucrători — se știe că manufactura — cooperatie capitalistă bazată pe diviziunea muncii și tehnica manuală — se distingea de atelierul breslaș, între altele, și prin faptul că necesita un număr cu mult mai mare de lucrători utilizați, în mod simultan de același capital ³; volumul restrîns al producției; proprietatea exclusivă a orașului (temporară, în cazul morilor din Brașov și Sibiu) sau a unui meșter-tipograf (cum era cazul la Cluj), sau al meșterilor specialiști (Sibiu, Brașov) și nu a negustorului asupra mijloacelor de producție etc. pun sub semnul întrebării calitatea de manufactură a unor asemenea mori. E adevărat că aceste mori n-au apărut în sinul breslelor, dar ele nici nu puteau apare în rîndul lor, nu numai pentru că legile corporațiilor împiedicau în mod sistematic transformarea meșterului în patron — capitalist, nu numai pentru faptul că breasla respingea cu grijă orice încălcare din partea capitalului comercial sau pentru că organizarea de breaslă excludea diviziunea manufacturieră a muncii. Moara de hîrtie din Sibiu, ca și tipografia sau moara de cereale, reprezenta o unitate distinctă de producție : într-o localitate se găsea o singură moară, unul sau doi meșteri specialiști. De aceea „morile de hîrtie” din Transilvania din secolul XVI pot fi considerate ca un gen aparte de producție, ca „mori” și nu manufacturi, ca forme embrionare, din care, în urma aplicațiilor unor invenții și perfecționări noi din secolul al XVIII-lea, apar mai întii manufacturile de hîrtie și apoi fabricile de hîrtie, cu mașini, de la mijlocul secolului al XIX-lea.

¹ Cf. B. Surdu, *op. cit.*, p. 868—869.

² *Ibidem*, p. 871.

³ K. Marx, *Capitalul*, I, Ed. P.M.R., 1949, p. 305.

„БУМАЖНАЯ МЕЛЬНИЦА” В СИБИУ В XVI в.

РЕЗЮМЕ

Работа содержит краткий обзор истории „бумажной мельницы” XVI в. в Сибии.

В отличие от некоторых историков, относивших „бумажную мельницу” к разряду мануфактур, автор полагает, что мельница в Сибии, так же как и типография или мукомольная мельница, представляет собой особую производственную единицу, не носящую мануфактурного характера.

„Бумажные мельницы” XVI в. в Трансильвании можно рассматривать, по мнению автора, как отдельный вид производства, то есть не как мануфактуры, а как „мельницы”, как первичные формы, из которых, в результате использования научных открытий и технических достижений в XVII в., развиваются сначала бумажные мануфактуры, а затем бумажные фабрики, где машинное оборудование появляется в середине XIX в.

LE MOULIN À PAPIER DU XVI^e SIÈCLE, À SIBIU

RÉSUMÉ

L'auteur retrace brièvement l'historique du moulin à papier de la ville de Sibiu, du XVI^e siècle. A l'encontre de certains historiens qui, se reportant au moulin à papier, parlent d'une manufacture, l'auteur de cette note considère qu'on a affaire, dans ce cas tout comme dans celui de l'imprimerie ou du moulin proprement dit, à une forme de production différente de celle de la manufacture. Selon l'avis de l'auteur, les moulins à papier de Transylvanie, du XVI^e siècle, peuvent être considérés l'embryon de ce qui, par l'introduction de perfectionnements et d'innovations, allaient devenir les manufactures de papier, au XVIII^e siècle, et les fabriques, au milieu du XIX^e.

O ÎNDREPTARE DE TEXT ÎN CRONICA LUI THEOPHANES

(de Boor, p. 392, 12)

DE

ILSE ROCHOW (Berlin)

În cronografia lui Theophanes la anul 6209 (717 e.n.) citim următorul episod : Impăratul de mai târziu Leo Isaurianul a fost trimis de către Justinian ca spătar („spatharios”) în Caucaz, unde reușește să-i asmută pe Alani împotriva tribului învecinat Abasgilor care erau sub stăpânire arabă. După ce Alanii au pustiit ținutul Abasgilor, aceștia le-au propus ca să le predea lor pe spătar contra unei anumite sume. Alanii au consimțit, însă i-au explicat spătarului : „, , . . . ἄλλὰ μᾶλλον τροπευσώμεθα καὶ συνταξώμεθα αὐτοῖς ὅτι παραδίδομέν σε, καὶ ἀπολύομεν ἅμα αὐτοῖς ἀνθρώπους ἡμῶν καὶ καταμανθίζομεν τὰς κλεισούρας αὐτῶν καὶ κουρσεύομεν καὶ ἀφανίζομεν τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ποιῶμεν τὴν θεραπείαν ὑμῶν” (după Boor ; classen : ἡμῶν). La ultimele cuvinte se ivește o oarecare dificultate de interpretare : transmise sînt variantele ἡμῶν și ὑμῶν ; Boor scrie ὑμῶν ; are el dreptate ? Pentru clarificare trebuie să pornim de la sensul întregii expresii : θεραπεία înțelesul de bază/fiind/ serviciu, a servi, prestare de serviciu (vezi Pape, Liddell-Scott) ; se întrebuițează cu genitivul persoanei căreia i se face serviciul (τῶν θεῶν ; γονέων etc). Însă, autorul nostru îl întrebuițează în sensul de : plăcere, îndatorire (de Boor, 440, 31). În pasajul nostru deci Alanii vor să facă cuiva un serviciu, să-l îndatoreze. ὑμῶν ar putea însemna : 1. pe spătar și pe Abasgi ; această interpretare este imposibilă, deoarece Abasgii tocmai urmează să fie înșelați. 2. pe spătar și cîrmuirea bizantină, venind ca reprezentant al acesteia la Alani. Acest lucru este improbabil, deoarece spătarul prin înșelăciunea sa, s-a situat într-o oarecare opoziție față de Justinian.

ἡμῶν sînt poate numai Alanii care în acest fel au voit să cerceteze țara Abasgilor ; mai probabil însă spătarul a fost închis cu ei, și pe el au căutat să-l cîștige pentru planul lor.

Versiunea ἡμῶν oferă astfel un sens mult mai bun decît al lui Boor ὑμῶν și trebuie să-l corectăm.

KORREKTUR EINER LESART
DE BOORS ZU THEOPHANES
(S. 392, 12)

In der Chronographie des Theophanes lesen wir unter dem Jahr 6209 (717 u.Z.) folgende Episode: Der spätere Kaiser Leo der Isaurier wird als Spatharios von Justinian nach dem Kaukasus geschickt, wo es ihm auch gelingt, die Alanen gegen ihren Nachbarstamm, die unter arabischer Herrschaft stehenden Abasger, aufzuwiegeln. Als die Alanen das Gebiet der Abasger verwüstet haben, machen diese ihnen den Vorschlag, ihnen gegen Zahlung einer gewissen Summe den Spatharios auszuliefern. Die Alanen gehen darauf ein, erklären aber dem Spatharios: „...ἀλλὰ μᾶλλον τροπευσώμεθα καὶ συνταξώμεθα αὐτοῖς, ὅτι παραδίδομέν σε, καὶ ἀπολύομεν ἅμα αὐτοῖς ἀνθρώπους ἡμῶν καὶ καταμανθάνομεν τὰς κλεισοῦρας αὐτῶν καὶ κούρσεύομεν καὶ ἀφανίζομεν τὴν χώραν αὐτῶν καὶ ποιοῦμεν τὴν θεραπείαν ὑμῶν” (so de Boor; Classen: ἡμῶν). In den letzten Worten bietet sich eine gewisse Interpretationsschwierigkeit: überliefert sind die Lesarten ἡμῶν und ὑμῶν. De Boor schreibt ὑμῶν; hat er recht? Zur Klärung müssen wir von dem Sinn des ganzen Ausdrucks ausgehen: θεραπεία hat die Grundbedeutung 'Dienst, Dienen, Dienstleistung' (s. Pape, Liddell-Scott); es wird gebraucht mit dem Genetiv der Person, der der Dienst erwiesen wird (τῶν θεῶν; γονέων usw.). Unser Autor selbst gebraucht es in dem Sinn 'Gefallen, Gefälligkeit' (de Boor 440, 31). An unserer Stelle also wollen die Alanen jemandem einen Dienst erweisen, ihm gefällig sein. ὑμῶν könnte bedeuten: 1. den Spatharios und die Abasgen; diese Deutung ist unmöglich, da die Abasgen ja gerade getäuscht werden sollen. 2. den Spatharios und die byzantinische Regierung, als deren Vertreter er zu den Alanen gekommen ist. Das ist unwahrscheinlich, da sich der Spatharios durch seinen Betrug in einen gewissen Gegensatz zu Justinian gesetzt hat. ἡμῶν sind entweder die Alanen allein, die auf diese Weise das Land der Abasger erforschen wollen, wahrscheinlicher aber ist der Spatharios mit eingeschlossen, den sie für ihren Plan zu gewinnen suchen. Die Lesart ἡμῶν ergibt also einen viel besseren Sinn als de Boors ὑμῶν, und wir müssen ihn korrigieren.

CÎTEVA DATE NECUNOSCUTE DESPRE STOIAN INGE VOIVODA

DE

S. IANCOVICI

Într-o notă din revista *Studii* a fost semnalat articolul cercetătorului bulgar R. Boev privitor la renumitul haiduc Stoian Inge voivoda, participant la răscoala din 1821 în țările române¹. Menționăm că în 1956, adică un an de la apariția articolului semnalat, același cercetător bulgar a publicat aparte și o mică monografie despre haiducul Inge². Din expunerea mai dezvoltată în monografie reiese clar că Stoian Inge este originar din localitatea Ducangea din sud-estul Bulgariei și nu din orașul Sliven, cum greșit se arată în nota din revista *Studii*. Confuzia făcută în legătură cu acest fapt a provenit din împrejurarea că Stoian Inge a trăit mult timp la Sliven unde s-a și căsătorit și de aceea era socotit slivinean.

Datele de care a dispus cercetătorul bulgar cu privire la șederea lui Inge în Moldova, participarea lui la răscoală și moartea lui în lupta de la Sculeni, sînt sumare și se bazează pe puținele relatări ale lui Th. Gordon³, luate după monografia istorică a orașului Sliven întocmită de S. Tabacov⁴. Ca informație inedită în legătură cu trecerea lui Inge în țara noastră,

¹ Căp. R. Boev, *Стоян Индже войвода* [Stoian Inge voievod] în *Военно-исторически сборник*, XXIV, 1955, nr. 4, p. 55—67. Nota, întocmită de A. Constantinescu, a apărut în *Studii*, 1957, nr. 6, p. 241.

² Căp.-leutenant, R. Boev, *Стоян Индже войвода* (исторически очерк). [София] 1956. Държавно издателство при Министерството на народната отбрана, 78 [-80] p. Monografia are două părți: 1. *Стоян Индже войвода* și 2. *Български народни войводи — първи помощници на Индже*. În a doua parte este vorba de haiducii: Vâlcean, Moniu, Kara Tanas, Konda — participant la răscoala srbilor din 1804—1813, Kara Koliu — participant, cu Inge, la răscoala din 1821 în țările române și Anghel — de asemenea participant la această răscoală.

³ Thomas Gordon, *History of the greek revolution*. Folosită, ca de obicei, în traducerea germană a lui I. W. Zinkeisen, *Geschichte der griechische Revolution*. Nach dem englischen des Thomas Gordon bearbeitet, I—II, Leipzig, 1840, XVIII + 594 p.

⁴ Dr. S. Tabacov, *Опит за история на град Сливен*, II, 1924. Despre Stoian Inge: vol. II, p. 41—52. Informațiile luate după Th. Gordon se găsesc la p. 50—51. R. Boev dă greșit p. 45, în loc de p. 51 (Vezi R. Boev, *op. cit.*, p. 55).

R. Boev a avut la dispoziție doar două documente care ar atesta trecerea lui Inge din Serbia în țările române, în anul 1818¹.

Lacuna resimțită în această din urmă chestiune se înlătură prin informațiile, necunoscute pînă acum, cuprinse în opt documente referitoare la litigiile pentru casa din Iași a lui Stoian Inge, descoperite în arhiva Cantacuzinilor² în urma unor cercetări minuțioase. Datate între anii 1820—1829, aceste documente se referă la situația lui Stoian Inge în Iași înainte de răscoală, la moartea lui în lupta de la Prut și la situația soției lui, văduvă după răscoală. Datele cuprinse în aceste documente infirmă unele dintre presupunerile făcute de S. Tabacov și R. Boev în legătură cu cariera lui Inge în perioada de după anul 1806, pentru care cei doi cercetători nu au avut informații clare.

Într-o jalbă din 20 noiembrie 1829, scrisă în limbile rusă și română, adresată domnului Moldovei de către Ecaterina³ „văduvă cu un copil, ce au fost soție răposatului căpitan Inge”, jeluitoarea arată că soțul ei Stoian Inge a slujit „cu neconținere” încă de pe vremea celor doi domni ai Moldovei „ce au stătut în scaun” înaintea lui Scarlat Callimachi vv. (1812—1819), adică în vremea lui Alex. Moruzi și Alex. Hangerli⁴. Mai departe se arată în jalbă că Stoian Inge a servit pe timpul lui Scarlat Callimachi „jărtfindu-să cu multe slujbe curții gospod, precum și la procatoh domn Suțu vvd⁵, la anul 1820, pînă cînd la 1821, la stîrnire și scriere volintirilor, și soțul meu ca un supus poruncii pomenitului domn Suțu, dimpreună cu alți arnăuți ai curții gospod din ace vremi, au sărit spre pierdere capanilor turci ci era aice, care este știut tuturora . . . ”.

Din aceste relatări ale soției lui Stoian Inge se desprind mai multe idei. Principala constatare ce reiese este că Inge a slujit fără întrerupere la curtea domnească din Iași, ca arnăut (cum făceau cam toate elementele luptătoare balcanice care se refugiau în țările române), cu începere din anul 1806, cînd tocmai i se pierde urma în Bulgaria, după perioada de lupte dirze pe care Inge le-a dus cu cetele lui în cadrul mișcării antifeudale a cîrjaliilor, în sudul Bulgariei, și în urma înăbușirii acestei mișcări de către trupele sultanului. Se lămurește, deci, „dispariția misterioasă din ochii turcilor și bulgarilor” după 1806 (cum se exprimă S. Tabacov)⁶ a lui Stoian Inge. De asemenea se înlătură nesiguranța afirmațiilor lui R. Boev cum că Inge ar fi trăit și ar fi luptat în Serbia după 1806 pînă în 1818, presupunere bazată pe faptul că tovarășul lui Inge, Kara Koliu, a trecut la Niș, precum și pe faptul că în 1821 Inge a comandat detașamentul alcătuit din sîrbi și bulgari, în cadrul oștirii eteriste⁷. Tabacov a presupus bine că Stoian Inge haiducul a trecut direct la nord de Dunăre, fără să se fi dus

¹ R. Boev, *op. cit.*, p. 53.

² Biblioteca Acad. R.P.R., secția mss., doc. CXXXV—202, 215, 237, 267, 268, 270, 275 și 280.

³ În materialele de specialitate bulgare nu este cunoscut numele soției lui Inge.

⁴ Alex. Moruzi a domnit din octombrie 1806 — martie 1807. Alex. Hangerli i-a urmat din martie pînă în august 1807, cînd a fost numit domn Scarlat Callimachi, contînd ca domn pînă în iunie 1810, fără să ocupe efectiv scaunul. El a funcționat efectiv de la terminarea războiului ruso-turc (1812) pînă în iulie 1819.

⁵ Mihai Suțu (iunie 1819 — aprilie 1821).

⁶ S. Tabacov, *op. cit.*, p. 49.

⁷ R. Boev, *op. cit.*, p. 53—54.

în Serbia¹. Tabacov, însă, comite neglijența de a nu face deosebire între Moldova și Țara Românească, afirmând că Inge s-a adăpostit în aceasta din urmă, pe cînd în realitate, după cum am văzut, el s-a stabilit de la bun început în Moldova. De altfel, este și firesc că Inge a apucat direcția spre Moldova, devreme ce la începutul anului 1806 el se găsea cu cetele sale haiducești în răsăritul Bulgariei, în părțile Burgasului și prin munții Strangea, de unde nici nu s-a putut deplasa pe distanță mare în spre vestul Bulgariei, calea în această direcție fiindu-i tăiată de trupele sultanului, cum foarte bine arată R. Boev². În schimb, drumul de la golful Burgasului pînă în Moldova este relativ scurt și Inge era în situația că trebuia neapărat să se retragă și să se pună la adăpost, pe care l-a găsit în Moldova.

Din actele noastre se mai constată că Stoian Inge a avut urmaș, un copil, fapt pe care Tabacov nu l-a știut în 1924, cînd și-a scris monografia³. Rămîne de asemenea stabilit faptul că soția lui Inge trăia la Iași în 1829 și poate că mult mai tîrziu se va fi dus la Sliven, unde, potrivit afirmației lui Tabacov, ar fi trăit după moartea lui Inge⁴.

Din cîștigul său ca arnăut în slujba curții domnești, Stoian Inge cumpără în vara anului 1820 casa din Iași a Catrinei văduva lui Ene Gălățeanu, la preț de 800 lei. A plătit la cumpărare 400 lei, urmînd să plătească încă atîta pînă la 23 aprilie 1821. Această datorie, pe care Inge nu a mai apucat să o achite din cauză că a survenit răscoala și că vînzătoarea s-a mutat la Galați, este cerută de la soția lui în 1829. Pînă la izbucnirea răscoalei, însă, Inge „au făcut merematuri ci au trebuit la această casă” cumpărată în stare nu tocmai bună.

Locul pe care se găsea casa lui Inge avea în total 44 stînjeni și cinci palme împrejur, adică aproximativ 100 m și se afla în mahalaua Fereidelor (zisă și a sf. apostol Andrei), mai la vale de curtea domnească. Era învecinat cu locurile stăpînite de stolnicul Tanache Stamatiu, serdarul Grigore Alexandri, biserica Banului și locul lui Mihai Neamțu carătașul — supus prusian⁵. O latură a curții dădea în ulița ce ducea spre apa Bahluiului și în aceea care ducea spre curtea domnească. Ca vecini, locatari în casele de pe locurile menționate, Inge avea, în afara căruțașului Mihai, pe diacul Șerban Buhăescu⁶ și pe Costache Cujbă.

După răscoală, casa lui Inge devine obiectul unor îndelungate litigii. Din actele legate de aceste litigii reies cîteva date despre Stoian Inge.

Astfel, se constată că el s-a înrolat în oștirea eteristă și că i-a recrutat și pe alții. „S-au făcut bașa piste cîțiva volintiri adunați de dînsul”. În acte, Inge este numit: „căpitan Inge”, „Stoian volintiru”, „Stoian Inge

¹ În literatura de specialitate sîrbă am întîlnit date despre participarea la răscoala sîrbilor doar a lui Konda, unul dintre tovarășii lui Inge, și nu am găsit date despre participarea și a acestuia din urmă.

² Vezi R. Boev, *op. cit.*, p. 52.

³ Tabacov afirmă că Inge nu a lăsat nici un urmaș, aceasta nepermițîndu-i viața de haiduc, și că atunci cînd i s-a născut un copil el l-ar fi ucis, pentru ca prin îngrijirea acestuia să nu-i slăbească elanul de luptător (S. Tabacov, *op. cit.*, p. 43).

⁴ S. Tabacov, *op. cit.*, p. 46.

⁵ Situația locului este cercetată pe larg și în august 1825 este măsurat (Acad. R.P.R., doc. CXXXV—215).

⁶ Acesta a scris zăpizul de cumpărare a casei de către Inge.

arnăut ce au fost volintir”. Înrolarea lui poate să fi avut loc prin februarie 1821, cînd a apărut în Iași Anastase bimbașa care a început „să înroleze pe față și să primească jurămînt de la arnăuți”¹. Desigur că Inge atrăgea în oștire în primul rînd pe bulgari, nădăjduind că va trece cu ei Dunărea și va lupta împotriva turcilor, pentru eliberarea patriei sale și a poporului bulgar. Trebuie că Inge a fost printre bulgarii care au insistat foarte mult să se treacă imediat peste Dunăre în frunte cu căpitanul Koghghios căruia conducerea Eteriei îi încredințase pe atunci această misiune².

În 21 — 22 februarie 1821, Stoian Inge a luat parte activă la prinderea și executarea turcilor din Iași, acțiune întreprinsă aici de către arnăuți după pilda lui V. Caravia la Galați³. Cu acest prilej, Inge atacă pe Mehmet aga, nălbăn-bașa „ce au fost al pomenitului domn Calimah” și i-a luat o serie de obiecte de care avea nevoie pentru război : o sabie lucrată cu argint care „putea fi de o mie de lei și mai bine”, niște pistoale, un cal bun „și altile care toati fac ca 4 000 lei” (după cum arată în septembrie 1821 Mehmet aga prin lista sa și după cum în parte confirmau negustorul Gheorghe Periboul și un oarecare Caraiani). Tot atunci Stoian Inge a prins și pe Iordachi Hulubei, ispravnic al Curții domnești, și i-a luat 3 086 lei bani gata. Probabil că acesta a vrut să se opună cu forța devreme ce Inge „l-ar fi și zdrobit în bătaie dacă i-ar fi stricat și mîna cea stîngă”. Ca să se înțeleagă aceste acțiuni ale lui Inge, trebuie să amintim că eteriștii au procedat cu turcii în felul acesta peste tot în Moldova, luînd mai ales arme și cai ; iar banii erau luați pentru „a se umplea casa de război a oștirii” eteriste, după porunca dată arnăuților în acest sens⁴.

Mehmet aga a scăpat cu viață din măcelul săvîrșit asupra turcilor de către arnăuții eteriști, adăpostit desigur la vreunul dintre boierii care în acele momente au oferit adăpost turcilor urmăriți.

În septembrie 1821, cînd Stoian Inge era mort, iar soția lui era fugită cu copilul peste Prut, Mehmet aga cere să i se dea casa lui Inge drept despăgubire pentru lucrurile ce i s-au luat la începutul răscoalei. Cum însă celălalt păgubaș, Iordache Hulubei, deținea deja casa, din aprobarea lui chihaiia bei, tot ca despăgubire, Mehmet a trebuit să se judece la Comitetul de ocîrmuire de la care a și obținut sentința din 26 octombrie 1821 ca el să dispună de casa lui Inge. Peste o lună Mehmet pune casa în vînzare. Printre cei ce concurează la cumpărarea ei se găsește și Iordache Hulubei. Deoarece prețul oferit la mezat s-a oprit la 400 de lei, Mehmet reușește să vîndă casa abia în octombrie anul următor, dînd-o lui Sandulache bărbierul

¹ Emanuel Xanthos, *Ἀπομνημονεύματα περί τῆς φιλικῆς ἐταρείας*. Athena, 1845, I, p. 326—328.

² Koghghios declara : „Toți bulgarii mă vor urma, deoarece ei mă și roagă în fiecare zi”. Iar M. Stratos scria lui Em. Xanthos : „Oricine știe că toți bulgarii vor să neargă cu căpitanul Koghghios și dacă nu li se va da autorizația... ei se vor răscula, de nu vor izbuti să plece pe ascuns” (Em. Xanthos, *op. cit.*, p. 165—166).

³ I. P. Liprandi, *Восстание пандуров под предводительством Тудора Владимиреску в 1821-ом году и начало действий етеристов в при дунайских княжествах, под начальством Александра Ипсиланти, и плачевный конец обоих в том же году*. (Ц. Г. И. А. — Ленинград), caet C, f. 58 r și v.

⁴ *Ibidem*, p. 63 v. Soția lui Inge arată, după cum am văzut, că Inge a acționat „ca un supus poruncii”.

la prețul de 700 lei. Cumpărătorul este pus în stăpînirea casei rămasă de la Inge, abia peste doi ani, după ce mai întîi locul a fost cercetat, măsurat și stîlpit cu pietre.

Sandulache bărbierul a așezat în casă pe Iordache Burchi, apoi pe serdarul Toader Gaspar. Deoarece vecinii au avut obiecțiuni împotriva felului cum s-a făcut hotărnicia locului de casă, au urmat mereu „împotriviri și supărări”, încît Sandulache, pretextînd că ar fi sărăcit în urma incendiului din 1827, cerea lui Minciaky în noiembrie 1828 să i se reconstituie actele asupra casei, rămase și dispărute la vistierie, pentru a putea vinde locul și casa. În ianuarie anul următor este însărcinat Mihalache Mile vornic de poartă să măsoare și să stîlpească locul din nou.



Faptul relatat inițial de Th. Gordon că Stoian Inge a pierit în lupta de la Sculeni este confirmat acuma și prin actele de cercetare din 1824 a pricinii pentru casa rămasă de la el. „Numitul arnăut [Inge] pi soția sa au siguripit-o piste Prut împreună cu avuturi a sali . . . și el mai în urmă războindu-să cu oștenii la Sculeni, ar fi pierit”. Soția lui Inge arată de asemenea că în vremea luptei de la Sculeni ea a trecut peste Prut „numai cu un copil ce am și acum și ceva lucruri di ale meli”.

Stoian Inge a luptat cu eroism, menținîndu-se pe pozițiile de rezistență înverșunată pînă în ultimele clipe. A pierit desigur cu căpitanul Atanasie și oamenii acestuia în număr de 450 care, după dezertarea peste Prut a lui Gh. Cantacuzino, Penedeca și a altora cu ei, au jurat să moară pentru „onoarea întregului popor”.

În ziua de 17 iunie¹, copleșiți de marele număr de turci și nemai-avînd muniții, oamenii comandați de Atanasie au năvălit, după pilda lui, în mulțimea turcilor cu săbiile în mîini, omorînd pînă ce „după două ore toate capetele eteriștilor au fost despărțite de trupurile lor”². În această luptă înverșunată a fost tăiat de năvălitorii turci și Stoian voivoda. Soția lui arată că „au perit prin tăiere la Prut și soțul meu căpitan Inge”³. Un martor ocular al luptei de la Sculeni relatează că la șanțurile de apărare săpate de eteriști lîngă Sculeni, pe malul Prutului, turcii făcînd „iurus asupra grecilor pe loc i-au trecut pe toți supt sabie, scăpînd numai 18 greci⁴, care au trecut Prutul în stînga, iar cei mai mulți rămînînd prin șanțuri, stîrvuri și o samă sau inecat în Prut”⁵.

În lupta de la Sculeni, Inge nu a comandat cavaleria de 1 000 călăreți⁶ și nici nu a avut acolo tovarăși de luptă pe Mladen sau pe

¹ Nu în 21 iulie, cum este notat greșit la R. Boev (*op. cit.*, p. 55) și cum reproduce A. Constantinescu (În privința datei de 17 iunie, vezi : I. P. Liprandi, *op. cit.*, f. 86 ; Acad. R.P.R., doc. MXLI—185 ; Const. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 139—140 ; Hurmuzaki, XX, p. 654—655).

² I. P. Liprandi, *op. cit.*, caetul L, f. 87 v.

³ Acad. R.P.R., doc. CXXXV — 202.

⁴ I. P. Liprandi notează același lucru, cu precizarea că printre cei scăpați se afla și Suljanov.

⁵ Acad. R.P.R., doc. MXLI — 185.

⁶ Afirmația lui S. Tabacov (*op. cit.*, p. 50) și A. Constantinescu (*Studii*, nr. 6/958, p. 241). Cavaleria eteristă fusese trimisă cu câteva zile înainte la Roman și în alte părți, pentru a se uni cu Mladen.

Garnovschi¹. Ca și ceilalți eteriști care și-au dat viața în ultima încăierare din 17 iunie, Stoian Inge a luptat corp la corp, tăind pe turci cu sabia luată de la Mehmet aga, pînă ce el însuși a fost tăiat. Acesta este sfîrșitul tragic dar glorios al eroicului luptător bulgar, haiducul Inge, la ale cărui fapte vitejești săvîrșite în Bulgaria s-au referit în scrierile lor oameni ca C. Jireček și F. Kanitz.



Soția lui Inge a rămas cu copilul peste Prut pînă în iunie 1829 cînd se întoarce în Moldova. Revenind la Iași și vînzătoarea casei cerîndu-i să achite cei 400 lei rămași datorie, ea face imediat demersuri, ca să pui stăpînire și să intru în dreapta casa me, ca să mă odihnesc cu un copil ce am''. În baza unei porunci domnești ea evacuează pe serdarul Teodor Gaspar și se instalează în casă. După cîteva zile însă văduva lui Inge se vede alungată din casă cu forța de grămăticul Alecu Arsăanii, fără să știe pe baza căreia dispoziții. De aceea ea se adresează din nou la domnie, cu jălba din 20 noiembrie 1829, cerînd să i se facă dreptate și să i se dea „dreapta me casă, ca să fie a me stăpînire, ca să mă odihnesc cu copilu ce am''.

Nu cunoaștem deocamdată rezultatul cercetărilor întreprinse în această pricină de marea logofeție.

O depistare atentă prin arhivele de la Iași, foarte probabil, ar aduce completări la datele relatate aici, îndeosebi cu privire la șederea lui Inge în Moldova în anii 1806—1820 cînd el nu mai duce acțiunea haiducească, antiotomană, în Bulgaria.

O cercetare atentă ar putea scoate la iveală date și despre Kara Koliu care a venit în Moldova cu Inge și a luptat în rîndurile răsculaților din 1821, așa cum despre celălalt tovarăș al lui Inge, Anghel, găsim mențiuni că în 1821 este „căpitan al hiliarhului'' Teodosie².

Din datele prezentate aici, care completează pe acelea de care dispune istoriografia bulgară, iese conturat mai bine rolul lui Stoian Inge voivoda. Aceste informații, coroborate cu altele, de asemenea inedite, scot în evidență rolul pozitiv al elementului haiducesc în răscoala din 1821, un aspect al ei neglijat pînă în prezent. Cazul lui Stoian Inge, voievod de haiduci în Bulgaria, apoi arnăut în Moldova și căpitan în oștirea răscoalei, face să se îmbogățească prin informațiile documentare bilaterale cunoștințele cercetătorilor romîni și bulgari despre acei luptători din mijlocul poporului bulgar care de-a lungul secolului al XIX-lea au găsit adăpost în țara noastră și prin sîngele lor au cimentat frăția romîno-bulgară în lupta dusă împotriva aspirării otomane.

¹ Mladen a întîrziat să vină și nu a luat parte la luptă, iar Garnovschi era trimis cu cavaleria la Roman.

² Într-o „foaie coprinzătoare de cele ce am cheltuit în conacu ostașilor și la cererile lui aga Barla'', întocmită la 28 martie 1821 pentru isprăvnicatul de Buzău, figurează de mai multe ori Anghel căpitanul, uneori numit și ceauș (Acad. R.P.R., doc. CL—35 B).

НЕИЗВЕСТНЫЕ ДАННЫЕ О ВОЕВОДЕ СТОЯНЕ ИНДЖЕ

РЕЗЮМЕ

О жизни болгарского гайдуга Стояна Индже отсутствовали документальные данные, касающиеся периода от 1806 года, когда он исчезает из Болгарии, до 1821 года, когда обнаруживается его присутствие в рядах гетеристов.

Это отсутствие сведений привело к ошибочному предположению, выдвинутому болгарской историографией, что в период 1806—1818 гг. Стоян Индже якобы находился в Сербии.

Однако из некоторых неизданных документов явствует, что Стоян Индже перешел непосредственно из Болгарии в Молдавию, где прожил от 1806 до 1821 г. Почти все это время он прослужил арнаутом при княжеском дворе; в 1820 г. у него была семья и он купил дом в Яссах. В настоящее время на основании документов можно утверждать, что в феврале 1821 г. Индже поступил в войско гетеристов, принимал деятельное участие в боях с турками и пал в бою под Скулянами, геройски сражаясь до последнего вдоха. В 1829 г. его жена находилась в Яссах и вела тяжбу за дом с турком Мехметом-агой, притязавшим на возмещение убытков из имущества Стояна.

QUELQUES DONNÉES INÉDITES SUR
STOIAN INGE VOÏVODA

RÉSUMÉ

On ne connaissait jusqu'ici aucune donnée documentaire touchant la vie du haïdouk bulgare Stoian Inge depuis 1806, date à laquelle il disparaît de Bulgarie, et jusqu'en 1821, lorsqu'on le retrouve dans les rangs de l'hétérie.

Cette absence de renseignements a donné lieu à l'hypothèse erronée, propagée par l'historiographie bulgare, selon laquelle Stoian Inge aurait vécu en Serbie de 1806 à 1818.

Certains documents inédits nous apprennent aujourd'hui que Stoian Inge était passé directement de Bulgarie en Moldavie, et que c'est là qu'il vécut de 1806 à 1821. Durant toutes ces années il servit comme *arnăut* (domestique armé) à la cour du prince régnant. En 1820 il avait une famille et achetait une maison à Jassy. Les documents révèlent également qu'Inge s'enrôla en février 1821 dans l'armée de l'hétérie, qu'il prit une part active aux combats contre les Turcs et qu'il tomba à Sculeni en luttant héroïquement jusqu'au dernier instant. En 1829 sa femme habitait Jassy et était en procès avec le Turc Mehmet aga, qui prétendait des dommages-intérêts sur les biens de Stoian Inge.

DIN CORESPONDENȚA LUI IOAN BOGDAN CU SAVANȚII RUȘI

DE

MIHAIL DAN

În anul universitar 1887/1888, timp de două semestre, Ioan Bogdan a frecventat cursurile și seminariile de filologie slavă de la Universitatea din Viena, unde era profesor pe atunci marele slavist Vatroslav Jagić¹. La sfatul și îndemnul acestuia², în toamna anului 1888 Ioan Bogdan a trecut la Universitatea din Petersburg (Leningrad) unde, între alții, a avut profesor pe renumitul filolog Alexei Ivanovici Sobolevski³, mai târziu membru al Academiei de Științe a U.R.S.S.

¹ Vatroslav Jagić (1838—1923), slavist renumit, croat de origine. A activat în Croația, Rusia, Germania și Austro-Ungaria. În 1872—1874 a fost profesor de lingvistică comparată și de sanscrită la Universitatea din Berlin, unde a început să publice renumita revistă *Archiv für slavische Philologie*. În 1880—1886 a fost profesor la Universitatea din Petersburg și din 1880, membru al Academiei de Științe de acolo; iar în anii 1886—1908, profesor la Universitatea din Viena. A lucrat enorm în domeniul limbii și literaturii vechi ruse, al istoriei literaturilor sud-slave, al folclorului, al gramaticii comparate a limbilor slave, al istoriei filologiei slave. La inițiativa lui, în 1903 a început să se editeze *История славянской филологии*. S-a distins prin metoda sa riguroasă, prin edițiile sale științifice. A creat o bună școală de slaviști, printre elevii lui numărându-se B. M. Liapunov, M. N. Speranski, V. Oblak, M. Murko, M. Resetar și alții (*Большая Советская Энциклопедия*, ed. II, t. 49, p. 446).

² V. Jagić îl îndemnase pe I. Bogdan să studieze la Universitatea din Petersburg, deoarece acolo era centrul studiilor de istorie și filologie slavă (Cf. în acest sens scrisoarea lui V. Jagić către I. Bogdan, Viena, 25.XII, 1888, ap. I. Lupaș, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, București, 1945, p. 20 și n. 2).

³ Alexei Ivanovici Sobolevski (1856—1929), filolog rus, profesor la Universitățile din Kiev și Petersburg, iar în 1900 academician. A studiat mai ales istoria limbii ruse. În disertația de doctor *Очерки из истории русского языка* (1884) a stabilit particularitățile vechilor dialecte galițian-volhinic și Pskov. Lucrarea sa *Лекции по истории русского языка* (1888, ed. IV în 1907) aduce mult material faptic din monumentele vechii literaturi ruse, caracterizând particularitățile fonetice și morfologice ale limbii ruse, în diverse perioade ale istoriei ei. A desfășurat o rodnică activitate în domeniul istoriei lexicului vechii limbii ruse (*Материалы и исследования в области славянской филологии и археологии*, 1910). Deficiența cercetărilor lui o constituie empirismul și imprecisa diferențiere a sunetului și

În cei doi ani de studii și cercetări petrecuți atunci în Rusia (1888 — 1890) și care au fost cei mai importanți în pregătirea sa de specialitate, slavistul român — așa cum reiese din scrisorile primite de el de la slaviștii ruși — a cunoscut o serie de învățați cu renume, ca V. I. Lamanski, F. E. Korș, F. F. Fortunatov, P. A. Lavrov, ca și nenumărați tineri care își croiau atunci un drum în știința istorico-filologică rusă, unii din ei ajungînd mai târziu savanți de mare prestigiu. Printre aceștia din urmă — cum ne arată corespondența sa, — Ioan Bogdan a cunoscut pe A. A. Șahmatov, M. N. Speranski, S. A. Belojurov, A. I. Iațimirski și alții.

Din rîndurile istoricilor și filologilor ruși mai tineri făcea parte și Viaceslav Nicolaievici Șcepkin, cu care Ioan Bogdan a legat cea mai strînsă prietenie și care la șase ani după înapoierea în țară a slavistului nostru continua să-i trimită acestuia scrisori pline de o caldă afecțiune, pătrunse de aleasă considerație ce o avea învățatul rus pentru înalta pregătire științifică a istoricului și filologului român.

Dintre scrisorile trimise de V. N. Șcepkin lui Ioan Bogdan ni s-au păstrat cinci și anume: una din 1890, trei din 1891 și una din 1895. Puține la număr, ele sînt totuși deosebit de importante. Autorul scrisorilor, V. N. Șcepkin (1863—1920) și-a făcut pregătirea științifică la Universitatea din Moscova, unde în 1889—1890 l-a cunoscut și pe Ioan Bogdan. La Facultatea de istorie-filologie de acolo el a obținut în 1889 gradul de magistru în filologie slavă cu disertația *Рассуждение о языке саввиной книги*. A scris numeroase lucrări din domeniul istoriei literaturii ruse, a editat texte în vechea slavă bisericească (*Болоньская псалтырь*) disertația lui de doctor apărută în 1906, (*Саввина книга*), care sînt citate și utilizate în toate tratatele clasice de veche slavă bisericească (*Jagić, Leskien, Vondrák Kulbakin, van Wijk*), a făcut cercetări de antichități ruse, de istoria artei ruse, iconografie, istoria social-politică a Cehiei (cursuri universitare) și a editat un bun manual de paleografie rusă (*Учебник русской палеографии, Moscova, 1918*), foarte util și pentru analiza paleografo-diplomatică și a documentelor slavoromîne, și, ca atare, utilizat și azi în universitățile noastre.

Din 1907 V. N. Șcepkin a fost profesor ordinar la Universitatea din Moscova, din 1908 membru al Comisiei dialectologice din Moscova, și din 1913 pînă la moarte, în 1920, membru corespondent al Academiei de Științe, în secția de limbă și literatură rusă. S-a bucurat de un înalt prestigiu științific și a întreținut — în afară de legăturile cu Ioan Bogdan — întinse relații științifice cu mulți slaviști ai vremii sale (ruși, poloni, cehi, sîrbi, sloveni, francezi, norvegieni), așa cum rezultă din vasta lui

literii. A fost un bun cunoscător al vechii literaturi și paleografii ruse (*Славяно-русская палеография, 2 vol., 1901—1902*). În *Очерки русской диалектологии* (1892) el a rezumat rezultatele studierii dialectelor ruse și a dat o descriere sistematică a limbilor bielorusă și ucraineană. S-a ocupat de asemenea și cu cercetări în domeniul toponimiei, etnografiei, istoriei vechii arte ruse și al poeziei populare orale (*Великорусские народные песни, 7 vol., 1895—1902*) (*Большая Советская энциклопедия, ed. II, t. 39, p. 459*). În materialele manuscrise lăsate de I. Bogdan se păstrează 2 caiete file cu notițe luate la cursul de paleoslavă din 1888/1889 al lui Sobolevski, ca și note de la cursul aceluiași despre cronica lui Nestor (*Библиотека Академии R.P.R., Mss. 5228*).

corespondență păstrată în Arhiva Academiei de Științe a U.R.S.S.¹ și din care pînă acum s-au publicat doar câteva scrisori schimbate între el și P. A. Lavrov, Fr. Pastrnek, V. Oblak, Jiří Polívka, S. Tomić și A. A. Șahmatov².

Scrisorile pe care le publicăm aici vin să completeze numărul celor ce se află în depozitul Academiei de Științe a U.R.S.S. Ele constituie un prețios material documentar pentru istoria slavisticii în general și pentru cunoașterea relațiilor științifice romîno-ruse la sfîrșitul secolului al XIX-lea, în special. Sub acest dublu aspect scrisorile lui Viaceslav Șcepkin ne dezvăluie preocupările sale științifice și pe cele ale lui I. Bogdan (informații privind pregătirea lor de specialitate, proiecte de lucrări etc.), aruncă oarecare lumină asupra raporturilor științifice interslave (între slaviiști din țările slave), ne furnizează câteva date privind biografia lui Ioan Bogdan (prezența lui la Viena în 1891, alegerea lui ca membru al unor societăți savante ruse), ne pun la dispoziție prețioase informații privitoare la colaborarea științifică romîno-rusă în problemele slavisticii (schimburi științifice, ajutor științific reciproc, cereri de materiale manuscrise, cereri de colaborare la publicații de specialitate etc.) și, în sfîrșit, în aceste scrisori se reflectă prețuirea de care slavistul romîn se bucura în cercurile științifice ruse de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Lăsăm să urmeze scrisorile lui Viaceslav Nicolaievici Șcepkin, în speranța că prin publicarea lor punem la dispoziția cercetătorilor noștri și a celor din marea țară vecină și prietenă un material documentar util.

TRADUCEREA SCRISORILOR RUSEȘTI

1

Moscova, 13/25 aprilie 1890

Scumpe Ioan Ioanovici,

Copiile mecanice (fotocopiile) de pe panghia (din colecția) Uvarov³ nu mi-au reușit; în schimb îți trimit inscripțiile copiate de mine cu mîna,

¹ Pentru activitatea lui vezi Большая Советская Энциклопедия, ed. II, t. 48, p. 260; Энциклопедический Словарь, t. XL, Petersburg, 1904, p. 61, și necrologul publicat de acad. sovietic P. A. Lavrov, în Русский Исторический Журнал, 1921, VII, p. 254—259. Pentru corespondența sa din arhiva Academiei de Științe a U.R.S.S., vezi I. A. Kniasev — L. Modzalevski, Архив Академии Наук СССР. Обзорение архивных материалов, II, Moscova-Leningrad, 1946, p. 153—154.

² Cf. Документы к истории славяноведения в России (1850—1912). Moscova-Leningrad, 1948, p. 117, 119, 135, 138, 141—142, 145, 146, 160—161, 164, 181.

³ E vorba de colecția arheologului rus Aleksei Sergeievici Uvarov (1825—1884) vezi Энциклопедический Словарь, t. XXXIV, Petersburg, 1902, p. 418—419 și Большая Советская Энциклопедия, ed. II, t. 43, p. 591. Din această colecție a publicat Mihail Ivanovici Suhomilnov Рукописи графа А. С. Уварова, Petersburg, 1858 (Cf. I. V. Jagić, История славянской филологии, p. 684), iar Arhim. Leonid a întocmit catalogul manuscriselor slavo-ruse (Систематическое описание славяно-российских рукописей собрания гр. А. С. Уварова, I—IV, Moscova, 1893—1894).

deși în chip grosolan, totuși fidel¹. Pe Trutovski² l-am informat despre buletine³.

Cu totul al tău,
V. Șcepkin

2

Moscova, 24 februarie (8 martie) 1891

Scumpe Ioan Ioanovici,

Nu ți-am scris câteva luni, dar și acum pot să-ți împărtășesc puține lucruri îmbucurătoare, atît de rău mă apasă toată iarna acea κένωμα⁴ gnostică, iar acum atitudinea copilărească a lui Șahmatov⁵ îmi ia și ultimul curaj.

¹ Pe verso N. V. Șcepkin a transcris admirabil — ca un strălucit paleograf ce era — inscripția slavonă de pe o panaghie de artos dăruită de Ștefan Tomșa mănăstirii Solca în anul 1623 și aflătoare în colecția Uvarov. Cînd Șcepkin afirmă că a transcris-o „grosolan”, face exces de modestie.

² V. K. Trutovski era secretar la Имп. Московское Археологическое Общество al cărei membru era și V. N. Șcepkin.

³ Este vorba, credem, de Древности. Труды имп. Московского Археологического Общества, care apăreau din 1865 și la care era redactor V. K. Trutovski.

⁴ Textual înseamnă: vid, gol, spațiu gol, slăbire, epuizare (M. A. Bailly, Dictionnaire grec-français, ed. XI, Paris, 1928, p. 1078). V. N. Șcepkin se referă aici la gnostici, care erau reprezentanți ai curentului filozofic-religios din primele veacuri ale creștinismului și susțineau că toate ființele spirituale au apărut prin emanație din divinitate. Gnosticii au fost dușmani nelmpăcați ai materialismului antic și au netezit drumul pentru obscuranțiștii din evul mediu (M. Rozental—P. Iudin, *Mic dicționar filozofic*, București, 1954, p. 258). În concepția lor κένωμα însemna: vidul sau pustiuul haosului primordial în opoziție cu πλῆρωμα = imperiul ființelor divin-spirituale emanate din divinitate (Rudolf Eisler, *Handwörterbuch der Philosophie*, Berlin, 1913, p. 497—498).

⁵ Aleksei Aleksandrovici Șahmatov (1864—1920) a fost unul din cei mai renumiți filologi slavi. În 1890, la vîrsta de 26 ani, era docent la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității din Moscova, unde predă un curs sistematic de istoria limbii ruse. Academician din 1894, a fost între 1906—1920 președinte al Secției de limbă și literatură rusă a Academiei de Științe. A studiat limba vechilor acte rusești Исследования о языке новгородских грамот, XIII и XV вв.;—1886—; Несколько заметок об языке псковских памятников XIV и XV вв.—1909.— S-a ocupat și cu probleme de morfologie și sintaxă (Курс истории русского языка — 1911; синтаксис русского языка, (1925—1927). A desfășurat o uriașă activitate științifică, mai ales în domeniul lexicografiei și al editării și analizei critice a vechilor izvoare istorice rusești, fiind cel mai mare specialist rus în acest domeniu. Activitatea sa în această direcție au continuat-o elevii săi, istoricii sovietici A. E. Presniakov și M. D. Priselkov. Ultimul a editat după moartea maestrului său Обзорение русских летописных сводов XIV—XVI вв. (Moscova-Leningrad, 1938), ultima lucrare a marelui slavist rus (Vezi Большая Советская Энциклопедия, ed. II, t. 47, p. 553—554; Энциклопедический Словарь, t. XXXIX, Petersburg, 1903, p. 221—223; C. S. Istrin, A. A. Шахматов как редактор словаря русского языка, în Известия Академии Наук СССР, Отделение литературы и языка, 1946, t. V, fasc. 5, p. 405—417).

Cu toate acestea, mă gîndesc ca la sfîrșitul acestui semestru să încep examenul de magistru¹, căci altfel îndeletnicirile, pentru care nici pînă acum nu am pierdut interesul, amenință să se prefacă în vechea și urcîcioasă plictiseală. Păcat, că scrisoarea nu este totdeauna un mijloc potrivit pentru schimbul de ideal. Eu, ca și mai înainte, aș dori să sorb viață din vorbele și experiența ta, și uneori să mă plîng ție de nălucirile mele obsedante.

A ajuns oare la Viena vestea despre cît de necuviincioasă carte a scris Ilovaiski² și cît de necuviincios răspunde el la aprecierile (judecata) criticii? Murko³ citește revistele noastre și trebuie să cunoască această chestiune. Apropos, ce-i cu el? Nu știu dacă scrisorile mele ajung la el; poate tu îmi comunică cu vreo ocazie adresa lui actuală. Contesa⁴ nici nu vrea să audă că Birladnic⁵ nu va apare în lucrările congresului⁶.

Păzește-te, ea e în stare să ceară articolul prin ministrul plenipotențiar rus! Tipărirea, din motive bănești, începe abia la toamnă, și atunci merge la tipar și articolul meu. Așa că, dacă împrejurările din afară îți permit, pregătește articolul, căci nu mă îndoiesc că posibilități interioare există.

¹ V. N. Șcepkin a obținut gradul de magistru în filologia slavă peste 8 ani, în 1899. În 1903 îl întâlnim în această calitate la congresul preliminar al filologilor ruși (Предварительный съезд русских филологов 10—15 апреля 1903 года, Petersburg, 1903, p. 134).

² D. I. Ilovaiski (1832—1920), istoric și publicist al direcției nobiliar-monarhice, autor de manuale oficiale de istorie larg răspîndite în școlile elementare și medii din Rusia preroluționară. În manualele lui istoria se reduce la activitatea țărilor și a comandantilor de oști, mișcărilor populare li se da o apreciere antiștiințifică, net negativă, procesul istoric se explica prin împrejurări secundare și întâmplătoare (Большая Советская Энциклопедия, ed. II, t. 17, p. 543). Probabil că V. N. Șcepkin face aluzie la История России, tom. III, pe care Ilovaiski o publicase în 1890 și pe care S. F. Platonov o recenzase defavorabil.

³ Matias Murko, reputat slavist a fost profesor de limbile și literaturile sud-slave la Facultatea de Litere și Filozofie din Viena, apoi profesor de filologie slavă la Universitățile din Graz și Leipzig și după primul război mondial la Universitatea din Praga. A desfășurat o valoroasă activitate științifică în domeniul istoriei literaturilor sud-slave, despre poezia populară epică iugoslavă la începutul sec. XX, despre reforma și contrareforma la slavii de sud etc. A condus o serie de periodice științifice de filologie slavă, între altele cunoscuta revistă *Slavia* din Praga. Activitatea lui științifică a fost unanim apreciată în cele mai largi cercuri ale slavisticii europene, ceea ce i-a adus alegerea sa ca membru al Academiei Ruse de Științe, al Academiei de Științe Cehoslovace, al Academiei de Științe din Leipzig, al Academiei de Științe din Zagreb și Belgrad, al Academiei de Științe Bulgare și a diferitelor societăți științifice din Moscova, Liov, Liubliana, Ptui, Novi Sad, Maribor, Praga, Bratislava, Viena, Londra etc.

Ioan Bogdan l-a cunoscut pe Matias Murko în 1887—1888 la Viena, cum rezultă dintr-o scrisoare a lui Vatroslav Jagić către I. Bogdan, Viena, 23.VI.1890 (la I. Lupaș, o.c., p. 21—22). Legăturile dintre slavistul român și Murko se vor fi întărit în 1889 în Rusia, unde primul se afla la studii, iar celălalt la cercetări științifice (Cf. Jiri Horák, în vol. *Rozprawy z oboru slovanské filologie*, Praga, 1937, p. VII). Cum rezultă din scrisoarea lui Șcepkin, Bogdan și Murko erau în 1891 din nou împreună la Viena.

⁴ Adică Praskovia Sergeievna Uvarova, președinta Asociației arheologice din Moscova (Энциклопедический словарь, t. XXXIV, Petersburg, 1902, p. 419).

⁵ Este vorba de lucrarea lui I. Bogdan, *Diploma birlădeană din 1134 și principatul Brladului. O încercare de critică diplomatică slavo-romînă*, în *An. Ac. Rom., Mem. Sec. Ist.*, Seria II, tom. XI, 1889, p. 65—112.

⁶ Nu știm la ce congres se referă Șcepkin. Poate la al VII-lea congres al arheologilor ruși ținut la Jaroslavl în 6—20 august 1887.

Fii bun și fă-mi două servicii, care, sper, nu te vor incomoda : 1) întreabă pe I. V. Jagić dacă a primit culegerea de gramatici din (colecția) Uvarov trimisă de mine în ianuarie ; eu mă tem că banderola s-a șters ; 2) poate I. V. Jagić nu refuză să-mi comunice dacă există cumva la sîrbi și croați ceva lucrări despre iconografia locală, îndeosebi icoanele cusute¹ și despre alte obiecte bisericesti ? De altfel, însumi răsfoiesc cu înfrigurare în acest scop revistele științifice serbo-croate. Poate și la voi s-a ocupat cineva cu acest subiect ? În Bulgaria cer informațiuni în chip special.

În primăvara anului trecut, scurt timp după alegerea ta printre membrii noștri, eu am sondat pe membrii de frunte ai partidei „clericale”, care conduc Asociația de istorie și antichități², dacă va fi satisfăcută cererea Academiei Romîne privitoare la trimiterea cunoscutului dicționar³. Am avut ocazia să aud cîteva glume de prost gust ale lui Kliucevski⁴ și părerea serioasă a lui Tichonravov⁵, că nu trimit manuscrise în străinătate, avînd în vedere slaba garanție de restituire. De aceea eu îți propun să ai în vedere următorul procedeu, deopotrivă de folositor și ție și „clericilor” și plăcut tineretului Asociației de istorie și antichități ; cînd vrei să copiezi dicționarul, Academia voastră să se adreseze legației rusești și legația [să se adreseze] lui Ghirs⁶. Doar aceasta va fi cea mai frumoasă garanție de restituire a manuscrisului. Te poți referi și la un minunat precedent : trimit la Viena, pe această cale, manu-

¹ V. N. Șepkin cerea informații, se pare, în legătură cu lucrarea pe care o pregătea și care a apărut peste doi ani sub titlul : Памятник золотого шитья начала XV-го века, Moscova, 1893.

² Este Имп. Общество истории и древностей российских при Московском Университете, societate istorico-filologică fondată în 1805. Organul acestei societăți savante era Чтения в Имп. Обществе истории и древностей российских при Моск. Университете.

³ Probabil un lexicon slavo-romîn manuscris aflat în biblioteca Societății de istorie și antichități din Moscova, pe care Ioan Bogdan îl căutase în 1889 cînd fusese la Moscova, dar nu putuse da de urma lui (Cf. I. Bogdan, *Un lexicon slavo-romîn din sec. XVII*, în *Convorbiri Literare*, 1891, XXV, p. 193—204).

⁴ V. O. Kliucevski (1841—1911), unul din reprezentanții de frunte ai istoriografiei ruse burghezo-liberale, profesor la Universitatea din Moscova. A scris o serie de lucrări mari : Боярская дума Древней Руси, 1882 ; Происхождение крепостного права в России, 1886—1887 ; Курс русской истории, (5 vol) etc., punînd la contribuție mult material arhivistice, dar tratînd dezvoltarea istorică pe baza concepției sale idealiste, de caracter eclectic și de pe poziții burghezo-liberale, falsificînd istoria relațiilor sociale din Rusia (Большая Советская Энциклопедия, ed. II, t. 21, p.463—464). Nu ține de clericali (nota lui V. N. Șepkin, scrisă în josul paginii din scrisoare).

⁵ Nicolae Savvici Tichonravov (1832—1893), savant rus, istoric al literaturii, profesor la Universitatea din Moscova, academician din 1890. A publicat materiale manuscrise despre literatura rusă (Летописи русской литературы и древностей, 5 vol., (1859—1863) ; Русские драматические произведения, 1672—1725, 2 vol., 1874 etc.). Cea mai importantă dintre lucrările lui este : Слово о полку Игореве, (1866). A mai scris lucrări despre V. A. Jukovski, N. V. Gogol etc. (Большая Советская Энциклопедия, ed. II, t. 42, p. 502).

⁶ Nicolae Karlovici Ghirs (1820—1895), diplomat rus, ministru de externe al Rusiei, unul din fruntașii reacționari politici din anii 80 ai sec. XIX. În 1850—1875 a ocupat posturi diplomatice de răspundere la Iași, Constantinopol, București, Teheran, Berlin și Stockholm (Большая Советская Энциклопедия, ed. II, t. 11, p. 439).

scrise membrului Academiei noastre I. V. Jagić¹ [atunci] să trimită și la București membrului Asociației noastre. Ar fi de dorit ca Academia să roage să nu se „intervină” pe lângă Asociația de istorie și antichități, ci să-i „propună” să trimită dicționarul. Dacă acest cuvânt apare în hîrtia lui Ghirs, clericalii nu vor îndrăzni să crîcnească. De amabilitatea Ministerului rus de Afaceri străine eu sînt aproape sigur.

Deocamdată aceasta între noi.

Îți strîng cu putere mîna și rămîn,
Cu totul al tău,
V. Șepkin

3

Moseova, 3/15 iunie 1891

Iubite prieten Ioan Ioanovici,

Regret îndelungata tăcere. Zilele acestea m-am fotografiat și am voit să-ți scriu, adăugînd și fotografia — și pe neașteptate primesc de la tine o epistolă asemănătoare.

Portretul meu întîzie întru citva [să sosească] la Viena, — am fost răcit, am slăbit și m-am îngălbenit, [și] am voit să mă restabilesc înainte de a-mi eterniza chipul.

Acum la chestiune : 1. Articolul tău² l-am primit [atît] în revistă, [cît] și în extras, pentru care îți mulțumesc din inimă. L-am citit în aceeași zi, admirînd acribia bărbatului³; el face impresia de maturitate, pe care zadarnic o caut în încercările mele. Păcat, că interesantul monument nu s-a editat în rusește. Sper că cineva dintre tovarăși îl va aduce la cunoștința publicului nostru. Aș face aceasta eu însumi, *dacă nu aș fi certat cu redacțiile*⁴. „Dobitocii de la Buletinul filologic⁵ au cutezat să nu fie de părerea mea” în privința Glagoliticei⁶ lui Jagić și de aici a pornit toată chestiunea.

¹ Credem că e vorba de Psaltirea Pogodin, pe care în 1891 A. F. Bickov de la Biblioteca Publică din Petersburg o împrumutase lui Jagić la Viena (Документы к истории славяноведения в России, p. 141, n. 10).

² Se pare că e vorba de *Un lexicon slavo-romin din sec. XVII*, publicat în *Convorbiri Literare*, 1891, XXV, p. 193—204 după mss. din Biblioteca Publică din Petersburg. I. B. va fi voit să colaboreze acest mss cu mss din Moscova, pe care nu-l găsisese în 1889 și pe care voia să-l împrumute în 1891 (vezi mai sus, nota 3, p. 134).

³ Expresia subliniată, în original în limba greacă.

⁴ Propoziția subliniată, în orig. în limba germană.

⁵ Probabil : Русский филологический Вестник, revista filologică rusă din Varșovia fondată în 1879 de prof. M. A. Kolosov. În 1891 conducea revista prof. A. I. Smirnov (Энциклопедический Словарь, t. XXVII, Petersburg, 1899, p. 331).

⁶ V. N. Șepkin se referă la prima parte din cunoscuta lucrare a lui Vatroslav Jagić. *Glagolitica, Würdigung neuentdeckter Fragmente. Mit zehn Tafeln. Wien, 1890 (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Klasse, Bd. XXXVIII). Fr.*

2. În ce privește buletinele¹ trebuie, probabil, să te adresezi contesei²; se pare că au rămas puține exemplare și ea dispune de ele. Lui Trutovski îi vorbesc de câte ori îl întilnesc, dar zadarnic³. Contesei scrie-i franțuzește pe adresa : Moscova, str. [adela] Leontievski, casa pro[prie]. Va fi măgulită. În caz de nevoie îți trimit exemplarul meu.

E trist să mă gândesc că lucrările congresului vor rămâne fără Bîrladnic, căci tocmai nu avem nimic de valoare despre această [chestiune] în literatura noastră; iar conflictele le poți evita prin tactul tău. De altfel, totul spre mai bine în această lume și tu știi ce e mai bine.

3. Când [îmi] vei scrie, lămurește-mă dacă ai dat deja concurs⁴, [căci] eu nu știu deloc cum o duci și în ce situație te afli. Tu [îmi] scrii ca și cum ai fi ocupat catedra, lucru de care nu pot decît să mă bucur.

La toamnă vei primi articolul meu arheologic⁵; el este gata, dar încă nu se tipărește.

Apropo, speranța (sau dorința) ta de a mă vedea însurat amenință să nu se realizeze niciodată. *Negurile romantice se tîrăsc în sus și în jos*⁶ și o răpesc cu ele, și păcat : cînd ți-ai exprimat-o, eu începusem să visez să te revăd în curînd.

Îți strîng mîna, dragă colonele; noi toți socotim că ești în concediu, iar nu în retragere.

În curînd îți voi scrie iarăși.

Al tău,

V. Șcepkin

Pastrenek în bibliografia operelor lui Jagić (*Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin, 1908, p. 25) amintește, alături de Kalina și Oblak, și pe V. N. Șcepkin, ca recenzent al cărții lui Jagić, fără a preciza unde s-a tipărit recenzia savantului rus. De fapt, broșura cu recenzia lui Șcepkin a apărut în 1891 la Moscova în editura Societății de istorie și antichități ca extras din *Чтения . . . 1891, Кн. I, p. 1—5* (Vezi Sergiei Belokurov, *Указатель к Читаниям в Императорском Обществе истории и древностей российских при Моск. Унив.*, за 1888—1894 гг., Moscova, 1895, p. 5, nr. 11). Partea a II-a a lucrării lui Jagić a apărut peste 3 ani în limba croată : *Glagolita II*, Zagreb, 1893.

¹ Vezi nota 3 de la p. 132.

² Vezi mai sus, nota 4 de la p. 133.

³ Nu cunoaștem rezultatul intervențiilor lui I. Bogdan în chestiunea buletinelor Societății arheologice din Moscova, nici cînd va fi început să le primească. În donația lui Ioan Bogdan de la Biblioteca Centrală Universitară (București) am găsit doar nr. 1—2 din 1899 din *Археологические известия и заметки*, (vol. *Miscellanea Russica*, nr. crt. 25124, nr. inv A. 6301).

⁴ Ioan Bogdan a dat concurs pentru ocuparea catedrei de filologie slavă de la Universitatea din București în iunie 1891 și a ocupat catedra ca suplinitor, în octombrie 1891, cînd și-a început și cursurile de filologie slavă. În iunie 1892 a fost confirmat titular (Vezi A. I. Iațimirski, *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV—XVII вв.*, Petersburg, 1906, p. XL; *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1892/93*, București, 1893, p. 35).

⁵ Aluzie, probabil, la *Памятник золотого шитья начала XV-го века*, la care V. N. Șcepkin lucra în 1891, dar care în extras a apărut abia în 1893. (Cf. mai sus, nota 1, p. 134).

⁶ Propozițiunea subliniată, în original, în limba germană.

4

Moscova, 23 iunie (5 iulie) 1891

Scumpe Ioan Ioanovici,

Îți trimit fotografia mea și salutări din Moscova, pe care o părăsesc. Peste 4 zile plec la maman la țară (adresa : Bogorodsk, gubernia Moscova, satul Timonino).

Adaug încă extrasul comunicării mele despre fragmentele din Viena¹, care a tîrnit o întreagă furtună în Societatea noastră clericală.

Îți string mîna

Al tău cu totul,
Viaceslav Șepkin

5

Moscova, 21 noiembrie 1895

Scumpe Ioan Ioanovici,

Toamna viitoare se intenționează (proiectează) jubileul lui F. E. Korș²; se împlinesc 30 de ani de cînd a ocupat catedra. Elevii și admiratorii vor să-l omagieze cu un volum de articole, cu care prilej și noi, slavistii și lingviștii, care-i sîntem mult îndatorați, nu voim să rămînem în urma clasiștilor.

Eu am fost însărcinat să iau legătura cu tine și cu Broch³. Dorința de a vedea în volum numele tău se explică, de sigur, nu numai prin

¹ Este vorba de comunicarea pe care V. N. Șepkin a făcut-o la Societatea de istorie și antichități de pe lângă Universitatea din Moscova despre Glagolita lui V. Jagić și care apoi a apărut în Чтения..., din 1891 și extras (vezi mai sus, nota 6, p. 135). Pentru fragmentele de la Viena, vezi M. Murko, *Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen*, Leipzig, 1908, p. 53.

² Feodor Evghenievici Korș (1843—1915) a fost un renumit filolog clasic, slavist și orientalist rus, profesor de filologie clasică la Universitatea din Moscova. În afară de lucrări de filologie clasică (versificație greacă și latină), el a scris o serie de studii asupra limbii și literaturii ruse și ucrainene (s-a ocupat mai ales de marele poet revoluționar al poporului ucrainean T. G. Șevcenko) și din domeniul turcologiei. Mare poliglot, el a dat nenumărate traduceri din limbile : latină, greacă, italiană, polonă, slavonă, daneză, maghiară, arabă, persană și — ceea ce ne interesează deosebi — a tradus și din Mihail Eminescu, dovadă a unei bune cunoașteri a limbii române. Vezi Большая Советская Энциклопедия ed. II, t. 23, p. 81 și necrologul semnat de Șahmatov-Jagić în *Archiv für slavische Philologie*, 1918—1920, 37, p. 251 și urm.

³ Olaf Broch, renumit specialist norvegian în filologie slavă, profesor de limbi slave la Universitatea din Cristiania (Oslo). A fost membru corespondent al Academiei de Științe din Petersburg. A scris numeroase studii de filologie slavă, dintre care amintim : *Zum Kleinerussischen in Ungarn* (Archiv f. sl. Philologie, XVII și XIX). *Aus der ungarischen Slavenwelt* (ibidem, XXI), *Очерк фивниологии славянской речи* (Энциклопедия славянской филологии, V. 2, Petersburg, 1910) și multe altele. A publicat în 1911 la Heidelberg un manual de fonetică slavă (*Slavische Phonetik*) (Vezi Годишньак Српске Краљ. Академис, XXVIII, Belgrad, 1921, p. 329—331).

prieteneștile amintiri, pe care Moscova le păstrează despre tine, [ci și prin aceea] că noi sîntem convinși că lucrul ce va ieși de sub pana ta va înfrumuseța volumul și-l va satisface pe Feodor Evghenievici. Că nu îți va fi greu să scrii ceva, aceasta nici nu se mai discută. Articolele se intenționează a fi de întindere reducă — cîteva pagini. Ție nu-ți va fi greu să ne aduci la cunoștință esența vreunei lucrări, deja apărute, sau care va apare în romînește, sau să interpretezi vreun monument (document, inscripție, ce-ți va plăcea), așa cum ai făcut-o nu de mult în paginile Arhivei¹.

La volum iau parte și Fortunatov² și Șahmatov.

Cu totul al tău,

V. Șcepkin

Moscova, Muzeul Istoric

Tu poți scrie și romînește, prin care (lucru) îi vei face o bucurie lui Korș³.

ИЗ ПЕРЕПИСКИ ИОАНА БОГДАНА С РУССКИМИ УЧЕНЫМИ

РЕЗЮМЕ

Автор печатает 5 писем на русском языке, относящихся к 1890—1895 гг., посланных русским историком и филологом Вячеславом Николаевичем Щепкиным (1863—1920) своему другу, румынскому слависту Иоану Богдану, бывшему воспитаннику русского университета в 1888—1890 гг. Эти письма являются ценным документальным материалом для истории славистики вообще и, особенно, для научных румыно-русских связей в конце XIX в. Они способствуют также пополнению биографических данных В. Н. Щепкина, бывшего профессора Московского университета и члена-корреспондента Академии Наук.

¹ E vorba de *Eine bulgarische Urkunde des Garen Ioan Sracimir*, în *Archiv für sl. Philologie*, 1895, XVII, p. 544—547.

² Filip Feodorovici Fortunatov (1848—1914), lingvist rus de frunte, a fost profesor de filologie comparată la Universitatea din Moscova (1876—1902) și din 1898 membru al Academiei de Științe din Petersburg. El e socotit ca întemeietor al școlii lingvistice din Moscova, care a jucat un mare rol în dezvoltarea lingvisticii comparate. A publicat numeroase studii din domeniul filologiei comparate și al filologiei slave, fiind, datorită unei temeinice cunoașteri a sanscritei, unul din cei mai mari comparațiști ai vremii sale. A ținut la Universitatea din Moscova cursuri valoroase din domeniul foneticii limbii paleoslave, a grupei de limbi balto-slave, și a limbilor slave moderne. Dintre numeroșii lui elevi s-au recrutat savanți de mare prestigiu, ca : Șahmatov, Șcepkin, Budde, Liapunov, Mikkola, Berneker, Paul Boyer, Olaf Broch, Belić, Ioan Bogdan și alții (Vezi *Энциклопедический Словарь*, t. XXXVI, Petersburg, 1902, p. 322—323, necrologul semnat de Șahmatov-Jagić, în *Archiv für sl. Philologie*, 1918—1920, 37, p. 243—251) și *Большая Советская Энциклопедия* ed. II, t. 45, p. 337.

³ Dacă ne gîndim că marele filolog rus cunoștea bine limba romînă (vezi mai sus, nota 2 de la pag. 137), bucuria lui, în cazul cînd Ioan Bogdan ar fi trimis un studiu în limba romînă, apare perfect explicabilă. Dintre cei amintiți în scrisoare știm că Broch și Fortunatov au colaborat la volumul Omagial. Nu cunoaștem motivele pentru care Ion Bogdan nu și-a dat contribuția.

В письмах содержатся сведения о научных вопросах, интересовавших русского ученого и его румынского друга (информации об их подготовке по специальности, проекты работ и т.д.), некоторые сведения о научных межславянских связях (между славистами славянских стран), несколько данных из биографии Иоана Богдана (его пребывание в Вене в 1891 г., избрание членом некоторых русских ученых обществ), а также ценные известия о научном румыно-русском сотрудничестве в вопросах славистики (обмен научными публикациями, взаимная научная помощь, обмен рукописными материалами, предложения сотрудничества в публикациях по специальности и д.т.). Вместе с тем в письмах отражается признание научных заслуг румынского слависта и приравнивание его к таким русским филологам конца XIX в., как Ф. Л. Корш, Ф. Ф. Фортунатов и А. А. Шахматов.

DE LA CORRESPONDANCE DE IOAN BOGDAN AVEC LES SAVANTS RUSSES

RÉSUMÉ

L'auteur publie cinq lettres russes datant de 1890—1895, adressées par l'historien et le philologue russe Viatcheslav Nikolaïevitch Stchepkine (1863—1920) à son collègue et ami roumain Ioan Bogdan, ancien élève de l'université russe pendant les années 1888—1890. Ces lettres sont des documents précieux pour l'histoire de la slavistique en général et, en particulier, pour la connaissance des relations scientifiques roumano-russes à la fin du XIX^e siècle. Elles contribuent aussi à compléter les données biographiques de V. N. Stchepkine, ancien professeur à l'Université de Moscou et membre correspondant de l'Académie des Sciences.

Ces lettres révèlent les préoccupations scientifiques du savant russe et de son ami roumain (informations concernant leur spécialité, projets de travaux etc.), fournissent certains renseignements sur les rapports scientifiques entre les slavistes des pays slaves et quelques données sur la biographie de Ioan Bogdan (sa présence à Vienne en 1891, son élection comme membre de plusieurs sociétés savantes russes) et nous informent sur la collaboration scientifique entre les Roumains et les Russes dans le domaine de la slavistique (échanges scientifiques, aide scientifique réciproque, demandes de manuscrits, demandes de collaborer aux publications de spécialité, etc.). Les lettres offrent aussi une image de l'estime dont jouissait le slaviste roumain parmi les philologues russes de la fin du XIX^e siècle : F. E. Korche, F. F. Fortounatov et A. A. Chakhmatov.

**SEMINARUL INTERNAŢIONAL DE ARHEOLOGIE
SLAVĂ DE LA MOSCOVA
(decembrie 1958) ***

La Institutul de Istoria Culturii Materiale din Moscova, în intervalul de la 22 la 27 decembrie 1958, a avut loc, sub conducerea acad. prof. B. A. Rîbakov, directorul acestui institut, Seminarul internațional de arheologie slavă cu tema „Uniunile de triburi slave din mileniul I e.n.”.

La acest seminar, pe lângă arheologii sovietici din Moscova (B. A. Rîbakov, N. N. Voronin, E. I. Krupnov, Iu. Vl. Kîuharenko, A. P. Smirnov, A. L. Mongait, V. V. Kropotkin, G. B. Fedorov, I. P. Rusanova, V. V. Sedov, E. A. Simonovici, Alexeev ș.a.), Leningrad (I. I. Leapușkin, M. K. Karger, A. M. Tihanova ș.a.), Kiev (V. I. Dovjenok, D. T. Bere-zoveț, M. Iu. Braicevski, E. Vl. Mahno), Chișinău (E. A. Rickman) și Lvov (A. A. Ratici), au mai participat și alții din R. Cehoslovacă (J. Poulik și A. Tocik), R. P. Polonă (V. Hensel, L. Lețevici), R. P. Ungară (A. Sós), R. P. Bulgaria (St. Stancev și J. N. Vijarova) și R.P.R. (M. Petrescu-Dîmbovița).

Ședințele de comunicări au fost prezidate pe rând de acad. prof. B. A. Rîbakov, V. I. Dovjenok, W. Hensel, J. Poulik, I. I. Leapușkin, N. N. Voronin, E. I. Krupnov și St. Stancev.

În total s-au ținut 14 comunicări, dintre care 7 de sovietici, 2 de cehi, 2 de polonezi și cîte una de unguri, bulgari și romîni.

Seminarul propriu-zis a început în ziua de 22 decembrie, la orele 15, cu un cuvînt de deschidere ținut de acad. prof. B. A. Rîbakov, care, printre altele, a accentuat asupra importanței datelor arheologice și izvoarelor scrise (Povestea vremurilor de demult, Masudi, Idrisi, Ibn Fadlan ș.a.), pentru delimitarea teritorială a uniunilor de triburi slave.

A urmat apoi comunicarea lui M. I. Braicevski „Anții și grupa sudvestică a triburilor slave”. Autorul, ocupîndu-se de grupa de sud-vest a triburilor slave menționate în letopisețul rusesc (Povestea vremurilor de demult), a susținut că această grupă este veche și probabil că a încetat să existe încă din perioada prekieveană. Pentru lămurirea acestei grupe, care la mijlocul mileniului I e.n. corespunde uniunii tribale a anților din izvoarele bizantine, este necesară studierea monumentelor de la mijlocul mileniului I e.n. Autorul a încercat să rezolve

* Revista *Studii* publică aceste dezbateri—deși precumpănesc probleme de arheologie—din cauza importanței lor pentru o cunoaștere mai bună a epocii de formare a statelor feudale românești.

problema componenței acestei uniuni tribale, punînd-o în legătură genetică cu variantele locale ale culturii Cerneahov. Din comparația datelor arheologice și lingvistice cu informațiile din letopisețe și alte izvoare scrise, el a formulat ipoteza, că încă din perioada anților s-a început diferențierea „tribală” în cuprinsul grupei de sud-vest a triburilor slave de răsărit, menționate în letopiseț. Dezvoltarea independentă a grupelor tribale, reflectată în harta „tribală” a lui Nestor, se explică prin descompunerea uniunii anților în urma luptelor dintre slavi și avari.

Această comunicare a fost ascultată cu deosebit interes, provocînd multe discuții, care au dovedit că nu este un punct de vedere unitar cu privire la cultura Cerneahov.

Astfel, A. M. Tihanova, una dintre cele mai bune cunoscătoare a variantelor locale ale culturii Cerneahov, a susținut că această cultură nu poate fi legată de anți, după cum nici grupul Zarubineț de pe Nipru nu poate fi pus în legătură cu cultura Cerneahov. De asemenea, a atras atenția că pentru perioada grupului Cerneahov trebuie să se cerceteze și rolul monedelor romane, alături de influența romană.

E. Vl. Mahno, referindu-se la variantele culturii Cerneahov, nu a fost întru totul de acord cu limitele teritoriale stabilite pentru aceste variante și a arătat că grupul Cerneahov din R.S.S. Moldovenească cu greu poate fi legat de celelalte grupe ale culturii Cerneahov din R. S. S. Ucraina.

La fel și V. I. Dovjenok a susținut că varianta Cerneahov din R. S. S. Moldovenească este deosebită și că nu s-a explicat aceasta de către Braicevski.

D. T. Berezoveț a discutat teza lui Braicevski relativ la transformarea culturii Cerneahov în cultura anților și răspîndirea ceramicii cenușii de tip Saltovo-Maiatk în U.R.S.S. și R.P. Bulgaria. Vorbitorul, în ceea ce privește localizarea triburilor din grupul sud-vestic al slavilor de răsărit, nu a fost de acord cu concluziile trase de Braicevski din compararea hărții arheologice cu harta dialectologică din secolul al XX-lea.

I. I. Leapușkin a arătat că horodiștea slavă de la Pasterskoe, ca și alte horodiști slave contemporane cu aceasta, nu corespunde din punct de vedere genetic cu grupul Cerneahov.

V. V. Kropotkin a criticat încercarea lui Braicevski de a compara datele dialectologice cu acelea ale hărții variantelor culturii Cerneahov. În afară de aceasta, a pus problema dacă cultura Lipița este sau nu slavă, ceea ce nu se poate admite, avînd în vedere analogiile pe care le prezintă această cultură cu cultura geto-dacică. După Kropotkin, la baza culturii Cerneahov trebuie pusă cultura Prjeworsk, opinie susținută mai demult și de G. B. Fedorov, și care este numai în parte exactă.

A. L. Mongait a atras atenția că trebuie avut în vedere nu numai ceramica, ci și complexele de cultură, nefiînd de acord să se compare datele arheologice și istorice cu cele ale dialectelor din secolul al XX-lea.

În fine, acad. B. A. Ribakov a discutat problema asimilării geto-sarmaților de către slavi și a pus problema teritoriului ocupat de slavi în epoca romană.

A urmat apoi comunicarea lui I. I. Leapușkin, „Contribuții la problema unității culturale a slavilor”. Autorul, bazîndu-se pe datele arheologice, precum și lingvistice din comunicarea filologului bulgar Ivan Lekov la Congresul de slavistică din 1958 de la Moscova, a susținut unitatea de cultură slavă din Cehoslovacia pînă la Nipru, deosebind două grupe: slavii de sud și de nord, caracterizate prin anumite particularități. Autorul, în comunicarea prezentată s-a ocupat numai de grupul sudic, caracterizat, printre altele, prin semibordee, spre deosebire de grupul nordic, în care se întîlnesc locuințele de suprafață. El a pus în discuție și grupul Romen-Borșevo (sec. VIII—X) asupra căruia nu toți autorii sînt de acord că se extinde și la vest de Nipru, unde este documentată pentru această vreme cultura Luka-Raikovețkaia, care prezintă legături cu grupul Hlincea I de pe teritoriul țării noastre.

Această comunicare deosebit de importantă, susținută de I. I. Leapușkin în decembrie 1958 și la ședința festivă organizată de Universitatea și Muzeul Ermitaj din Leningrad pentru sărbătorirea prof. M. I. Artamanov, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani, urmează să apară în curând în volumul omagial dedicat prof. M. I. Artamanov.

La discuțiile care au avut loc după comunicare, acad. B. A. Rîbakov a vorbit despre granițele teritoriale ale triburilor slavilor de răsărit (poleani, đrevleani, ulici ș.a.), precum și despre variantele de cultură materială corespunzătoare acestor triburi. Cu acest prilej a atras atenția asupra importanței decorului ceramicii slave pentru unele considerațiuni de ordin arheologic și istoric.

I. VI. Kuharenko a discutat grupul din Volinia, în care există vase de tip Praga și a pus problema cine sînt purtătorii acestui grup. Avînd în vedere răspîndirea ceramicii de tip Praga pe teritoriul Cehoslovaciei și Romîniei, vorbitorul a propus colaborarea cu arheologii din țările respective pentru lămurirea acestei probleme de arheologie slavă.

Răspunzînd la discuții, I. I. Leapușkin a arătat că unitatea lumii slave în sectorul sud este susținută deocamdată numai pe bază arheologică, fiind dificil de explicat din punct de vedere istoric. După părerea lui, Romen-Borșevo și Luka-Raikovețkaia sînt două culturi înrudite, care nu derivă din tipul Praga. Poate fi o unitate culturală slavă, însă trebuie avute în vedere deosebirile etnografice. În continuare, Leapușkin a scos în evidență importanța descoperirilor slave de pe teritoriul R.P.R. și în special de la Sărata Monteoru, despre care crede că s-ar putea pune în legătură cu anții. Relativ la aceasta, Leapușkin și-a exprimat dorința să se facă cercetări pentru rezolvarea problemei anților la Dunărea de Jos în sec. VI—VII.

În dimineața zilei de 23 decembrie s-au prezentat comunicări de către prof. J. Poulik, directorul Institutului de arheologie din Brno și dr. A. Točík, directorul Institutului de arheologie din Nitra.

J. Poulik, în comunicarea „Premizele formării marelui stat morav” (sec. VII—VIII) a arătat că în lupta slavilor împotriva avarilor din prima jumătate a sec. VII s-a născut formațiunea de stat a lui Samo, a cărei întindere teritorială și structură socială nu sînt încă lămurite. Totuși, după autor, această formațiune de stat presupune anumite condiții economice favorabile, reflectate în dezvoltarea economiei și comerț. La evoluția culturii materiale din această vreme a contribuit tradiția romană din spațiul dunărean, precum și un puternic impuls din S-E, îndeosebi din Bizanț. În continuare, autorul s-a ocupat de cronologia și răspîndirea ceramicii de tip Praga, care a fost semnalată și pe teritoriul U.R.S.S. și R.P.R. Cu prilejul acestei comunicări, J. Poulik a prezentat și principalele rezultate ale săpăturilor model din așezarea slavă de la Mikulice, unde în afară de întărituri, locuințe și morminte cu inventar foarte bogat s-au descoperit recent și patru bazilice din sec. IX e.n., dintre care una a fost înglobată într-un muzeu construit special pe locul ei. Altt expunerea cît și proiecțiile care au însoțit această comunicare au stîrnit interesul și entuziasmul celor prezenți față de importante realizări ale cercetătorilor cehi în domeniul arheologiei slave.

La discuțiile care au avut loc după această comunicare, au participat W. Hensel și acad. B. A. Rîbakov, care, scoțînd în evidență importanța comunicării, au accentuat și asupra dificultăților de a se trage concluzii cu privire la statul morav. Răspunzînd, J. Poulik a fost de acord că nu se poate localiza exact statul lui Samo, iar în ceea ce privește problema coborîrii culturii slave în sec. IV e. n., s-a exprimat că trebuie cerută părerea arheologilor sovietici.

A. Točík în comunicarea „Contribuții la problema componenței tribale a teritoriului Slovaciei în sec. VII—IX” a discutat o serie de descoperiri slave și avare din mormintele de înhumăție din sudul Slovaciei (Barca, Radvaň-Zitavská Toň, Devínska Nová Ves), care conțin în inventarul lor elemente de tip Keszthely. De asemenea, s-a ocupat de mormintele de inci-

nerație slave, din Slovacia, care sînt răspîndite pînă în valea Zitava (Bešeňov), întîlnindu-se în unele locuri (Krškany, Devínská Nová Ves) împreună cu mormintele de înhumatie de tip slavo-avar. Produsele de fier, textile și de os, de pe la 800 din Slovacia, ca și din alte teritorii ale Cehoslovaciei, dovedesc înaltul nivel de dezvoltare economică și culturală la care au ajuns aici slavii. Aceasta se reflectă și în inventarul culturii Keszthely, ai cărui purtători în această vreme au fost slavii. Pe la mijlocul sec. IX, se pot deosebi în S V Slovaciei două regiuni culturale despărțite de Waag, dintre care una de la vest este orientată spre Moravia, iar alta din est spre Panonia.

La discuții, acad. B. A. Ribakov a accentuat asupra punctelor noi de vedere cu privire la uniunile de triburi slave de pe teritoriul Cehoslovaciei, cunoscute în special din lucrările lui R. Tužek. Răspunzînd, Točík a arătat că stăpînirea semistatului avar a împiedicat încheierea uniunii de triburi slave de pe teritoriul Slovaciei.

În după amiaza aceleiași zile s-au prezentat comunicări de către prof. dr. W. Hensel, directorul Institutului de Istoria culturii materiale din Varșovia și L. Lețevici, colaborator științific la același institut.

W. Hensel, în comunicarea „Cel mai vechi organism de stat pe teritoriul Poloniei”, a arătat că rezolvarea acestei probleme nu se poate face numai pe baza izvoarelor scrise, ca în trecut, ci și prin cercetări arheologice. În legătură cu această problemă, după Hensel, nu ar fi exclus să fi existat un organism de stat pe teritoriul Poloniei încă din epoca romană. Însă din datele existente se poate presupune mai curînd existența unei uniuni tribale pe teritoriul Poloniei Mici în epoca romană. Ulterior, căderea acestei uniuni tribale a contribuit la slăbirea vechilor relații politice, apărînd în locul lor organisme mai mici, corespunzătoare acelor menționare de geograful anonim bavarez. După autor, analiza izvoarelor istorice referitoare la teritoriul Poloniei în sec. VII—IX oferă posibilitatea cunoașterii unor transformări variate, care vor trebui cercetate mai atent din punct de vedere arheologic.

L. Lețevici, în comunicarea „Triburile slave de pe teritoriul apusean al Balticei” a susținut că în epoca feudală timpurie au luat naștere pe teritoriul apusean al M. Baltice formațiuni tribale, care în ceea ce privește mărimea lor se apropie de acelea ale triburilor de pe teritoriul slavilor de apus. La unele din aceste triburi de pe litoralul M. Baltice, în urma dezvoltării economice și a comerțului de tranzit, au apărut, în a doua jumătate a sec. IX și la începutul sec. X, așezări întărite, care apoi s-au transformat în orașe (de ex. Volin la gurile Oderului în sec. X—XI și Stettin în sec. XI). Conducerea acestor formațiuni o avea clasa feudală constituită din nobilime și negustorime. În această perioadă vechile organizații tribale s-au transformat în republici-orașe, care au luptat cu statele vecine pentru independență. În sec. X—XI aceste formațiuni politice au fost unificate sub conducerea unei autorități monarhice poloneze sau a altor monarhii locale. Procesul acesta a contribuit la desființarea puternicelor formațiuni de republice-orașe independente. În continuare, autorul a arătat că prin cercetările arheologice din ultima vreme din Polonia s-a contribuit la rezolvarea unor probleme cu privire la baza social-economică și viața politică a triburilor din regiunea apuseană a Balticei, în perioada feudală timpurie. În felul acesta, prin asemenea cercetări, s-a ajuns la o concordanță între datele arheologice și cele ale izvoarelor scrise (geografii bavarez, Gallus Anonimus, episcopul Titmar din Merseburg ș.a.).

Aceste două comunicări au fost ascultate cu deosebit interes, fiind apreciate în mod elogios de către acad. B. A. Ribakov, E. A. Simonovici, A. M. Tihanova și alți vorbitori.

În dimineața zilei de 24 decembrie au fost prezentate comunicări de către A. Sós, de la Secția de arheologie a Muzeului Național din Budapesta, St. Stancev, de la Institutul de arheologie din Sofia și prof. M. Petrescu-Dîmbovița, șef de secție la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași.

Agnes Sós, în comunicarea „Despre cele mai noi cercetări din Ungaria în domeniul arheologiei slave”, a arătat că primele urme ale populației slave pe teritoriul Ungariei datează din epoca avară. Pe baza săpăturilor din necropolele de la Oroszlány și Pakaspekt s-au adus contribuții cu privire la problema mult discutată a simbiozei avaro-slave, scoțându-se în evidență cu acest prilej moștenirea culturii materiale a etnicului slav din epoca avară. După autoare, în sec. VI—VIII slavii apar pe teritoriul Ungariei împreună cu avarii, care aveau un rol principal, neputându-se deriva cultura slavă de aici din alte culturi. Unele descoperiri de morminte din epoca avară prezintă analogii în horodiștea slavă de la Pasterskoe (ornamentele de pe unele găleți se găsesc pe fibulele de tip Pasterskoe), dovedindu-se prin aceasta că slavii au venit o dată cu avarii pe teritoriul Ungariei. În sec. VII—VIII avarii au influențat puternic pe slavi. În perioada următoare, în sec. IX—X, când teritoriul Ungariei a fost împărțit între statele bulgar și franc, s-au menținut elemente slave, care din punct de vedere lingvistic s-au dovedit a fi de origine sudică. Din nefericire, pentru epoca următoare căderii avarilor nu sînt date arheologice decât pentru regiunea transdanubiană. Cele mai importante rezultate privind organizarea statului cnezului Pribina s-au obținut în urma săpăturilor de la Mosaburg (Zalavár) și Keszthely-Fenekpusztay. În special, rezultatele săpăturilor de la Zalavár au contrazis faptele cunoscute anterior, dovedind existența unei organizații politice (*civitas Pribina*) cu începuturi din sec. IX, care era în legătură cu Kievul (morminte în sicrie de lemn) și cu Moravia (cercei cu analogii în necropola de la Stare-Mesto). De asemenea este important de subliniat faptul, scos în evidență de către autoare, că din punct de vedere antropologic se pot stabili legături cu Cehoslovacia, ceea ce corespunde cu datele istorice privind relațiile lui Pribina cu statul morav în epoca creștinării slavilor de apus. În afară de acestea, descoperirile de la Zalavár permit să se urmărească desfășurarea vieții dintr-un centru slav din sec. IX și după cucerirea teritoriului Ungariei de către unguri. În continuare, s-a arătat că descoperirile din necropola de la Halimba (sec. XI—XII) prezintă importanță pentru problema procesului de asimilare a slavilor de către unguri. Această problemă a contopirii slavo-ungare a fost cercetată și de savantul ungar G. Feher nu numai în regiunile transdanubiene, ci și la est de Dunăre, rezultatele obținute fiind însă discutabile. Din punct de vedere arheologic se poate dovedi că în momentul venirii ungarilor se mai păstrau încă elemente slave (ritul incinerăției) pe teritoriul Ungariei.

La discuții, acad. B. A. Ribakov a accentuat asupra importanței descoperirilor slave prezentate de Sós, în special în legătură cu Pribina, exprimându-se dorința ca rezultatele cercetărilor unguri să fie publicate în limbi de mare circulație, pentru a putea fi cunoscute cât mai bine și de cercetătorii sovietici.

St. Stancev în comunicarea „Studiul culturii slave timpurii în Bulgaria” a prezentat rezultatele cercetărilor recente din NV Bulgariei, efectuate cu scopul de a se identifica complexe arheologice care să se deosebească de cele cunoscute pînă acum, mai ales în jurul primelor capitale bulgărești. Pe baza rezultatelor acestor cercetări, completate cu datele toponimice străvechi, s-a ajuns la concluzia că slavii apar pentru prima dată în sec. V—VI în NV Bulgariei la Dunăre, în regiunea munților Balcani și în vechea Serdică (Sofia), precum și în părțile vestice ale munților Rhodope. În schimb, în NE Bulgariei și mai ales în regiunea de câmpie a Dobrogei, unde s-au continuat cercetările mai vechi, slavii și-au făcut apariția de-abia în sec. al IX-lea.

Această comunicare a stîrnit discuții vii, la care au participat numeroși specialiști. Astfel, J. N. Vljzarova a susținut că descoperirile de la Popina, corespunzătoare acelorora de la Hlincea I și Luka Raikovețkaia, dovedesc prezența slavilor în NE Bulgariei în sec. VII—IX. De asemenea, în stratul superior de la Popina, alături de resturile culturii materiale slave s-au găsit și altele ale culturii Saltovo-Maiac din sec. VIII—IX, care sînt

În legătură cu vechii bulgari. Rubinstein a arătat că, de fapt, conviețuirea elementelor protobulgară și slave a început în Ucraina și nu în Bulgaria. Elemente slave au pătruns pe teritoriul Bulgariei în sec. VI. După vorbitor, dacă ele ar fi pătruns mai devreme, ar fi trebuit să fie documentată aici cultura Cerneahov, care, după părerea altor cercetători sovietici, nu poate fi însă atribuită slavilor. Acad. B. A. Ribakov a atras atenția lui St. Stancev, că pe lângă problema vechilor bulgari trebuie să se cerceteze mai intens cultura materială slavă de pe teritoriul Bulgariei pentru a se putea determina vechimea și caracteristicile ei.

Răspunzând la intervențiile făcute, St. Stancev a insistat asupra substratului tracic, slav și protobulgar din componența poporului actual bulgar. După părerea lui, slavii au venit pe teritoriul Bulgariei dinspre vest și apoi dinspre nord est.

M. Petrescu-Dîmbovița în comunicarea „Contribuții arheologice la problema slavilor răsăriteni în Moldova (R.P.R.)” a prezentat principalele rezultate ale cercetărilor arheologice cu privire la slavi în Moldova, obținute îndeosebi în urma săpăturilor din așezările de la Hlincea, Spinoasa și Dănești și a recunoașterilor din nordul și centrul Moldovei. Autorul a arătat că pînă în prezent în această parte a țării s-au descoperit numai așezări deschise de tipul siliștilor. În schimb, deși s-au făcut cercetări speciale, nu s-a identificat pînă în prezent nici o horodiște. Din resturile descoperite rezultă că locuitorii acestor așezări se îndeletniceau cu agricultura, creșterea vitelor, vînatul, pescuitul și meșteșugurile casnice, care nu erau încă diferențiate de agricultură. Cultura slavă descoperită recent în Moldova a fost denumită Hlincea I de către Maria Chișvași Comșa, care a studiat recent răspîndirea și încadrarea culturală și cronologică a acestei culturi. Prin caracteristicile sale cultura Hlincea I este slavă, prezentînd strînse legături cu cultura Luka Raikovețkaia din dreapta Niprului, precum și unele trăsături comune cu cultura Romen-Borșevo din stînga Niprului. Din punct de vedere cronologic, resturile de cultură materială slavă descoperite recent în Moldova au fost datate în sec. VII—X, deosebindu-se mai multe etape în evoluția lor. După părerea autorului, etapa mai veche din sec. VII—VIII nu este încă suficient documentată prin descoperirile de la Dorobanțu și Hlincea.

În schimb, etapele următoare din sec. VIII—X sînt asigurate, atît prin descoperiri din sec. VIII—IX, caracterizate prin predominarea ceramicii slave lucrate cu mîna (Hlincea I, Spinoasa), cît și prin altele din sec. IX—X, probabil mai curînd sec. X, în care este mai frecventă ceramica slavă lucrată la roata înceată, alături de care se întîlnesc speciile ceramice de origine balcano-dunăreană, cunoscute sub denumirea de Dridu și Saltovo-Maiăț (Spinoasa și Dănești).

Din punct de vedere etnic, avîndu-se în vedere analogiile culturale Hlincea I din descoperirile din sec. VIII—X de pe teritoriul U.R.S.S., s-a presupus că purtătorii culturii Hlincea I, ca și în genere a celorlalte culturi înrudite din partea de sud vest a U.R.S.S., sînt diferite triburi de slavi răsăriteni, ale căror trăsături deosebite se datoresc condițiilor specifice în care s-au dezvoltat. În continuare, s-a arătat că în această perioadă de geneză a feudalismului din Moldova se poate presupune că au avut un rol important și triburile de slavi răsăriteni, care pe teritoriul U.R.S.S., în urma dezvoltării forțelor de producție, în special în agricultură și în meșteșugul fierului, au trecut încă din sec. VIII—X la modul de producție feudal, dezvoltat apoi în sec. XI—XIII, o dată cu formarea statului din Kiev și a cnezatului din Haliciu. În ceea ce privește Moldova, pornindu-se de la unele constatări, ca de ex. poziția așezărilor favorabilă pentru agricultura cu arat, practică de către familia obișnuită, gospodăriile individuale aparținînd probabil unor familii înrudite între ele sau făcînd parte din rude mai îndepărtate, precum și nediferențierea meseriilor de agricultură, s-a presupus că societatea locală din Moldova în sec. VIII—X a depășit stadiul obștii gentilice

caracterizată prin raporturile de rudenie și proprietatea obștească. În legătură cu această problemă, s-a arătat că forma obștii din Moldova din această perioadă corespunde probabil fazei de început a obștii sătești, când nu poate fi vorba cu adevărat de o proprietate privată a familiei asupra lotului de pământ arabil, ci numai de o folosință temporară a lui și de însușirea individuală a recoltei. Pentru vremea care ne interesează, baza producției o constituia probabil munca țăranilor liberi din obștea sătească, care vor fi apoi treptat șerbiți de către proprietarii funciari bogați. În ceea ce privește existența acestora din urmă, până în sec. X în Moldova nu avem deocamdată nici un fel de dovadă arheologică, ca de exemplu așezări întărite (horodiști), morminte cu inventar bogat sau tezaure de obiecte de preț, așa cum se cunosc pentru unele triburi de slavi răsăriteni din sudul U.R.S.S.

După această comunicare, însoțită de proiecții și materiale ceramice originale, a luat cuvîntul I. I. Leapușkin, care prezida ședința, scoțînd în evidență importanța descoperirilor arheologice recente din România cu privire la problema slavă. În continuare, M. Petrescu-Dîmbovița a pus în discuție problema înruderii culturii Hlineca I-Luka Rakovețkaia cu cultura Romen-Borșevo, precum și teza prof. I. Nestor relativ la posibilitatea derivării acestor culturi dintr-un fond mai vechi de tip Praga.

În după amiaza aceleiași zile s-au prezentat comunicări de către cercetătorii sovietici G. B. Fedorov, I. P. Rusanova și D. T. Berezoveț.

G. B. Fedorov în comunicarea „Tiverții”, a arătat că săpăturile începute în 1950 în R.S.S. Moldovenească au contribuit la descoperirea unei grupe necunoscute anterior din punct de vedere arheologic, aceea a tiverților, menționați în cronică lui Nestor, care fac parte din triburile slavilor de răsărit din sud-vestul U.R.S.S., fiind socotiți ca strămoși ai neamurilor rus, ucrainean și bielorus. Tiverții locuiau pe Nistru, în preajma țărilor, așezările lor întinzîndu-se pînă la Marea Neagră și Dunărea de Jos. Cu privire la geneza tiverților, autorul a luat în considerație elementele anterioare de caracter getic (tirageții), influențate de sciți, sarmați și bastarni (purtătorii culturii Przeworsk), la care s-au adăugat și infiltrări slave în regiunea Nistrului (venezi). În sec. II—V e.n. predomină cultura Cerneahov, care reprezintă o cultură nouă a unor triburi sedentare de agricultori, rezultată din amestecul populațiilor băștinașe (geți) cu sarmați și slavi, la care s-au adăugat reminiscențe celtice și o influență romană. După autor, goții, cu o cultură inferioară, pătrunzînd pe teritoriul culturii Cerneahov, și-au însușit această cultură, devenind purtătorii ei principali în regiunea cercetată dintre Prut și Nistru, în care a dominat apoi, în sec. VI—XII, cultura slavă. În sec. VI—IX cultura slavă din această regiune, documentată prin cimitire de incinerare și așezări slab întărite, se înrudea cu culturile Corceak și Luka-Raikovețkaia ale slavilor de răsărit din părțile Niprului. Populația locală (getică) a fost asimilată treptat de către slavi, după cum o dovedesc izvoarele arheologice și scrise. Prezența pe teritoriul României, și în special în Moldova de apus, a unor elemente slave răsăritene, ne indică o pătrundere în această direcție a slavilor răsăriteni, alături și de alte influențe culturale. În această perioadă populația slavă din sud-vestul U.R.S.S. se află în etapa democrației militare, făcînd parte din uniunea tribală a anților, la baza căreia stătea obștea sătească și munca membrilor liberi ai obștii. În continuare, autorul s-a referit la condițiile interne și externe de dezvoltare ale populației din teritoriul dintre Nistru și Prut, așa cum se reflectă ele în descoperirile arheologice (Brănești, Lopatna, Poiana). Acestea i-au permis să reconstituie nivelul de dezvoltare al forțelor de producție din a doua jumătate a mileniului I e.n., oglindit mai ales în economia agrară și meșteșuguri. La destrămarea uniunii tribale a anților la sfîrșitul sec. VII și începutul sec. VIII au contribuit luptele cu avarii, precum și unele centre locale care au cunoscut o dezvoltare a forțelor de producție, ca acela al tiverților menționat de cronică lui Nestor. Autorul a luat în considerație informațiile istorice cu privire la tiverți (Povestea

vremurilor de demult, geograful anonim bavarez, operele împăratului C. Porfirogenetul, notița toparchului grec), în care se menționează o populație slavă sedentară între Prut și Nistru în sec. IX—XI. După el, aceste informații corespund cu rezultatele cercetărilor arheologice din această regiune, unde au fost descoperite peste 100 așezări din sec. IX până la începutul sec. XII. În perioada sec. IX—XI autorul a deosebit patru grupe de cultură veche rusă pe teritoriul dintre Prut și Nistru (M. Neagră — Cetatea Albă, Răut-Nistru, Ciorna-Nistru și regiunea din nord), dezvoltate pe baza culturii slave locale precedente celt și a contactului cu statul rus de răsărit. După autor, identitatea de cultură slavă din sud-vestul U.R.S.S. și regiunile centrale ale statului vechi rus implică includerea tiverților în componența vechiului stat rus. Pe de altă parte cultura veche rusă a pătruns și pe teritoriul României (Dinogeta, Hlincea etc.), dovedindu-se prin aceasta nu numai rolul important al culturii vechi ruse în dezvoltarea culturii populației băștinașe, ci și strînsele legături dintre această populație și vechiul stat rus la sfârșitul mileniului I și începutul mileniului al II-lea. În această perioadă, în urma dezvoltării forțelor de producție și a intensificării diferențierilor sociale, a sporit numărul așezărilor grupate în jurul unui centru întărit (horodiște), în care sînt diferențiate meseriile. Aceste grupări de sate în jurul horodiștilor au dispărut ulterior treptat între Nistru și Prut, dinspre sud spre nord, datorită invaziilor popoarelor nomade din sec. X—XII (pecenegi, uzi, oguzi, cumani), care au contribuit la distrugerea în masă a populației și culturii orășenești vechi ruse din acest teritoriu. În urma acestui contact cu nomazii o parte din populația slavă s-a menținut în regiunea codrilor din centrul R. S. S. Moldovenești, iar alta s-a refugiat spre nord, unde a trecut sub apărarea cneazului de Halici.

La discuție, acad. B. A. Ribakov a subliniat importanța acestei comunicări, în special pentru problema tiverților. E. A. Rickman a accentuat asupra informațiilor din cronică rusă potrivit cărora tiverții sînt localizați pe Nistru pînă la Dunăre. În fine, V. I. Dovjenok a obiectat că titlul comunicării nu este just, întrucît în comunicare nu se dau date caracteristice pentru tiverți. De asemenea, după Dovjenok, autorul nu a dovedit suficient procesul feudalizării la slavii dintre Prut și Nistru, deși ar fi putut s-o facă pe baza materialului descoperit.

I. P. Rusanova în comunicarea „Drevleanii” s-a ocupat de unul din cele mai vechi triburi rusești menționate în cronici încă din vremea eroului legendar Kii și pînă în sec. XIV. După datele cronicii lui Nestor nu se poate delimita exact teritoriul ocupat de acest trib, expunându-se din acest motiv diferite păreri cu privire la această problemă. După autoarea, totuși, pe baza ritului funerar al drevleanilor, caracterizat prin curgane cu incinerare pe sol peste care s-a pus inițial un strat de cărbune și cenușă, se pot localiza aceste triburi în regiunea de pe malul drept al Niprului, spre nord-vest de Kiev. Aceste înmormîntări se deosebesc de acelea de pe malul stîng al Niprului și din jurul Kievului, care se caracterizează prin curgane cu înmormîntări în gropi adînci. Autoarea, pe baza particularităților inventarului mormintelor drevleanilor, a deosebit și unele grupe locale, care pot fi urmărite și în a doua jumătate a mileniului I. În legătură cu aceasta, este interesant de amintit că în centrul acestor regiuni cu variante locale se află o serie de horodiști, care sînt menționate și în cronică veche rusă (Iskorosten, capitala drevleanilor, Malin, Gorodsk, Turov). În a doua jumătate a mileniului I au apărut pe teritoriul drevleanilor cimitire de incinerare fără de curgane, care după ceramică aparțin la două perioade (Jitomir-Praga și Luka-Raikovețkaia). La rîndul lor, curganele de tip Jitomir, datele cu aproximație în sec. VI—VII se împart în grupe locale, a căror ceramică prezintă legături genetice cu ceramica culturii vechi ruse kievene.

La discuții, acad. B. A. Ribakov a reliefat rezultatele noi din comunicarea autoarei obținute în urma unei analize minuțioase a caracteristicilor arheologice ale triburilor de

drevleani. După părerea acad. B. A. Rîbakov aceste formațiuni tribale au intrat ulterior în componența statului din Kiev, păstrându-se oarecum ca stat în stat.

D. T. Berezoveț în comunicarea „Severeanii” a arătat că principalul izvor pentru cunoașterea severeanilor îl constituie datele arheologice, întrucât izvoarele scrise se reduc doar la informații fragmentare din vechile cronică rusești și mențiuni izolate la unii autori străini. Autorul a luat în considerație în primul rând monumentele culturii Romen, cunoscute din horodiștile neîntărite artificial (Opoșnia, Novo-Troițkoie) sau întărite (Bitița), așezări deschise și morminte în curgane. După el, deși caracteristic pentru ceramica lucrată cu mîna a acestui grup este decorul imprimat cu ajutorul unui bețișor cu șnur înfășurat, totuși sînt horodiști în care lipsește acest decor (Opoșnia), iar în altele se întâlnește rar (Novo-Troițkoie). În afară de acestea, în horodiștea de la Bitița s-au găsit și vase de tipul Saltovo-Maiăț. În continuare, autorul a prezentat grupul Volnîțevo (sec. VII—VIII), cu așezări neîntărite, cîmpuri de urne și influențe ale culturii Saltovo, precum și monumentele mai puțin studiate de tipul Horievka și Besedovka de la mijlocul mileniului I e.n. din regiunea râului Seim, caracterizate prin locuințe mari de suprafață și printr-o ceramică lucrată cu mîna de tipul Zarubineț-Korcevatoe, care, după el, este foarte apropiată de ceramica de tip Volnîțevo. După autor, se pot stabili legături genetice între monumentele de tip Horievka, Volnîțevo, Romen-Borșevo și celea ale Rusiei kievene, stabilindu-se în felul acesta o succesiune a culturii severeanilor de la mijlocul mileniului I e.n. și pînă la sfîrșitul acestui mileniu. De asemenea, pe baza răspîndirii monumentelor de tip Volnîțevo și Romen se poate determina aria de răspîndire a severeanilor în regiunea de silvostepă din stînga Niprului. Triburile de severeani din acest teritoriu, după cît se pare, s-au mărginit la sud-vest cu drevleanii, la nord-vest cu radimicii, la nord-est cu viaticii (monumente de tip Duna și Borșevo), la est cu triburile neslave caracterizate prin ceramica cenușie lucrată la roată de tip Saltovo și la sud cu populațiile nomade din stepă. După părerea autorului, cultura severeanilor nu are un caracter arhaic, ci corespunde nivelului actual al tuturor slavilor de răsărit din această perioadă. Tehnica ceramicii lucrate la roată s-a introdus în regiunea locuită de severeani prin contactul cu cultura Saltovo. În fine, din punct de vedere social-economic s-a observat diferențieri la triburile severeanilor încă din etapa Volnîțevo.

După această comunicare au urmat discuții foarte vii, la care au participat acad. B. A. Rîbakov, I. I. Leapușkîn ș.a. Acad. B. A. Rîbakov a arătat că această comunicare este o sinteză asupra severeanilor bazată pe mult material nou. Vorbitorul, pornind de la constatarea că în regiunea orașului Cernigov este foarte slab documentată cultura Romen, s-a întrebat dacă în această regiune, care apare ca un fel de insulă în teritoriul severeanilor, pot fi localizați poleanii sau severeanii. După acad. B. A. Rîbakov, pe baza cercetărilor lui D. T. Berezoveț, se pot deosebi trei orizonturi de tipul culturii Romen în stînga Niprului (Horievka, Romen fără decor clasic și Romen cu decor clasic). Gruparea așezărilor în cuiub în jurul unei horodiști centrale în această regiune corespunde și informațiilor din cronică. În ceea ce privește cuvîntul *стольнь* dintr-un text din cronică lui Nestor, acad. B. A. Rîbakov crede că nu înseamnă *stîlp* (a lega mortul de stîlp), cum s-a susținut, ci mai curînd o încăpere pentru morți (căsuța morților). În legătură cu această explicație A. L. Mongait a arătat că prepoziția *НА* din *НА стольнь* înseamnă *înăuntrul* și nu *pe*.

În dimineața zilei de 25 decembrie, V. V. Sedov și-a susținut comunicarea despre „Crivicii”, în care a încercat să localizeze, pe bază arheologică (curgane și horodiști) și dialectologică (dialectul din Pskov), centrul triburilor de crivici la mijlocul mileniului I e.n. pe malurile lacului Pskov. După autor, din acest centru s-au răspîndit triburile de crivici pe un teritoriu mult mai mare, cuprinzînd bazinul râului Velikaia, bazinul cursului superior și mijlociu al Dvinei de apus, cursul superior al râului Lovatei, regiunea lacurilor din nordul

Volgei, cursul superior al Niprului și cursul superior al rîurilor Berezina și Nemen. În acest vast teritoriu a existat o uniune tribală mare a crivicilor, care cuprindea probabil și unele triburi letono-lituaniene și finice. În cadrul acestei uniuni tribale, pe baza analizei ritului funerar din curganele lungi (sec. VII—IX) și curganele rotunde cu un singur schelet (sec. VIII—X) se pot deosebi mai multe grupe (Pskov, Smolensk, Poloțc), devenite ulterior cnezate tribale (Smolensk și Poloțc din cronica rusă) și apoi uniuni semistatale feudale timpurii (Smolensk, Poloțc, Novgorod).

Această comunicare, însoțită de un bogat material documentar (hărți, planșe etc.) a fost ascultată cu mult interes, fiind apreciată în mod deosebit de către toți vorbitorii. Acad. B. A. Ribakov, referindu-se la fraza : „lituanienii hrăneau caii sloveanilor” din cronica rusă, a pus problema dacă acești sloveani nu ar putea fi identificați cu crivicii. De asemenea, Alexeev a opinat că poloceanii s-ar putea să fie o parte din crivici, iar Ea. V. Stankevici a exprimat o oarecare rezervă față de atribuirea tuturor curganelor lungi triburilor de crivici. În fine, A. L. Mongait a recomandat prudență în folosirea datelor dialectologice pentru localizarea crivicilor.

În dimineața zilei de 26 decembrie, acad. B. A. Ribakov în comunicarea „Soarta uniunilor tribale ale slavilor de răsărit în epoca fărâmițării feudale” a prezentat la început diferitele teze exprimate în istoriografia rusă și sovietică cu privire la interpretarea datelor arheologice, în special din sec. IX—XIII, relativ la uniunile de triburi slave menționate în cronica rusă (radimicii, drevleanii, crivicii, viatici, liutici, bodrici, sloveni din Novgorod și triburile din silvostepă de sub hegemonia de mai târziu a Rusiei). Granițele politice ale acestor uniuni de triburi cunoscute din cronica rusă pot fi stabilite numai de la mijlocul sec. al XII-lea înainte, din perioada cristalizării cnezatelor feudale, în care s-a împărțit ulterior primul stat rus. Această delimitare teritorială corespunde în mare măsură cu răspîndirea arheologică a obiectelor din curganele din sec. IX—XII. Autorul consideră, că pentru o mai bună lămurire a acestei coincidențe dintre datele arheologice și cele istorice, este necesară o analiză a întregului proces de apariție a fărâmițării feudale, care se reflectă în special în descoperirile arheologice din horodiști. Dezvoltarea forțelor de producție a determinat în sec. XI—XII procesul formării și dezvoltării domeniului cnezal rusesc, precum și o creștere a importanței unor vechi orașe rusești, în care s-au grupat boierii pămînteni cu ocine. În prima jumătate a sec. al XII-lea a avut loc procesul de creare a țărilor cnezate, care corespundeau aproximativ cu vechile uniuni tribale. Granițele acestor cnezate se aflau la o distanță de călătorie de 3—4 zile de centrele cnezatelor (Smolensk, Poloțc, Murom, Novgorod etc.), care erau situate pe locul vechilor centre ale uniunilor tribale. Autorul comparînd hărțile uniunilor tribale cu harta cnezatelor feudale din sec. XII a constatat că „uniunea triburilor rusești” din această epocă se împărțea în trei centre străvechi rusești¹ (Kiev, Cernișov, Pereiaslavi), cărora le corespund anumite uniuni tribale (drevleani, radimicii, viatici, severeani). De asemenea, el a stabilit cu o oarecare aproximație limitele cnezatelor Turovo-Pinsk, Novgorod și Haliciu. Cnezatul Haliciului s-a organizat probabil pe teritoriul vechilor croați albi, incluzînd spre sud resturile tiverților și ulicilor distruși de nomazi în sec. al XI-lea. În ceea ce privește cnezatele nord estice, autorul a subliniat deosebirea față de formarea celorlalte cnezate, din cauza procesului de colonizare slavă (crivici și viatici) a uniunilor tribale neslave (ciuzi, meria, murom și poate erzia). În continuare, autorul a arătat că în ceea ce privește denumirile uniunilor tribale, menționate de izvoarele rusești bizantine, arabe și kazare în decursul a 3—4 secole, o parte a dispărut din vorbirea curentă încă din sec. XI—XII (ulici, tiverți, croați, bujani), iar o altă parte s-a menținut în vorbirea curentă a rușilor din sec. al XII-lea ca noțiuni geografice obișnuite. După autor, unitatea terminologică în diferitele izvoare și continuitatea folosirii ei (de ex. în Volinia, Țara severeanilor pînă în

sec. XVII—XX) este o dovadă a persistenței teritoriului uniunilor tribale, care n-au dispărut complet la apariția formațiilor feudale, constituind probabil prima formă a împărțirii administrative a Rusiei kieviene. Din secolul al XII-lea Rusia s-a fărâmițat în cnezate, care corespund cu teritoriile uniunilor tribale. Totuși, după autor, materialele arheologice din sec. al XII-lea dovedesc că n-a dispărut comunitatea de cultură, care s-a cristalizat în epoca feudală.

Această comunicare, deosebit de importantă prin ipotezele sugestive și concluziile formulate pe baza arheologică și de cronică, a fost ascultată cu mult interes de către toți cei prezenți. La discuții, V. I. Dovjenok a arătat că în acest fel trebuie pusă problema dezvoltării triburilor slave, urmînd să se lămurească prin fapte concrete unele aspecte discutabile. După vorbitor, horodiștile pot fi socotite ca centre ale uniunilor tribale la sfîrșitul mileniului I și la începutul mileniului al II-lea, ulterior ele avînd o altă organizație și semnificație. De asemenea el a subliniat noutatea tezei relative la unitatea culturii vechii Rusii pînă la venirea mongolilor. În continuare, M. K. Karger este de aceeași părere cu acad. B. A. Ribakov în ceea ce privește localizarea triburilor slave pe baza datelor arheologice. Cu acest prilej s-au amintit rezultatele săpăturilor recente din horodiștea Iseaslav, unde s-au găsit numeroase obiecte, care datează pînă la pătrunderea tătarilor. În legătură cu tezele comunicărilor au mai luat cuvîntul și D. T. Berezoveț, M. G. Rabinovici și M. Iu. Braicevski, care au susținut că nu corespund întotdeauna granițele etnografice cu cele politice.

Răspunzînd la discuții, acad. B. A. Ribakov a reluat problema feudalizării pe teritoriul european al U.R.S.S., accentuînd că pînă la venirea mongolilor stăpînirea cnezului din Kiev nu se întindea asupra tuturor cnezatelor, deoarece fiecare cnez își transmitea puterea fiului său. De asemenea, s-a ocupat și de problema substratului culturii slave, care nu poate fi pus în legătură cu grupul Cerneahov.

După această comunicare, care a fost ultima de la acest Seminar internațional de arheologie slavă de la Moscova, acad. B. A. Ribakov a făcut o scurtă caracterizare a comunicărilor prezentate, arătînd ce s-a realizat și ce mai este de făcut cu privire la uniunile de triburi slave în primul mileniu al erei noastre. Cu acest prilej s-a subliniat și importanța informațiilor cu privire la regiunile de colonizare slavă (Ungaria, Bulgaria și România).

În încheiere s-au propus următoarele teme pentru viitoarele seminarii internaționale de arheologie slavă :

1. Slavii în epoca romană ;
2. Originile feudalismului la slavi ;
3. Apariția orașelor slave ;
4. Statele slave timpurii sau apariția statului polon ;
5. Slavii și nomazii sau slavii în Balcani.

De asemenea s-au propus și următoarele localități în care să se țină seminariile următoare : 1) Brno și Nikulceice în 1959 pentru tema „Apariția orașelor slave” ; 2) Varșovia în 1960 pentru tema „Statele slave timpurii”, cu prilejul mileniului statului polon ; 3) Kiev în 1961 pentru tema „Originea feudalismului la slavi”.

La discuțiile care au urmat în legătură cu aceste propuneri, s-a cerut ca programul acestor seminarii să fie anunțat din timp Academiiilor respective pentru a se putea elabora lucrări individuale sau colective axate pe temele seminariilor.

Cu aceste propuneri și discuții s-au încheiat lucrările Seminarului internațional de arheologie slavă de la Moscova, care au prilejuit un viu și interesant schimb de opinii cu privire la diferite probleme din acest domeniu de cercetări, pentru rezolvarea cărora s-a recurs la datele arheologiei, izvoarelor scrise și ale dialectologiei.

Din discuțiile care au avut loc după comunicări s-a putut constata că nu s-a ajuns încă la un consens general cu privire la grupul Cerneahov, severeani, tiverți și alte probleme

în legătură cu unitatea culturală a slavilor. Deosebit de interesante au fost încercările de localizare, pe bază de arheologie, cronici și dialectologie a uniunilor tribale de drevleani și crivici, precum și tezele cu privire la geneza feudalismului la slavi. În legătură cu această din urmă problemă se pare că situația a fost deosebită în teritoriile de „colonizare slavă” (după expresia acad. B. A. Ribakov). În afară de aceasta, din discuțiile avute cu cercetătorii sovietici (I. V. Kucharenko, I. I. Leapușkin ș.a.) a rezultat că nu este exclus ca ceea ce circulă la noi sub denumirea de Hlincea I-Luka Raikovețkaia sau Romen Borșevo să reprezinte o dezvoltare a fondului de tip Praga, identificat la Jitomir, Nezviska și în alte locuri de pe teritoriul U.R.S.S., așa cum a susținut recent prof. I. Nestor la seminarul romno-rus de arheologie sclavagistă și feudală de la București.

M. Petrescu-Dimbovița

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN R. P. UNGARĂ

Schimbul de cercetători în cadrul acordurilor culturale dintre țările de democrație populară s-a dovedit a fi una din măsurile cele mai eficiente pentru promovarea științei istoriei. În timpul petrecut la Budapesta am putut prin cercetarea în arhive și biblioteci, prin vizitarea muzeelor și a monumentelor istorice, prin contactul cu oamenii de știință, să ne completăm informația documentară și prin aceasta să lămurim o serie de probleme de istorie medie și contemporană legate mai ales de istoria Transilvaniei, lucru cu neputință de realizat fără acest aport.

În centrul cercetărilor au stat arhivele, între care: Arhiva de Stat, Arhiva Academiei Maghiare de Științe, a Bibliotecii universitare, a Muzeului Național. Material prețios se află, cum era de așteptat, mai ales în Arhiva de Stat. Dar mai întâi câteva cuvinte despre această instituție, vestită pentru bogăția materialului, ca și pentru buna ei organizare. Înființată la 1875 în locul vechii arhive de stat, moștenire a sec. XVIII, a funcționat aproape o jumătate de secol într-un local impropriu, care făcea foarte anevoioasă munca cercetătorilor. Din 1920 se află adăpostită într-o clădire impunătoare, construită anume pentru arhivă și, poate numai întâmplător, într-un cartier istoric: Cetatea Budei, chiar lângă poarta prin care au pătruns turcii când au ocupat această cetate și au făcut din ea reședința unui pașalic.

Sînt amenajate pentru cercetări două săli spațioase, frecventate, zilnic, de 40—50 cercetători.

Munca de cercetător este înlesnită printr-o rațională organizare a materialului. Am fost impresionată deosebi de așa-numita „Arhivă Diplomatică”, în care au fost adunate din diferite fonduri toate documentele dinainte de dezastrul de la Mohacs (1526) și clasificate cronologic. Cercetarea acestei epoci este în asemenea condițiuni cea mai comodă.

După eliberarea Ungariei de sub jugul fascist arhiva a fost reorganizată în scopul de a înlesni cât mai mult cu putință munca cercetătorilor. S-a dat o atenție deosebită secției de microfilmare; au luat ființă laboratorul de fotografiat, atelierul de restaurare a documentelor, depozitul de filme. Depozitul conține peste 5 milioane de filme și pe lângă filmele executate în țară, se îmbogățește mereu cu materiale primite pe baza convențiilor de schimb din străinătate, cum este cazul și cu țara noastră.

Arhiva de Stat din Budapesta este o mină inepuizabilă pentru cercetătorii care se ocupă cu istoria Transilvaniei. Se găsesc aici, în legătură cu trecutul acestei provincii, fonduri imense. Astfel, arhiva Conventului de la Cluj-Mănăstur, a Capitulului de la Alba Iulia, colecțiile de urbării și conscripții, conțin o comoară de date pentru viața economică și socială a Transilvaniei din sec. XVI—XVII, arhiva „Guberniului” a Cancelariei aulice și a Fiscului din Transilvania pot interesa pe cercetătorii istoriei sec. XVIII și a primei jumătăți a sec. XIX.

Cercetarea celor trei principale fonduri care se găsesc în Arhivele Statului din Budapesta — fondul Ministerului de Externe (Külgyminisztterium), Ministerul de Interne (Belügyminiszterium) și Corespondența semioficială din anii 1891—1899 — a avut ca scop completarea informațiilor în legătură cu raporturile dintre D. A. Sturdza, șeful guvernului român și Bánffy Dezső, conducătorul guvernului maghiar în aceeași perioadă.

Am făcut cercetări în arhive, mai ales în legătură cu dezvoltarea regimului otoman pe teritoriul țării noastre.

Pentru teritoriile ardelenne care au stat sub administrația turcească (Banatul și Crișana, devenite pašalicurile de Timișoara și Oradea), materialul documentar de care dispunem pînă acum este mai redus. Față de viața care s-a desfășurat în cuprinsul acestor provincii turcești, cancelariile europene — de altfel ca și literatura istorică a vremii — manifestă o totală indiferență. Date disparate se pot culege doar din conscripții dicale, fragmentare, întocmite înainte de cucerirea turcească sau îndată după războiul de eliberare a Ungariei de sub turci de la sfîrșitul sec. XVII. Astfel înct, istoria acestor ținuturi nu poate fi reconstituită decît pe bază de material arhivistic scris în limba turcă. Dar acesta, foarte bogat pentru unele ținuturi din Ungaria, este cît se poate de sărac în ce privește cele două pašalicuri de pe teritoriul Transilvaniei, fie că arhivele au fost distruse sau risipite cu ocazia războiului de eliberare, fie că au fost evacuate de turci și se găsesc îngropate prin arhivele din Istanbul. În asemenea condiții, chiar informațiile mărunte capătă importanță pentru aceste teritorii.

Arhiva de Stat posedă o importantă colecție de fotocopii sau microfilme — pe serii, cu cataloage, regeste — după documente turcești, ale căror originale se păstrează în arhivele din Istanbul, Sofia, Berlin, Dresda etc. În seria H. se găsesc cca 40 de documente privitoare la istoria țărilor române, începînd din sec. XV pînă în sec. XVII. Cîteva au ca obiect situații din Țara Românească și Moldova, cele mai multe din ele privesc viața de sub turci în Banat și Crișana. Materialul de mai sus se completează cu copii ale documentelor — de același conținut cuprinse în cataloagele lui Krafft¹ și Flügel².

La Biblioteca universitară se păstrează un codice (Cod. Orient. nr. 8) cuprinzînd un însemnat număr de deftere, toate referitoare la pašalicul Timișoarei (parte din ele au fost publicate în traducere maghiară, dar numai fragmentar și cu numeroase greșeli, de Velics-Kammerer)³.

Un document de o deosebită valoare științifică se găsește la Universitatea Eötvös Loránd. Este fotocopia condicii de judecăți (în l. turcă „sigil”) a cadului de Timișoara, din anul 1676; Codicele are peste o sută de pagini și cuprinde mai multe sute de cazuri judiciare. Constituie un prețios izvor de informație nu numai pentru caracterizarea justiției otomane în provinciile de margine ale Imperiului otoman ci, datorită mării varietăți a cazurilor înregistrate, și pentru viața economică, socială și culturală a clasei stăpînitoare ca și a maselor exploatate.

¹ Albrecht Krafft, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Orientalischen Akademie zu Wien.*

² Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien, I—III, Viena, 1865.*

³ Velics A.-Kammerer E., *Magyarország török kincstári defterak* (Deftere fiscale turcești din Ungaria) I—II, Budapesta, 1886 și 1890.

Importanța lui este cu atât mai mare cu cât, după cum s-a amintit și mai sus, materialul documentar privitor la regiunea Timișoarei lasă cu totul în umbră viața zilnică a maselor. Numitul sigil va umple în bună parte această lacună.

În afară de documentele amintite, am avut prilejul să luăm cunoștință de existența a numeroase alte documente turcești, privitoare la țările noastre, răspândite în arhivele din Istanbul (de ex. o serie de descripții din sec. XVI, privind Timișoara, Lipova, Cenad) și din numeroase orașe europene (ca Berlin, Dresda, München, Paris, Varșovia, Sofia etc.).

Mult mai bogate sînt fondurile care privesc aspectele sociale și economice din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar. În această direcție sînt de semnalat fondurile Ministerului de Comerț, ale Ministerului de Finanțe, Actele Președinției Ministeriale și ale Ministerului de Interne. Documentele existente și culese de colectivul de cercetători români privind începuturile mișcării muncitorești, grevele muncitorilor din centrele industriale ale Transilvaniei, răscoalele țărănești, grevele de seceriș precum și dezvoltarea capitalismului premonopolist și a imperialismului în Austro-Ungaria în general și în Transilvania în special, au o importanță deosebită pentru cei ce se ocupă cu istoria teritoriului românesc de peste munți. Nu de mai mică importanță sînt documentele privind politica externă a României în perioada imediat premergătoare primului război mondial.

Publicațiile de documente precum și studiile apărute în țara vecină au completat golurile informațiilor pe care le aveam. De mare folos în lămurirea unor probleme pe care literatura noastră de specialitate le-a tratat în mod insuficient sau numai le-a amintit fără să le dezvolte, este culegerea de documente a lui Kémény G. Gábor, *Iratok a nemzetségi Kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus Korában* (vol. II, 1892—1900), studiul Banffy Dezső, *nemzétiségi Politikája* (al cărui autor a fost descoperit mai târziu în persoana lui Iancsó Bénédek), *Az Országgyűlés Nyomtatványai* (Dezbaterile Parlamentare) din 1897.



Documentarea a fost completată prin vizitarea monumentelor istorice și a muzeelor din Budapesta și din alte câteva orașe din Ungaria. Buda este în sine un muzeu: cetatea Buda, palatul regal medieval de curând dezgropat, sînt cele mai de seamă monumente istorice ale Ungariei. Buda este orașul cel mai bogat în monumente rămase de la turci.

Din monumentele turcești pe teritoriul Budapestei — a căror existență a fost stabilită documentar — și anume 24 geamii, 46 meceturi (în acest număr sînt cuprinse și capelele funerare), 10 mănăstiri, 12 băi și 75 fântîni — tot ce a mai rămas pînă azi ca mărturie a stăpînirii lor sînt: o capelă funerară, turbeana lui Gülbaba — o foarte modestă clădire și patru băi (care au funcționat, fără întrerupere, pînă azi). Se păstrează însă, în muzee, numeroase vestigii ale vieții turcești (arme, vase de bronz și aramă, ceramică), cărora în timpul din urmă, li se acordă o atenție deosebită: descoperirile arheologice de felul acestora constituie o importantă contribuție la luminarea vieții de toate zilele din epoca turcească.

La sugestia Academiei Maghiare de Științe, care ne-a făcut toate înlesnirile de rigoare, au fost vizitate trei dintre orașele istorice ale Ungariei. Primul dintre acestea, *Visegrad*, celebru pentru ruinele — de curînd dezgropate — ale unui foarte vechi palat, cu urme importante din vremea lui Carol Robert (care pentru frumusețea locului, și-a făcut din el reședința regală) și a lui Matei Corvin, acesta, renovînd palatul și grădina ce-l împrejmuia, a făcut din acest colț de țară, după spusa lui Nicolaus Olahus, „un loc ca din povești”. A fost surprinzătoare, pentru arheologi, înținderea pe care o ocupa acest palat, și încă n-a fost dezgropat palatul reginei care ocupa un spațiu, probabil mult mai întins. Obiectele găsite se păstrează în Muzeul ora-

șului. Ruinele consolidate (dar nu cu destulă grijă — cum e cazul și la palatul din Buda — pentru a nu lăsa să se confunde rămășițele vechi cu adaosurile noi), fac într-adevăr o impresie de neuitat. *Esztergom* (sau, cum îl numim de obicei, după numele latinesc din acte, *Strigoniu*) păstrează numeroase urme ale trecutului. Orașul cel mai strălucit în primele secole din istoria Ungariei — a fost prima capitală a țării, locul de naștere al lui Ștefan I, reședința mitropolitului primat al Ungariei — decade sub stăpânirea de un secol și jumătate a turcilor, și după războiul de eliberare nu-și mai recapătă vechea strălucire. Toate acestea se oglindesc în ruinele de curînd dezgropate și consolidate, iar pe alocuri reconstituite în cazul de față după criteriile științifice. În sfîrșit, orașul *Eger* (în acte latinești *Agria*) a fost o adevărată revelație. Nicăieri în R. P. Ungară nu se vede cultivat cu mai multă stăruință ca aici cultul trecutului. Orașul acesta a intrat în istorie prin apărarea eroică din 1552, cînd Ștefan Dobó — devenit unul din eroii naționali cei mai populari — cu o mîna de țărani din împrejurimi a respins armata turcească, zădărnîcind astfel ocuparea Ungariei Superioare. Cetatea, refăcută, după evenimentul amintit, cade în mîinile turcilor la 1596. Nici aici stăpînirea turcească, de aproape un secol, n-a lăsat prea multe urme : în afară de cetate prea puțin modificată de turci, singurele monumente arhitectonice mai sînt : un minaret din piatră cioplită, înalt de vreo 40 m (atît a mai rămas din 9 geamii și 38 de mecuturi cîte fuseseră în vremea turcilor ; mecutul de care ținea minaretul a fost dărîmat pe la mijlocul sec. trecut) și, în apropiere, ruinele unei băi turcești cu șase încăperi — în Ungaria unică în felul ei. Lîngă cetate, un muzeu, pe cale de organizare, conține o seamă de obiecte descoperite în cetate, cu ocazia săpăturilor arheologice.



Am căutat să obținem și oarecare orientare asupra problemelor care preocupă în prezent istoriografia maghiară. Am luat contact în repetate rînduri cu conducerea și cercetătorii Institutului de istorie, adăpostit într-o clădire din Cetatea Buda în apropierea Arhivei de Stat.

În centrul activității Institutului stă pregătirea tratatului de istorie a Ungariei. Este proiectat în trei volume, fiecare de cîte două tomuri, din care pînă în prezent au apărut în formă de machetă vol. I (tom. I pînă la 1526, în anul 1957 ; tom. II 1526—1790, în anul 1958) și vol. II (tom. I, 1790—1849, în anul 1957). Anul acesta — în vederea ediției definitive a acestor volume care se va face după un timp de experimentare a textului machetă — s-a lucrat la anexa istoriografică și bibliografică, tabele cronologice, hărți, ilustrații, indice de nume. (Restul volumelor sînt în curs de apariție sub formă de machetă).

Grupul cercetătorilor romîni a obținut în general importante rezultate, datorită în bună parte concursului binevoitor pe care l-a întîlnit pretutindeni : la Institutul de Istorie, la Institutul de Istorie a Partidului, la arhive, la biblioteci, la muzee.

I. Toloiu și Tr. Lungu

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ DE LA BERLIN DESPRE IMPERIALISMUL GERMAN ȘI AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Tema generală a referatelor și discuțiilor purtate în conferința științifică a Comisiei istoricilor din R. D. G. și U. R. S. S., ținută în clădirea Adunării naționale din Berlin, în zilele de 14—19 decembrie 1959, a fost imperialismul german și al doilea război mondial. La conferință au participat, ca invitați, numeroși istorici din aproape toate țările

europene, iar din țara noastră, trei delegați, prof. I. Rachmuth, prof. Vasile Varga și autorul acestor rânduri.

Conferința, pregătită de aproape un an, a fost ocazionată de a douăzecea aniversare a izbucnirii celui de al doilea război mondial și a avut loc în momentul de importanță mondială favorabil destinderii politice dintre lagărul țărilor socialiste și lagărul țărilor capitaliste, creat de vizita tovarășului Hrușciiov în Statele Unite. Dezbaterea largă și multilaterală a temei privind imperialismul german și al doilea război mondial devenise necesară pentru explicarea științifică a caracterului specific al imperialismului german fascist și a caracterului celui de al doilea război mondial, întrucât istoriografia burgheză occidentală se străduiește să denatureze esența de clasă a cauzelor celui de al doilea război mondial și caracterul participării diferitelor state la acesta. Pe de altă parte, demascarea caracterului imperialist al războiului provocat de Germania fascistă și a crimelor săvârșite de cotropitorii hitleriști în diferite țări europene contribuie la clarificarea opiniei publice mondiale, asupra pericolului războiului rece și a acțiunii revanșarde a militaristilor din Germania federală.

În referatele prezentate în ședințele plenare din primele două zile ale conferinței au fost puse în discuție problemele principale ale temei. Prof. I. A. Boltin, director adjunct al Institutului de marxism-leninism din Moscova de pe lângă C.C. al P.C.U.S., a analizat cauzele și caracterul războiului, ajungând la concluzii acceptate în timpul discuțiilor ce au urmat. Dr. Leo Stern, membru al Academiei germane de Științe, a demonstrat legitimitatea înfrângerii imperialismului german în al doilea război mondial, dar a scos în evidență că el nu a fost distrus cu totul, ci numai relativ, întrucât continuă să existe în Germania federală, unde constituie izvorul ațîțător la un nou război. Rolul hotărâtor al U.R.S.S. și al forțelor armate sovietice în înfrângerea imperialismului german a fost arătat de generalul maior N. G. Pavlenko, în urma căruia generalul locotenent Johannes Zukertort a demonstrat falsitatea legendei burgheze a războiului preventiv dus de Germania hitleristă contra Uniunii Sovietice.

O expunere a ideologiei imperialismului fascist german ca ideologie a războiului agresiv a făcut prof. dr. A. S. Ierusalimski, scoțînd în evidență esența ei de clasă. O altă latură a celui de al doilea război mondial, lupta dusă de mișcarea antifascistă și de eliberare a popoarelor, inclusiv a maselor muncitoare germane, ca factori importanți ai înfrângerii imperialismului german în război, a fost arătată de Ludwig Eisecke, directorul Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.S.U.G. Două probleme deosebit de importante au fost expuse de doi tineri istorici, prima, privind semnificația istorică mondială a victoriei popoarelor iubitoare de pace asupra imperialismului german în al doilea război mondial, de dr. D. I. Melnikov, a doua, în care s-a arătat rolul R.D.G. bastion al luptei contra militarismului german și a imperialismului, de către dr. Ștefan Doernberg.

Toate aceste probleme au fost amplu dezbătute în zilele de 16 și 18 decembrie în cadrul celor patru secții, care au avut fiecare cîte o subtemă proprie și anume : 1) pregătirea celui de al doilea război mondial de către imperialismul german ; 2) imperialismul german în timpul celui de al doilea război mondial și înfrîngerea sa militară, economică și moral-politică ; 3) politica internă și politica de ocupație a imperialismului german și mișcarea antifascistă în Germania și în țările cotropite ; 4) rezultatele și urmările celui de al doilea război mondial și zdrobirea imperialismului german. Delegații romîni au participat la lucrările primelor trei secții, cu expuneri privind jefuirea economică a Romîniei de către Germania hitleristă în ajunul și în timpul celui de al doilea război mondial, mișcarea antifascistă din Romînia în primii ani ai războiului și insurecția armată de la 23 August 1944. Un interes deosebit a trezit expunerea privind această din urmă problemă.

În ziua de 17 decembrie istoricii sovietici și istoricii străini invitați la conferință au vizitat monumentele istorice din Potsdam, oprindu-și atenția asupra castelului în care în 1945 Stalin, Truman și Attlee au semnat cunoscutul acord prin care s-au fixat zonele de ocupație a Germaniei până la încheierea păcii cu această țară.

În ultima zi a conferinței, 19 decembrie, delegații celor patru secții au prezentat rapoartele privitoare la rezultatele discuțiilor purtate, s-a votat o declarație în care s-au condamnat imperialismul militarist german provocator al celui de al doilea război mondial și manifestările militariste din Germania federală, s-a cerut crearea unei Germanii unificate democratice și pașnice, necesară atât pentru libera dezvoltare a poporului german, cât și a tuturor popoarelor dornice de pace din Europa. Apoi, dr. Leo Stern, președintele părții germane a Comisiei de organizare a conferinței, a tras concluzii la referate și la discuțiile duse, scoțând în evidență rolul criminal internațional al imperialismului german în al doilea război mondial și combătând falsificările istoriografiei din Germania de vest, menite să pregătească un nou război. A atras atenția asupra greșitei concepții conform căreia înarmarea Germaniei de vest s-ar datora numai forțelor de ocupație occidentale și a indicat pe cancelarul Adenauer ca principalul potrivnic al colaborării pașnice între popoare și răspunzător de înarmările masive din Germania vestică, unde propaganda pentru război continuă cu feroare. Încheind, vorbitorul a subliniat că întreaga conferință s-a rostit pentru o Germanie unificată și democratică.

În cuvântarea de închidere, prof. I. A. Boltin, delegat al părții sovietice a Comisiei de organizare, conchizând asupra originii și caracterului celui de al doilea război mondial, a atras atenția că lupta poporului spaniol în anii 1936—1939 contra fascismului a fost un preambul al luptei duse în timpul războiului de către Uniunea Sovietică și toate popoarele antifasciste, iar Austria a fost prima victimă a fascismului german, care a cotoplit-o sub pretextul Anschluss-ului. A subliniat apoi însemnătatea conferinței, spunând că prin lucrările lor istoricii germani participanți contribuie la unificarea și democratizarea întregii Germanii și a demascat atacurile nejuste îndreptate contra conferinței de unele organe de presă vest germane reacționare, subliniind spiritul de obiectivitate în care au fost elaborate referatele și duse discuțiile.



Așa cum a arătat prof. I. A. Boltin în prețiosul său referat „...Problema originii și caracterului războiului trecut este o problemă politică acută...”căci pe acest teren „...se dă lupta între istoriografia burgheză și cea marxist-leninistă, la 20 de ani de la începutul celui de al doilea război mondial, nu numai fără întrerupere, ci mereu mai îndrjită și mai implacabilă”. Conferința a stabilit că la originea războiului mondial terminat în 1945 stă goana dusă de monopolurile capitaliste germane după materii prime și piețe de desfacere, teritorii pentru investiții de capital și pentru nimicirea concurențelor, căci, este în natura intimă a capitalului monopolist pofa dominației economice și politice mondiale. Conflictul acut dintre marile state capitaliste pe această temă, existent în urma crizei economice din anii 1929—1933, a împins Germania și Japonia la o nouă împărțire a lumii în defavoarea Angliei, Franței și Statelor Unite.

O altă cauză a războiului, a precizat conferința, a stat în ura de clasă a monopolștilor din ambele tabere capitaliste contra Uniunii Sovietice, al cărei teritoriu îl rîvneau deopotrivă și unii și alții. Ei urmăreau mai ales sfărîmarea socialismului triumfător în această țară, deoarece el constituia un exemplu pentru proletariatul din țările monopoliste.

Urmărind scopurile sale de cotopire, fascismul german a dus după venirea sa la putere o fățișă politică de război, singur Partidul Comunist din Germania opunându-se războiului din răspuțeri. Rezoluția conferinței P.C.G. din ianuarie 1939 din Berna condamnă războiul plănuț de Hitler, întrucât el nu putea servi interesele naționale ale Germaniei „... ci numai interesele marilor capitaliști fabricanți de armament și birocrăției naziste...”.

Intervenția în războiul civil spaniol, cotopirea Austriei și apoi lichidarea Cehoslovaciei burgheze în toamna anului 1938, au constituit etape ale pregătirii războiului de către Germania hitleristă, pornit la începutul lui septembrie 1939 contra Poloniei. Așa cum a remarcat prof. I. A. Boltin în referatul său „... O particularitate caracteristică a celui de al doilea război mondial constă în faptul că acesta n-a cuprins îndată întreaga lume”, întrucât guvernarea Statelor Unite, ai Angliei și ai Franței nu voiau să atace cu toate forțele lor coaliția fascistă înainte ca aceasta să nu se fi aruncat asupra Uniunii Sovietice pentru a o sfărâma. Astfel războiul dus de Anglia și Franța la început a avut un caracter imperialist.

O altă trăsătură a celui de al doilea război mondial, s-a precizat în conferință, în raport cu primul război mondial, stă în complexitatea și multilateralitatea sa, determinate de accentuarea crizei generale a capitalismului, care a împins la trădarea intereselor naționale marea burghezie și moșierime din câteva țări atacate de Germania fascistă. Numai lupta dusă pentru eliberarea națională de patrioți sub conducerea partidelor comuniste în Franța și în alte țări din Europa vestică a adus popoarele acestor state pe calea războiului antifascist de eliberare.

Cotopirea Iugoslaviei și a Greciei au completat pregătirea războiului de agresiune al Germaniei fasciste contra Uniunii Sovietice. Cu dreptate a subliniat prof. Boltin în referatul său că atacul Germaniei fasciste asupra U.R.S.S. „... a fost a doua tentativă a reacțiunii imperialiste internaționale după intervenția militară străină și războiul civil, cu scopul de a nimici țara socialismului”. Împotriva agresiunii fasciste, Uniunea Sovietică a dus, sub conducerea P.C.U.S., un război drept de apărare a patriei.

Interesantă este caracterizarea în conferință a participării României la al doilea război mondial. Până la 23 August 1944, când Antonescu a fost răsturnat de la putere și România s-a desprins din blocul fascist, declarând război Germaniei, războiul ei a fost imperialist și nejust. „Din acest moment”, a arătat prof. I. A. Boltin în referatul său, „România a devenit membru al coaliției antifasciste și a luat parte cu forțele sale armate în mod activ la înfrângerea Germaniei fasciste. Războiul a căpătat pentru poporul român un caracter just. Principalul efort pentru schimbarea fundamentală a politicii României l-a făcut Partidul Comunist din România, care a condus lupta maselor populare contra fasciștilor germani și a politicii trădătoare a burgheziei naționale”.



Așa cum s-a arătat în cuvântarea de închidere, lucrările conferinței vor fi publicate curând în toate țările democratice și socialiste. Aici am expus numai câteva, dar pe cele mai importante, din ideile stabilite de conferință cu privire la originea și caracterul celui de al doilea război mondial, utilizând mai ales referatul prof. I. A. Boltin, a cărui cuprinzătoare analiză a problemei a fost de cel mai mare interes pentru toți participanții.

Conferința științifică din Berlin organizată pe tema imperialismului german și cel de al doilea război mondial, a constituit pentru știința istorică marxist-leninistă, o fermă luare de poziție împotriva resturilor imperialismului german din Germania vestică, contra unui nou război și pentru o Germanie unificată democrată și pașnică.

V. Maciu

CRONICĂ

Prezidiul Adunării Populare a R. P. Bulgaria a decorat pe academicianul Petre Constantinescu-Iași cu ordinul „Chiril și Metodiu” clasa I, pentru activitatea însemnată în domeniul stringerii legăturilor dintre popoarele bulgar și român.



La 23—25 octombrie 1959 a avut loc la Greifswald, în R.D. Germană, conferința internațională pe tema luptei studențimii din Europa împotriva fascismului și militarismului. În legătură cu referatul de bază „Tradiția luptei studențimii antifasciste din Europa împotriva militarismului”, expus de Karl Heinz Jahnke, aspirant la Institutul de istorie al Universității din Greifswald, au fost prezentate comunicări pe diferite țări. Mișcarea antifascistă a studențimii din patria noastră a fost înfățișată de Constantin Mocanu, cercetător la Institutul de istorie a partidului, în comunicarea „Despre lupta studențimii din România împotriva fascismului și războiului hitlerist”.



La Berlin și-a încheiat lucrările conferința științifică pe tema „Imperialismul german și cel de-al doilea război mondial”, la care au participat oameni de știință din 23 de țări, precum și numeroși oaspeți, în total 600 de persoane. Din partea R. P. Române au participat: prof. I. Rachmuth, prof. V. Varga și conf. univ. V. Maciu.



La sediul Consiliului General A.R.L.U.S. a avut loc în ziua de 24 octombrie 1959 sesiunea festivă științifică organizată de Institutul de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. și de Consiliul General A.R.L.U.S., închinată împlinirii a 25 de ani de la înființarea Asociației „Amicii U.R.S.S.”.



Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice

Editura politică, București, 1959, 800 p.

Subliniind uriașa importanță pe care P.C.U.S. o acordă problemelor muncii ideologice, N. S. Hrușciov în raportul prezentat la Congresul al XX-lea al partidului spunea : „În ultimii 17 ani propaganda noastră s-a bazat mai ales pe Cursul scurt de istorie a partidului. Glorioasa istorie a partidului nostru trebuie să fie și de acum înainte unul din principalele izvoare de educare a cadrelor. De aceea, este necesar să se întocmească un manual marxist, popular, de istorie a partidului, manual care să se bazeze pe fapte istorice, în care să fie generalizată în mod științific experiența de importanță istorică mondială a luptei partidului pentru comunism și care să cuprindă istoria partidului pînă în zilele noastre”¹.

Acestei sarcini de frunte a istoriografiei sovietice l-a răspuns munca desfășurată de colectivul care a elaborat manualul de Istorie a P.C.U.S. apărut de curînd și în traducerea editurii noastre politice. Colectivul de autori s-a străduit să prezinte în cele două importante etape ale istoriei partidului (înaintea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și după aceasta) drumul victorios străbătut de partid, îmbogățirea creatoare a marxismului sarcinile, strategia și tactica partidului cores-

punzătoare etapelor istorice respective. De asemenea, felul în care istoria P.C.U.S. înarmează pe oamenii muncii cu cunoașterea legilor de dezvoltare ale societății, cu cunoașterea legilor construirii societății socialiste și a fazei sale superioare, comunismul.

În primul capitol se vorbește despre dezvoltarea mișcării muncitorești din Rusia între 1883—1894, ca urmare a întăririi relațiilor de producție capitaliste. Mișcarea muncitorească din Rusia în această perioadă, crește în intensitate datorită pătrunderii și răspîndirii marxismului. Grupul „Eliberarea muncii” întemeiat și condus de G. V. Plehanov a tradus în limba rusă, a editat și apoi a difuzat în întreaga Rusie principalele opere ale lui Marx și Engels. Pe baza activității desfășurate în acest sens, precum și din contactul nemijlocit cu mișcarea muncitorească rusă, se făuresc și se dezvoltă primii marxiști ruși care contribuie atât prin scrierile lor cit și prin activitatea lor practică ca mișcarea revoluționară din Rusia sec. XIX-lea să ducă la contopirea socialismului științific cu mișcarea muncitorească și să devină o forță invincibilă, innoitoare, transformatoare a societății. Unul dintre marxiștii ruși de seamă este și G. V. Plehanov care are meritul de a fi contribuit la zdrobirea din punct de vedere teoretic, ideologic a concepțiilor narodniciste. Grupul „Eliberarea muncii” conduce în acest

¹ *Congresul al XX-lea al P.C.U.S. Rapoarte, cuvîntări, rezoluții, hot.* 14—25 feb. 1956, E.S.P.L.P., Buc. 1956, p. 130.

timp lupta ideologică și munca de răspundere a marxismului fără să fie însă legat de mase. Uriașele greve ale clasei muncitoare ruse între anii 1880—1895 sînt urmarea înăsprirei situației politice și economice din Rusia căreia muncitorii îi răspund organizîndu-se. Așa se desfășoară de exemplu greva din ianuarie 1885 de la fabrica Morozov din Oreho Zuevo.

Spre sfîrșitul anului 1890 apar cercuri marxiste în mai toate orașele Rusiei.

În aceste condiții, printre cei dintîi marxști ruși se numără și V. I. Lenin care în 1888 făcea parte dintr-unul din cercurile marxiste din Cazan.

Tratînd în capitolul II perioada 1894—1904 manualul înfățișează începutul etapei leniniste în dezvoltarea marxismului. În cartea „Ce sînt prietenii poporului” și cum luptă ei împotriva social-democraților”, Lenin zdrobește definitiv concepțiile naționale, trasînd calea istorică a clasei muncitoare ruse de a fi conducător politic al poporului, pentru scoaterea sa și a tuturor maselor exploatate din robia capitalistă și asuprirea cruntă a regimului țarist. Lenin este primul dintre marxștii ruși care fundamentează ideea hegemoniei proletariatului și necesitatea alianței dintre clasa muncitoare și țărănime, pentru răsturnarea burgheziei și construirea noii societăți socialiste. Din inițiativa și sub conducerea lui Lenin, la sfîrșitul anului 1895 cercurile marxiste din Petersburg se unesc într-o singură organizație social-democrată care ia denumirea de „Uniunea de luptă pentru eliberarea clasei muncitoare”, organizație care exercită o influență uriașă asupra dezvoltării mișcării social-democrate din întreaga Rusie. — Asemenea uniuni au fost înființate și în alte orașe ale Rusiei. Reunirea lor într-un singur partid s-a făcut la 1—3 martie 1898 cu prilejul Congresului care a hotărît înființarea Partidului muncitoresc social-democrat din Rusia (P.M.S.D.R.).

La începutul secolului al XX-lea, cînd Rusia pășise în imperialism se înăsprea situația politică și economică a maselor, revoluția se apropia cu pași reprezi. Lenin concepe și aplică planul de făurire a partidului marxist, conducînd editarea ziarului „Iskra” menit

să explice muncitorilor ideea că partidul este forța care revoluționează, conduce și organizează mișcarea lor de eliberare din robia capitalistă.

Congresul al II-lea al P.M.S.D.R., întrunit în 1903 mai întîi la Bruxelles și apoi la Londra, a pus bazele partidului bolșevic, partidul conducător al muncitorilor în revoluția socială, partidul dictaturii proletariatului. El a creat partidul marxist revoluționar, partidul bolșevic cu care începe etapa cea mai importantă din istoria Rusiei. Congresul al II-lea a constituit un punct de cotitură în mișcarea muncitorească internațională dînd un răspuns just problemelor esențiale ale mișcării muncitorești. În cartea sa : „Un pas înainte, doi pași înapoi”, Lenin dezvoltă învățătura marxistă despre partid, în focul luptei împotriva oportunismului din mișcarea muncitorească, afirmîndu-se ca un mare conducător al proletariatului, continuator creator al lui Marx și Engels.

Autorii manualului, apreciind importanța apariției lucrărilor și activității lui Lenin pentru dezvoltarea marxismului, au făcut altă periodizare pentru aceste două capitole de început ale Istoriei P.C.U.S. în comparație cu periodizarea folosită în Cursul scurt de istorie a P.C.U.S. considerînd, perioada 1894—1904 ca început a etapei leniniste în dezvoltarea marxismului.

Capitolul al III-lea este închinat activității partidului bolșevic în perioada revoluției din 1905—1907, care a marcat începutul unei noi etape în mișcarea muncitorească internațională. În acest timp în care muncitorii ruși reușeau să submineze autoritatea regimului țarist cucerind pentru puțin timp libertăți democratice, au loc 3 congrese ale partidului. Congresul al III-lea ținut între 12—27 aprilie 1905 la Londra, a definit de pe poziții marxist-leniniste, caracterul și forțele motrice ale revoluției. El a dat proletariatului strategia revoluționară și tactica marxistă, complet deosebite de propunerile oportuniste ale menșevicilor.

În focul luptelor revoluționare apar în vara anului 1905, sovietele, organe de con-

ducere a luptei clasei muncitoare, căora partidul le acordă o deosebită atenție ca formă capabilă să preia conținutul nou, revoluționar al dictaturii proletarietului, armă sigură de zdrobire a împotrivrării capitaliștilor. Între 10—25 aprilie 1906 are loc la Stockholm, cel de al IV-lea congres al P.M.S.D.R. cunoscut și sub numele de Congresul unificării dintre bolșevici și menșevici care însă s-a încheiat formal datorită profundelor divergențe dintre aceștia. Congresul a adoptat primul paragraf al statutului în formularea lui V. I. Lenin, contribuind astfel la întărirea organizatorică a partidului, scoțând formularea oportunistă a lui Martov.

Convocarea Dumei I nu a putut frâna avântul revoluționar, ceea ce a determinat guvernul țarist să ia noi măsuri în vederea înfrungerii definitive a revoluției.

În primăvara anului 1907 se desfășoară la Londra lucrările Congresului al V-lea al P.M.S.D.R. care adoptă rezoluțiile bolșevice în cele mai importante probleme: problema sindicatelor, problema atitudinii față de partidele burgheze, problema așa-zisului „Congres muncitoresc” etc. Subliniind victoria ideilor leniniste împotriva oportuniștilor, V. I. Lenin atrăgea atenția bolșevicilor asupra necesității răspîndirii cu succes a experienței obținute în lupta pentru cucerirea maselor.

Apreciind învățămintele revoluției care a durat aproape doi ani și jumătate Lenin arăta: „revoluția din 1905 a făcut extrem de mult pentru instruirea politică a maselor muncitorești și țărănești atât în sensul cunoașterii de către avangarda lor a «ultimului cuvînt» al socialismului din Apus, cît și în sensul acțiunii revoluționare a maselor”¹.

Perioada 1907—1910 este perioada stîngeroasei presiuni împotriva mișcării muncitorești din Rusia. Măsurilor polițienești li se adăuga ofensiva capitaliștilor, ceea ce mărea și mai mult suferințele maselor muncitoare. După revoluție țarismul și-a dat seama că nu mai poate readuce în întregime situația ante-

rioară anului 1905 și de aceea politica pe care el o desfășoară prin intermediul primului său ministru Stollpin, se reduce în esență la menținerea regimului politic de la 3 iunie 1907 și adaptarea unei noi politici agrare care să apere interesele moșierilor și chiaburilor. Reacțiunea s-a manifestat în toate domeniile vieții sociale.

În această perioadă partidul desfășoară lupta împotriva lichidatorilor, otzoviștilor și troțkiștilor care încercau să distrugă partidul marxist, să-l discrediteze în ochii muncitorilor.

În raportul său la Conferința V-a a P.M.S.D.R. care s-a ținut în decembrie 1908 la Paris, V. I. Lenin a chemat toate organizațiile de partid să ducă o luptă neîmpăcată împotriva lichidatorismului. Oțzovismul a fost combătut cu vigoare la Paris în iunie 1909 la Consfătuirea redacției lărgite a ziarului bolșevic „Proletarii”, cînd a fost calificat ca un curent oportunist, incompatibil cu bolșevismul iar otzoviștii au fost excluși din partid.

În anul 1909, V. I. Lenin scrie: „Materialism și empiriocriticism”, în care pornind de la tezele de bază ale lui Marx și Engels, face o sinteză filozofică cu adevărat științifică a noilor descoperiri făcute în științele naturii dînd o ripostă zdrobitoare adversarilor concepției marxiste despre lume. În perioada grea a reacțiunii stollpiniste, bolșevicii în frunte cu Lenin, au împletit formele de lupte ilegale cu cele legale, ținînd sus steagul revoluției, și pregătind masele în vederea unor noi bătălii de clasă.

Pe baza analizei minuțioase, științifice, a situației economice, a mișcării muncitorești și a adîncirii contradicțiilor la sate, autorii manualului de Istorie a P.C.U.S., consideră pe bună dreptate începutul noii etape, a avîntului revoluționar, ca începînd la sfîrșitul anului 1910, de aceea și capitolul al V-lea tratează sub acest titlu perioada 1910—1914, spre deosebire de Cursul scurt al istoriei P.C.U.S. care periodiza acest capitol între 1912—1914. Între 5 — 17 ianuarie 1912 are loc la Praga, a VI-a Conferință generală a P.M.S.D.R., care a curățit partidul de oportuniști. Izgonind pe menșevici, partidul s-a întărit pregătindu-se

¹ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 29, E.S.P.L.P., Buc., 1956, p. 294.

pentru viitoarele bătălii de clasă, care deja se anunțau și pentru a căror conducere aveau nevoie de unitate de voință și acțiune.

Apariția la 5 mai 1912 a ziarului partidului „Pravda” la Petersburg a ușurat realizarea legăturii dintre partid și masele largi de muncitori, a dus la unificarea eforturilor de luptă ale muncitorilor precum și la cunoașterea mizeriei cumplite în care se zbătea țărâtimea sub jugul moșieresc și exploatarea chiaburească. Partidul a acordat o atenție deosebită problemei naționale adoptând rezoluții speciale în această problemă la consfătuirile C.C. de la Cracovia și Poronin. Programul bolșevic, cu privire la rezolvarea problemei naționale a dus la făurirea unității muncitorilor aparținând tuturor popoarelor Rusiei. Prin întregirea sa muncă desfășurată în această perioadă, partidul pregătea clasa muncitoare în spiritul internaționalismului proletar, pentru ca acționând ca hegemon în lupta revoluționară să elibereze întregul popor din exploatarea burghezo-moșierească.

Capitolul al VI-lea al manualului tratează perioada 1914 — februarie 1917, despre lupta partidului bolșevic în anii primului război mondial.

Războiul a izbucnit, fiind o continuare prin mijloace violente a politicii expansioniste pe care o duseseră clasele guvernante și pînă atunci. Partidul bolșevic a demascat trădarea oportuniștilor care susțineau lozincă păcii civile și apărarea patriei burgheze. El a lansat lozincă transformării războiului imperialist în război civil, în revoluție, pentru zdrobirea nedreptei orînduirii capitaliste și a explicat maselor populare întreaga falsitate a interpretării burgheze a noțiunii de patrie. Participînd la Conferințele socialiste internaționale de la Zimmerwald în 1915 și Kienthal în 1916, partidul bolșevic și-a făcut pe deplin datoria sa internaționalistă, susținînd în discuții lozincile leniniste și contribuind astfel la formarea ulterioară a partidelor comuniste în toate țările capitaliste.

În stadiul final al capitalismului, în imperialism, țările capitaliste se dezvoltă din punct de vedere politic și economic, inegal

și în salturi. Făcînd o minuțioasă analiză a imperialismului, Lenin a dezvoltat teoria marxistă a revoluției socialiste demonstrînd teoretic posibilitatea victoriei ei într-o singură țară sau într-un grup de țări. Lenin a dezvoltat teza lui Marx și Engels cu privire la victoria simultană a revoluției socialiste în toate țările capitaliste sau în majoritatea lor, îmbogățind și completînd pe baza noii situații istorice, teoria revoluției socialiste, făcînd un pas înainte în dezvoltarea creatoare a marxismului. Teza leninistă a revoluției socialiste descătușează uriașele energii ale clasei muncitoare dîndu-i inițiativa necesară înfrîngerii propriei burghezii naționale, luminînd astfel calea clasei muncitoare din fiecare țară pentru a scăpa din exploatare.

La începutul anului 1917 în Rusia erau deja coapte condițiile unei situații revoluționare. Revoluția burghezo-democratică a izbucnit în februarie și ea a confirmat cu prisosință tezele leniniste cu privire la transformarea războiului imperialist în război civil.

Analizînd temeinic evenimentele perioadei martie — octombrie 1917, autorii manualului au consacrat acestei perioade capitolul al VII-lea acordînd o atenție deosebită victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie spre deosebire de Cursul scurt de Istorie al P.C.U.S. unde periodizarea cuprindea și evenimentele din octombrie 1917 — 1918 în același capitol.

Pentru soarta revoluției începute în februarie 1917, venirea lui V. I. Lenin la 4 aprilie la Petersburg, după aproape zece ani de emigrație, a avut o imensă însemnătate întrucît prin genialele sale „Teze din aprilie” publicate în Pravda la 7 aprilie el a îndrumat partidul spre transformarea revoluției burghezo-democratice în revoluție socialistă. De elaborarea problemelor revoluției pe baza tezelor leniniste s-a ocupat Congresul al VI-lea al partidului care a avut loc în condiții de semi-legalitate între 26 iulie și 3 august 1917 la Petrograd. În toate hotărârile sale, Congresul a ținut seama de tezele leniniste ale alianței dintre proletariat și țărâtime condiție a victoriei revoluției.

Unul din cele mai importante paragrafe ale manualului este în acest capitol, și tratează despre pregătirea insurecției armate și victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Revoluția Socialistă din Octombrie a învins pentru că în fruntea ei se afla clasa muncitoare din Rusia condusă de încercatul partid revoluționar al bolșevicilor călăuzit de învățătura marxist-leninistă pentru că alianța dintre ea și țărănime a creat cea forță socială capabilă să zdrobească clasele exploataatoare, pentru că proletariatul rus și-a creat sovietele ca organe proprii ale noii puteri pentru că burghezia rusă a fost un adversar, relativ slab. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, a deschis o eră nouă în istoria omenirii, era construirei societății socialiste, era triumfului comunismului.

Manualul se ocupă în capitolul al VIII-lea de lupta partidului pentru dezvoltarea revoluției socialiste și consolidarea puterii sovietice, între octombrie 1917—1918. Conducând în mod nemijlocit crearea aparatului noului Stat Sovietic, V. I. Lenin era plin de încredere în forțele creatoare ale maselor populare, pentru zdrobirea vechiului aparat de stat burghezo-moșieresc care a fost nimicit și în locul căruia a fost creat aparatul statului proletar. La sfârșitul lunii noiembrie 1917, Puterea Sovietică a trecut la sfărșimarea radicală a relațiilor de producție capitaliste, efectuând naționalizarea mării industrii capitaliste și a băncilor.

Congresul al VII-lea al partidului își desfășoară lucrările la Petrograd între 6—8 martie 1918 fiind cel dintâi congres de cînd partidul era la cîrma țării, și rezolvă definitiv problema păcii. A fost definitiv demascată natura contra-revoluționară a menșevicilor, a socialiștilor revoluționari de dreapta și de stînga, care izolați de masă s-au transformat în grupări antisovietice pășind pe calea josnică a luptei antistatale. Congresul a adoptat o denumire nouă a partidului: Partidul Comunist (bolșevic) din Rusia, și a ales o comisie care să elaboreze pe baza planului leninist de construire a societății socialiste, noul program al partidului. Cînd după acest congres, guvernul

sovietic și Comitetul Central și-au mutat sediul la Moscova, care a devenit capitala statului sovietic.

Congresul al V-lea al Sovietelor care s-a deschis la 4 iulie 1918 la Moscova a consfințit mărețele cuceriri ale Revoluției Socialiste din Octombrie, pe cale legislativă adoptînd Constituția R.S.F.S.R.

Perioada intervenției militare străine și a războiului civil, 1918—1920, este tratată în capitolul al IX-lea. Clasele exploataatoare răsturnate de la putere în Octombrie n-au pregetat să profite de sprijinul socialiștilor revoluționari, al menșevicilor, anarhiștilor și naționaliștilor și primind ajutorul imperia-liștilor străini au declanșat intervenția armată.

Partidul însă a ridicat pe toți oamenii muncii la lupta pentru apărarea patriei împotriva invaziei străine, creînd puternica Armată Roșie. În felul acesta „campania celor 14 state” împotriva Țării sovietice a fost zdrobită. La începutul lunii martie 1919 a avut loc la Moscova primul Congres al Internaționalei Comuniste, ale cărei lucrări au fost conduse de V. I. Lenin. Constituirea ei a avut o uriașă importanță internațională strîngînd cele mai bune forțe revoluționare ale mișcării muncitorești internaționale sub steagul internaționalismului proletar. Tot în martie 1919 își încheiase lucrările și cel de-al VIII-lea Congres al P. C. (b) din Rusia care a adoptat noul program al partidului, elaborat de V. I. Lenin. Pe lîngă importanța pe care o prezenta pentru aplicarea concretă a construcției economiei și statului socialist, programul a avut și o mare însemnătate internațională pentru că el răspundea la întrebările oamenilor muncii din lumea întreagă care vroiau să știe cum a învins revoluția socialistă, în ce constă forța ei și mai ales cum va fi noua orînduire socialistă. Congresul al IX-lea al partidului ținut între 29 martie și 5 aprilie 1920 a demonstrat tăria legăturilor partidului cu masele și dorința fierbinte a celor mai buni oameni ai muncii de a face parte din avangarda clasei muncitoare, intrucît, cu toate pierderile grele suferite, în decurs de un an numărul membrilor de

partid s-a dublat. În raportul prezentat de V. I. Lenin au fost puse în discuție problemele principale: sarcinile imediate ale construcției economice și mișcarea sindicală.

În anii aceștia greii ai comunismului de război poporul s-a convins că partidul comunist este în stare să zdrobească împotrivirea claselor exploatare răsturnate de la putere cu tot sprijinul imperialiștilor străini, și mai ales că este capabil să organizeze, obținând prin luptă, posibilitatea coexistenței pașnice cu țările capitaliste, întrecerea cu acestea pentru construirea societății socialiste.

Lupta partidului pentru refacerea economiei naționale în primii ani de construcție pașnică, 1921—1925, este cuprinsă în capitolul al X-lea al manualului. Adoptând la Congresul al X-lea al partidului care a avut loc între 8—16 martie 1921, noua politică economică ca singura politică justă pentru perioada de trecere de la capitalism la socialism, partidul a întărit alianța dintre clasa muncitoare și țărănimia muncitoare asigurând baza politică a dictaturii proletariatului și creșterea condițiilor favorabile dezvoltării continue a sectorului socialist al economiei naționale. La congres a fost dezbătută problema națională care avea o însemnătate istorică mondială. Punând problema lichidării înapoierii statale, economice și culturale a popoarelor asuprite înainte de Revoluția Socialistă, congresul a adoptat o hotărâre privind ridicarea nivelului de dezvoltare a acestor popoare până la nivelul celor înaintate. Congresul a acordat o atenție deosebită unității partidului interzicând formarea de grupări sau fracțiuni în rândurile sale.

Aplicând înțeleapta politică economică leninistă, partidul a reușit să obțină în direcția refacerii economiei naționale, succese considerabile. Congresul al XI-lea al P.C. (b) din Rusia care a avut loc între 27 martie — 2 aprilie 1922 a subliniat necesitatea regroupării forțelor în vederea trecerii la ofensivă împotriva elementelor capitaliste. Pentru asigurarea fermității și combativității necesare realizării mărețului său program, Congresul a trasat sarcina îmbunătățirii compoziției sociale a partidului.

La 21 ianuarie 1924 a încetat din viață V. I. Lenin marele conducător și teoretician al partidului și al mișcării muncitorești internaționale. În zilele de doliu au fost primite mii de cereri de intrare în partid a celor mai înaintați muncitori constituind promoția leninistă a P.C. (b) din Rusia.

Sub conducerea partidului, în acest termen istoric scurt, clasa muncitoare și țărănimia muncitoare au reușit să aducă Țara Sovietică în pragul unei noi perioade istorice — perioada industrializării socialiste a U.R.S.S.

Între 1923 și 1925 au loc 3 congrese importante ale partidului care au demascat cu hotărâre grupările antileniniste din partid dând un înalt exemplu de intransigență față de oportuniști și întărind partidul cu o puternică armă ideologică în condițiile unei înverșunate lupte de clasă împotriva elementelor capitaliste.

Capitolul al XI-lea se ocupă de lupta partidului pentru industrializarea socialistă a țării și pentru pregătirea colectivizării compacte a agriculturii (1926—1929). Punând la baza politicii sale externe principiile leniniste ale coexistenței pașnice, Statul sovietic a reușit în această perioadă să zădărnicească planurile imperialiștilor de a izola U.R.S.S. și de a pregăti o nouă intervenție. S-au întărit legăturile cu mișcarea muncitorească internațională, cu lupta de eliberare a clasei muncitoare din țările coloniale și dependente și s-au creat bazele unei trainice alianțe de luptă cu revoluția populară chineză.

Planul leninist de construire a economiei naționale unitare învingea înapoierea seculară a țării pe care o transforma cu pași repezi într-o mare putere socialistă industrială. Anul 1929 poartă pe bună dreptate denumirea de anul marii cotituri, căci acum se obțin și primele mari succese pe calea transformării socialiste a agriculturii, a început mișcarea colhoznică de masă. Congresul al XV-lea al partidului care are loc între 2—19 decembrie 1927, a consfințit izolarea și zdrobirea grupurilor opoziționiste antileniniste (blocul troțkist-zinovievist deviatorii în problema națională), contribuind la întărirea partidului din punct de vedere

ideologic și la păstrarea unității rindurilor sale. Partidul s-a întărit eliminând și o altă serie de oportuniști, mic burghezi, carieriști strecurați în partid, dar mai ales prin primirea în rindurile sale a multor zeci de mii de muncitori și țărani muncitori înaintați, frunțași ai întrecerilor socialiste, pregătiți și căliți pentru a pregăti ofensiva socialismului pe tot frontul. Analizând temeinic situația internă a U.R.S.S. unde către sfârșitul anului 1932 fusese constituită temelia socialismului, precum și situația internațională, care indica începutul unei depresii economice în aceeași perioadă, autorii manualului fixează limitele capitolului al XII-lea, intitulat „Partidul în perioada ofensivei socialismului pe tot frontul. Crearea ordinii colhoznic”, între anii 1929—1932, și nu până în 1934 așa cum era în Cursul scurt de istorie al P.C. (b) al U.S. Aceasta este perioada cea mai grea din activitatea partidului datorită importanței, noutății și mai ales complexității sarcinilor pe care le ridică planul leninist de construire a socialismului. Analizând în ianuarie 1933 bilanțul primului cincinal, plinara C.C. a partidului constata că U.R.S.S. s-a transformat dintr-o țară agrară înapoiată într-o țară industrială înaintată, și că cea mai grea sarcină după luarea puterii, trecerea pe făgașul socialismului a milioane de gospodării țărănești a fost rezolvată cu succes. În U.R.S.S. s-a creat o industrie grea și constructoare de mașini, cu o bază tehnică înaintată, capabilă să asigure reconstrucția tuturor ramurilor economiei naționale. La sate a fost făurită ordinea colhoznică, care transforma U.R.S.S. în țara cu agricultura cea mai dezvoltată din lume.

Dușmanii Uniunii Sovietice au fost nevoiți să recunoască succesele ei în construirea ordinii noi, socialiste, care nu cunoaște crize și șomaj, și care asigură oamenilor muncii un trai mai bun și fericit. Luptând cu greutate pentru construirea bazei socialismului, partidul s-a întărit organizatoric și a îmbogățit tezele ideologice ale marxim-leninismului cu o nouă verificare practică a lor, cu o nouă și bogată experiență.

Capitolul al XIII-lea al manualului se ocupă cu lupta partidului pentru desăvârșirea reconstrucției economice naționale și victoria socialismului în U.R.S.S. (1933—1937). Perioada aceasta se caracterizează pe plan internațional prin ascuțirea continuă a contradicțiilor societății capitaliste, prin neputința burgheziei de a mai conduce cu vechile metode democratice fapt pentru care ea sprijină instaurarea dictaturii fasciste de către cercurile monopoliste cele mai reacționare. În U.R.S.S. însă se continuă cu vigare desăvârșirea reconstrucției socialiste a tuturor ramurilor economiei naționale. Victoria relațiilor de producție socialistă a dus și la schimbarea fundamentală a structurii de clasă a societății sovietice. Clasele exploatatoare au dispărut, au rămas doar două clase prietene: clasa muncitoare și țărănimea colhoznică de care clase și provenind din ele este legată intelectualitatea muncitoare.

Partidul a luptat pentru însușirea tehnicii noi și a metodelor avansate de muncă, pentru folosirea capacităților de producție cât mai rațional, pentru o înaltă eficiență economică a investițiilor și darea lor în folosință înainte de termen, pentru conducerea cu pricepere a mișcării inovatorilor, raționalizatorilor și inventatorilor în producție, a întrecerii socialiste și pentru formarea unor cadre numeroase de intelectuali tehnicieni în producție pentru orașe și sate. Ținând seama de intensificarea acțiunilor agresive ale fascismului german și ale militarismului japonez, partidul a condus poporul atât pe drumul construcției pașnice a socialismului întărind forța economică sale cât și pentru pregătirea apărării curecțiilor sale revoluționare.

În perioada 1937 — iunie 1941, U.R.S.S. a intensificat lupta pentru întărirea societății socialiste și concomitent s-a preocupat de întărirea capacității de apărare a țării. Un rol însemnat în viața poporului și a statului sovietic care intraseră în faza desăvârșirii construcției socialiste l-a avut Congresul al XVIII-lea al P.C. (b) al U.S. care s-a ținut între 10—12 martie 1939. Făcând bilanțul realizărilor de până atunci ale poporului sovietic

tic sub conducerea partidului, supunând unei analize profunde problemele situației internaționale. Congresul a pus în centrul atenției partidului sarcina economică fundamentală a U.R.S.S. aceea de a ajunge din urmă și de a depăși principalele țări capitaliste în ceea ce privește producția pe cap de locuitor. Pe lângă examinarea celui de-al treilea plan cincinal de dezvoltare a economiei naționale a U.R.S.S., Congresul — pe baza modificărilor adoptate la statut — a elaborat noi forme ale muncii de partid prin lărgirea democrației interne, a îmbogățit marxism-leninismul cu noi teze privitoare la statul socialist în perioada trecerii la comunism, s-a ocupat de rolul intelectualității socialiste în noua etapă, trasând ca sarcină intensificarea muncii de partid pe tărîmul educării cadrelor în spiritul marxism-leninismului. Tot în capitolul al XIV-lea manualul relevă lupta partidului și a statului sovietic pentru organizarea unei riposte colective împotriva agresiunii fasciste în 1939. În condițiile desfășurării agresiunii fasciste, U.R.S.S. a propus din nou crearea unui sistem de securitate colectivă, a căutat să dea un sprijin eficace țărilor care au fost copleșite de trupele hitleriste. Tratatul militar anglo-franco-sovietic din vara lui 1939 din cauza tergiversării lor de către puterile occidentale n-au dus la încheierea unui acord. În interesul poporului sovietic și al cauzei socialismului, în condițiile încercării capitaliste și a unei eventuale agresiuni împotriva țării sovietice din vest de către Germania hitleristă și din Orient de către Japonia militaristă, U.R.S.S. a acceptat încheierea tratatului de neagresiune sovieto-german din 1939. Prin atacarea Poloniei de către Germania a început cel de-al doilea război mondial.

În manual se dă o definiție mai precisă caracterului celui de-al doilea război mondial. Se arată că: „Războiul dintre Germania, Anglia și Franța a fost la început un război imperialist pentru ambele părți”¹. Cel de-al doilea război mondial și-a modificat caracterul în cursul desfășurării lui. Caracterul eliberator

al războiului s-a accentuat în mod deosebit după ce Uniunea Sovietică a fost atacată de Germania și U.R.S.S. a desfășurat o uriașă luptă antifascistă. Sînt evidențiate munca intensă desfășurată de partid în scopul sporirii forței industriale a țării și întărirea capacității ei de apărare. Partidul s-a îngrijit ca în țară să funcționeze un număr însemnat de uzine și întreprinderi care au permis ca în anii războiului să treacă la producția în masă de tancuri, avioane, muniții și alt armament. Au fost reorganizate și întărite forțele armate. Partidul Comunist și Statul Sovietic s-au preocupat de întărirea colhozurilor, pentru dezvoltarea producției agricole. S-a urmărit de asemenea ridicarea nivelului material și cultural al oamenilor muncii.

Unul din capitolele mai mari ale lucrării tratează despre partid în perioada Marelui Război pentru Apărarea Patriei (iunie 1941 — 1945).

Împotriva agresiunii Germaniei hitleriste din vara anului 1941 asupra Uniunii Sovietice, Partidul Comunist a mobilizat întreg poporul și toate resursele țării pentru a se da o ripostă hotărîtă dușmanului. Sînt tratate insuccesele vremelnice ale Armatei Roșii în prima perioadă a războiului, greutățile prin care a trecut poporul sovietic și pe care le-a biruit sub conducerea Partidului Comunist. Analizînd cauzele insucceselor Armatei Roșii din perioada de început a războiului în manual se arată că în ciuda unei activități intense desfășurate de partid pentru mobilizarea întregului popor în ce privește efortul de război, pentru întărirea capacității de apărare a țării, Germania fascistă avea în condițiile de atunci o serie de avantaje față de Uniunea Sovietică, ceea ce a permis Germaniei să înregistreze unele succese temporare.

Partidul Comunist a desfășurat o activitate organizatorică multilaterală atît pe front pentru creșterea necontenită a puterii de luptă a Armatei Roșii cît și în spatele frontului unde munca plină de abnegație în uzine, fabrici, colhozuri care lucrau pentru nevoile frontului pregăteau victoria asupra inamicului. Partidul a mobilizat întregul popor sub lozincă „Totul

¹ *Istoria P.C.U.S.*, p. 538.

pentru front, totul pentru victorie!" Datorită acestui fapt încă în iarna primului an de război trupele germano-fasciste au fost înfrînte înăgă Moscova și o dată cu ele și planul hitlerist al „războiului fulger”. Victoria de la Moscova a ridicat pe o treaptă nouă moralul poporului și vitejia armatei sale, le-a întărit convingerea că Germania fascistă va fi înfrîntă. Sînt descrise luptele încordate desfășurate pe front în vara anului 1942 și apărarea eroică a Stalingradului. Datorită vastei și complexe activități organizatorice desfășurate de partid în spatele frontului la sfîrșitul anului 1942 se crease o economie de război bine organizată ceea ce a influențat favorabil luptele de pe front. După victoria de la Stalingrad din februarie 1943 care a marcat începutul cotelurii radicale în desfășurarea Marelui Război pentru Apărarea Patriei și a celui de-al doilea război mondial în ansamblul său, victoria repurtată de Armata Roșie la Kursk a desăvirșit cotelura radicală în desfășurarea războiului. Sub influența victoriilor obținute de Armata Roșie se intensifica mișcarea de eliberare națională din toate țările ocupate de Germania hitleristă. În fruntea mișcării de eliberare națională se aflau partidele comuniste. După eliberarea deplină a pămîntului sovietic de sub jugul ocupanților fasciști, Armata Roșie sub conducerea Partidului Comunist a trecut la eliberarea popoarelor Europei de armatele hitleriste. Prin victoria repurtată de Uniunea Sovietică asupra fascismului german s-au deschis largi posibilități de dezvoltare la o serie de popoare din Sud-Estul și centrul Europei, printre care și poporul nostru.

Victoria U.R.S.S. în cel de-al doilea război mondial a dovedit superioritatea sistemului socialist, unitatea morală politică a popoarelor sovietice. Sînt evidențiate în lucrare rolul decisiv al partidului și al maselor populare în rezultatul victorios al Marelui Război pentru Apărarea Patriei. În perioada războiului principalele cadre de conducere ale partidului au fost repartizate în sectoarele principale ale economiei și frontului. În carte se arată că : „La sfîrșitul războiului se aflau în rîndurile

Armatei și Flotei Roșii 3.325.000 de comuniști adică aproximativ 60% din întregul efectiv al Partidului”¹. Partidul era organizatorul și inspiratorul puternicei mișcări de partizani care a adus o contribuție însemnată la izgonirea trupelor fasciste de pe teritoriul Uniunii Sovietice.

Trăsătura caracteristică a perioadei post-belice pe plan mondial o constituia schimbarea radicală a raportului de forțe pe arena internațională în favoarea socialismului și în dauna capitalismului. A început a doua etapă a crizei generale a capitalismului. S-au format două lagăre social-politice fundamentale : lagărul socialist și lagărul imperialist. Ca urmare a victoriei Uniunii Sovietice în război și a luptei forțelor patriotice interne apar țările democrat-populare în Europa și Asia. Victoria revoluției în China și crearea în 1949 a Republicii Populare Chineze prin importanța și influența pe care ea o exercită constituie în istoria mișcării mondiale de eliberare al doilea moment istoric important după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

În perioada 1945—1953 Partidul își desfășoară activitatea în direcția refacerii și dezvoltării continue a economiei naționale, concretizată în îndeplinirea înainte de termen a celui de-al patrulea plan cincinal. Sarcina economico-politică fundamentală a celui de-al 4-lea plan cincinal era de a reface regiunile țării care au avut de suferit de pe urma războiului de a ajunge și depăși nivelul de dinainte de război al producției industriale și agricole.

Manualul relevă activitatea vastă și multilaterală desfășurată de partid pe frontul ideologic. Pornind de la cerințele generale ale construcției comuniste în anii de după război s-a considerat că activitatea ideologică a partidului să devină principala formă de luptă împotriva rămășițelor vechii ordini bazate pe exploatare. În cadrul ofensivei desfășurate de partid pe frontul ideologic s-au adoptat o serie de hotărîri importante, s-au organizat o serie de discuții consacrate

¹ *Istoria P.C.U.S.*, p. 626.

problemelor filozofice, biologiei, economiei politice etc. Congresul al XIX-lea al partidului care a avut loc în octombrie 1952 a stabilit noile sarcini ale partidului în construcția economică și culturală, aprobând directivele planului cincinal de dezvoltare a U.R.S.S. pe anii 1951—1955. Congresul al XIX-lea a adoptat o hotărâre cu privire la schimbarea denumirii partidului. El a stabilit că Partidul Comunist (bolșevic) al U.R.S.S. se va numi de acum înainte Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. S-au adus de asemenea unele modificări la statut. P.C.U.S. a acordat ajutor și experiență celorlalte partide comuniste și muncitorești creîndu-se în felul acesta relații internaționale de tip nou, în cadrul comunității țărilor socialiste. Pe măsura consolidării relațiilor de producție socialiste în țările democrat-populare, a cooperării tot mai strînse între ele și U.R.S.S. s-a format sistemul economic mondial socialist. Capitolul XVI reliefează faptul că datorită imbinării juste a muncii de partid, politice și economice a crescut rolul organizațiilor de partid în calitatea lor de conducător politic. În cadrul ofensivei ideologice inițiate de partid s-a dat o lovitură puternică obiectivismului, cosmopolitismului și altor manifestări ale ideologiei burghize care frînuau mersul înainte al societății sovietice.

Capitolul al XVII-lea tratează despre „Lupta Partidului pentru un puternic avînt al economiei naționale, pentru desăvîrșirea construirii socialismului” (1953—1958). Această etapă marchează în istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice un avînt puternic, larg desfășurat în toate domeniile de activitate: economic, social, politic și pe planul politicii externe. Sub conducerea partidului se înfăptuiesc importante măsuri politice și economice în domeniul întăririi continue a ordinii sociale și de stat sovietice, al dezvoltării industriei și îndeosebi a industriei grele, al unui avînt considerabil în agricultură și în ce privește ridicarea nivelului de trai, material și cultural al poporului.

Pe plan extern statul sovietic sub conducerea P.C.U.S. a dus o luptă energetică și

consecventă pentru slăbirea încordării internaționale, a activizat politica lui de pace prin lărgirea contactelor cu toate forțele iubitoare de pace din lume. O serie de probleme pe plan internațional s-au rezolvat prin inițiativele și eforturile depuse de U.R.S.S. Datorită activității desfășurate de partid și de guvernul sovietic în domeniul politicii externe în anii 1953—1958 a avut loc o creștere a prestigiului U.R.S.S. în domeniul relațiilor internaționale. În acești ani s-a procedat în inițiativa Comitetului Central la reorganizarea muncii de partid pe baza normelor leniniste ale vieții de partid. Combătînd cu curaj cultul personalității partidului a reușit să lichideze urmările lui în toate sectoarele societății sovietice. Partidul a procedat la reorganizarea activității organizațiilor de partid, de stat și obștești pe baza tradițiilor leniniste asigurînd totodată creșterea rolului său conducător. Restabilind principiile leniniste partidul le-a aplicat în mod creator la noile condiții istorice, a elaborat noi forme de conducere care reflectau cerințele noii situații și țineau seama de bogata experiență acumulată. S-au luat măsuri, ca să fie respectat principiul conducerii colective, să aibă loc cu regularitate plenarele și ședințele C.C., s-au întreprins acțiuni pentru respectarea legalității socialiste, iar prin reorganizarea organelor C.C., a crescut rolul său în perioada dintre Congrese. În manual sînt arătate măsurile adoptate pentru asigurarea unui puternic avînt al agriculturii și al progresului tehnic în industrie. Prin respectarea principiului cointeresării materiale a colhozurilor, creșterea investițiilor în agricultură, valorificarea de noi pămînturi înfălenite și folosirea tehnicii agricole celei mai înaintate s-a ajuns la un salt în domeniul agricol. Principala linie de dezvoltare a industriei, partidul a considerat că constă în progresul tehnic neîntrerupt, orientarea spre introducerea tehnicii celei mai noi și ridicarea continuă a productivității muncii.

În februarie 1956 a avut loc Congresul al XX-lea al partidului care a constituit un mare eveniment istoric, atît în istoria P.C.U.S.

și viața Țării sovietice, cît și în mișcarea comunistă și muncitorească internațională. Raportul la Congres prezentat de N. S. Hrușciiov a înfățișat multilateral situația internă și internațională făcînd o analiză științifică a noilor fenomene ivite în situația istorică contemporană, dezvoltînd creator noi teze ale marxism-leninismului (posibilitatea coexistenței pașnice, posibilitatea reală de a preîntîmpina războaiele, diversitatea formelor de trecere a diferitelor țări la socialism). Congresul a trasat sarcina de a ajunge din urmă și a întrece într-un termen istoric scurt cele mai dezvoltate țări capitaliste în ce privește volumul producției pe cap de locuitor. Congresul a discutat problema lichidării cultului personalității — străin spiritului marxism-leninismului. S-a arătat că în activitatea lui I. V. Stalin partidul deosebește două aspecte : unul pozitiv pe care partidul îl sprijină și-l prețuiește și altul negativ pe care îl critică și-l respinge. I. V. Stalin a avut mari merite în ce privește aportul său în timpul Revoluției Socialiste, în asigurarea victoriei socialismului în U.R.S.S. în lupta împotriva oportuniștilor, revizioniştilor și naționaliștilor de tot felul și în dezvoltarea mișcării comuniste internaționale ; însă în activitatea lui ulterioară s-au manifestat și asemenea lipsuri și greșeli ca : nerespectarea normelor leniniste ale vieții de partid, încălcarea legalității socialiste și alte manifestări legate de cultul personalității.

Congresul al XX-lea care a reprezentat o cotitură în istoria P.C.U.S. a dat o orientare justă muncii ideologice, luptînd pentru puritatea teoriei marxist-leniniste. După Congres s-a constatat o creștere rapidă a inițiativei creatoare a maselor populare și atragerea lor într-o măsură mai mare la rezolvarea sarcinilor obștești. Partidul a inițiat reorganizarea conducerii industriei și construcțiilor. A avut loc de asemenea o ridicare a rolului conducător al Partidului și s-a întărit unitatea rîndurilor lui prin hotărîrea plenarei din iunie 1957 care a înlăturat din partid grupul fracționist care se opunea liniei partidului elaborate la Congresul XX.

În noiembrie 1957 cu ocazia aniversării a 40 de ani de la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie s-a făcut bilanțul activității desfășurate de partid în fruntea poporului sovietic. Manualul prezintă detaliat concluziile trase pe marginea conducerii de către P.C.U.S. a poporului sovietic timp de 4 decenii. În raportul la sesiunea solemnă s-a relevat posibilitatea de dezvoltare a forțelor de producție a U.R.S.S. în următorii 15 ani. Tot cu acest prilej prin Manifestul Păcii și Declarația adoptată s-a întărit solidaritatea și legăturile dintre partidele comuniste. Sînt enunțate în carte măsurile adoptate de partid în vederea dezvoltării colhoznice și elaborarea problemelor trecerii treptate la comunism. Partidul duce cu consecvență lupta pentru rezolvarea accelerată a sarcinii economice fundamentale a U.R.S.S. Manualul înfățișează principalele realizări ale științei și tehnicii sovietice, care au marcat înfietatea lor pe plan mondial printre care cele mai grandioase sînt lansarea cu succes a sateliților artificiali și a unei planete artificiale a sistemului solar.

Ultimul capitol al manualului tratează despre perioada construirii desfășurate a societății comuniste. În ianuarie-februarie 1959 s-a ținut al XXI-lea Congres extraordinar al P.C.U.S. El a discutat raportul „Cu privire la cifrele de control ale dezvoltării economiei naționale a U.R.S.S. pe anii 1959—1965” prezentat de N. S. Hrușciiov. A fost făcut bilanțul mărețelor victorii obținute de poporul sovietic și stabilite sarcinile partidului pe o perioadă de șapte ani în domeniul economic, politic, ideologic și al relațiilor internaționale. Planul septenal de dezvoltare a economiei naționale a Uniunii Sovietice prevede un uriaș avînt al economiei, culturii și ridicării nivelului de trai al poporului. Elaborînd programul construirii desfășurate a societății comuniste raportul la congres menționa că trecerea de la socialism la comunism este în primul rînd un proces legic, în al doilea rînd este un proces istoric neînterupt iar în al treilea rînd în această perioadă de trecere are loc o creștere rapidă a forțelor de pro-

ducție ale societății. Importanța internațională a Congresului al XXI-lea al P.C.U.S. constă în aceea că planul septenal adoptat deschide o etapă hotărâtoare în întrecerea economică dintre socialism și capitalism, apropiindu-ne de etapa când Uniunea Sovietică condusă de Partidul Comunist va ocupa primul loc în lume în ce privește producția pe cap de locuitor și va dovedi în felul acesta superioritatea incontestabilă a orânduirii comuniste.

În încheiere sînt prezentate principalele învățăminte ce se desprind din studierea drumului glorios străbătut de P.C.U.S.

La baza noului manual de istorie al P.C.U.S. a stat concepția materialistă asupra istoriei, principiile metodologiei marxiste ale tratării procesului istoric, al studierii concret-istorice a evenimentelor în funcție de timp și loc, lege de bază a materialismului istoric.

În elaborarea manualului s-a ținut seama de un principiu de bază în alcătuirea oricărei lucrări marxiste de științe sociale: principiul partinității în știință. Colectivul de autori s-a călăuzit după indicațiile leniniste ca faptele și evenimentele istorice să fie analizate prin prisma intereselor fundamentale ale clasei muncitoare. Din studiul istoriei P.C.U.S. reiese clar că principiul partinității în științele istorice s-a legat organic cu principiul probității și rigurozității științifice.

A fost rezolvată în mod just problema raportului dintre materialul cu caracter istoric general și cel de istorie a partidului, istoria partidului ocupîndu-se cu problemele sale specifice, dar încadrîndu-se în același timp în istoria patriei.

În manual este mai pregnant reliefat rolul pe care l-a avut Lenin și leninismul în crearea și întărirea partidului comunist, aportul lui în timpul Revoluției Socialiste din Octombrie în timpul războiului civil și al intervenției imperialiste în mișcarea revoluționară mondială și în dezvoltarea continuă a marxismului. Problemele de bază ale leninismului sînt prezentate în dezvoltarea lor de-a lungul întregii istorii a Partidului ca idei conducătoare general valabile și nu numai în perioadele în care ele erau elaborate.

Pe baza unui material faptic foarte bogat, rezultat al unor prodigioase cercetări asupra activității organizațiilor de bază, raionale și regionale ale partidului, la nivelul actual al generalizării și sintetizării istorice, manualul prezintă într-o măsură mai amplă rolul maselor, al membrilor de partid în făurirea istoriei partidului. Sînt reliefate de asemenea rolul unor activiști și conducători de partid și de stat, a căror activitate a fost neglijată pînă acum. Pe baza aprofundării activității multilaterale desfășurate de partid, manualul dezvăluie lupta neobosită a partidului în organizarea și conducerea maselor. Se evidențiază mai puternic rolul de conducător pe care îl are P.C.U.S. în cadrul construcției socialiste și comuniste. Trebuie arătat de asemenea că în noul manual se reflectă pe deplin uriașa activitate organizatorică pe care a desfășurat-o partidul îndeosebi după cucirirea puterii în diferitele etape ale construcției socialiste, în elaborarea tactică și strategică pe care el a urmat-o.

Un alt merit al manualului tot din acest punct de vedere îl constituie și faptul că aproape două treimi din lucrare sînt consacrate istoriei partidului după Revoluția din Octombrie, sintetizînd o valoroasă experiență, de un real folos și pentru celelalte partide comuniste și muncitorești în domeniul construcției socialiste și comuniste.

Studierea istoriei Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, ne arată felul cum partidul a aplicat în mod creator marxism-leninismul în transpunerea în viață a teoriei socialismului științific și în același timp lupta hotărîită împotriva oricăror încercări de revizionism, oricăror nuanțe de oportunism cu care partidul a avut de luptat în decursul celor aproape șase decenii de existență pentru puritatea învățaturii marxist-leniniste.

Noul manual de istorie a P.C.U.S., rod al muncii unui puternic colectiv de istorici, sub conducerea lui B. N. Ponomariov, membru corespondent al Academiei, pune la îndemîna cercetătorilor de specialitate, activiștilor și a maselor de oameni ai muncii dornici să cunoască și să-și însușească expe-

riența P.C.U.S. o carte de incontestabilă valoare științifică și ideologică, Studiul istoriei Partidului Comunist al Uniunii Sovietice contribuie la educarea marxist-leninistă, la dezvoltarea conștiinței socialiste a tuturor oamenilor muncii din țara noastră.

Alcătuirea manualului de istorie a P.C.U.S. constituie o temeinică bază de plecare pentru

trecerea în viitorii câțiva ani la pregătirea și publicarea unei istorii a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în mai multe volume așa după cum vedeve Hotărârea C.C. al P.C.U.S. „Cu privire la sarcinile propagandei de partid în condițiile actuale”.

I. Apostol și L. Ștefănescu

Bazele filozofiei marxiste

București, Ed. politică, 1959, 788 p.

Prestigiul uriaș de care se bucură filozofia marxist-leninistă în întreaga lume este rezultatul caracterului ei profund științific. Cei mai înverșunați adversari ai teoriei lui Marx, Engels, Lenin snt nevoiți să recunoască, în fața faptelor îndubitabile, că n-a existat vreodată o altă concepție despre lume care să se bucure de o asemenea influență ca materialismul dialectic și materialismul istoric. În cartea sa „La Pensée de Karl Marx”, marxologul iezuit J. Y. Calvez pune o întrebare extrem de caracteristică: „Există oare printre contemporanii noștri vreunul pe care marxismul să nu-l pună pe gânduri și căruia el să nu-i arunce provocarea?” Ca un ecou al acestei îngrijorări răsună cuvintele altui critic burghez al marxismului, Max Lange care nu are nici un fel de îndoieli în această privință arătând că: „În prezent, Karl Marx este filozoful care are cel mai mare număr de adepți” („Marxismus, Leninismus, Stalinismus”). Recunoașterile burgheze snt însă mult mai palide decît realitatea însăși. Concepția materialist-dialectică despre natură și societate s-a transformat într-o uriașă forță materială a contemporaneității. Peste un miliard de oameni construiesc o nouă societate, alte zeci de milioane luptă sub conducerea partidelor comuniste din țările capitaliste sub steagul marxism-leninismului. Atitudinea față de marxism-leninism a devenit criteriul fundamental de apreciere a caracterului înaintat sau retrograd al unei mișcări sociale.

Studierea și însușirea concepției materialist-dialectice despre lume este o condiție esențială a rodniciei muncii științifice. Experiiența oamenilor de știință din Uniunea Sovietică și celelalte țări socialiste arată că teoria marxist-leninistă fructifică activitatea de cercetare, o plasează pe terenul ferm al realității, o îndreaptă spre direcțiile fundamentale ale disciplinei respective. Partidul Muncitoresc Român desfășoară o intensă muncă ideologică printre oamenii de știință și cultură din țara noastră pentru a-i ajuta să-și însușească temeinic concepția și metoda materialismului dialectic și istoric, pune la îndemna acestora o bogată literatură cuprinzînd operele clasicele marxism-leninismului, studii științifice pe probleme de bază ale filozofiei, istoriei, economiei politice.

Un ajutor prețios în însușirea materialismului dialectic și istoric îl constituie publicarea în traducere românească a manualului „Bazele filozofiei marxiste” apărut în 1958 la Moscova.

Autorii lucrării, savanți cu mare prestigiu în științele sociale din U.R.S.S. și de peste hotare, au pus la îndemna cititorilor o sinteză deosebit de valoroasă a problemelor capitale ale materialismului dialectic și materialismului istoric. Manualul prezintă într-un stil larg accesibil, tezele fundamentale privind obiectul și legile materialismului dialectic, și istoric, scot în evidență caracterul de partid, de clasă al științei marxist-leniniste, caracterul creator al concepției despre lume a parti-

dului proletariatului. Prin întreaga lucrare străbate spiritul combativ al marxismului, ideea că marxism-leninismul s-a născut, s-a dezvoltat și a biruit în luptă cu cele mai diverse concepții burgheze, reformiste și revizioniste. Cititorul, studiind diferitele capitole ale manualului, rămâne cu ideea clară că numai luptând cu intransigență împotriva oricăror încercări de a știrbi caracterul științific, revoluționar al marxismului se poate obține și consolida victoria cauzei proletare.

Desigur în cadrul unei recenzii nu putem trata nici măcar principalele probleme ridicate de manual. Vom supune atenției cititorului câteva teze care ni se par a avea conținutul mai strâns cu preocupările sale, fără a dori să sugerăm că celelalte ar fi mai puțin importante pentru studiu.

Știința socială burgheză și-a dovedit de multă vreme neputința în fața sarcinii de a explica, în mod profund, fenomenele sociale. De altfel însuși termenul de știință nu este adecvat pentru a desemna istoria, sociologia, filozofia burgheză. Dacă în fizică, chimie, medicină, biologie, o serie de cunoștințe acumulate de-a lungul veacurilor au putut constitui adevăruri obiective, care au reprezentat o temelie pentru edificul măreț al științelor naturii pe care-l admirăm astăzi, în analiza societății cei mai de seamă gânditori ai omenirii din epoca premarxistă a filozofiei au putut cel mult să schițeze, să întrevadă, anumite adevăruri. Unii dintre ei le-au formulat, deși cu totul incomplet. Marx și Engels, ulterior Lenin au relevat că izvoarele concepției materialist-dialectice despre lume se găsesc în ideile lui Hegel, Feurbach, Smith, Ricardo, Saint-Simon, Fourier, Owen și alți gânditori premarxiști. Descoperirea legilor dezvoltării sociale, a esenței fenomenelor care se petrec în societate au rămas, până la apariția marxismului, în cea mai mare măsură în domeniul dezideratelor. Unul din cele mai mari merite ale fondatorilor comunismului științific este acela de a fi descoperit și pus în evidență legile fundamentale ale procesului istoric, de-a fi extins concepția materialist-dialectică la societate.

Relevând premisele pe care s-a născut materialismul istoric, lucrarea recenzată arată „că gândirea socială înaintată și-a croit pas cu pas drum spre o concepție științifică asupra vieții sociale, asupra istoriei”. Dar cele ce s-au făcut în acest domeniu până la Marx au constituit doar dibuiri, apropieri de o înțelegere justă, științifică, fără să poată fi încă vorba de o teorie științifică, de o concepție armonioasă, unitară asupra procesului istoric. Crearea materialismului istoric a însemnat o măreață victorie științifică a lui Marx și Engels, victorie de o importanță istorică mondială atât pentru teorie cât și pentru practica revoluționară, pentru cauza luptei pentru comunism¹. Materialismul istoric a constituit o revoluție în știința despre societate deoarece a înlocuit haosul și arbitrarul care au domnit până atunci în concepțiile despre societate cu știința despre legile obiective de dezvoltare a societății. „Marxismul a adus o victorie hotărâtoare materialismului filozofic, nu numai pentru că l-a transformat într-o formă superioară, în materialismul dialectic, ci și pentru că l-a extins la explicarea vieții sociale. Până la Marx și Engels, teoria socială reprezenta o fortăreață inexpugnabilă a idealismului. Toți filozofii erau convinși că în viața societății importanța hotărâtoare o au ideile, opiniile oamenilor, lupta dintre ele” (p. 120).

Problema legilor în societate a preocupat gândirea socială burgheză din secolul al 19-lea și, mai ales, este discutată cu multă pasiune și în zilele noastre. Dacă într-o perioadă când burghezia era în ascensiune, cunoașterea legilor nu venea în contradicție cu scopurile sale de clasă, în prezent când soarele lumii capitaliste este tot mai puțin strălucitor, când se apropie de zenit, ideologii burgheziei neagă tot mai insistent legalitatea procesului istoric. Clasa în declin nu poate să-și recunoască propria sa pieire pe care o arată ca inexorabilă legile sociale.

¹ „Bazele filozofiei marxiste” sub redacția generală a lui F. V. Konstantinov, Editura politică 1959, p. 411; trimiterile ulterioare la această lucrare se vor indica în text.

Atacul împotriva legității în istorie ca o reacție împotriva concepției marxiste, dat de neokantieni, îndeosebi Windelband și Rickert, a fost reluat în perioada crizei generale a capitalismului de către școala prezentistă relativistă americană. Caracteristic pentru această orientare antiștiințifică este în primul rând negarea adevărului obiectiv în istorie. Un documentat studiu privind relativismul filozofic în istoriografia burgheză americană contemporană¹ analizează principalele trăsături ale acestei concepții reacționare. Acest curent încearcă să demonstreze că în știința istoriei nu există adevăr obiectiv, concepțiile istorice fiind absolut convenționale și arbitrare. După relativiștii istoricului nu reproduce, ci mai degrabă creează realitatea istorică. Istoricul american C. Beard afirmă că adevărul obiectiv ar fi imposibil în istorie deoarece observația directă este imposibilă, datele istorice sînt incomplete, materialul istoric are un caracter subiectiv și este imposibil să ai o atitudine imparțială față de acesta.

Idealismul kantian, negarea legilor obiective în istorie îl întâlnim și la unii filozofi reacționari din România. Titu Maiorescu, de pildă, contesta că istoria ar putea să fie o știință. El scrie: „Printre științe... nu figurează „Istoria Universală” și nici nu poate figura, fiindcă Istoria nu este o știință. Modul de expunere a istoriei, metoda ei de cercetare nu duce la stabilirea unui raport causal cu acea necesitate invariabilă care se formulează în legea naturală... În nici o parte a istoriei nu sîntem în stare să deducem cu siguranță o sumă de întîmplări particulare numai din cunoștința vreunei grupări mai generale... și nu avem nici o formulă științifică pentru a afirma cu exactitate... ce se va întîmpla într-un moment fixat al timpului de mîine. Prin urmare, Istoria universală nu este știință”².

¹ Vezi I. S. Kon, Relativismul filozofic în istoriografia burgheză americană contemporană din „Novaia i noveșiaia istoria” nr. 5/1958.

² Titu Maiorescu, „Logica”, București, 1898, ediția a V-a, p. 156, 158.

Unii dintre teoreticienii burghezi ai istoriei merg atît de departe cu negarea caracterului științific al istoriei încît o consideră un fel de variantă a literaturii și artei. Ei reiau tezele lui Benedetto Croce și George Santayana care considerau istoria doar ca o formă a literaturii. F. J. Teggart, unul din teoreticienii burghezi ai istoriei, susține că disciplina de care se ocupă este una din formele literaturii, „direct opusă aceluia tip de cunoștințe pe care îl asociem cu cuvîntul știință”³.

O astfel de abordare a problemei este cu totul străină marxismului, ea constituie o expresie a crizei științei istorice burgheze, a marasmului ideologic în care se zbate gîndirea socială, a societății capitaliste. Materialismul istoric pune la îndemîna științei istorice metodologia fundamentală de cercetare și înțelegere a fenomenelor sociale. „Dacă economistul, istoricul, juristul, cercetătorul în domeniul artei nu și-a însușit metoda materialist-istorică, el nu este în stare să se orienteze în varietatea complexă a fenomenelor sociale, în evenimentele istorice. Numai materialismul istoric dă reprezentanților tuturor științelor sociale și militanților politici ai clasei muncitoare un fir conducător în cercetarea și înțelegerea fenomenelor și proceselor istorice, a legilor schimbării și dezvoltării lor” (p. 406). Principiul metodologic marxist rezultă din teza esențială a materialismului istoric — *existența socială determină conștiința socială*. „În concordanță cu concepția materialistă generală asupra lumii, materialismul istoric pornește de la recunoașterea faptului că existența socială este factorul prim, iar conștiința socială factorul secund. Nu conștiința socială determină orînduirea și direcția dezvoltării vieții sociale, ci dimpotrivă, orînduirea economică a societății determină conștiința socială, ideile sociale” (p. 412).

³ F. J. Teggart, *Theory and Processes of History*, Berkeley, Los Angeles, 1941, p. 29.

Problema factorului determinant în dezvoltarea socială are o mare însemnătate în analiza fenomenului istoric. Viața unui popor este o interferență de forțe sociale, de elemente politice, culturale, sociale. La suprafața vieții sociale se afirmă cu putere când una când alta din laturile acesteia. Pentru cercetătorul insuficient înarmat cu o concepție științifică despre viața socială sau pentru cel care este lipsit de o astfel de concepție, primejdia interpretării eronate, a concluziilor false îl pîndește mereu. El se găsește în situația unui explorator care, neștiind unde se află nordul, nu va descoperi nici calea de a ieși din pădurea unde s-a afundat. Eclecticismul sau idealismul fățiș se ascund în spatele oricărei exagerări a unei laturi necesitățile a realității.

Stabilirea determinării economice, materiale a fenomenelor sociale dă cheia pentru adevărul obiectiv, pentru dezvoltarea legilor sociale obiective. Omul pentru a trăi, gândi, a se reproduce are nevoie mai întâi să producă bunurile necesare vieții. *Modul de producție este factorul determinant al dezvoltării societății.* Întreaga istorie a societății umane de la comuna primitivă pînă la socialism și comunism demonstrează caracterul științific al tezei marxiste că o dată cu schimbarea modului de producție se schimbă orînduirea socială, întreaga organizare politică și economică a societății. Sintetizînd tezele marxist-leniniste, autorii manualului subliniază că „Schimbarea orînduirii sociale, a ideilor sociale, a instituțiilor politice și juridice, a formelor de familie, ca urmare a dezvoltării modurilor de producție, este o lege a dezvoltării societății” (p. 468).

Concepția materialistă a istoriei este o armă nu numai împotriva idealismului declarat, care neagă determinarea materială a fenomenelor sociale, dar și împotriva aceluși idealism mascat, care pune pe același plan toți factorii care acționează în societate, chipurile fiind împotriva „unilateralității”. Acestei categorii de curente, „pudic-idealiste” li aparține dualismul care consideră că un

rol hotărîtor în dezvoltarea socială îl au atît cauzele materiale cît și cele spirituale.

O asemenea teză a propagat în tratatul său de „Istorie a Romînilor”, C. C. Giurescu. În prefața la ediția I, publicată în 1938 și retipărită în 1946, autorul scrie: „Nu cred că dezvoltarea vieții unui popor ca și a umanității de altfel se poate explica pornindu-se numai de la fapte de ordin material sau economic, așa cum afirmă partizanii materialismului istoric. Nu împărtășesc însă nici teza cealaltă care pretinde să explice totul numai prin *idei*, care susține primatul absolut al *spiritului*. Pentru a înțelege dezvoltarea așa de complexă a umanității... trebuie să ținem seamă de ambii factori, spirit și materie. Ei *coexistă* (subl. ns.— I.B.) în orice moment istoric; ceea ce se modifică este numai *intensitatea* lor. Nu voi înfățișa deci în această Istorie a Romînilor un punct de vedere exclusiv, o *teză* ci voi căuta să dau fiecărui factor importanța și locul pe care îl are în viața poporului nostru. Într-un anumit moment au predominat factorii materiali, în altul factorii spirituali”¹. Semnatarul rîndurilor citate reia teza de mult combătută de Marx și Engels cu privire la așa numitul exclusivism economic al concepției materialiste a istoriei. Engels vorbind despre o astfel de vulgarizare a tezelor fundamentale ale marxismului o atribuia lipsei de experiență a tineretului. În citatul la care ne referim e vorba de o denaturare conștientă a esenței materialismului istoric. Materialismul marxist arată clar că factorul material este determinant în *ultimă instanță*, subliniind în același timp marea însemnătate a ideilor, a conștiinței, a factorului politic-ideologic în societate. „Dezvoltarea politică, juridică, filozofică, religioasă, artistică etc. — scria Engels lui Starkenburg — se întemeiază pe dezvoltarea economică. Dar toate acestea acționează totodată și una asupra celeilalte,

¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, Editura Fundației pentru literatură și artă, Ediția a V-a revizuită și adăugită, 1946, p. VI—VII.

precum și asupra bazei economice. Situația economică nu este *singura cauză activă*, toate celelalte fiind numai efect pasiv, ci are loc o interacțiune pe baza necesității economice, care, în ultimă instanță se impune întotdeauna”¹. Iată deci dialectica factorilor în istorie. Falsificarea acestei teze este solicitată de necesitatea de a lipsi știința istorică de o orientare precisă. Așa numita *coexistență și intensitate* diferită a factorilor materiali și spirituali este menită a strecura idealismul în istorie, a lipsi pe cercetător de criteriul real științific în explicarea fenomenelor sociale. Manualul combate concepțiile dualiste sau fățiș idealiste în istorie. „Viața materială este baza determinantă, iar viața spirituală este reflectarea vieții materiale. Aceasta nu înseamnă însă niciodată, așa cum afirmă în mod fals criticii burghezi ai marxismului, că marxismul ar subaprecia sau minimaliza importanța vieții spirituale a societății, rolul ideilor, rolul conștiinței, al rațiunii, al științei, al artei, precum și rolul politicii în viața socială, în istorie“ (p. 413). Marxismul consideră că ideile sociale înaintate au un rol covârșitor în viața societății, fapt pus în evidență în primul rând de marea influență a ideilor marxist-leniniste. Dar aceasta nu înseamnă că acești factori au o însemnătate egală, că intensitatea lor variază de la epocă la epocă. Faptele arată că totdeauna factorul economic, modul de producție, este *determinant* acționând prin intermediul unor elemente ideologice sau politice ale societății.

Materialismul istoric abordând în mod dialectic problema influenței diferiților factori ai dezvoltării sociale se ridică împotriva înțelegerii vulgarizatoare a determinismului economic în istorie, propriu metafizicii materialismului mecanicist. Înțelegerea îngustă a influenței forțelor de producție și a relațiilor de producție asupra proceselor sociale duce la interpretarea schematică a faptelor istorice. Încercarea de a explica toate fenomenele so-

cială numai prin influența directă a factorului economic, tendință justă în esența ei, poate duce pe unii istorici la ignorarea influenței altor elemente ale conștiinței sociale.

Explicând o serie de momente din dezvoltarea modernă a României, momente de o deosebită importanță pentru progresul economic și politic al poporului român, *numai* prin dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor de producție capitaliste, cauza care a fost determinantă în ultima instanță, fără a ține seama de întregul proces de formare a conștiinței naționale, de aspirațiile înaintate ale maselor populare, înseamnă a înțelege greșit forțele motrice principale, rolul diferitelor clase și pături sociale. În cucerirea independenței de stat, de pildă, a limita problema la obținerea unei piețe proprii pentru burghezie înseamnă a privi simplist acest act din istoria poporului român. Scuturarea jugului otoman a fost o aspirație îndelung cultivată în rândul maselor populare; a însuflețit pe oștenii lui Ștefan cel Mare, Mihai Viteazu, căpătând contururi sub influența ideilor social-politice ale revoluției burghezo-democratice, a mișcării culturale puternice din a doua jumătate a secolului XIX, idei și nișcare determinate în *ultimă instanță* de dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor de producție.

Caracterul științific al istoriei este legat strâns de problema partinității, de caracterul de clasă al științelor sociale. Marxismul afirmă deschis partinitatea științei despre societate, demascând în același timp tendințele de a nega, din partea reprezentanților științei sociale burgheze, situarea oricărui cercetător pe pozițiile unei clase sociale. Marxism-leninismul a demonstrat că științele sociale servesc în întregime intereselor de clasă. Știința socială marxist-leninistă este un mijloc de luptă al clasei muncitoare pentru a grăbi pieirea inevitabilă a orânduirii perimate din punct de vedere istoric; materialismul istoric pune în evidență caracterul necesar al apariției și dezvoltării unei noi orânduirii sociale, mai înaintate. De aceea adevărata știință socială, și ea

¹ K. Marx și Fr. Engels, Opere alese în două volume, E.S.P.L.P., 1955, p. 552.

există numai o dată cu apariția marxismului, nu a putut să nu vină în conflict cu clasa dominantă a societății burgheze.

În manual este subliniat în ce constă principiul partinității în știința socială, cît este de falsă aserțiunea revizionistă conform căreia partinitatea ar fi în neconcordanță cu adevărul obiectiv. „În realitate însă, orice teorie filozofică, sociologică și economică care încearcă să explice problemele arzătoare ale vieții sociale exprimă interesele unei anumite clase și în acest sens este partinică. Toată problema este care este această clasă, care este raportul dintre interesele ei și progresul social” (p. 40). O clasă condamnată de istorie la pieire nu este interesată în cunoașterea adevărului obiectiv despre societate; dimpotrivă ea corupe o parte a filozofilor, istoricilor, sociologilor determinându-i să demonstreze caracterul veșnic al orînduirii personificată de dominația ei. Partinitatea burgheză, deși este învăluită în haina imparțialității, se manifestă nu numai în negarea adevărului, ci și în falsificarea lui, în interpretarea denaturată a faptelor istorice. Sînt numeroase exemple în istoriografia burgheză din România în care erau prezentate într-o lumină falsă o serie de evenimente istorice. Dacă ar fi să ne referim numai la explicarea caracterului mișcării revoluționare a lui Tudor Vladimirescu, considerată de unii istorici ca o mișcare numai de eliberare națională mai ales cu caracter antigrecesc, negînd caracterul de eliberare socială al acestei răscoale și ar fi suficient. În istoriografia burgheză și în concepțiile unor sociologi burghezi din țara noastră, găsim și alte pilde. Astfel revoluția din 1848 a fost explicată exclusiv prin importul ideilor revoluționare franceze, ignorîndu-se cu totul factorul intern, dezvoltarea forțelor de producție. Lor le-a răspuns admirabil marele gînditor revoluționar, Nicolae Bălcescu, respingînd, cu decenii înainte aserțiunile reacționare. „Revoluția din iunie (1848 — n. r.) n-a fost inventată, nici fabricată, nici de mine, nici de voi, — scria Bălcescu lui Al. C. Goleșcu Albu — nici de Eliade, nici de vreun alt revoluționar. Ea nu-i decît dezvoltarea acelei mișcări con-

tinui și providențiale începute chiar de la origină, atît în societatea noastră cît și în celelalte societăți . . .”¹. Iar în articolul „Mersul revoluției în istoria Romînilor”, Bălcescu afirmă răspicat: „Revoluția romînă de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decît voința întîmplătoare a unei minorități sau mișcare generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției romîne. Cauza ei se pierde în zilele veacurilor.

Uneltorii ei sînt optsprezece veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului romîn asupra lui însuși. Ea fu o fază, o evoluție istorică naturală, neapărată, prevăzută, a acelei mișcări providențiale care trîște pe nația romînă împreună cu toată omenirea pe calea unei dezvoltări progresive, regulate . . .”².

Marxism-leninismul combate afirmațiile antiștiințifice cu privire la exportul revoluției. Lenin spunea că „stimularea” revoluției într-o țară de către forțele externe este o absurditate reacționară. Revoluțiile se dezvoltă pe măsură ce se ascut și se coc contradicțiile de clasă din țara respectivă. „Marxiștii — se arată în manualul recenzat — resping în mod principial încercările de a impune din afară popoarelor o orînduire sau alta, fie chiar cea mai înaintată. Marxiștii consideră că popoarele înseși își creează istoria lor, conform legilor obiective ale dezvoltării societății. Mîtul burghez cu privire la exportul de revoluție este în contradicție cu materialismul istoric și cu principiile internaționalismului proletar, care cere respectarea drepturilor tuturor popoarelor de a-și construi în mod liber viața socială” (p. 635).

Încercarea de a prezenta în mod denaturat cauzele profunde ale revoluției de la 1848 din țările romînești era determinată de interesul burgheziei și moșierimii de a demonstra inutilitatea revoluției sociale, caracterul ei contrar aspirațiilor poporului romîn. Burghezia, în epoca imperialismului, se teme nu numai de revoluția socialistă ci și de ducerea pînă la

¹ N. Bălcescu, Opere, E.S.P.L.A., 1952, p. 247.

² N. Bălcescu, op. cit. p. 176.

capăt a revoluției burgheze. Gîndirea idealistă reacționară din România, mai ales în perioada fascistării țării și a războiului antisovietic, a căutat să demonstreze teza absurdă că poporul român ar fi organic repulsiv față de ideea revoluției. În acest sens, Mircea Vulcănescu, care a servit cu idei ultrareacționare dictatura fascisto-antonesciană scria la sfîrșitul anului 1943 cînd se cocea în România o puternică criză revoluționară ce a dus la răsturnarea regimului burghez-moșieresc : „Sentimentul acesta acut al istoriei, al prezentului care nu iartă, ci îți cere să intervii acum, ori niciodată sub amenințarea că astfel pierzi unele posibilități, pentru totdeauna și în chip iremediabil, nu e în esența lui un sentiment românesc. El e, cel mult, simptomul unei febre de o clipă, al unui sentiment special că vremea a ajuns la limită, s-a împlinit, ori a unei ispite din afară, care încearcă să scoată din firea lui omul românesc. La această tulburare de ape conștiința omenească răspunde cu toată inerția reacției sale atenuate și, mai curînd sau mai tîrziu, apele se întorc în matcă. Omul ieșit de sub vreme își reia dialogul întrerupt cu vecinicia”¹. Într-un limbaj mistic este învăluit caracterul de clasă al științelor sociale burgheze, se manifestă tendința de apărare a orînduirii perimate, paralizarea oricărei acțiuni de masă revoluționare împotriva ordinii sociale stabilite de clasa dominantă. Cu atît mai primejdioasă și mai cinică este această încercare, cu cît se făcea într-o perioadă cînd poporul român stătea la o răscruce a istoriei sale, cînd forțele patriotice, în frunte cu comuniștii, pregăteau scoaterea țării din criminalul război antisovietic. Astfel de tendințe s-au manifestat și în decursul perioadei de desfășurare a revoluției populare. De aceea nu putem să acceptăm teza „sine ira et studio” pe care o pune C. C. Giurescu ca motto al lucrării sale despre istoria Romînilor. „Vechea și veșnica formulă a lui Tacit” poate fi valabilă în Olimpul zeilor dar nu în viața socială, unde se înfruntă clasele sociale antagoniste, cu interese ireductibile. Istoria poporului

¹ „Izvoare de filozofie” Culegere de Studii și texte, vol. II, 1943, Ed. Bucovina, p. 96.

romîn respinge asemenea teze pline de spaimă în fața istoriei. Masele populare, cele mai de seamă figuri de luptători din istoria patriei noastre au militat cu pasiune pentru revoluție. Ne-am referit mai sus la democratul-revoluționar N. Bălcescu. Eroismul populației Capitalei în revoluția de la 1848, încordarea populară în zilele Unirii principatelor, răscocălele țărănești resping aserțiunile reacționare ale lui Vulcănescu. Lupta plină de abnegație a clasei muncitoare, a celorlalți oameni ai muncii în perioada revoluției populare demonstrează capacitatea poporului român de a-și însuși marile idealuri ale revoluției și de a le traduce în viață. În anii 1944—1947, și ulterior în lupta pentru construirea socialismului s-au materializat în mod deplin aspirațiile cele mai înaintate spre progres ale poporului român, avînd în frunte comuniștii.

Marxism-leninismul a demonstrat în mod pe deplin științific că partinitatea claselor reacționare exclude posibilitatea cercetării științifice obiective — îndeosebi în domeniul legilor dezvoltării sociale și în ce privește concluziile ce decurg din aceste legi. „Clasa reacționară și teoreticienii ei ajung inevitabil în conflict cu realitatea, cu necesitatea și cu legile dezvoltării societății și de aceea nu sînt în stare să aprecieze în mod obiectiv fenomenele, evenimentele, tendințele care duc această clasă la pieire” (p. 429).

Caracterul de partid al istoriografiei burgheze este confirmat și de apelul adresat de fostul președinte al S.U.A., Truman, Asociației americane de istorie, în 1950, în plină perioadă de atacuri antisovietice și anticomuniste, chemînd pe istorici să sprijine această acțiune murdară. „Munca istoricilor americani are o importanță colosală . . . Istoricii americani pot contribui la cauza națiunilor libere sprijinind guvernul”. Cu amărăciune recunoștea Read, președinte al Asociației americane de istorie că pentru omul de știință din țările capitaliste, problema obiectivității este de fapt „problema pînii cu unt”.

Radical deosebită este problema partinității la clasa în ascensiune, clasa înaintată, revoluționară. Ea este interesată în cunoașterea

legilor dezvoltării sociale, și în folosirea lor pentru realizarea țelurilor sale progresiste. Istoria luptei burgheziei pentru puterea politică ne furnizează numeroase date care demonstrează că a fost o perioadă când între adevărul obiectiv și interesul burgheziei nu exista contradicție și burghezia stimula pe reprezentanții ei spirituali să descopere acest adevăr nu numai în științele naturii, ci și în societate. Perioadei de ascensiune a burgheziei îi datorăm critica acerbă a unor instituții feudale reacționare ca monarhia absolută, biserica, religia, a moravurilor feudale antiumane. Acestei perioade îi corespund câteva idei scripitoare despre mecanismul proceselor sociale (teoria valorii și lupta de clasă). Dar ulterior partinitatea burgheză a venit în conflict cu realitatea, s-a distanțat de ea, și cu cât se distanța mai mult cu atât o vedea mai diform, mai denaturat, căuta să pună această realitate în patul lui Procust al intereselor sale anti-sociale.

Cu totul altfel se pune problema pentru clasa muncitoare, cea mai revoluționară clasă socială din istoria societății. Atât în perioada luptei pentru cucerirea puterii politice cât și în perioada când devine forța conducătoare a societății ea este pe deplin interesată în cunoașterea adevărului obiectiv. Marxism-leninismul este acela care, împotriva agnosticismului și iraționalismului burghez contemporan, susține cu tărie capacitatea nelimitată a omului de a cunoaște natura și societatea. Clasa muncitoare face totul pentru a descoperi adevărul obiectiv, înlătură orice piedici din calea dobândirii lui, pentru că are nevoie de el în lichidarea exploatării omului de către om și construirea comunismului. Clasa muncitoare nu intră în conflict cu tendințele fundamentale și legile dezvoltării sociale, ea poate să privească cu curaj adevărul în față, pentru că adevărul e de partea sa. „Partinitatea proletară, comunistă în știință nu se află în contradicție cu obiectivitatea ci cere cunoașterea obiectivă a lumii, coincide cu caracterul riguros științific, cu obiectivitatea” (p. 41).

Marxism-leninismul a respins categoric aserțiunile ideologilor burghezi și revizionști

care pretindeau că partinitatea proletară ar fi în contradicție cu obiectivitatea. Ideologii burghezi și aliații lor oportuniști încearcă, sub pretextul „obiectivității științifice” să rupă știința socială marxistă de lupta politică a clasei muncitoare, pentru a o transforma într-o doctrină sterilă, lipsită de viață care să fie apoi lăsată uitării. Dar esența marxismului, marea ei valoare constă în legătura indisolubilă cu practica socială, cu politica partidului marxist-leninist, cu viața. „Filozofia — scria Marx — nu se află în afara lumii, după cum nici creierul nu se află în afara omului”¹. Partinitatea filozofiei marxist-leniniste este expresia necesară a legăturii sale reale cu viața, cu procesul social-istoric și cu forțele sociale motrice ale acestui proces.

Experiența oamenilor de știință, a filozofilor, istoricilor, economiștilor din țara noastră confirmă pe deplin adevărul marxist-leninist cu privire la partinitatea științelor sociale. Situarea conștientă pe poziții marxist-leniniste, călăuzirea fermă în munca de cercetare de metoda dialectică materialistă este principala premisă a rodniciei oricărei cercetări serioase în orice domeniu al științei. Materialismul dialectic și istoric ferește pe omul de știință de căutări și rătăcirii sterile, de influența dăunătoare a concepțiilor idealiste, subiectiviste.

„Viața a arătat — spune tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej la Congresul al II-lea al P.M.R. — că însușirea concepției marxist-leniniste fructifică gândirea științifică și creația artistică, ajută pe oamenii de știință în orice domeniu ar lucra ei, la aprofundarea și generalizarea științifică a cercetărilor lor, la înlăturarea din știință a tot ceea ce e perimat, antiștiințific”². Însușirea profundă a concepției materialist-istorice are o însemnătate hotărâtoare pentru cercetătorii din domeniul științei istorice pentru că ajută pe cercetător

¹ K. Marx—Fr. Engels, Opere, vol. I, E.S.P.L.P., 1957, p. 107.

² Gh. Gheorghiu-Dej, Articole și cuvântări, 1955—1959. Editura politică, 1959, p. 143.

să depășească empirismul plat, să tragă concluzii juste din analiza faptelor istorice.

În istoriografia burgheză, faptul brut este ridicat, de multe ori, la un țel unic și suprem. Istoria devine o îngrămădire de fapte, dintre care numeroase ne semnificative, întâmplătoare, istoria fiind un haos de întâmplări. Istoricii burghezi se ferece de generalizări, teoretizând chiar această poziție. Astfel James F. Rodes susține că „scopul istoricului este să povestească, lăsând pe seama altora grija de a filozofa” sau cum afirmă Mac Master că „nu este treaba istoricului de a filozofa”. De fapt aceste declarații constituie o recunoaștere fățișă a impasului în care se află istoriografia burgheză, a incapacității și fricii multor istorici din țările capitaliste de a trage concluzii din faptele istorice colecționate, de a selecționa după un criteriu științific cele mai caracteristice dintre ele, acelea care pun în evidență evoluția socială, legile dezvoltării societății.

Științei istorice marxiste îi este străină o astfel de metodă. Materialismul istoric dă cercetătorului certitudinea concluziilor, un criteriu de selecție profund științific și de aceea istoricul marxist nu poate fi un simplu observator, un înregistrator al faptelor, o colecționar de materiale de arhivă, care i-au căzut întâmplător în mână. Pentru istoricul înarmat cu concepția materialistă o datorie fundamentală este verificarea fenomenelor și evenimentelor, integrarea lor într-o succesiune logică decurgând din legile obiective ale dezvoltării sociale, elaborarea de concluzii generalizatoare, care să pună în evidență evoluția reală a societății în țara noastră. Departe de noi gândul de a minimaliza necesitatea studierii materialului istoric concret, a dezvoltării forțelor și relațiilor de producție, a instituțiilor politice, sociale, culturale din fiecare epocă.

„Concepția noastră despre istorie... e înainte de toate o călăuză pentru studiu, și nu o plrghie pentru construcții în genul lui Hegel. Întreaga istorie trebuie studiată din nou, condițiile de existență ale diferitelor formațiuni sociale trebuie cercetate în amănunt înainte de a încerca să se deducă din ele

concepțiile politice, juridice, estetice, filozofice”¹.

★

Manualul pe care îl recenzăm se ocupă de o teză de o mare însemnătate pentru știința istorică și anume rolul maselor populare în istorie. Concepția idealistă a istoriei nega orice funcție activă a maselor în dezvoltarea socială, considerând că de creația istorică sînt capabile numai persoanele proeminente, elitele, care ar sta în fruntea maselor pasive. În opoziție cu această concepție profund reacționară, materialismul istoric „consideră că forța principală a istoriei o constituie poporul, clasele înaintate, masele muncitoare. Nu personalitățile determină rolul poporului, ci poporul determină rolul personalității” (p. 701). Această teză fundamentală a materialismului istoric are o bază obiectivă în legile de dezvoltare a modului de producție a bunurilor materiale. După cum se știe, factorul determinant al dezvoltării sociale îl reprezintă modul de producție. El determină fizionomia orînduirii sociale și schimbarea unei orînduirii sociale cu alta. Dar forța principală și motorul producției sociale sînt masele celor ce muncesc, iar istoria este înainte de toate istoria producătorilor de bunuri materiale, și nu a unor personalități izolate. O concepție înaintată despre istorie ca istorie a maselor populare, a avut și Mihail Kogălniceanu. „Pînă acum toți acei ce s-au îndeletnicit cu istoria națională n-au avut în privire decît biografia Domnilor, nepomenind nimic de popor, izvorul a tuturor mișcărilor și isprăvilor, și fără care stăpînitorii n-ar fi nimică”².

Participarea maselor este hotărîtoare nu numai în producție, ci și în viața socială, în activitatea politică. Orice transformare socială de însemnătate istorică este posibilă numai prin lupta maselor. Toate revoluțiile mari au izbîndit datorită eroismului poporului, care a

¹ K. Marx și F. Engels, Opere alese în două volume, vol. II, E.S.P.L.P., 1955, Ed. II, p. 532.

² M. Kogălniceanu, Opere, Tomul I, Fundația pentru literatură și artă, Buc., 1946, p. 648.

luptat de multe ori sub lozinci străine scopurilor sale fundamentale. Un rol hotărîtor dobîndesc masele muncitoare, îndeosebi clasa muncitoare în epoca imperialismului, cînd revoluția socialistă este o sarcină nemijlocită a istoriei. Cu cît transformarea revoluționară a societății este mai adîncă, cu atît participă la ea mai activ și mai conștient mase tot mai largi ale populației. „O dată cu profunzimea acțiunii istorice va crește deci și amploarea masei care o înfăptuiește”¹. Lenin a apreciat această teză drept una din cele mai profunde ale concepției materialiste a istoriei. Într-adevăr, revoluția socialistă, fiind cea mai radicală transformare socială din istorie, cere o participare deosebit de activă a unor mase largi. Consecvent acestui principiu, proletariatul își consolidează alianța cu masele muncitoare ale țărănimii, cu masele naționalităților asuprite, eliberează femeile din jugul secular al inegalității economice și sociale. „Cu cît este mai profundă transformarea care dorim s-o înfăptuim, cu atît mai mult trebuie să trezim interesul pentru această transformare și atitudinea conștientă față de ea, convingînd de necesitatea acestei transformări alte milioane și zeci de milioane de oameni”².

Experiența poporului român demonstrează pe deplin justetea tezei marxiste cu privire la rolul maselor populare în istorie. Să ne amintim cu cîtă vehemență cerea Bălcescu „să se revoluționeze țărani” pentru a asigura izbînda revoluției de la 1848; de asemenea rolul maselor în apărarea acestei revoluții împotriva atacurilor reacțiunii. Este un adevăr indiscutabil că victoria în războiul din 1877 se datorează în primul rînd elanului patriotic al maselor de țărani, orașeni, intelectuali. Mai este încă o sarcină a istoricilor marxiști din țara noastră să scoată pe deplin la iveală această latură acoperită cu grijă de istoriografia burgheză care căuta să evidențieze rolul lui

Carol I sau al unor politicieni reacționari în cucerirea independenței de stat.

Masele populare, conduse de partidul marxist-leninist al clasei muncitoare, au jucat un rol hotărîtor în victoria insurecției armate de la 23 August 1944 care a dus, în condițiile favorabile create de victoriile istorice ale Armatei Sovietice, la răsturnarea dictaturii fasciste și la începerea revoluției populare în România. Oamenii muncii, în frunte cu clasa muncitoare, au înfrînt complotul reacțiunii interne și internaționale, au instaurat regimul democrat-popular, desăvîrșind revoluția burghezo-democratică și trecînd la revoluția socialistă. De atunci crește necontenit rolul maselor muncitoare, al poporului în construcția economică, culturală și de stat.

Subliniînd rolul maselor în construcția socialistă manualul arată că în fruntea lor se găsește clasa muncitoare, ca forța cea mai înaintată a societății. „Orînduirea socialistă atrage pas cu pas la creație istorică conștientă întreaga populație, toate păturile societății. Nu toate păturile celor ce muncesc sînt capabile să participe dintr-o dată și în aceeași măsură la construcția socialismului. Încă de la începutul perioadei de trecere de la capitalism la socialism, clasa muncitoare a dovedit că posedă această capacitate în gradul cel mai înalt. Clasa muncitoare apare ca organizatorul și conducătorul tuturor celor ce muncesc; ea unește, organizează și atrage treptat la construcția socialismului sărăcimea de la orașe și sate, meseriașii, țărănimea mijlocasă, intelectualitatea, specialiștii burghezi etc.” (p. 707).

Atragerea tot mai largă a maselor la viața publică, dezvoltarea democrației socialiste este direcția principală de dezvoltare a statului socialist și Partidul Muncitoresc Român se călăuzește permanent de acest principiu.

Studiul manualului de „Bazele filozofiei marxiste” ajută pe cititor, îndeosebi pe cercetătorul din domeniul științelor sociale, să înțeleagă mai bine necesitatea intransigenței împotriva oricăror manifestări ale ideologiei burgheze și oportuniste. Autorii lucrării recen-

¹ K. Marx și Fr. Engels, Opere, vol. 2, E.S.P.L.P., 1958, p. 91.

² V. I. Lenin, Opere, vol. 31, E.S.P.L.P., 1956, p. 482.

zate au folosit fiecare prilej pentru a demonstra caracterul antiștiințific al tezelor filozofice, sociologice, istorice, propagate de ideologia burgheziei.

Un capitol special este consacrat principiile curente ale filozofiei și sociologiei burgheze contemporane. În acest capitol sînt subliniate trăsăturile caracteristice ale diferitelor curente din gîndirea socială a țărilor capitaliste. Aci autorii se ocupă de filozofia burgheză contemporană a istoriei, demascînd conținutul reacționar al tezelor lui Raymond Aron, și altora, teze care vădesc marasmul ideologic din istoriografia burgheză actuală. Sînt analizate în mod succint concepțiile istoricului englez Arnold Toynbee, care în lucrarea sa principală „A Study of History” s-a ocupat de problemele generale ale filozofiei istoriei. Fiind partizanul dezvoltării ciclice a omenirii, care se realizează prin apariția, dezvoltarea și pieirea diferitelor civilizații, în fapt Toynbee neagă progresul social. El consideră că o dată cu pieirea capitalismului, orice progres va înceta. Toynbee consideră că întreaga istorie

reprezintă îndeplinirea unui plan d'vin, care, în ansamblu, nu este accesibil înțelegerii, umane și care poate fi înțeles numai prin „revelație”.

„Toate civilizațiile — scrie Toynbee — sînt semănate de un semănător unic, în speranța unui unic seceriș”¹. Astfel, Toynbee, asemenea multor gînditori burghezi, înlocuiește raționalismul, propriu epocii de ascensiune a burgheziei, cu o concepție miștică, profund antiștiințifică despre procesele istorice, despre forțele motrice ale dezvoltării sociale.

Marasumul ideologiei burgheze este pus în evidență, în manual și prin analiza altor fenomene caracteristice din gîndirea filozofică din țările capitaliste. În același timp manualul, în ansamblul lui, reliefează profundul conținut științific al marxismului, forța creatoare a teoriei lui Marx, Engels, Lenin. Lucrarea „Bazele filozofiei marxiste” contribuie la răspîndirea largă a materialismului dialectic și a materialismului istoric în Republica Populară Romînă.

I. Bercu

Aus der Byzantinischen Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik

(Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für Griechisch-Römische Altertumskunde). Herausgegeben von Johannes Irscher — Vol. I și II — Akademie-Verlag, Berlin, 1957

Culegerea de față cuprinde un număr important de studii din diferite domenii ale bizantinisticii. Imaginea de ansamblu ce ni se prezintă este în același timp de bilanț — privitor la activitatea din anii următori eliberării Germaniei de sub jugul hitlerist — și totodată de perspectivă pentru anii ce urmează. Acestea sînt de fapt și J. Irscher o subliniază într-un studiu istoriografic închinat tradițiilor bizantino-

legiei germane² — rezultatele sprijinului excepțional pe care îl primește astăzi știința în R.D.G. din partea primului stat german al muncitorilor și țăranilor. Valorificînd ceea ce este pozitiv în moștenirea științei clasice germane într-o strînsă conlucrare cu bizantinistica marxistă din U.R.S.S. și din țările

¹ Study of History, III, p. 290.

² Joh. Irscher, *Die Berliner Akademie und die Byzantinistik*, II, p. 301 — 332.

de democrație populară¹ — școala bizantinologică din R.D.G. Îmbogățește cu puncte de vedere noi importante aspecte ale istoriei bizantine. Din această cauză ceea ce izbește în primul rând în alegerea de față e modul nou de a aborda tematica bizantinistică și de a rezolva problemele acesteia; trebuie să tinem seama, în acest sens, de faptul că în esență ceea ce desparte știința istorică marxistă de cea burgheză nu e numai modul de rezolvare al problemelor, ci totodată *modul cum se pun aceste probleme*.

În acest sens e remarcabilă unitatea de gândire, a acestor studii — care *întregăzesc* (și nu separă — așa cum se face adeseori) *istoria Bizanțului în istoria Europei și Orientului medieval*, concepția unei istorii a statului bizantin, ca istorie dinamică, vie, în permanentă transformare, a interdependenței civilizației bizantine și a celorlalte civilizații înconjurătoare, concepție care depășește problematica falsă a supraestimării aportului bizantin sau a celui occidental sau problematica tot atât de falsă a supraestimării aspectelor pozitive sau negative ale istoriei bizantine.

E drept că în această alegere nu se observă (poate și din cauza absenței unor studii introductive sau de sinteză) o poziție clară față de problema *periodizării istoriei Bizanțului*, dar cele mai multe studii luate în parte pornesc de la premisa că instituțiile fundamentale ale statului bizantin — și o dată cu aceasta gândirea social-politică și mentalitatea oamenilor — datorită condițiilor istorice în veșnică schimbare — sînt de la generație la generație altele. Caracteristice în

această direcție — sînt două studii privitoare la raporturile dintre stat și biserică². Se știe că o trăsătură specifică a organizării de stat bizantine — spre deosebire de statele feudale occidentale — este aceea a subordonării bisericii de către stat (controlul executat de puterea de stat asupra treburilor bisericii, numirea directă a patriarhilor și episcopilor, intervenția sistematică în problemele dogmatice și cristologice) situație potrivit căreia cel care ocupa tronul era — după expresia lui Leon III Isaurianul — și „împărat și preot”. Acest lucru nu făcea decât să întărească caracterul despotoc centralizat al statului bizantin, să-i asigure o trăinicie și soliditate pe care nu o cunoșteau celelalte state feudale din Europa, de unde și importanța problemei în practica și gândirea politică bizantină. Meritul culegerii — din această cauză — e de a ne prezenta *două perioade distincte*, despărțite în timp, în evoluția reglementării raporturilor dintre stat și biserică.

Studiul lui Kurt Aland despre evoluția raporturilor dintre puterea imperială și biserică de la Constantin cel Mare pînă în vremea Bizanțului propriu-zis — e unul din cele mai interesante ale culegerii. Discutînd concepția lui H. Berkhof care vede în caracterul „statal”, „oficial” al bisericii răsăritene o trăsătură dată de la început³ — Kurt Aland descrie procesul istoric de constituire a acestui mod specific de raporturi. Interesantă ni se pare ideea după care acest proces de subordonare a fost grăbit de creșterea aproape neîntreruptă a autorității statului bizantin — prin învingerea atîtor dificultăți interne și externe.

² Kurt Aland, *Kaiser und Kirche von Konstantin bis Byzanz* (I, p. 188—213); Ernst Werner, *Die Krise im Verhältnis von Staat und Kirche in Byzanz: Theodor von Studion* (I, p. 113—134).

³ Hendrick Berkhof, *Kirche und Kaiser. Eine Untersuchung der Entstehung der byzantinischen und der theokratischen Staatsauffassung im vierten Jahrhundert*, Zürich, 1947.

¹ *Berliner Byzantinistische Arbeiten*, vol. 4 (*Aus der Sowjetbyzantinistik*), vol. 9 (*Aus der byzantinischen Arbeit der Tschechoslowakischen Republik*), Akademie-Verlag, Berlin, 1955 și 1957.

Autorul ar fi trebuit să dezvăluie caracterul neștiințific al așa-zisei probleme „Orient și Occident”, conform căreia deosebirea structurale dintre diferitele părți ale Europei n-au un caracter istoric, ci etern. Astfel ne-ar fi arătat că originile cezaro-papismului bizantin pot fi identificate pe întreg teritoriul fostului imperiu roman dar că anumite condiții istorice specifice au favorizat constituirea lui numai în partea de răsărit.

Tocmai pentru că studiile acestei culegeri au la bază o înțelegere „periodizantă” a istoriei Bizanțului, tezele lui Kurt Aland pot fi înțelese mai bine și completate de contribuția lui Ernst Werner care caută să fixeze și să studieze un moment de criză în reglementarea raporturilor dintre stat și biserică, momentul de la sfârșitul veacului VIII și începutul veacului IX dintre cele două mari perioade ale iconoclasmului. Tema sa este „insurecția” bisericească împotriva puterii imperiale de sub conducerea lui Theodor din Studion. Biruitoare vremelnicele partide iconolatră nu se mulțumesc cu restaurarea cultului icoanelor, ci elaborează un program politic reacționar, cel de „libertas ecclesiae” — având ca obiectiv imediat: dobândirea independenței bisericii față de stat. E păcat că autorul nu arată că politica de mai târziu a patriarhului M. Kerullarios — la mijlocul veacului XI — arată că Biserica voia de fapt mult mai mult și anume să subordoneze statul, să înlocuiască despoția imperială cu cea teocratică. Studiul sintetizează vederi mai vechi ale bizantinologiei în legătură cu problematica ideologică și socială a iconoclasmului: tradițiile iconoclaste în societatea bizantină, însemnătatea temelor asiatice, influența Islamului, diferitele nuanțe ale mișcării iconoclaste, contradicțiile dintre clerul mirean și cel monahal, ostilitatea opiniei publice bizantine față de călugărima, necesitatea — pentru clasa stăpînitoare de a combate periculoasa mișcare populară a povlicienilor, prin însușirea unor puncte din programul acestora¹. Trebuie

să remarcăm aci că autorul acordă o deosebită considerație unor idei înaintate din opera bizantinologică a marelui istoric Nicolae Iorga, mai ales în ce privește explicarea mișcării iconoclaste și prin concurența dintre atelierele meșteșugărești de stat și cele monahale². Toate acestea fac ca studiul lui E. Werner să fie o sinteză scurtă dar densă a iconoclasmului și a problemelor sale fundamentale.

Aceeași înțelegere a istoriei bizantine ca o istorie în permanentă prefacere — o găsim în studiurile pline de interes — cu privire la raporturile armeno-bizantine, bulgaro-bizantine, sau biserica bizantină și cea rusă³. Se desprinde — și în această privință — aceeași grijă pentru degajarea principalelor perioade istorice, pentru sublinierea sensului lor istoric, pentru precizarea — de pe aceste poziții a importanței pe care aceste raporturi le-au avut pentru ambele părți în diferitele perioade ale istoriei. Trebuie spus că numai în acest fel se pot depăși — în chip științific — ultimele resturi care mai dăinuie în istoriografie ale concepției medievale despre „monarhiile universale”, concepție care nu ia în considerație altceva decât dominația succesivă a scenei istorice de către marile imperii⁴.

Tocmai din această cauză însemnătatea tematică a culegerii stă și în faptul că prin integrarea istoriei bizantine în istoria europeană se acordă un loc important problemei raporturilor politice ce leagă Bizanțul cu lumea înconjurătoare. În această privință ni se pare demn de subliniat, în primul rând, încercarea de a evita orice fel de idealizare a acestor raporturi și într-o direcție și în cealaltă,

¹ N. Iorga, *Les origines de l'Iconoclasme*, Bull. de l'Acad. Roumaine, XI, Bucarest, 1924.

² Al. Böhlig, *Armenien und Byzanz* (I, p. 176—188); Peter Rankoff, *Zur Geschichte der byzantinisch-bulgarischen Beziehungen* (I, p. 134—142).

³ Vezi ultimele sinteze burgheze de istorie universală A. Toynbee *A Study of History*; *Histoire Mondiale* (Encyclopédie de la Pléiade); J. Pirenne, *Les grands courants de l'histoire universelle*.

¹ M. V. Levčenko, *Byzance des origines à 1453*, Paris, 1949 (tradus din lb. rusă).

faptul că se dezvoltă caracterul agresiv, expansionist al politicii externe a Bizanțului sau a unora dintre vecinii săi. Sintem în acest sens în fața uneia din cele mai caracteristice luări de atitudine a bizantinologiei marxiste, despărțită — în acest fel — printr-o prăpastie de netrecut — atât de pozițiile „imperialist-bizantine” ale bizantinisticii burgheze din țările mari ale Occidentului, cât și de cele „naționalist locale” ale bizantinisticii burgheze din unele țări care au fost cândva sub stăpânire bizantină.

În referatul său despre raporturile bulgaro-bizantine, Peter Rankoff trece în revistă întreaga evoluție a acestor raporturi. După ce stabilește principalele perioade istorice, caută să precizeze intensitatea exploatarea bizantine, influența vremelnic paralizantă a spiritualității bizantine asupra capacității de luptă a popoarelor asuprite. E de reținut încercarea autorului de a delimita cele două moduri de rezistență față de Bizanț — cel popular și cel statal —, precum și interferența lor. Evitând extremitățile interpretării materialului documentar, autorul subliniază importanța influențelor bizantine în dezvoltarea feudală a societății bulgare și în organizarea de stat a Bulgariei. În același fel A. Böhlig studiază raporturile armeno-bizantine. De un interes deosebit este descrierea vie, puternică a capacității poporului armean de a apăra cu succes ființa sa proprie și în același timp de a recepta larg influențele străine și mai ales cele bizantine, mai ales datorită unor similitudini în structura societății și în primul rând existența unei numeroase țărâni libere, stil puternic al sistemului de organizare militară.

Unele studii sînt consacrate raporturilor dintre Bizanț și una dintre cele mai importante formații statale din lumea înconjurătoare: Rusia Kievului. În referatul său plin de sugestii și de puncte de vedere interesante Eduard Winter se ocupă de activitatea Bizanțului și a scaunului papal față de problema creș-

tinării vechii Rusii¹. Cu bună dreptate autorul arată că aceasta este o fațadă care ascunde înverșunată luptă pentru hegemonie în această parte a Europei. Pentru o mai bună precizare a sensului istoric al acestei lupte ar fi trebuit să arate că ea se desfășoară într-o perioadă caracteristică istoriei externe a Bizanțului, anume cînd acesta încetează de a mai fi singurul imperiu european, o dată cu apariția în Occident a celei de-a doua „monarhii universale” a vremii. Interesantă este analiza cauzelor pentru care vechea Rusie a preferat Romei Bizanțul: mai puțină rigiditate politică, favorizarea dezvoltării culturii în limba slavă, acceptarea compromisurilor în ce privește organizarea Bisericii. Ca o completare a referatului lui Winter și în același timp stăruind pe unele laturi ale cadrului general — este referatul lui Bruno Widera despre lupta lui Iaroslav cel Înțelept pentru independența bisericii ruse în condițiile orientării sale politice spre puterile occidentale (imperiul german și Franța) cu care are strîns legături dinastice². Important e faptul că autorul dă acestor legături dinastice un sens istoric — ignorat în general de istoriografie, înclinată mai ales să le vadă exclusiv ca o materializare a creșterii prestigiului Rusiei kieviene. Widera a adăugat la acest sens și pe cel al găsirii unui sprijin în Apus în lupta cu Bizanțul. În acest fel capătă un conținut mai bogat, mai semnificativ, programul și acțiunea politică a lui Iaroslav, ultima expediție dusă împotriva Bizanțului, predicile mitropolitului Ilarion, accentele ostile la adresa Kievului din opera lui Mihail Psellos etc. În aceeași sferă de idei se plasează și referatul lui Karl Rose cu privire la însemnătatea istorică a predicii lui Ilarion despre lege și grație, despre

¹ Eduard Winter, *Die Christianisierung der Rus in der Diplomatie des Papstums und Byzanz* (I, p. 147—158).

² Bruno Widera, *Jaroslaws des Weisen Kampf um die Kirchliche Unabhängigkeit von Byzanz* (I, p. 158—176).

Jauda lui Vladimir¹. Autorul evidențiază caracterul acestei predici ca monument de literatură politică militantă pentru cauza afirmării Rusiei Kieviene ca mare putere europeană și ca moment în care gândirea politică rusă își afirmă răspicat caracterul ei profund original și independența față de Bizanț.

Legat de problema raporturilor dintre Bizanț și lumea înconjurătoare este micul studiu al lui Hans Ditten privitor la referirile din cronicarul bizantin Laonic Chalkokondyl la limba poporului român². Este de regretat că autorul se oprește la mijlocul drumului, dintre istorie și filologie și nu încearcă să schițeze cadrul general al viziunii bizantine despre problemele politice românești medievale. Noua interpretare a unor locuri din textul lui Chalkokondyl este sugestivă și convingătoare. Trebuie subliniată totodată stăruința autorului de a demonstra încă o dată — pe baza analizei riguroase a locurilor din Chalkokondyl și din alți cronicari bizantini unde aceștia vorbesc de originea romanică a poporului și limbii române — întinderea și vechimea teritoriului nostru național. În felul acesta Hans Ditten se înfățișează ca făcând parte din frontul științific opus „teoriei” lui Roessler ale cărui idei au fost atât de mult împărtășite în trecut de istoriografia germană reacționară³. Este aceasta încă o dovadă concretă a rupturii totale dintre știința istorică din R.D.G. și pozițiile imperialist-șovine ale unora dintre istoricii Germaniei wilhelmiene, hitleriste sau contemporane din R.F.G.

Un merit al culegerii este acela de a promova o concepție după care istoria bizantină

¹ Karl Rose, *Die Predigt über Gesetz und Gnade Ilarions, des ersten russischen Metropoliten von Kiew* (I, p. 272—288).

² Hans Ditten, *Laonikos Chalkokondyl und die Sprache der Rumänien* (I, p. 93—106).

³ Cf. notele polemice din aparatul lucrării lui H. Ditten.

nu este nici o prelungire—cu personalitatea estompată—a antichității, nici ceva „aparte”, misterios, neclarificat încă, nici o formație statală aparținând exclusiv Orientului ci un caz specific al istoriei Europei și a Orientului medieval, istoria, în esență, a unui *statal medieval*. Majoritatea materialelor oglindesc profilarea intenționată bazată pe această concepție, a structurii tematice a culegerii. Unele probleme de istorie bizantină înfățișate în strânsă legătură cu istoria generală a Europei, ca de pildă problema mișcărilor populare îmbrăcate în haina ereziilor religioase subliniază această concepție⁴. Din păcate există un număr mare de studii care nu țin de istoria Bizanțului pentru că aparțin mai degrabă antichității tirzii decât Bizanțului timpuriu. De pildă, în interesantul studiu despre stilul lui Nonnos, Marg. Riemschneider nu izbuteste să dovedească decât cel mult în stilul acestui autor o anticipație a stilului bizantin, dar nu începuturile acestuia⁵. Studiul juridico-filologic al lui Fr. Zimmermann pe marginea unui text din Chariton este un studiu de drept roman clasic aproape fără referințe la istoria societății sau a statului bizantin⁶. Amestecul de lucrări de istorie și filologie clasică cu cele de istorie și filologie bizantină e și mai evident în analiza lui Fr. Dornseiff despre scrisoarea lui Hadrian din „Historia Augusta”⁷. În privința aceasta ar fi de remarcant întrebuițarea oarecum neunitară a noțiunii de „Frühbyzantinismus” ale cărui hotare externe sînt cînd împinse dincolo de Constantin cel Mare, cînd stabilite în vremea acestuia,

⁴ Hans-Ioachim Diesner, *Spätantike Widerstandsbewegungen: Das Circumcellionentum* (I, p. 106—113).

⁵ Marg. Riemschneider, *Der Stil des Nonnos* (I, p. 46—71).

⁶ Franz Zimmermann, *Kallirhoes Verkauf durch Theron, Eine juristisch-philologische Betrachtung zu Chariton* (I, p. 72—82).

⁷ Franz Dornseiff, *Der Hadrianbrief in der Historia Augusta* (I, p. 39—46).

cînd aduse aproape de epoca lui Justinian. Credem că în această direcție trebuie să acceptăm, punctul de vedere al sintezei cele mai noi și cele mai complete, cea a lui G. Ostrogorsky¹. Sînt cazuri de excepție care distonează de la caracterul unitar al culegerii.

★

O caracteristică interesantă a culegerii oglindind de asemenea pozițiile noi ale bizantinologiei din R.D.G. este însemnătatea acordată în structura tematică a lucrării problemelor ce țin de *istoria civilizației bizantine* ale cărei domenii au adunat din totdeauna favoarea bizantinisticii burghize și în care se găsesc în cea mai mare abundență interpretările cele mai contradictorii, confuze, depărtate de adevărul istoric. Mai ales în acest domeniu prin ignorarea bazei sociale a civilizației bizantine, prin stabilirea unor filiații spirituale arbitrare, prin acceptarea necritică a tot felul de preconcepte neștiințifice s-a ajuns în multe lucrări burghize la încheieri cu totul false despre civilizația bizantină, ca o civilizație exclusiv clericală, mai mult chiar marcată de „simboalele divinității”. Din această cauză abordarea unor astfel de teme de către bizantinistii din R.D.G. capătă un sens deosebit de important.

O idee pe care tind să o sublinieze cît mai mult autorii este aceea a originalității civilizației bizantine, a puternicei influențe exercitate peste hotarele imperiului. Pentru aceasta considerăm a fi unul din cele mai importante studii ale culegerii cel întocmit de Konrad Onasch cu privire la problema Renașterii și Prereformei în Bizanț și în aria de influență bizantină². Și în acest caz avem de-a face

cu o sinteză succintă a cercetărilor de pînă acum. Trebuie reținut pentru o înțelegere mai concretă a fenomenelor de cultură și civilizație bizantină ca remarcabil faptul că înțelegerea fină și cunoașterea cuprinzătoare a izvoarelor au dat posibilitatea autorului de a da interpretări noi unor fapte cunoscute. Socotim, astfel că acest studiu stabilește în chip indiscutabil că manifestările bogomilice din veacul XIII—XIV, că atitudinile mărginit raționaliste în lupta contra hesichasmului din partea unor cărturari bizantini, că activitatea unor umaniști bizantini din veacurile XIV—XV, nu sînt fenomene rătăcite, dispartate, ci elemente ale unui tot unitar care nu este altceva decît începuturile mișcării de reformă în Bizanț. În acest context de istorie spirituală se așază pentru a fi mai bine înțelese mișcările de reformă a Bisericii legate mai ales de activitatea lui Grigore Țamblac, care a jucat un rol important în perfecționarea organizării bisericești din țările române — renașterea artelor plastice în epoca Paleologilor precum și activitatea unor secte din Bizanț sau din alte țări ortodoxe, mai ilustrativă fiind cea a „Strigolnicilor” ruși care respingeau orice ierarhie bisericească, și ca adevărați reformați „înainte de vreme”, propovăduiau necesitatea citirii cărților religioase de către masele largi ale poporului, fără intermediul preoțimii. Studiul lui K. Onasch dezvăluie aspecte noi ale civilizației și mentalității bizantine și din această cauză deschide perspective noi de cercetare. Ideile autorului ar fi fost și mai convingătoare dacă s-ar fi referit la tratativele dintre husiți și ortodoci pentru unirea celor două Biserici, avîndu-se în vedere comunitatea de idei și vederi. Or, aceasta e o dovadă indiscutabilă despre existența unei mișcări reformatoare în chiar sînul Bisericii de Răsărit.

Și alte materiale sînt în evidență caracterul original al civilizației Bizanțului. De

¹ G. Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, ed. aII-a, München, 1952.

² Konrad Onasch, *Renaissance und Vorreformation in der byzantinisch-slavischesen Orthodoxie* (I, p. 288—302).

remarcat este între altele referatul lui Klaus Wessel despre esența artei bizantine în vremea lui Justinian¹. Pornind de la premisa că această vreme este cea a lui „Janus cel cu două fețe” autorul ajunge la încheierea justă că acum începe arta bizantină propriu-zisă. E de reținut analiza plină de vederi originale pe care o face artei mozaicului ca formă specifică a artelor plastice bizantine. Puterea influenței civilizației bizantine este evocată de Regine Dölling² într-un studiu interesant cu privire la influențele bizantine — pe care autoarea le stabilește în chip indiscutabil — în arta apuseană a veacului al XVI-lea, adică într-o epocă în care îndeobște se tăgăduia Bizanțului ca și pentru veacurile anterioare — orice capacitate de influențare. Materialul ilustrativ anexat — documentând de fapt un capitol de istorie comparată a civilizațiilor — confirmă în chip indiscutabil tezele autoarei. Autorul subliniază — pentru aceeași epocă — existența unei influențe apusene puternice asupra civilizației bizantine. În aceeași ordine de idei trebuie considerat referatul lui Arthur Suhle despre influența pe care au suferit-o din partea Bizanțului monetăriile Europei centrale³. La fel, avînd ca țel tendința de a arăta limitele civilizației bizantine, este referatul lui Walther Putzger cu privire la ceea ce a reținut Bizanțul din medicina antichității clasice.

Tratarea altor probleme de istorie a culturii și civilizației bizantine în această culegere este marcată și de tendința de a demonstra că Bizanțul — dincolo de hotarele sale propriuzise — n-a fost creator de civilizație, ci încurajator, făuritor de condiții mai propice pentru

dezvoltarea acesteia. De aceea diferite materiale nu subliniază — numai — caracterul original al civilizației bizantine, ci în același timp *originalitatea civilizațiilor din aria de influență bizantină*. Acesta este un punct de vedere caracteristic bizantinologiei marxiste deoarece întreaga știință istorică marxistă refuză să plătească orice urină de tribut explicațiilor istorice bazate pe rolul exclusiv jucat de factori externi.

În referatul său privitor la evoluția raporturilor bulgaro-bizantine Peter Rankoff acordă, în acest sens, un loc important expunerii modului în care se constituie — în cadrul confruntării bulgaro-bizantine — o gândire politică originală în Bulgaria al cărui moment principal este lucrarea lui Cernoșeș-Chrabar „Despre Alfabet” în care acesta se ridică împotriva înrobirii spirituale a Bizanțului și susține dreptul popoarelor slave la o proprie cultură, egală în valoare celorlalte culturi. Aceeași linie de gândire este urmată de Al. Böhlig în referatul său despre istoria raporturilor armeno-bizantine în cadrul căreia ocupă un loc important lupta Armeniei împotriva procesului de elenizare pentru o cultură proprie pe care de altfel o făurește cu succes creînd o scriere proprie, organizînd biserica pe baze proprii, receptînd în ce privește influența bizantină numai ceea ce era potrivit pentru păstrarea ființei proprii armenesti. Foarte interesant este — în această ordine de idei — micul studiu al lui Fairy von Lilienfeld despre cele mai vechi monumente hagiografice ruse privitoare la primii sfinți ai bisericii ruse⁴. Autorul arată cu ajutorul unei informații destul de bogate și a unei metode de cercetare pătrunzătoare — că în aceste condiții are loc o „revoluție” în dezvoltarea culturală care împinge către o cit mai răspicată afirmare spirituală proprie. În acest fel — și autorul

¹ Klaus Wessel „Von Wessen Justinianischer Kunst”, p. 96 — 110.

² Regine Dölling, *Byzantinische Elemente in der Kunst des 16 Jahrhunderts* (II, p. 148 — 187).

³ Arthur Suhle, *Der byzantinische Einfluss auf die Münzen Mitteleuropas* (II, p. 282 — 293).

⁴ Fairy von Lilienfeld, *Die ältesten russischen Heiligengedenken* (I, p. 237 — 272).

descrie procesul într-un chip deosebit de interesant — se ivește în societatea rusă necesitatea unor sfinți proprii, independent de cei bizantini. Așa se nasc legendele hagiografice despre Boris și Gleb care nu fac decât să marcheze încrederea vechii Rusii în forțele ei proprii. Studiul lui Fairy von Lilienfeld este din această cauză un exemplu interesant de cercetare marxistă a ideologiei medievale.

Punctele de vedere noi ale bizantinologiei din R.D.G. sînt exprimate direct prin înfățișarea *condițiilor istorico-sociale* determinante pentru succesiunea diferitelor forme de cultură și civilizație. Și astfel, bizantinologia din R.D.G. se afirmă ca o școală bizantinologică marxistă. Poate de aceea cel mai interesant studiu din cele două volume de culegeri este cel al lui Hermann Weidhaas¹ despre „Stradă și Basilică”, în care se studiază anumite forme materiale ale unei civilizații pentru a ajunge la largi implicații istorice care scot la iveală și direcțiile dezvoltării acesteia și trăsăturile ei specifice. Observațiile bogate privitoare la influența exercitată asupra formelor arhitecturale religioase de către participarea mai mare sau mai redusă a maselor la practica cultului, duc la încheieri interesante de filozofie marxistă a culturii în legătură cu simbolistica basilicii de ruptură încă necompletă cu „strada”, adică cu masele, cu adepții creștinismului evangelic, egalitar. E de reținut, de asemenea, în afară de ideile propriu-zise ale lucrării lui H. Weidhaas expunerea pe care o face asupra metodei sale de cercetare de a: „... lega în chip consecvent istoria socială și a artei, de a descoperi în istoria societății acele fenomene care alcătuiesc adevărata cauzalitate ... și fără de care istoria artei nu poate fi știință, ci un fel de poezie ...”. El se ridică, de asemenea, împotriva acelei metodologii vulgare, specifică istoriografiei burghize, conform căreia se descoperea în istoria formelor culturale „... nu o cauzalitate clară,

ci mai ales anumite paralele nelegate între ele ...”².

Pe baza aceleiași metode, la aceleași încheieri reușite ajunge Gertrude Böhlig în micul studiu despre problema diglossiei³. Evitînd cadrul strîmt al unei lucrări filologice autonome autoarea leagă problema diglossiei de anumite forme ale mentalității bizantine (fără să intre într-o analiză amănunțită a acestora). Cu bună dreptate susține autoarea că „atticomania”, „ferirea” limbii culte de influențele populare oglindea nu numai atitudinea reacționară a claselor guvernante care voiau în acest fel să mărginească înflurirea maselor populare, ci totodată o anumită mîndrie „națională” față de glorioasa antichitate elenă. Aici autoarea ar fi trebuit însă să arate că această mîndrie „națională” nu era numai a claselor guvernante, ci a întregii societăți bizantine, că era de fapt o cedare a claselor conducătoare în fața puternicei presiuni a maselor. Important în acest studiu este însă acribia filologică cu ajutorul căreia G. Böhlig demonstrează existența unei influențe — de-a lungul istoriei bizantine — a elementelor populare asupra limbii culte. În această lucrare autoarea înregistrează o vădită depășire a caracterului tehnicist al unor lucrări anterioare, ca de pildă cea despre stilul literar al lui Mihail Psellos. Această metodă face să fie interesant referatul lui Heinz Michaelis despre implicațiile istorice legate de evoluția baldachinului tronului în Bizanț⁴. Legătura pe care o face autorul — folosind documente convingătoare — de principiul autocratismului bizantin este sugestivă și ajută la înțelegerea sensului istoric profund pe care-l prezintă fiecare detaliu concret de civilizație.

Legat de problemele unei orientări noi în studiul istoriei bizantine, un domeniu al bizan-

² H. Weidhaas, *op. cit.*, p. 56.

³ G. Böhlig, *Das Verhältniss von Volkssprache und Reinsprache im griechischen Mittelalter* (I, p. 1—14).

⁴ Heinz Michaelis, *Der Thron baldachin* (II, p. 110—120).

¹ Hermann Weidhaas, *Strasse und Basilica* (II, p. 1—96).

tinologiei — căruia școala de la Berlin, sub îndrumarea lui Joh. Irmscher, îi acordă o deosebită atenție — ceea ce se reflectă și în culegerea prezentă — este cel al istoriei bizantinisticii. Considerăm că în această direcție s-a ajuns la rezultate prețioase prin folosirea metodei de valorificare critică a moștenirii culturale, de preluare a ceea ce e bun din trecut pentru dezvoltarea cu succes a științei contemporane, însuflețitorul principal al acestei activități fiind Joh. Irmscher.

Lui i se datorează — în cadrul culegerii — un important studiu cu privire la locul pe care l-a ocupat bizantinistica în vechea Academie din Berlin. Miezul temei tratate constă în problema tradițiilor bizantinisticii germane. După ce arată că în comparație cu celebra școală de la München înființată și condusă de Karl Krumbacher, bizantinistica berlineză a avut o activitate mai puțin intensă, autorul arată că tradițiile berlineze sînt totuși vechi și puternice, mai ales pentru epoca de pînă la sfîrșitul veacului trecut. Nume ca cele ale lui Jakob Wegelin, Friederich Wilken, Henrich Eduard Dirksen și Zacharia von Lingenthal ilustrează o activitate bogată frînată și apoi întreruptă de politica anticulturală a Germanici wilhelmiene. Autorul socotește că există o legătură strînsă între activitatea bizantinisticii berlineze și vestitul Corpus de la Bonn. Analiza istorică a școlii de la Berlin, aprecierea critică a valorii diferitelor opere, explicarea — uneori — a conținutului lor prin contextul general istoric, toate acestea vădesc studiul lui Joh. Irmscher ca o lucrare interesantă de istoriografie marxistă (în înțelesul istoriografiei, de istorie a științei istorice).

Despre situația bizantinologici contemporane în R.D.G. se ocupă în diferite materiale — prezentînd stadiul cercetărilor pe diferite ramuri de activitate — Franz Paschke și Günther Hansen¹, Klaus Junack², Helga

Köpstein și Eberhard Rechenberg³. Primii din autori, se ocupă de stadiul lucrărilor în domeniul patristicii, domeniu de competență în bizantinologia contemporană din R.D.G. — tinzînd la o publicare filologică riguroasă a textelor părinților bisericii, prin identificarea apocrifelor și interpolărilor și o tot atît de riguroasă interpretare istorică. Karl Junack se ocupă de stadiul lucrărilor în grupa de cercetări privitoare la Noul testament. Ultimul din autori se ocupă de cercetările de bizantinistică propriu-zise cuprinzînd mai ales analiza publicațiilor apărute în colecția „Berliner Byzantinische Arbeiten”. În volumul doi se publică și o scurtă dare de seamă despre colecțiile de artă bizantine aflătoare în muzeele de stat berlineze⁴. Desigur că acestea nu sînt decît cîteva aspecte ale bogatei activități bizantinisticii din R.D.G.⁵

★

Valoarea celor două volume ale culegerii este oarecum limitată de caracterul pronunțat de referat și mai puțin de studiu, a numeroase din materialele publicate. Unele din aceste referate sînt prea scurte ceea ce scade mult puterea demonstrațiilor. Altele au aspectul pur și simplu al unei tematici⁶. Adunarea diferitelor studii și referate este de asemenea într-o oarecare măsură eterogenă, aspect pe care încercarea de grupare pe probleme tematice mari nu izbuteste întru totul să-l îndepărteze. Se simte în același timp absența unor discuții istoriografice mai largi cu ajutorul cărora să se precizeze mai clar stadiul actual al diferitelor probleme pentru a ieși limpede în evidență aportul nou pe care îl aduc diferiți autori în cercetările lor. Este vădit în acest sens că

³ Helga Köpstein und Eberhard Rechenberg, *Arbeitsbericht der byzantinistischen Arbeitsgruppe* (II, p. 342—346).

⁴ Klaus Wessel, *Die Frühchristliche und byzantinische Sammlung der Staatlichen Museum zu Berlin* (II, p. 346—351).

⁵ Revista noastră va publica în următoarea fasciculă un articol al prof. J. Irmscher despre activitatea bizantinologică în R.D.G.

⁶ Rudolf Joergens, *Zum inem Begriff des Rechts neben dem Begriff der Gerechtigkeit* (II, p. 206—253).

¹ Franz Paschke und Günther Hansen, *Arbeitsbericht der patristischen Arbeitsgruppe* (II, p. 332—337).

² Klaus Junack, *Arbeitsbericht der neutestamentlichen Arbeitsgruppe* (II, p. 337—342).

lipsurile culegerii provin — așa cum arată Joh. Irmischer în prefață — din faptul că au fost adunate aici la un loc materiale provenite din conferința de bizantinistică din 1955 și unele studii mai noi. Fiind o culegere și nu o publicație unitară este locul să acordăm acestor lipsuri circumstanțe ușurătoare.

Culegerea prezentată în această recenzie constituie un moment important în istoria

unei școli bizantinologice noi, școala de bizantinistică marxistă de la Berlin. Sntem convinși că volumele următoare vor ilustra progrese și mai mari, o mai mare adâncime a cercetărilor, o mai puternică cristalizare a rezultatelor.

Eugen Stănescu

ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI, *Opera Omnia*
IV volume, Varșovia (Polska Akademia Nauk), 1953—1958

Opera lui Andrzej Frycz Modrzewski (1503—1572), cel mai însemnat gânditor politic și social din Polonia în epoca umanismului, este editată complet pentru întâia oară, după edițiile apărute în timpul vieții autorului, de un colectiv de cercetători sub egida Academiei Polone de Științe. Cele patru volume apărute pînă acum cuprind: I. Despre reformarea statului (*De republica emendanda*), 571 p., II. Discursuri (în limba polonă), 230 p., III. Despre biserică (*De ecclesia liber secundus*), 362 p., IV. Diferite lucrări mai mici, scrise între anii 1560—1562, 328 p. Ediția operelor lui A. F. Modrzewski este publicată cu introduceri în limba latină, datorite editorilor, indicarea variantelor diferitelor ediții vechi, un comentariu tot în latinește, sub text, privitor la pasagiile care necesită explicații și identificări.

Afară de discursurile rostite în dietă, în limba polonă, toate lucrările lui A. F. Modrzewski sînt redactate în latinește și trebuie să subliniem în chip deosebit opera științifică începută de istoriografia Republicii Populare Polone, în reeditarea textelor istorice și de filozofie socială, în latinește, datorite umanștilor poloni din veacurile XV—XVI. Se încheie din nou în acest chip legătura, ruptă de istoriografia burgheză, cu marile tradiții ale umanismului polon din vremea renașterii. Se află astfel în pregătire și o ediție critică

a operii istorice a lui Ian Dlugosz, precum și ale altor scrieri istorice latine. Sarcina aceasta, cînd va fi dusă la bun sfîrșit, va forma un monument ridicat de școala nouă istorică polonă și va fi de mare folos și pentru cercetătorii istoriei Europei răsăritene în general.

A. F. Modrzewski face parte din mica nobilime provincială polonă; a studiat la Cracovia și în Germania, a călătorit la Paris și a îndeplinit diferite misiuni diplomatice, fiind citva timp și secretarul regelui Sigismund August. Momentul istoric în care apar cărțile lui Modrzewski, la mijlocul veacului al XVI-lea, se caracterizează prin începuturile formării statului nobiliar în Polonia, fenomen politico-social, care se poate urmări și în istoria Romîniei. Statul nobiliar în Polonia, care se dezvoltă în toate aspectele sale politice, sociale și economice în veacul al XVII-lea, se distinge (spre deosebire de formele statului nobiliar din Romînia și Ungaria) prin predominarea micii nobilimi, și poate fi definit ca o republică a șleahței provinciale, stăpîna pe armată, pe viața economică, pe cîrmuirea statului, pe alegerea regelui. Iagellonii încercaseră în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în prima jumătate a celui următor să stabilească în Polonia un stat centralizat monarhic, bazat pe sprijinul nobilimii mici și a orășenilor, dar

după câteva succese trecătoare, ruptura între nobilimea mică și mijlocie și rege aduce ruina încercării de centralizare a statului.

Modrzewski scrie în vremea domniei ultimului Jagellon (Sigismund August 1548 — 1572), când centralizarea monarhică se desțamă pe încetul. Acest moment istoric este complex, el coincide și cu vremea răspîndirii reformei religioase în Polonia, care înseamnă, din punct de vedere social, lupta unei părți a nobilimii împotriva bisericii catolice, pentru secularizarea imenselor ei averi, și tot atunci își atinge apogeul în Polonia cultura umanistă, care sprijinea în reforma legilor, introducerea dreptului roman. Toate aceste elemente trebuie ținute în seamă pentru înțelegerea ideilor lui A. F. Modrzewski. Poziția acestui scriitor social de la mijlocul secolului al XVI-lea se întemeiază pe statul centralizat regal, dar nu sub forma „tiraniei”, adică a bunului plac al monarhului, ci pe *lege*, care trebuie să fie aceeași pentru toată țara dreaptă și egală pentru toți și pentru toate straturile sociale. El se ridică împotriva clasei nobiliare, împotriva pretențiilor ei de a cîrmui cu exclusivitate statul, de a impune prețurile mărfurilor și mai ales împotriva asupririi șerbilor. Pledoaria lui Modrzewski în favoarea „kmeților” poloni (șerbilor), afirmația lui că proprietatea feudală a pămîntului în Polonia a fost precedată de altă orînduire, care are dreptul să fie luată în considerare, aceea a stăpînirii obștilor țărănești muncitoare, alcătuiesc paginile cele mai remarcabile ale operei lui. În privința reformei religioase, deși Modrzewski nu ajunge la o ruptură cu biserica catolică, înclină totuși spre calvinism, adică spre o biserică populară, în slujba statului și se ridică împotriva bisericii feudale cu imensele domenii lucrate de șerbi.

Această atitudine, pe care am putea-o numi progresistă pentru vremea lui, nu era însă împărtășită de întreaga publicistică politică și socială a Poloniei din secolele XV—XVI. Literatura de critică politică și socială (în limba latină), care formează un bogat și interesant capitol din cultura veche polonă, începe cu așa-numitul *Memorial* al

lui Ian Ostrorog prezentat dietei din 1476, care cere formarea unei biserici polone independente față de papalitate, limitarea numărului călugărilor trîndavi, alcătuirea legilor scrise pentru toți și pentru tot regatul¹. În secolul al XVI-lea, punctul de vedere al șleahței, la polul opus față de ideile lui Modrzewski, este reprezentat de St. Orzechowski, fost prieten, apoi adversar al lui Modrzewski. Orzechowski, teoreticianul statului nobiliar, era apărătorul „libertăților” nobilimii, prin care se înțelegeau atunci privilegiile. În scrierea *Oratio in leges et statuta regni Poloniae*, scrisă la 1553, în același an în care Modrzewski publica marea sa scriere despre reformarea statului, Orzechowski înfățișează teoria, după care toate țările vecine Poloniei: Rusia, Prusia și altele se puteau supune Poloniei, pentru că văd în această țară reprezentanta „libertăților feudale”, adică statul tipic nobiliar. Reproducem acest pasaj care privește și istoria Moldovei: „Voi tăcea despre Pomerania, voi trece cu vederea Mazovia, dar oare să nu pomenesc de Samogitia și de Moldova și de Silezia, care prin puterea lor, întinderea teritoriului și mulțimea oștilor, v-ar întrece, dar totuși vi se supun, nu atît prin dreptul armelor, cît pentru *legea libertății*”². E limpede că în concepția autorului este vorba de solidaritatea claselor privilegiate (cu „libertăți”) în fața celor ce le-ar primejdi drepturile, atît în Moldova, cît și în Polonia și în alte țări vecine³.

În contrast cu S. Orzechowski și cu alți teoreticieni ai „libertății” șleahței, se ridică A. F. Modrzewski ca reprezentant al mișcării

¹ M. Bobrzynski, *Starodawne pomniki prawa polskiego* (Vechile monumente ale dreptului polon), V, Cracovia, 1878, p. 115—144.

² I. Chrzanowski și St. Kot, *Humanism i reformacja w Polsce* (Humanismul și reforma în Polonia), culegere de texte, Varșovia, 1927, p. 453.

³ Pentru atitudinea diferiților reprezentanți ai publicisticii polone în secolul al XVI-lea, cf. *Historia Polski* (Istoria Poloniei), I—2 (1957), p. 370—380.

, executării legilor". Prin *mişcarea executării legilor* se înțelegea în Polonia în veacul al XVI-lea, un curent politic, care se manifesta în ședințele dietelor începând încă din 1520, ca parte progresistă a șleahței, cerând codificarea și punerea de acord a diferitelor legi, decrete, ordonanțe, corectarea lor într-un spirit centralizator, aplicarea lor întocmai, cu înlăturarea privilegiilor¹, una din mișcările cu larg ecou politic în Polonia între anii 1520—1565. Opera publicistică a lui A. F. Modrzewski derivă în chip direct din lupta dusă în diete de mișcarea pentru execuția legilor².

Primele manifestări ale lui Modrzewski în această direcție sînt cele patru cuvîntări „despre pedeapsa pentru omucidere” (în volumul II din colecția pe care o analizăm). În aceste discursuri în limba polonă, autorul se ridică împotriva practicii *Wehrgeldului* medieval, dreptul de a răscumpăra cu bani, pedeapsa pentru omucidere „a-și rescumpăra capul”, cum se zicea la noi pe atunci. Conform prevederilor dreptului de răscumpărare, nobilul care ucidea pe un țaran plătea o mică sumă, pe cînd capul unui nobil costa mult mai scump și un țaran nu-și putea răscumpăra pe al său cu bani, cînd omora pe un nobil. Împotriva acestei nedreptăți, împotriva sistemului răscumpărării, se ridică Modrzewski, cerînd hotărît desființarea *Wehrgeldului*, deci egalitatea în fața legilor a tuturor locuitorilor Poloniei.

Dar lucrarea cea mai importantă a lui A. F. Modrzewski, care a fost tradusă în vremea lui și în nemțește și în spaniolă și a fost apreciată în întreaga lume civilizată, a fost cea privitoare la „reformarea statului”, cu titlul ei complet: *Commentariorum de republica emendanda libri quinque* (formează vol. I al *Operele complete*, editat de Kazimierz Kumaniecki). Lucrarea a apărut întîi

¹ *Historia Polski* (Istoria Poloniei), I—2, p. 217—234.

² Cf. și W. Voisé, *Księga o Prawach Andrzeja Frycza Modrzewskiego* (Cartea despre „dreptăți” a lui A. F. Modrzewski) în vol. *Źrodzenia w Polsce* (Renașterea în Polonia), If, Varșovia, 1956.

la Cracovia în 1551, însă cenzura bisericească a suprimat cele două capitole de la urmă: „despre biserică” și „despre școală”. Cele două ediții următoare au fost publicate la Bassel, în 1554 și 1559, cu adausuri și modificări, cuprinzînd și capitolele care lipsesc în ediția întîi.

După cum se vede, lucrarea are cinci capitole și anume: despre moravuri, despre legi, despre război, despre biserică, despre școală. Capitolul întîi nu tratează în realitate numai despre moravuri, ci în general despre organizarea statului, dar autorul înadins i-a dat acest titlu, ca să sublinieze rolul moravurilor, al educației cetățenești, pentru progresul statului. Modrzewski ca umanist, hrănit cu citirea lui Cicero și a lui Tacit, socoate că numai virtuțile cetățenești sînt în stare să asigure bunul mers al statului. Prin virtuți cetățenești el înțelege sacrificarea intereselor individuale pentru binele și progresul statului. Aceasta este o datorie nu numai pentru supuși, ci mai ales pentru cîrmuitori, pentru rege, nobilime, dregători.

Ca și la scriitorii antici, în special la cei romani, statul este privit de Modrzewski organicist: regele, clasele sociale, dregătorii, țărani au rolul lor organic ca organele corpului omenesc și el nu întrevede o concepție evolutivă a societății. Un stat mai bun, „îndreptat”, este, pentru Modrzewski, același stat feudal, cîrmuit cu dreptate, virtute, dar nu un alt fel de stat decît cel feudal. Dintre cele trei feluri de „republici” (după Aristotel): monarhia, oligarhia și poliția (adică democrația), simpatia autorului polon înclină spre monarhie (vezi capitolul IX: *de rege*, p. 53—70), cu monarhul arbitru drept între toți supușii săi („cîrmaciul corăbiei”), păzitor al legilor. Bine înțeles, un asemenea rege în orînduirea feudală nu era cu puțință, cînd nobilimea era stăpîină pe domeniile producătoare de hrană, pe armată și pe alegerea regelui, legile le făcea ea sau se făceau întotdeauna în favoarea ei.

Analiza rosturilor nobilimii urmează după acelea ale regelui și în această parte autorul polon este mult mai realist în critica stării

de lucruri din vremea lui. El se ridică împotriva nobililor, care „nu au atît grije de stat (de țară), cît de privilegiile lor” (p. 71). Rolul sfetnicilor regelui este de a-l ajuta, nu de a-și vedea de interesele proprii. Dregătorii, demnitățile nu trebuie să se vindă, să nu fie nici ereditare, nici pe viață, ci să se dea celor mai vrednici (p. 101). Într-alt pasaj al cărții scriitorul critică pe nobilii care se mîndresc cu strămoșii lor, trăind în bine și moliciune, sînt urmași degenerați ai vechilor luptători (p. 107). Ei pretind dregătorii publice din ambiție, deși sînt mediocri și incapabili. „Le cer, nu pentru binele țării ci pentru interesele lor particulare” (p. 109). Modrzewski vede foarte bine rolul nefast al nobilimii în economia țării; în capitolul XV: „*De rerum venalium et nummorum curatoribus*” (p. 88—93) denunță privilegiile obținute de nobili pentru a nu plăti vamă la exportul grînelor și pentru a aduce cu preț redus mărfuri din străinătate, ruinînd pe meșteșugarii din orașe. „Vedem, spune autorul, marea cantitate de grîne exportată de nobili și ca urmare, în vremea celui mai mare belșug, totuși în casă domnește lipsa hranei” (p. 89). Scumpetea grînelor în Polonia aduce cu ea scumpirea celorlalte lucruri (mărfuri) „Să avem grije ca ogoarele noastre (citește: domeniile nobililor) să nu fie îmbelșugate numai pentru streini și sterpe pentru noi”. De asemenea și trecerea grînelor prin mîinile a patru, cinci intermediari, pînă ajung la consumator, este și ea o cauză a scumpetei. Stăpînii de moșii vînd produsele lor speculanților, sărăcind pe țărani. „Țăranii, care au suferit greutățile muncii, ajung la dispoziția acestor hrăpareți. Dece să ne mirăm că țăranii trăiesc în mizerie și prețurile tuturor bunurilor cresc?” (p. 91). Soluția economică a lui Modrzewski este intervenția statului centralizat, care să stabilizeze prețurile, fixînd vămile și valoarea monedei, desființînd privilegiile nobililor în domeniul vamal.

Modrzewski are o atitudine de simpatie față de țărani, deși nu e lipsită de contraziceri. El nu merge pînă la proclamarea necesității desființării totale a șerbiei, a dependenței

țăărănești. S-ar părea că ar fi partizanul unui regim de dîjme moderate în natură plătite de țărani, recunoscîndu-se dreptul ereditar de stăpînire al țăranului asupra lotului pe care-l cultivă. Într-o anecdotă povestită de dinsul, arată cum Ioan Tarnowski (Invingătorul lui Petru Rareș la Obertyn), călătorind în Bavaria, a fost găzduit la un țăran: stăpînul țăranului, care nu avea loc la curtea lui, s-a rugat de supusul său să-i găzduiască oaspetele. Faptul că nu i-a poruncit, ci că l-a rugat, este subliniat de Modrzewski, care spune: „țăranii, dacă își îndeplinesc datoria, să fie socotiți ca niște vecini buni” (p. 118). Țăranii rămîn deci, totuși, cu datorii. Nobilimea nu trebuie desființată, ea are menirea ei în stat, crede autorul, care amintește cu dezgust de planul atribuit regelui Ioan Albert în așa-numitele *Sfaturi* ale lui Callimachus de a nimici nobilimea polonă, precum și de planul turcilor de a nimici nobilimea ungurească după cucerirea Budei (p. 65).

Cele mai interesante pasaje privitoare la starea țărănimii în Polonia, sînt cele din capitolul XX (din partea I). Noi, care ne pretindem că sîntem creștini, spune scriitorul polon, nu ne este rușine să ținem oameni în șerbie. „Vorbesc de servitutea în care țîn domnii pe supușii lor, răpindu-le, cînd vreau, ogoarele și stăpînirile, și chiar, cum se obișnuiește în unele provincii, vînzîndu-i (individual fără pămînt), ca animalele”. „Nobilii care vor să fie liberi... nu lasă țăranilor libertatea de a se folosi de ogoarele lor și chiar îi rețin, dacă vor să se mute, răpindu-le dreptul de strămutare”. „Acești bogătași, ca să-și satisfacă dorințele și poftetele, îndrăznesc să cetropească toate” (p. 118—121).

În același capitol (p. 118—119) Modrzewski își dezvoltă teoria asupra originii proprietății feudale: „Mulți sînt cei (dintre nobili) care spun că toate cîte le au supușii lor, sînt ale lor”. „Oare un singur om ar ajunge să cultive un domeniu de șase sute de jugere? Iar începutul lucrurilor a fost așa: Veneau mulțimi de oameni pe pămînturile necultivate, le ocupau în comun și alegeau dintre ei pe unul mai destoinic prin minte sau putere, care să-i

conducă, arbitrînd certurile sau organizînd apărarea”. De aceea, i se acorda acelaia un lot de pămînt ceva mai mare... „Aceasta înseamnă că el trebuia să fie mulțumit cu pămîntul său și să nu cetropească pe ale altora. Cum oare să nu zică cei ce cultivă părțile lor, că acestea sînt pămîntul lor?”. Așadar, nobilimea se trage din șefii aleși ai obștiilor, care nu au drept decît la lotul lor rezervat. Orînduirea feudală a fost precedată de altă orînduire, în care oamenii erau egali și stăpîni cu toții pe pămînt. Nobilul trebuie deci să respecte proprietatea ereditară a țăranului, n-are dreptul să-l strămute de pe pămînt, nici să-i ia uneltele, căci țăranul este adevăratul stăpîn al pămîntului pe care-l muncește.

Ultimul pasaj cu caracter social din scrierea lui Modrzewski, pe care îl vom aminti, este cel din capitolul al treilea, despre război. Autorul este de părere că numai războiul de apărare al țării este drept și pentru ridicarea oastei și întreprinderea ei este nevoie de o contribuție în bani a locuitorilor. De această contribuție generală vor fi scutiți *kmeții*, țărăni șerbi, care nu pot da mai mult decît contribuția lor obișnuită pentru stăpîn, în natură și în muncă. „Țărăni la noi zice Modrzewski, sînt adevărați robi, sînt legați perpetuu de glie, muncesc toată ziua, fie pentru stat, fie pentru stăpîn... Nu știu dacă robia vechilor egipteni a fost mai grea decît cea de acum a țărănilor poloni”. Este vremea să se recunoască munca și meritele acestor țărani, care susțin țara, biserica, nobilimea : „N-a venit oare vremea să recunoaștem

meritele lor?”. Autorul face o comparație între acești țărani muncitori, și nobilii care se bucură de toate privilegiile, de avere și posedă imense domenii, comparație care iese cu totul în favoarea celor dîntii (p. 271—274).

Aceste pasaje sînt remarcabile, nu numai pentru publicistica polonă din secolul al XVI-lea, dar și pentru gîndirea socială a vremii în toată Europa. Deși Modrzewski nu ajunge la concepția unui stat deosebit de cel feudal, revolta sa împotriva feudalismului cuprinde unele din paginile cele mai avansate ale ideologiei sociale din veacul al XVI-lea.

Celelalte capitole ale cărții despre reformarea statului, precum și lucrările ulterioare ale lui Modrzewski, în special cele religioase, sînt mai puțin interesante. Vom aminti numai un pasaj din capitolul „despre război”, unde se află unele sfaturi tactice asupra felului cum trebuie purtat războiul : se amintește de tactica războiului din pădure, cu întărirea și baricadarea trecerilor, tactică folosită, spune Modrzewski, de moldoveni în lupta de la Codrii Cosminului, și grație căreia ei au învins în acel război (p. 232—233), pasaj care merită să fie subliniat pentru istoriografia românească.

Socotim că scrierile lui A. F. Modrzewski, prea puțin cunoscute în istoriografia noastră, merită o atenție deosebită din partea cercetătorilor istoriei feudalismului și că meritul editorilor poloni de a pune la dispoziția lor o ediție științifică, nu poate fi îndeajuns subliniat.

P. P. Panaitescu

Revista arhivelor

Seria nouă. Nr. 2/1958, 344 p. ; nr. 1/1959, 350 p. și nr. 2/1959, 346 p. *

În primul său număr revista arată, în articolul introductiv cu caracter programatic, că... „și propune să fie o tribună activă de dezbateri arhivistice, de informații și sezisări asupra celor mai importante evenimente din acest domeniu, prezentând totodată cercetătorului cele mai noi lucrări care-i pot fi de folos în munca sa”¹. Pentru aceasta, consecvent cu scopul propus, în nr. 2/1958, sînt publicate numeroase materiale privind temele de specialitate arheografică.

E. Virtosu continuă un studiu a cărui primă parte a apărut în nr. 1/1958, intitulat : *Un diplomat manuscris al Țării Românești (1841)*. Avînd ca bază ordinul cu nr. 528 din 7 iunie 1841 al lui Alexandru D. Ghica prin care se întărește proiectul de înființare a Comisiei Documentale dezbătut de Obșteasca Adunare în ianuarie 1840 ne este prezentată activitatea acestei comisii pînă la 25 ianuarie 1864 cînd își încetează funcționarea. În activitatea Comisiei Documentale se constată două perioade distincte : pînă în februarie 1852, cînd întreaga muncă anterioară este dovedită a fi de prisos din pricina multor greșeli de transcriere și nerespectarea cronologiei, și după această dată, cînd este anulată întreaga lucrare alcătuită

timp de 10 ani și se trece la o nouă colaționare a textelor documentare. Studiul de față se ocupă îndeosebi de greutățile pe care Comisia Documentală le înfrînă în transcrierea documentelor iar modul lor de rezolvare este un bun prilej pentru autor de a comenta măsurile de practică arhivistică folosite. Studiul este însoțit de 30 de anexe și publicarea lui este o prețioasă contribuție adusă cunoașterii arhivisticii românești.

A. Sacerdoțeanu semnează studiul *Arhivistica de peste hotare după al doilea război mondial*. Oprindu-se în deosebi asupra arhivisticii sovietice și din țările de democrație populară, studiul informează despre rezultatele obținute în aceste țări, ca urmare a prijinului pe care statul socialist îl acordă dezvoltării științei arhivistice, precum și asigurării condițiilor materiale optime pentru organizarea și funcționarea arhivelor și a muncii lucrătorilor din arhive. Publicațiile arhiviștilor sovietici, bogata lor experiență, progresele științei și practicii arhivistice sovietice sînt un îndreptar sigur și prețios în munca științifică a arhivisticilor noștri. Studiul se ocupă și cu prezentarea publicațiilor, conferințelor naționale și internaționale de arhivistică din țările capitaliste. Prin absența totală de poziție critică față de curentele actuale care domină arhivistica țărilor capitaliste, studiul nu izbutește să lămurească liniile generale de evoluție ale arhivisticii contemporane.

* Prezentarea nr. 1/1958 a acestei reviste a fost făcută de Ștefan Olteanu în nr. 4/1958 al revistei noastre, p. 149—150.

¹ *Revista arhivelor* — Seria nouă — nr. 1/1958, București, 1958, p. 3.

La rubrica *Discuții, Note, Comunicări, Documente*, în nr. 2/1958 al revistei, găsim câteva articole care tratează teme de strictă specialitate arheografică. Astfel, Gh. Ungureanu: „*Instrumente de lucru pentru cercetătorii materialelor documentare păstrate în Arhivele Statului din U.R.S.S.*” împărtășește cunoștințele dobândite cu prilejul vizitei făcute la Arhiva Centrală de Stat a actelor vechi din Moscova, la arhiva Ministerului de Externe și la Arhiva Istorică Centrală de Stat din Leningrad-Fondul Arhivistic de Stat al U.R.S.S. a fost creat prin decretul lui V. I. Lenin din 1 iunie 1918. În prezent Arhivele Statului din U.R.S.S. au peste 250 unități în care sînt depozitate aproximativ 436 478 fonduri arhivistice. Pentru orientarea generală în conținutul general al documentelor din principalele grupe de fonduri și pentru a face cunoscut unor cercuri cît mai largi de cercetători bogăția arhivelor sovietice a fost tipărit un deosebit de interesant instrument de lucru pentru cercetători: *Arhivele Statului U.R.S.S. Scurt îndreptar*. Este prezentat apoi *Îndrumătorul* Arhivei Istorică Centrale de Stat din Leningrad, precum și *Îndrumătorul* Arhivei Centrale de Stat pentru literatură și artă din Moscova. Descriind aceste instrumente de lucru, auxiliare prețioase muncii de cercetare istorică, Gh. Ungureanu indică și cotele sub care se găsesc câteva din fondurile importante care privesc istoria țării noastre.

Ioády Paul face o *Scurtă prezentare a arhivei fostului județ Maramureș*, arătînd că aceste importante fonduri arhivistice au fost preluate de către Filiala Arhivelor Statului din Sighet și că în anii 1956—1957 ele au fost reordonate, întocmindu-se și un inventar topografic. Prezentarea sumară a conținutului acestei arhive este reflectarea stadiului muncii de prelucrare a materialului lor, aflată încă la început.

Liviu Moldovan publică *Un vechi regulament de selecționare a Arhivelor județene* din Transilvania și anume „Regulamentul de selecționare a arhivei județului Mureș-Turda” întocmit de consiliul județean în anul 1913. Încă din 1902 exista „Regulamentul județean

de funcționare” (Vármegeyi ügyviteli szabályzat) în care se stabileau principiile de selecționare a arhivelor județene, emis de Ministerul de Interne maghiar. Informația prezintă un interes deosebit întrucît se face o largă enumerare a materialelor care nu se vor selecționa stabilindu-se și termenul de 10 ani după care se vor selecționa diferite acte ale administrației, privitoare la impozite directe, impozite adiționale etc., și termenul de 32 de ani după care se vor selecționa actele privitoare la chestiunile de drept privat și de încorporare a armatei.

Tot în această rubrică a Revistei arhivelor nr. 2/1958 este publicat și Referatul adoptat la 10 iulie 1958 de Direcția Generală a Arhivelor Statului, intitulat *Numărul de arhivă*, care constituie normă de aplicat în munca arhivistică. În prima parte se arată diferitele procedee în darea numerelor de arhivă folosite la Arhivele Statului din București, trecîndu-se pe scurt în revistă cele 7 procedee folosite, din 1831 și pînă în prezent. Se expun apoi prevederile instrucțiunilor sovietice precum și ale noastre despre numărul de arhivă. În partea finală se stabilește că „metoda pe care o vom adopta... este metoda istorică de clasare a materialului arhivistic”.

V. Trandaf și N. Damian informează despre *Factori biologici dăunători arhivelor și câteva metode de combatere aplicate în Arhivele Statului din țara noastră*. Grija pe care o poartă statul nostru democrat-popular păstrării materialelor documentare de mare valoare, tezaurului arhivistic, se oglindește și în măsurile luate prin înființarea sectorului de igienă și restaurare în cadrul Direcției Arhivelor Statului, dotat cu aparatura necesară studiilor chimice și microbiologice pentru a trata și restaura pe cea fizică și chimică piesele arhivistice atacate. Asemenea sectoare se amenajează la toate serviciile regionale, la Iași și Cluj fiind deja instalate. Autorii informației publicate în revistă grupează în 3 categorii agenții biologice periculoși pentru arhive, expunînd și principalele metode de combatere a lor.

Cronica numărului 2/1958 al Revistei Arhivelor aduce sub semnătura lui I. Paraschiv

informații prețioase cu privire la *A 4-a conferință a Mesei Rotunde a Arhivelor* ținută la Wiesbaden în R.F. Germană în zilele de 20—22 mai 1958, precum și prezentarea *Expoziției Generale a Documentelor Arhivistice Cehoslovace*, Praga, 1958. Tot aici, Ion Rusu publică o notiță cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Iuliu Moșil, întemeietorul Arhivelor Statului din Năsăud.

Informațiile cu privire la problemele arheografice se încheie cu recenzarea revistelor: *Istoriceskii Arhiv*, nr. 1—4, 1958 și *Archivum*, vol. V.

O serie de articole publicate de Revista Arhivelor în nr. 2/1958 se referă la împlinirea a 110 ani de la revoluția burghezo-democratică din 1848. Astfel, M. Regleanu semnează un studiu dedicat lui *Aaron Florian ca participant la revoluția din 1848 în Țara Românească*. În partea introductivă a studiului se dau prețioase date biografice despre Aaron Florian. După izbucnirea revoluției este numit la 23 iunie, administrator al județului Ilfov, în care calitate, la 29 iunie este trimis ca împreună cu serdarul C. Nișescu să întoarcă din drum pe membrii guvernului revoluționar, iar la 7 august este numit administrator al județului Dolj în locul reacionarului Dimitrie Filișanu pînă la 22 septembrie cînd trece munții la Sibiu. Autorul studiului, în baza materialului documentar aflat la Arhivele Statului București, aduce informații deosebit de interesante asupra participării lui Aaron Florian la revoluția din 1848 în Țara Românească, folosind actele „Comisiei întocmite pentru cercetarea celor amestecați în fapte revoluționare”, unde se găsesc: interogatoriul din 17—18 iunie 1849 și cele 2 jurnale încheiate de comisie la 25 iunie și 13 iulie 1849 privind pe „arestuitul” Aaron Florian. M. Regleanu subliniază activitatea deosebit de intensă pe care o desfășoară Aaron Florian la Craiova: „se scoală la 5 dimineața și lucrează pînă la 10—11 seară”, pentru... „a da Craiovei și tot districtului față revoluționară”. Deși comisia de cercetare declară pe Aaron Florian „părtaş în faptele revoluționare precum și la arderea Regulamentului în orașul Craiova” totuși el nu figurează nici printre cei

judecați de Înalta Curte și nici în lista celor 34 de revoluționari fugiți peste graniță și cărora firmanul Sultanului din 1849 le interzice întoarcerea în țară. În anul 1857—1858 îl găsim pe Aaron Florian funcționînd din nou ca profesor la Gimnaziul Sf. Sava. În încheierea studiului său, M. Regleanu consideră că „Aaron Florian a fost cu tot sufletul alături de revoluție, susținînd fierbinte punctele noii Constituții și anume: libertatea tiparului, emanciparea clăcașilor, dezrobirea țiganilor, desființarea rangurilor titulare, emanciparea evreilor și drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință”.

C. Turcu semnează o notă cuprinzînd *Știri despre revoluția din anul 1848 în orașul Iași*, în care reproduce o însemnare marginală a unui Mihail Dim. clucer, cu privire la „marea tulburare” ce s-a făcut la 29 martie 1848 în capitala Moldovei. C. Turcu arată importanța pe care o prezintă în general informațiile obținute datorate acestor însemnări marginale care contribuie la clasificarea sau precizarea unor fapte și evenimente, dar mai ales informațiile de față care dovedesc o dată mai mult că mișcarea de la Iași din 1848 n-a avut un caracter general, nefiind legată de revendicările țărănimii moldovene.

I. Antohi și Al. Andronic semnează articolul *O școală sătească din Moldova în preajma anului revoluționar 1848*, relatînd tergiversările guvernărilor față de cererea îndreptățită din anul 1847 a sătenilor din Drăguțești (Bacău) pentru înființarea unei școli sătești pe baza regulamentului școlar din 1841 urmînd ca „dascălul” să fie plătit din veniturile obștei. Apreciînd situația învățămîntului la sate, autorii articolului arată că în preajma anului 1848 cererile obștilor sătești pentru întemeierea de școli în satele respective devin tot mai frecvente. Din analiza documentelor cercetate se trage concluzia lipsei de activitate a Epitropiei învățăturilor publice din Moldova care nici după 7 ani nu aplicase dispozițiile privitoare la înființarea de școli la sate, apărute în 1841, urmare firească a politicii clasei conducătoare care se străduia să mențină țărănimia într-un

stadiu de înapoiere culturală pentru a o exploata mai ușor.

În amintirea glorioasei lupte date în urmă cu 110 ani, la 13 septembrie 1848 în Dealul Spirei, Gh. Ungureanu dedică studiul său: *Contribuție la istoria pompierilor* (Înființarea și organizarea lor în Moldova). E un bun prilej pentru autor de a face pe baza documentelor aflate în cea mai mare parte la Arhivele Statului din Iași, istoricul unei instituții atât de necesare în dezvoltarea orașelor noastre, luând în considerație condițiile social-economice ale dezvoltării lor. Sint enumerate marile „pojaruri” care au distrus în parte sau aproape majoritatea caselor orașului Iași, de la cea dintâi mențiune documentară (1646) și pînă la incendiul de mari proporții din 25 iunie 1833 care a distrus 262 de case și 2 biserici. Pentru prima dată, apare documentar, grija domniei de a organiza localizarea și stingerea focului, la 1777 cînd această atribuție cade în sarcina căpitanului de podari care trebuia s-o facă împreună cu oamenii săi. Autorul studiului arată cum în 1809 sub influența Administrației ruse, Divanul Moldovei cumpără materialele necesare (tulumbă — pompe — și cai pentru sacale) de la Kiev, stabilindu-se și primele măsuri „pentru întimplarea de foc”. Este urmărită apoi dezvoltarea acestor prime măsuri care însă nu pot împiedica și nici măcar localiza marile incendii care în prima jumătate a sec. XIX-lea produc uriașe pagube locuitorilor orașului Iași.

În urma indicațiilor date de Generalul Kisselef care a venit de la București în mod special după incendiul din 25 iunie 1833, Sfatul Administrativ se hotărăște să înființeze o „roată” (companie) de pojarnici care să fie înzestrată cu cele necesare. Abia la 22 mai 1835 „comandă de foc” este complet organizată și dotată cu materialele necesare aduse în bună parte din Rusia.

Și în celelalte orașe ale Moldovei se înființază „comandă pojarnicești” după modelul celei de la Iași, astfel: Tecuci (1843), Roman (1848), Birlad (1841), Botoșani (1840), Galați (1840), Fălticeni (1845), Bacău (1848), Dorohoi (1851), Huși (1850), Piatra Neamț (1851),

Focșani (1849) etc. precum și în unele ținuturi (Tg. Neamț — 1852, Tg. Ocnei — 1850, Tg. Frumos — 1847).

În două articole publicate în nr. 2/1958 al Revistei Arhivelor găsim informații prețioase cu privire la istoricul dezvoltării clasei muncitoare din țara noastră în secolul trecut și cu privire la lupta muncitorimii petroliste în perioada crizei economice 1929—1933. Astfel Ion Gh. Burtoiu semnează nota: *Contribuție la istoricul petrolului românesc* în care, pe baza unui material inedit aflat la Arhivele Statului din Ploești, stabilește că data înființării „Companiei române de petrol” nu poate fi anul 1877, cum se afirmă în manualul de Istorie a R.P.R. ed. 1956 la p. 417, întrucît o fabrică proprietate a sus-arătatei companii este dovedită documentar a fi existat încă de la 1865. După ce sînt arătate împrejurările în care a luat ființă fabrica, construcțiile afectate procesului de producție și utilajul existent se arată că în curtea fabricii mai era și „un bordei cu două încăperi și șase ferestre cu geamurile lor, construit din zid învelit cu tinichea de brad și deasupra cu pămînt și încă unul învelit cu pămînt și tencuit cu var”, în care locuiau muncitorii fabricii. Autorul presupune că fabrica putea să aibă cca 30 de muncitori, bazîndu-se și pe alte elemente în afara construcțiilor arătate mai sus.

Mihai Apostol, pe baza unor *Documente referitoare la lupta petroliștilor din valea Prahovei*, arată situația grea în care se găseau muncitorii unor întreprinderi de aici în anii crizei economice 1929—1933. De exemplu, muncitorii exploatarei „Guess” nu au primit salariu pe lunile februarie—noiembrie 1931 în sumă de 1 487 318 lei, ceea ce a determinat în repetate rînduri plecarea lor de la lucru și ridicarea lor în masă la 2 decembrie 1931 pentru a protesta împotriva acestei samavolnicii a administrației patronale. Autorul arată că greva din 1933 a petroliștilor a ridicat pentru guvernanții burghezo-moșierimii problema transportului unei armate întregi „formate din ostași ai regimentelor 19 artilerie, 6 Călărași, 7 Prahova, Divizia a XIII-a Ploești, Legiunea de Jandarmi Prahova, Chestura poliției Ploești” pentru care se

cheltuiesc peste 22 687 lei. În pofida stării de asediu, Partidul Comunist organizează răspîndirea de manifeste și broșuri chemînd muncitorii la greve și demonstrații de stradă. Este redat în întregime conținutul manifestelor difuzate în martie 1934 în majoritatea rafinăriilor din Ploești prin care muncitorimea petroliștilor este chemată la luptă pentru apărarea tovarășilor închiși, pentru ajutorarea familiilor lor. Manifestul încheie astfel : „Jos fascismul ! Jos starea de asediu ! Jos războiul antisovietic ! Luptați pentru eliberarea revoluționară a C.F.R.-iștilor și a tuturor deținuților politici revoluționari ! Trăiască Ajutorul Roșu”. Sînt citate apoi 6 documente inedite care demonstrează continuarea luptelor muncitorimii petroliștilor și în anii următori.

Prezentarea unor documente inedite care privesc perioada Unirii Principatelor face obiectul a două comunicări publicate de Revista Arhivelor în numărul 2/1958. Astfel N. Corivan comentează *Două documente inedite, din arhivele Ministerului de Externe de la Paris, din epoca Unirii*. Primul, aduce date noi cu privire la corespondența contelui Walewski, ministrul de externe francez, către consulii de la București și Iași în care se transmit dispoziții de urmat ca o consecință a memoriului înaintat de Cuza lui Napoleon al III-lea și în care-i relatează că masele populare se declară în favoarea unirii și că nerecunoașterea acesteia ar duce la unirea Principatelor pe calea revoluționară din partea maselor populare. Al doilea document este un memoriu al lui B. Știrbei adresat contelui Walewski în care se oglindește modul abuziv al guvernărilor dintre 1847—1858 care a determinat Aduanarea Obștească din Țara Românească să desemneze o comisie care să constate toate abuzurile comise, iar foștii domni Alexandru Ghica și Barbu Știrbei să răspundă cu averile lor. În anexă sînt publicate în limba franceză cele două documente.

Gh. Ungureanu semnează nota *Semnalarea unor documente diplomatice inedite, din perioada Unirii Principatelor*, arătînd felul în care a salvat de la distrugere un număr de 89 documente, astăzi pachetul nr. 343 în Arhivele Statului din Iași. Documentele sînt din anii

1825—1863 și în marea lor majoritate sînt corespondență diplomatică din perioada Unirii. Între ele se găsește originalul comunicării Ministerului Afacerilor Străine al Moldovei din 5 ianuarie 1859 cu iscălitura originală a lui V. Alecsandri către ambasadorii Rusiei, Angliei, Franței și Sardiniei de la Constantinopol prin care se anunța alegerea lui Alexandru Cuza ca domn.

★

În numărul 1/1959 al Revistei Arhivelor întîlnim, ca și la numerele precedente, o deosebită grijă în prezentarea unor studii și articole privitoare la arheografie. Dintre acestea remarcăm articolul *Probleme actuale ale activității arhivistice în țara noastră* semnat de Al. Mureșanu. Statul nostru democrat-popular asigură condițiile cele mai bune unităților Arhivelor Statului care sînt dotate cu tehnică modernă, laboratoare de cercetări și restaurare a documentelor deteriorate. Experiența arhivistice sovietice, precum și învățămintele dobîndite prin schimbul tovarășesc cu celelalte țări de democrație populară au stat la baza succeselor obținute de arhivistica noastră. Printre problemele actuale care stau în fața arhiviștilor din țara noastră autorul enumeră : 1. Solicitarea de a răspunde unor sarcini noi de informare în domenii foarte diverse — istorie, economie, știință, tehnică, literatură etc. 2. Întreaga muncă arhivistică să sprijine interesele statului democrat-popular, dezvoltîndu-se conform liniei politice trasate de P.M.R. 3. Orientarea cu prioritate către fondurile mai noi, din epoca modernă și mai ales cea contemporană „legate direct de condițiile istorice premergătoare societății socialiste și de construcția propriu-zisă a acesteia”. 4. Elaborarea unui plan de muncă arhivistică, de perspectivă, strîns legat de activitatea unor departamente economice, științifice și culturale, precum și urmărirea îndeplinirii lui. 5. Susținerea cu lucrări auxiliare și cercetări asupra acelor fonduri de care în prezent se simte nevoie pentru elaborarea Tratatului de Istorie a Romniei. 6. Întocmirea unui plan tematic al publicațiilor pentru a se evita para-

telismul dăunător cînd aceeași problemă este obiectul activității mai multor instituții. 7. Dezvoltarea interesului pentru arhivele economice, tehnice, și statistice prin întocmirea indicilor tematici. 8. Întărirea activității arhivistice în direcția propagandei, a educării politice și patriotice a maselor. 9. Unificarea sistemului de creare a arhivelor de către toate instituțiile și întreprinderile din țară. 10. Aplicarea cu strictețe a discernămintului critic de pe pozițiile învățaturii marxist-leniniste față de moștenirea trecutului atît în știința arhivistică cît și în materialele arhivistice. 11. Continuarea dotării unităților de arhivă cu tehnica modernă, și mai ales în domeniul construirii de localuri noi. 12. Organizarea temeinică a unor dezbateri asupra problemelor celor mai actuale ale arheografiei, pentru sporirea combativității arhiviștilor noștri în lupta cu concepțiile retrograde ale ideologiei burgheze. 13. Formarea cadrelor de arhiviști și pregătirea lor profesională și ideologică.

Ion Paraschiv semnează articolul *Contribuția arhivisticii la stringerea legăturilor culturale între țările socialiste*. În introducerea autorul enumeră manifestările colaborării multilaterale dintre țările socialiste în domeniul politic, economic, cultural care au la bază principiile internaționalismului proletar. Dezvoltarea arhivisticii noi socialiste are la bază pe deoparte proprietatea întregului popor asupra materialelor documentare iar pe de altă parte lupta continuă pentru combaterea concepțiilor false, neștiințifice ale ideologiei burgheze și sprijinul pe care trebuie să-l acorde celorlalți lucrători ai frontului ideologic pentru creșterea neconținută a patriotismului socialist și a internaționalismului proletar. O contribuție de seamă în dezvoltarea arhivisticii noi socialiste o are arhivistica sovietică. Aceasta face ca la baza legăturilor culturale dintre țările socialiste să stea și diferitele căi de stringere a legăturilor prietenești de colaborare științifică a arhiviștilor din U.R.S.S. și țările de democrație populară.

Legăturile strînse ale activității arhivistice din țările socialiste au contribuit la afirmarea și pe teren internațional a arhivisticii socialiste.

Autorul enumeră 2 din aceste manifestări: participarea la congresele Organizației Internaționale a Arhivelor și la conferința Mesei Rotunde a Arhivelor, care au dus la afirmarea arhivisticii socialiste și la înțelegerea între popoare pentru menținerea păcii în lumea întreagă.

În încheiere se arată că „o sarcină generală a arhiviștilor din țara noastră și a celor din alte țări de democrație populară... este prelucrarea în continuare a teoriei arhivisticii socialiste, ridicarea acesteia pe o treaptă superioară, în concordanță deplină cu interesele poporului muncitor”. În prezent arhiviștii din țara noastră se pregătesc intens pentru participarea la Congresul internațional al arhivelor de la Stockholm din 1960 și pentru organizarea unei conferințe naționale cu prilejul împlinirii a 130 ani de la înființarea Arhivelor Statului la care vor participa arhiviști din U.R.S.S. și din toate țările socialiste.

Gh. Ungureanu publică studiul *Cu privire la selecționarea arhivelor și eliminarea materialelor nefolositoare*. Subliniind importanța înființării Fondului Arhivistic de Stat ca urmare a Decretului Prezidiului Marii Adunări Naționale a R.P.R. cu nr. 353/1957, autorul aduce o prețioasă contribuție la problema selecționării arhivelor ocupîndu-se în deosebi de istoricul acestei probleme după dosarele de cancelarie ale Arhivelor Statului din Iași, între anii 1832—1944.

O măsură importantă în vederea selecționării materialelor arhivistice este luată de Ministerul Justiției din Moldova în 1839 care decide... „a să chibzui de a se face o alegere, care din aceste acturi ar putea să stea în păstrarea Arhivei și care să se depue într-o încăpere sigură, spre a lor păstrare în viitorul”. Propunerea este publicată pe larg în studiul de față.

La 4 iunie 1853 se votează de către Divanul Moldovei o lege intitulată: „pentru chipul alegerii actelor ce se găsesc în Arhiva Statului” și care începe să fie pusă în aplicare abia în 1855.

În continuare autorul — pe baza unor documente inedite — descrie felul în care datorită

criminală nepăsări a guvernanților burghezo-moșierimii s-au distrus importante fonduri arhivistice, fie datorită incendiului, fie vânzării lor ca hirtie veche, la kg. Astfel numai în 1906 sînt vîndute 13 150 kg arhivă cuprinzînd dosarele unor vechi instituții dintre anii 1832—1906, pentru 789 lei. Același lucru l-au făcut și în anul 1926 cînd a apărut decizia nr. 2 613/1926 potrivit căreia s-au vîndut vagoane întregi de arhivă neselecționată. Regimul dictaturii militar-fasciste dovedește aceeași criminală nepăsare față de această problemă. Decizia nr. 88 000/1942 declară arhivele întreprinderilor particulare fără valoare și deci nu era nevoie de triere din partea Arhivelor Statului, iar prin Decizia ministerială nr. 193/1943 se consfințește nepăsarea autorităților de stat pentru păstrarea arhivelor, ordonîndu-se predarea lor către oficiul de vînzare a hirtiei produse în țară, fără nici un fel de selecționare.

Studiul de față are o deosebită importanță pentru prezentarea problemei selecționării arhivelor în istoria arhivisticii românești, cît și pentru bogata informație cu privire la dispariția unor fonduri de arhivă importante pentru istoria patriei noastre, ca urmare a incuriei guvernanților burghezo-moșierimii.

C. Timaru scriînd *Despre pregătirea cadrelor de specialitate în domeniul arhivisticii* arată că pregătirea acestora trebuie privită sub trei aspecte :

- a) tehnică-arhivistică și de cunoaștere a limbilor în care sînt scrise documentele.
- b) politico-ideologică.
- c) în domeniile din care se primește materialul documentar.

Autorul citează părerile unor arhiști și istorici romîni ca : C. Aricescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, C. Moisil, cu privire la felul în care trebuie să fie pregătît un arhivist. Arătînd progresul înregistrat de arhivistica burgheză de la noi prin organizarea învățămîntului arhivistic începînd cu anul 1924 în cadrul Școlii de Arhivistică umplînd un mare gol în acel timp în pregătirea cadrelor de specialitate, autorul subliniază însă, cu suficientă tărie și marile lipsuri ale acestei pregătiri. Ca și

întregul învățămînt burghez, Școala de Arhivistică nu dădea cadrelor pregătite de ea decît nivelul unui îngust tehnicism care nu permitea arhivistului să realizeze interpretarea proprie sau comentarea unui document, prezentarea fondurilor cu aspecte multiple ale vieții sociale. Nu mai vorbim de absența completă a elementului cel mai important „ogîndirea realității obiective, așa cum se desprinde din documente, interpretate de pe pozițiile învățaturii marxist-leniniste”. Din cauza acestor lipsuri Școala de Arhivistică devenită în 1948 Institutul Arhivistic a fost desființată în anul 1951.

Sînt scoase în evidență și lipsurile actuale ale orientării în pregătirea cadrelor de arhiști în cadrul Facultății de Istorie a Universității C. I. Parhon, București, în mod unilateral mai mult spre probleme mai vechi ale istoriei medii sau moderne și spre probleme pur istorice, și mai puțin spre probleme actuale, legate de lupta pentru libertate a țărânilor și a muncitorimii, probleme economice, de statistică etc.

Gheorghe Duzinchevici deschide prin articolul său : *Contribuții la tehnica întocmirii fișelor de catalog și inventar la documentele din Transilvania* o discuție asupra unor particularități ale arhivisticii din Transilvania. Pentru început autorul încearcă o definiție a fișei, care : „este sintetizarea cuprinsului unui document, în care se dă cît mai însemnate amănunte, dacă este vorba de fișa de catalog sau un minim de amănunte, suficiente pentru a individualiza perfect un document în raport cu altul, cît și pentru a corespunde specificului fișelor, dacă este vorba de fișele de inventar administrativ sau de acelea de indici”.

Se trece apoi la analiza elementelor componente ale fișei : I. Data documentului, II. Localitatea de unde este dat documentul și localitățile din cuprinsul documentului, III. Emitentul, IV. Destinatarul, V. Sintetizarea cuprinsului documentului, VI. Transumpt, viduims.

La fiecare din acestea autorul face propuneri interesante, în mare parte observate din practica muncii arhivistice desfășurate în ultimul timp cu prilejul publicării colecției, „Documente privind istoria Romîniei”.

În anexă se dau câteva modele de fișe de catalog și inventar însoțite de comentarii. Articolul lui Gh. Duzinchevici este un început bun al discuțiilor pe care Revista Arhivelor le poate organiza și îndruma pentru ca pe baza teoriei arhivistice să rezolve în mod practic, prin exemplificări numeroase tot ceea ce este chemat să realizeze arhivistul.

În articolul său intitulat : *Observații asupra metodelor de arhivare, în arhiva primăriei orașului Baia Mare și a prefecturii Comitatului Maramureș*, Carol Szász prezintă o încercare de a stabili metodele de arhivare din trecut, pe teritoriul Transilvaniei, deoarece înregistrarea concomitentă a actelor cu întocmirea lor nu era practică în toate orașele și comitatele de la aceeași dată. Autorul emite teza că toate actele orașului Baia Mare au fost arhivate ulterior și anume între anii 1790—1820, arătând în continuare modul lor de numerotare în general în ordine cronologică, precum și alte amănunte tehnice.

În arhiva fostei Prefecturi a Comitatului Maramureș se constată pentru actele din anii 1695—1903 mai multe metode de înregistrare și arhivare, care sînt descrise și exemplificate în continuare.

Înceind articolul, Carol Szász își exprimă părerea că este necesară cunoașterea metodelor de arhivare și structura și a celorlalte arhive orășenești și ale comitatelor desfășurînd un studiu amănunțit asupra tuturor problemelor legate de procedeele îndelungate al arhivării pentru a prinde întregul mecanism de funcționare cît și istoricul arhivei însăși.

Partea de informare arheografică, a nr. 1/1959 din Revista Arhivelor este completată cu o Cronică în care se face o prezentare a *Conferinței Arhivelor Cehoslovace*, care a avut loc la Praga între 10—11 septembrie 1958, precum și cu știri despre *Arhivistica nouă în R.P. Chineză*. La recenzii și note bibliografice sînt prezentate revistele : *Archivomittelungen* și *Archivni Časopis*, pe anul 1958, importantul manual arhivistic sovietic apărut la Moscova în 1958 sub redacția lui G. A. Belov, A. I. Loghinova, C. G. Miteaev, H. R. Prokopenko, precum și alte reviste și publicații de specialitate.

O serie de materiale publicate în acest număr al Revistei Arhivelor, ca de altfel și frumosul facsimil de pe copertă, sînt închinete evenimentului important al împlinirii a 100 de ani de la Unirea Țărilor Romîne.

T. Sîrbu comentează câteva *Documente privitoare la activitatea comitetului unionist din Buzău (martie—septembrie 1857)*, aflate la Arhivele Statului din București. Unul din cele mai importante documente este procesul-verbal din 16 martie 1857 prin care se constituie Comitetul districtului Buzău, format din 15 persoane reprezentînd boierimea, micii proprietari, orășenimea, fără nici un reprezentant al țărănimii. Deși o parte din documente au fost publicate, autorul insistă asupra unora pe care editorii din 1889 le-au lăsat în afară, și care redau raportul de forțe sociale existent în acea perioadă în județul Buzău precum și sistemul favoritar impus de firmanul turcesc care dădea moșierilor avantaje mari față de restul populației.

Documentele prezentate, din care 5 sînt publicate în anexă contribuie la studierea acestei perioade frămîntate din istoria patriei cînd masele populare au luptat atît pentru înlăturarea năzuințelor naționale cît și pentru drepturile lor sociale.

Evenimentul este pasagiul adresei Comitetului central al Unirii din București din 28 martie 1859, cu nr. 3, omis de editorii publicației din 1889 : „Comitetul [central] temîndu-se că prin sate să nu se interprete[ze] rău programul național și să nu se pricinuiască cevași turburări vătămătoare cauzei noastre în această vreme critică, vă invită Domnilor ca să aveți cea mai mare băgare de seamă de a nu se trimite prin sate programul spre a se iscăli de săteni și de a nu se face nicio propagare locuitorilor săteni”.

Gh. Ungureanu scrie despre *Țărănimea din Moldova și Unirea Țărilor Romîne*, folosind în bună parte abundențele materiale arhivistice privind aspirările țărănilor clăcași, nesupunerea lor la luerul boierescului, răzvrătirii împotriva proprietarilor și arendașilor de moșii în perioada 1828—1864 aflat la Arhivele Statului din Iași.

Autorul este îndreptăţit să sublinieze că speranţele ţărănimii erau indisolubil legate de Unire, care reprezenta pentru ei perspectiva unei vieţi mai bune, o orînduire în care să fie trataţi ca oameni.

Sînt aduse date noi cu privire la avîntul maselor şi în special la lupta ţărănimii moldo-vene pentru Unire. În afară de Ion Roată mai sînt arestaţi şi ţăranii Stanciu Țeţea, Neculai Merluşcă, şi Alexandru Chiriban. Primii pentru că într-o corespondenţă vorbeau despre desfiinţarea boierescului şi a tuturor havalelor, iar ceilalţi doi pentru că au răspîndit buletinele Divanului ad-hoc. Sînt publicate în facsimil : adresa Poliţiei oraşului Iaşi privind arestarea lui Ion Roată, din 18 februarie 1858, scrisoarea acestuia către Stanciu Țeţea, din 6 ianuarie 1858, precum şi o „Depeşă telegrafică trimisă din Roman către Ministerul de Interne, privind confiscarea buletinelor Divanului ad-hoc şi o copie de pe propunerea locuitorilor clăcaşi”, din 20 ianuarie 1858.

Articolul lui Gh. Ungureanu subliniază că deşi burghezo-moşierimea a făcut o serie de reforme sub influenţa luptei crescînde a maselor pentru Unire şi revendicări social-economice, acestea au fost limitate, parţiale. Numai regimul democrat-popular, făurît prin lupta clasei muncitoare condusă de partidul ei marxist-leninist, în alianţă cu ţărănimea muncitoare a putut împlini visul de veacuri al ţărănimii.

M. Fănescu prezintă *Documente din Expoziţia organizată de Direcţia Generală a Arhivelor Statului cu ocazia Centenarului Unirii Țărilor Romîne*, dintre care cele mai importante sînt cele 2 procese-verbale ale Adunărilor electivă, expuse în original, şi care au fost încheiate primul la 5/17 ianuarie 1859 şi al doilea la 24 ianuarie/5 februarie 1859, consfinţind astfel dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza. Documentele expuse ilustrează cele mai însemnate evenimente care au dus la unirea Țărilor Romîne, precum şi principalele reforme înfăptuite între anii 1859—1866.

Cele mai multe din documente vorbesc despre situaţia grea a ţărănimii, ca de exemplu declaraţia deputaţilor ţărani clăcaşi citită de

deputatul lor Tănase Constantin în şedinţa din 7 decembrie 1857 a Divanului ad-hoc, în care se spune printre altele : „Că noi rumîni ţărani, prin urmare, ne păstrăm dreptul ca în Adunarea ce va face legile dinăuntru să dăm pe faţă toate greutăţile la care legile acum în fiinţă ne-au împilat şi să arătăm îndreptările ce trebuie să se facă”.

Alte documente vorbesc de măsurile luate în Țara Romînească de burghezie şi moşierime pentru a reprimă agitaţia şi mişcărilor ţărănimii şi mai ales plecarea locuitorilor în capitală. Este expus mesajul din 10/22 februarie 1859 prin care Alexandru Ioan Cuza mulţumeşte Adunării electivă a Țării Romîneşti, alt mesaj din 3 decembrie 1861 în care se arată că „...astădată sîntem bine întemeiaţi a crede că Unirea este în fine dobîndită pentru noi”, precum şi documentele marilor înfăptuiri din timpul lui Alexandru Ioan Cuza : secularizarea averilor minăstireşti, întocmirea diverselor coduri de legi, învăţămîntul public, armată, înfiinţarea instituţiilor burgheze ale administraţiei de stat, actul de la 2 mai 1864 şi improprietărea ţăranilor, proiecte pentru construirea de căi ferate, etc. Se arată că în expoziţie se găseşte şi actul original din 11 februarie 1866 al abdicării domnitorului Alexandru Ioan I. Articolul prezintă în facsimil conceptul procesului-verbal de alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al Moldovei la 5 ianuarie 1859, procesul-verbal de alegerea lui Al. I. Cuza ca domn al Țării Romîneşti din 24 ianuarie 1859, precum şi proclamaţia lui Al. I. Cuza către poporul romîn, prin care anunţă definitivarea Unirii, din 11 decembrie 1861.

Ultimul articol din seria celor dedicate aniversării a 100 de ani de la Unirea Țărilor Romîne, este al lui Dan Berindei intitulat *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Liste de miniştri*, care este un instrument de lucru pentru cercetători şi arhivişti, avînd în vedere că între 1859—1866 se succed în total un număr de 25 respectiv 22 formaţii ministeriale.

Unul din articolele care prezintă date contemporane, anterioare şi aparţinînd epocii de construire a socialismului în ţara noastră

semnat de V. Trandaf și P. Matei este intitulat : *Gospodăria Agricolă de Stat „Alexandru Sahia” (Mnăstirea) în documente*. Autorii folosesc documentele fondului Casa regală, Mnăstirea, aflate la Arhivele Statului din București, pentru a înfățișa starea cruntă de exploatare nemiloasă a țărănimii de pe această moșie. Documentele dezvăluie caracterul corupt și afacerist al administrației moșiei regale, hoțiile, delapidările, neregulile financiare, abuzurile și jaful practicate „de la administrator și pînă la ultimul logofăt”.

La 30 Decembrie 1947, sub conducerea P.C.R., poporul a alungat monarhia și a făurit Republica Populară Română. În anul 1948 ia ființă pe fosta moșie regală, Gospodăria Agricolă de Stat „Alexandru Sahia” din comuna Mnăstirea. Folosind documentele arhivei gospodăriei, presa și unele lucrări monografice și statistico-economice, autorii înfățișează viața gospodăriei care pe baza mecanizării și electricității extinse în aproape toate sectoarele îi dau aspectul unei mari întreprinderi agricole socialiste.

S-a schimbat și viața țărănimii muncitoare, care beneficiază pe lângă avantajele mecanizării și folosirii electricității în producție, de condiții materiale corespunzătoare muncii pe care o depune și rezultatele excepționale obținute. Muncitorii, tehnicienii și inginerii gospodăriei au case de locuit, grup social dotat cu cantină, club, cinematograful care îi dau impresia unui mic orașel.

Autorii au reușit să aducă o contribuție la studiul istoriei noastre contemporane folosind cu îndemnare arhivele noi și cele mai vechi, însoțind articolul cu fotografii edificatoare asupra uriașei cotituri făcute în viața țărănimii muncitoare în anii regimului democrat popular precum și prin publicarea în anexă a unor documente care demască cu putere crunta exploatare a regimului burghezo-moșieresc și a monarhiei.

Din restul articolelor menționăm prezența minuțioasă a prof. I. Ionașcu, *Date statistice noi despre București în anii 1810—1811, culese din arhivele Moscovei*, precum și al lui

Ion Sabău, *Frământări sociale și politice în Munții Apuseni în anul 1790*.

Nu putem încheia prezentarea acestor două numere ale Revistei Arhivelor, fără să subliniem importanța deosebită pe care o aduc studiile prof. Manea Mănescu : *Cu privire la influența statisticii ruse asupra dezvoltării statisticii din Principatele Române în secolele XVIII și XIX* (în nr. 2/1958) și *Centenarul statisticii românești* (nr. 1/1959), la îmbogățirea cunoștințelor despre istoria, știința și practica statisticii la noi în țară și aportul ei pentru construirea socialismului.

Nr. 2/1959 al revistei publică 46 de Documente referitoare la influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra mișcării muncitorești din țara noastră. Documentele se găsesc la Arhivele Statului din București și fac parte din fondul „Consiliu dirigent” din Transilvania. Ele înfățișează creșterea avântului luptei maselor muncitoare din Transilvania, în anii 1919—1921, pătrunderea ideologiei marxist-leniniste sub influența activității larg desfășurate de grupurile comuniste. Sînt publicate documente care aduc date noi cu privire la amploarea mișcării grevei din Transilvania atît în 1919, cît mai ales la sfîrșitul anului 1920, greve care se încadrează în greva generală. Lupta proletariatului din Transilvania se împletește cu mișcările țărănești despre care o serie de documente ne arată generalizarea acestor mișcări în anul 1920 în comunele fostului județ Bistrița-Năsăud. Ultimul document arată că la 6 mai 1921, la Cluj, „muncitorii pielari comuniști au ținut întrunire în Piața Unirii nr. 9, et. I, care hotărîre a fost că toți au intrat în a III-a Internațională Comunistă și au și ales oameni conducători”¹. Este rezultatul activității duse de grupurile comuniste în vederea creării partidului de tip nou, a Partidului Comunist din România.

La rubrica „Studii”, cît și în cea următoare „Discuții, note, comunicări, documente”, Revista Arhivelor nr. 2/1959 publică un mare

¹ Revista arhivelor, nr. 2, an. II, București, 1959, p. 45.

număr de materiale privitoare la dezvoltarea mișcării și teoriei arhivistice din țara noastră.

Studiul tov. I. Paraschiv, intitulat „Folosirea arhivelor în construirea socialismului”, trece în revistă realizările uriașe pe care regimul democrat-popular le-a obținut în munca de organizare a arhivelor, și de îndrumare a activității arhivistice, în comparație cu moștenirea grea pe care regimul burghezo-moșieresc ne-a lăsat-o și în acest domeniu. Diversitatea formelor de manifestare a activității unităților din toată țara ale Direcției Generale a Arhivelor Statului, punerea la dispoziție spre cercetare a unui mare număr de fonduri arhivistice lucrătorilor științifici ai diferitelor instituții, sprijinul diferitelor întreprinderi pentru rezolvarea unor nevoi actuale ale producției prin cercetarea materialului arhivistic, eliberarea de acte de vechime de muncă, extrase de acte de stare civilă, sînt numai cîteva aspecte ale folosirii arhivelor în construirea socialismului din țara noastră. În încheiere, autorul arată necesitatea ridicării pe o treaptă și mai înaltă a acestei activități pe baza punerii la dispoziție a unor instrumente de lucru : inventare, cataloage tematice, ghiduri, indici tematici etc., cît și prin generalizarea experienței obținute din munca de colaborare a unităților Arhivelor Statului, cu arhivele instituțiilor și întreprinderilor pentru deservirea deopotrivă a științelor istorice și în special a istoriei patriei, cît și a nevoilor construcției economiei socialiste în țara noastră.

Gh. Ungureanu continuă studiul său din nr. 1/1958 al „Revistei Arhivelor” referitor la : *Actele de stare civilă în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832—1864)*, aducînd o contribuție însemnată la completarea cunoștințelor noastre despre arhivistica romînească, precum și informații referitoare la cîteva fonduri incomplete de acte de stare civilă și a locului unde sînt păstrate.

Alte materiale cu privire la țara noastră semnează : I. Comănescu, M. Regleanu, C. Negulescu și C. Gonciariu.

Informații prețioase despre arhivele de peste hotare aduc : M. Guboglu, informîndu-ne de bogăția arhivelor, privind și țara noastră

aflăte în „*Arhiva turco-orientală din Biblioteca de Stat, V. Kolarov, din Sofia*” ; I. Mărcuș despre *Arhivele Statului din R.P. Ungară*, N. Corivan : *Date cu privire la unele fonduri documentare din arhiva M.A.E. de la Paris...* și Gh. Duzinchevici despre *Arhiva Centrală din Varșovia a Actelor vechi*.

„Revista Arhivelor” face în acest număr o frumoasă prezentare și a principalelor periodice arhivistice : *Istoriesskii Arhiv* (1—3/1959), *Izvestia na dărvjavnite arhivi* (1/1957 și 2/1958), și *Archivum* (VII).

Dintre articolele care aduc o contribuție nouă la studierea istoriei patriei noastre, menționăm precizarea acad. A. Oțetea cu privire la *Legenda expatrierii lui Tudor Vladimirescu după pacea de la București (1812)*. Autorul restabilește adevărul istoric, în baza unei minuțioase cercetări a arhivelor ruse și a unei confruntări științifice a diferitelor izvoare privitoare la pretinsa expatriere a lui Tudor Vladimirescu.

I. Ionașcu, semnează articolul : *Aspecte demografice și sociale din București la 1752*. Pe baza unui prețios material de arhivă și a unei bogate documentări bibliografice, autorul înfățișează unele aspecte din viața capitalei patriei noastre la mijlocul sec. al XVIII-lea. Prezentate în mod științific, datele copiei catastihului din 1752 privind terenul din București al mînăstirii Pantelimonului, reușesc prin analogie să completeze lipsa de informații privind și alte mahalale ale orașului.

E. și D. Limona semnează articolul *Catastihel casei comerciale Ioan Marcu din Sibiu* în care aduc informații noi cu privire la întreprinderea intereselor negustorimii din Transilvania cu cea din Țara Romînească și mai ales păienjenitul de interese care legau strîns negustorii și zarafii bucureșteni de boierimea bucureșteană în secolul al XVIII-lea. Gh. Părnuță publică două *Documente inedite din 28 decembrie 1633 și 25 iulie 1634 de la Matei Basarab*.

În nota *Situația sanitară pe domeniul minier al Zlatnei în anii revoluției din 1848—1849*, Al. Neamțu se ocupă de stîngeroasa exploatare a maselor muncitoare și de nivelul scăzut al

acestora pe un teritoriu restrâns al Transilvaniei.

Situația aceasta, de completă lipsă a asistenței medicale, a contribuit și ea la participarea minerilor Zlatnei la evenimentele revoluționare din anii 1848—1849.

Dan Berindei face o discuție în jurul „*Marșului Libertății*” din 1850, stabilind că forma inițială a acestui marș scris de C.D. Aricescu la 1850, poate fi aceea din anexa la articolul publicat de T. Sirbu în numărul anterior al „*Revistei Arhivelor*”¹.

O discuție foarte folositoare prezintă și N. Grămadă la rubrica „*Recenzii, note bibliografice*”, prezentându-ne observații critice asupra lucrării lui Damian P. Bogdan: *Diplomatica slavo-română*².

Acordând o atenție deosebită indicațiilor celui de-al II-lea Congres al P.M.R., cu privire la istoria contemporană a României, „*Revista Arhivelor*” publică și în acest număr două articole. Cel dintâi, al lui V. Trandaf pe baza unor *Noi documente privitoare la greva muncitorilor din Valea Jiului (1941)*, arată că deși desfășurată în condițiile dictaturii antonesciene, greva minerilor din Valea Jiului condusă de partid a fost „cea mai mare ridicare la luptă

a clasei noastre muncitoare, atât prin durată cît și prin amploare, în ajunul sfârșirii țării noastre în criminalul război antisovietic”³. Însotit de 27 documente publicate în anexă, articolul aduce o serioasă contribuție la studiul istoriei mișcării muncitorești în perioada 1938—1941.

Despre catastrofa minieră de la Anina (1920), care s-a soldat cu un număr de peste 180 morți și mulți alți muncitori răniți, ne sînt furnizate date noi de către Ec. Zaharia. Autorul urmărește îndeosebi, pe baza materialului de arhivă, felul în care reprezentanții imperialismului străin, capitaliștii romîni și reprezentanții guvernului și justiției burghezo-moșierești, mușamalizează procesul de sancționare a celor vinovați. Sentința acestui proces este dată la 12 iunie 1924 într-un „moment potrivit”, și ea aduce achitarea responsabililor de această crimă. Nota lui Ec. Zaharia contribuie la studierea amănunțită a strînsei legături de interese a imperialismului englez, trustul „*Vickers Ltd*”, cu burghezia romînească și cu reprezentantul acesteia în justiție și guvern, împotriva clasei muncitoare, a condițiilor ei de muncă și de trai, după cel dintâi război mondial.

★

Menținînd în coloanele ei spiritul combativ de luptă împotriva ideologiei burgheze, publicînd pe lîngă articole de specialitate și studii și documente, „*Revista Arhivelor*” contribuie la dezvoltarea istoriografiei noastre marxiste.

L. Ștefănescu

Isticeski pregled

Nr. 1—6/1958, Sofia

Revista de istorie bulgară „*Isticeski pregled*” în cele șase numere apărute în 1958, cuprinde numeroase studii, comunicări, recenzii, note etc., tratînd probleme de istorie medie, modernă și contemporană, accentul căzînd pe sec. XIX și XX.

Afară de istoricii bulgari au colaborat în anul 1958 și istorici sovietici, romîni și maghiari.

În numărul 1 al revistei, Vasilica Tăpcova-Zaimova semnează comunicarea *Cu privire la drumurile militare din timpul primului război*

bulgar. Autoarea aduce informații noi pe baza cărora stabilește că vechile drumuri ce erau cunoscute de unii autori încă din epoca romană, au fost folosite în mare măsură și în timpul primului țarat bulgar. Ocupându-se de drumurile militare de uscat și de pe apă, insistă în special asupra drumurilor care treceau prin Stara Planina—Haemus, aceste drumuri jucând un mare rol strategic în evul mediu. Autoarea se referă în articol și la campania lui Sviatoslav la sud de Dunăre. Deoarece există informații mai puține referitoare la drumurile militare pentru partea de NV a Bulgariei, autoarea a fost nevoită să folosească informații indirecte cum este „Cronica vremii let” etc.

Tot în numărul 1 al revistei este articolul Verei Mutaftchieva, intitulat *Cu privire la problema „Ciflicurilor (feude militare) din Imperiul Otoman în sec. XIV—XV*. După ce analizează termenul de ciflic pornind de la Murad I (1359—1389) care a fost primul sultan turc ce a stabilit în mod definitiv statutul spahiilor — cavalerie feudală otomană (müssellen ciflligi) — și se ocupă pe scurt de evoluția armatei până la Soliman Magnificul, analizează categoriile de ciflicuri. Această analiză se bazează pe studii aprofundate al diferitelor registre feudale. E vorba de opisul din 1479 privind feudele militare din Rumelia, opisul din 1649 privind feudele militare din regiunea Nova Zagora, Iambol și Kasnolat făcând o comparație cu registrul feudelor militare din Bosnia din 1485, cel din Moreea etc. Autoarea arată că sultanul Mohamed II (1451—1481) a stabilit suprafața de teren ce putea fi folosită direct de către feudal, permițându-i să utilizeze pentru interesele sale proprii o parte din teritoriul raialei care rămânea nelucrat de către țărani iobagi. Pe baza analizei diferitelor registre, autoarea dă tabele privind nu numai terenul folosit direct pentru agricultură, dar și pentru livezi, păduri, pășuni etc., din care rezultă că zeciuiala în această perioadă în imperiul otoman nu echivala cu 1/10 din venit, ci ajungea uneori până la 1/2. Autoarea ocupându-se de diferitele categorii de ciflicuri existente în sec. XIV-

XVII, ajunge la concluzia că din analiza ciflicului din sec. XIV-XVII nu pot fi găsite rădăcinile ciflicului târziu, tipic pentru fărâmițarea sistemului feudal otoman.

A. Sanidze (R.S.S.Gruzină) semnează articolul *O pagină din istoria relațiilor culturale gruzino-bulgare*, arătând că în „secolul al XI-lea fiind Bulgaria și marea parte a Gruziei de sud-vest intrau în componența statului bizantin, s-au creat strânse legături culturale între gruzini și bulgari” (IV, p. 98). În articol este vorba de înființarea mănăstirii Petrici din munții Rodopi de către georgianul Bacurianidze, mare demnitar al Imperiului Bizantin. Acesta a înființat pe lângă mănăstire un spital, un han, o școală georgiană și a întocmit un regulament (statut) de funcționare a mănăstirii redactat în limba georgiană și greacă. Ca să evite influența clerului grec asupra mănăstirii el a subordonat-o direct patriarhului de la Constantinopol. Statutul mănăstirii redactat în secolul al XI-lea, are o mare importanță pentru istoria celor două popoare, arată acad. A. Șanidze, deoarece cuprinde numeroase denumiri geografice în majoritate slave la origine și alte informații generale prețioase. În cercetarea statutului mănăstiresc, autorul a folosit copia găsită de către cercetătorii sovietici în 1949 la Biblioteca de stat „Vasil Colarov” din Sofia, originalul păstrându-se în biblioteca renașterii grecești „Korais” din insula Hios.

Articolul Virginiei Pascaleva *Relații comerciale austro bulgare la sfârșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea* este interesant și pentru istoricii români, deoarece se ocupă de negustorii bulgari care trăiau la București, Galați și Brașov. Autoarea ajunge la concluzia că la sfârșitul secolului al XVIII-lea comerțul efectuat pe teritoriile bulgărești atingea anual câteva milioane de piaștri. Ocupându-se de negustorii bulgari din Constantinopol, Moscova, Odesa, Marsilia și de pe teritoriul țării noastre, ea arată că comerțul cu produse austriace, în mare parte era efectuat de negustori care locuiau majoritatea la Constantinopol și Salonic, iar unii la Budapesta și Viena.

N. Todorov, bazat pe o bogată bibliografie și pe un interesant material de arhivă în articolul *Despre unele schimbări în caracterul de organizare a breslelor în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ajunge la concluzia că breslele din cele mai dezvoltate sectoare ale economiei orășenești din Bulgaria, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, reprezentau o forță reală în viața economică a orașelor.

Tot lui N. Todorov îi aparține materialul *Noi date despre relațiile agrare la noi în deceniul 7 din secolul al XIX-lea*. Despre problema relațiilor agrare în perioada 1853—1877 s-au ocupat istorici cunoscuți ca J. Natan, D. Kosev, Hr. Grandev, iar în ultimul timp I. Mitev, Str. Dimitrov, L. Berov, G. Teodorov, istoricul sovietic Levintov etc. Totuși, această problemă nu poate fi considerată epuizată și rezolvată complet. N. Todorov arată că ciflucul din a doua jumătate a secolului XIX nu poate fi considerat numai ca proprietate moșierească. O asemenea interpretare ar duce la schematism. Unele ciflucuri cu drept cuvânt pot fi categorisite ca proprietate moșierească. Acestea erau moșiile aparținând clasei conducătoare turcești (foști spahii, militari, funcționari), care au reușit înainte de 1834 (de desființarea domeniilor spahiilor), să devină proprietari pe aceste pământuri, sau să cumpere pământ din fondul statului la prețuri derizorii. Alte ciflucuri erau însă proprietatea reprezentanților burgheziei orășenești iar altele erau deținute de chiaburi. Asemenea proprietăți dețineau mai ales în Rumelia Orientală numeroși țărani turci înstăriți, ca și unii țărani greci și bulgari, ori reprezentanți ai burgheziei orășenești. Autorul arată că încă D. Blagoev a atras atenția asupra faptului că ciflucul este o nouă etapă în sistemul agrar din Bulgaria în secolul al XIX-lea. În sprijinul tezei sale, autorul reproduce un document important găsit în arhivele statului din Moscova, și anume raportul consulului rus din Adrianopol, Mihail Ignatievici Zolotarev înaintat în 1864 către ambasadorul Rusiei la Constantinopol în care se înfățișează date asupra sistemului agrar al Traciei în deceniul VII al secolului al XIX-lea.

Acest document important arată cîte ciflucuri sînt în Tracia, dimensiunile lor, că majoritatea sînt în proprietatea musulmanilor, ce venituri aduc, cum este lucrat pămîntul, în ce proporție se utilizează munca salariată, ce suprafață revine pentru grâu, orz, porumb, secară, orez, tutun, viță de vie etc., de unde se procură semințele, care sînt mijloacele de transport, cum sînt prețurile și alte numeroase informații prețioase pentru istoria Bulgariei din secolul XIX.

În nr. 6 al revistei, la rubrica „Comunicări”, apare articolul istoricului român C. Velichi *Soarta cetașilor condamnați după prima mișcare revoluționară de la Brăila din 1841*. Pe baza unor materiale de arhivă C. Velichi arată cum căpitanul Tatici a fost grațiat în august 1843 de către domnitorul Gh. Bibescu și expulzat în Serbia, iar ceilalți 38 de condamnați au fost grațiați de către domnitor în 1844, dintre care șapte expulzați peste Dunăre.

Istoricul maghiar J. Biordey publică materialul *Bulgaria în amintirile emigranților maghiari — tovarășii lui Kossuth*.

După prăbușirea revoluției maghiare în 1849, la 17 august 1849, Kossuth cu 6 000 de revoluționari dintre care 4 000 erau unguri, a trecut pe la Orșova pe teritoriul Imperiului Otoman îndreptîndu-se spre Vidin. Autorul folosește în articolul său, jurnalul din Turcia (Törökírszagi napló) al lui Gabor Egresi unul din apropiații lui Kossuth, care conține informații prețioase despre satele și orașele bulgărești, despre viața economică din Bulgaria, insistînd în special asupra situației grele a poporului bulgar asupra de turci.

Numărul 2 al revistei este închinat celei de a 80-a aniversări a eliberării Bulgariei de sub jugul turcesc. Ne vom opri mai mult asupra acelor materiale care prezintă interes și pentru istoricii romîni. Majoritatea materialelor au fost prezentate în cadrul Sesiunii Științifice organizată de Academia de Științe din R. P. Bulgaria la 26—27 februarie 1958.

Acad. Sava Ganovschi semnează materialul *Eliberarea Bulgariei de sub jugul turcesc și unele probleme ale istoriografiei noastre*

marxiste, în care combate „teoria” neștiințifică a istoricilor turci că Bulgaria a fost cucerită de Imperiul Otoman în secolul XIV deoarece „era o țară sălbatecă”, iar Turcia poseda un nivel de dezvoltare superior. Aceste „teorii” au fost scoase din nou în evidență la a 500-a aniversare a ocupării Constantinopolului (29.V.1953), făcându-se declarații în presă că „... ocuparea Constantinopolului nu era numai o simplă victorie militară, dar atât pentru Turcia cât și pentru lumea întreagă a însemnat începutul unei noi ere, a noii civilizații” (II, p. 4). De asemenea, arată acad. S. Ganovschi — trebuie combătută teoria antiștiințifică a unor istorici bulgari după care poporul bulgar s-ar fi eliberat singur cu timpul, iar amestecul Rusiei în 1877 a întrerupt un proces istoric al poporului bulgar.

În istoriografia burgheză și în special cea germană, austriacă și engleză, eliberarea Bulgariei a fost privită de multe ori ca un act realizat exclusiv de armata rusă „... fără participarea poporului bulgar sau chiar împotriva voinței sale” (II, p. 9). Ideea politică a acestor falsificări este clară. Scopul principal al unei asemenea interpretări este de a lovi și zdruncina prietenia ruso-bulgară. Acad. Ganovschi arată că în tot cuprinsul evului mediu poporul bulgar n-a primit în genunchi sclavia otomană și s-a răsculat de nenumărate ori, punctul culminant al mișcărilor revoluționare de eliberare fiind răscoala din aprilie 1876.

În problema eliberării poporului bulgar doi factori au jucat un rol deosebit : mișcarea națională de eliberare bulgară și războaiele ruso-turce. Referindu-se la războiul ruso-turc din 1877—78, se arată că încă n-au fost rezolvate pe deplin toate problemele, nefiind folosite toate materialele de arhivă din Bulgaria, U.R.S.S. și alte țări. Acad. S. Ganovschi a arătat că nu s-a evidențiat îndeajuns rolul Rusiei în eliberarea Bulgariei, ca și rolul statelor din apusul și Centrul Europei în perioada războiului 1877—78. De asemenea, este subliniat faptul că nu a fost pe deplin studiat rolul și contribuția poporului bulgar la războiul din 1877—1878 și n-a fost epuizată problema organizării, dotării și instruirii deta-

șamentelor de voluntari bulgari. După cum se vede, în fața istoricilor bulgari mai sînt de rezolvat aceste probleme.

Acad. S. Ganovschi scoțînd în evidență contribuția poporului român la eliberarea Bulgariei, a arătat că războiul din 1877—78 „... este unul din evenimentele cele mai progresiste din a doua jumătate a secolului XIX” (II, p. 10).

Profesorul sovietic S. A. Nichitin publică materialul *Societatea rusă și eliberarea Bulgariei*, bazat pe o vastă bibliografie și material de arhivă ce se găsește la Moscova, Leningrad și Sofia. Articolul conține multe informații referitoare la România ; astfel, semnalăm discuțiile pe care le-a avut la București în drum spre Serbia, generalul Cerniaev împreună cu K. Ţankov, referitor la necesitatea creării unui centru în București care să unească pe bulgarii care luptau împotriva dominației otomane.

Acad. A. Oțetea publică articolul *Contribuția poporului român la războiul ruso-turc din 1877—78*, comunicare ținută la sesiunea științifică de la Sofia din februarie 1958. În prima parte a articolului, autorul înfățișează relațiile strînse care au existat între popoarele român și bulgar în secolul XIX. Astfel, în tabăra lui Tudor Vladimirescu au existat bulgari, sîrbi, albanezi etc. iar după 1860 mișcarea pentru scuturarea jugului otoman a fost organizată în comun. Cete bulgărești care plecau să lupte în sudul Dunării s-au organizat la Brăila, Giurgiu, Oltenița, București ; iar voluntarii bulgari care au participat la războiul din 1877—78 au fost instruiți pe teritoriul țării noastre. Acad. A. Oțetea arată apoi modul în care armata română a asigurat linia Dunării pînă la sosirea trupelor rusești, insistînd asupra participării trupelor romne la luptele de la Plevna, Grivița, Rahova, Smlrdan, Vidin și Belogradgic. În afară de armata română care și-a făcut datoria cu prisosință, alături de aliații săi ostașii ruși și voluntarii bulgari, poporul român a făcut eforturi serioase contribuind în mare parte și la aprovizionarea trupelor ruse și romne care luptau în sudul Dunării.

Kuzmin Tarasov (Moscova) publică materialul *Acțiunile dușmănoase ale statelor capitaliste apusene în timpul războiului ruso-turc (1877—78)*. Autorul arată că atitudinea față de problema orientală din 1875—78 trebuie cercetată sub două aspecte: atitudinea cercurilor oficiale ale Rusiei țariste și reprezentanții progresiști ai societății ruse. Pe baza unui material inedit de arhivă, autorul demonstrează în mod concludent cum statele apusene au dus o politică dușmănoasă față de popoarele din Balcani și față de Rusia. Astfel, delegații guvernului turc au încheiat cu agenția de vapoare austriacă de pe Dunăre (compania „Lloyd”) un acord de transferare a 45 batalioane turcești pe Dunăre. După informațiile consulului rus de la Ismail, din 14 nov. 1876, un vapor austriac a transportat de la Constantinopol la Tulcea armament pentru armata turcă. Consulul rus de la Ismail îi comunica lui Ignatiev la 24 noiembrie 1876, despre activitatea consulului spaniol din Galați, T. Foscolo, care a oferit turcilor pentru nevoile militare cele trei vapoare și 14 șleperi spaniole ce navigau pe Dunăre. Pentru acest fapt el a fost decorat de guvernul turc. „Consulul spaniol Foscolo — scrie consulul rus — iubește danii și urăște Rusia” (II, p. 37). Sub supravegherea specialiștilor burghezi a început întărirea căii ferate de la Ceatalgea (la sfârșitul anului 1876); de asemenea specialiștii germani conduceau acțiunile de întărire a diferitelor puncte strategice de pe Dunăre și Varna, iar în flota turcă s-au angajat 170 de ofițeri și 300 marinari englezi trimiși de guvernul englez (II, p. 38).

Gh. Mladjov semnează materialul *Cind a fost pomenit prima dată numele lui Karl Marx în Bulgaria*. Autorul arată că referitor la această problemă s-au scris multe materiale și majoritatea cercetătorilor înclină pentru anii 1885—1886. Însă numele lui Karl Marx apare pentru prima dată în ziarul „Pravo” din 11 septembrie 1872 în articolul de fond, scris probabil de redactorul ziarului, I. V. Naidenov. Numele lui Marx apare de asemenea în ziarul „Tužna Bălgaria” din 17 martie 1883 și în ziarul „Marița” din 25 martie 1883.

În numărul 3 al revistei, Ivan Stoicev publică articolul *Tanio Stoianov Kurtev și ceata lui din 1876*. Activitatea cetii conduse de voievodul Kurtev a fost foarte puțin studiată. Această ceată a trecut Dunărea din România pe la Oltenița, și s-a îndreptat spre direcția Razgrad—Kotel. Autorul descrie organizarea cetii și acțiunile revoluționarilor bulgari de la Galați, Brăila, București și din alte centre ale României. Materialul prezintă interes și pentru istoria patriei noastre, deoarece reproduce în articol două documente emise de Ministerul de Externe al României către guvernatorul general din vilaietul Dunării, Asem-pașa referitor la revoluționarii bulgari. Aceste documente se păstrează la secția orientală a bibliotecii „V. Colarov” din Sofia.

În numărul 5 al revistei, istoricul sovietic A. M. Spișman publică articolul *Activitatea revoluționară a lui Nicola Dimitrov Mihailov la Odesa*. Pe baza materialului de arhivă din Moscova, Kiev, a presei și din amintirile unor vechi bolșevici, autorul dă o serie de date privind activitatea revoluționară a lui Nicola Dimitrov — fratele marelui fiu al poporului bulgar Gh. Dimitrov — în cadrul organizației ilegale a partidului social-democrat din Odesa. Arestat în 1910, el este judecat, condamnat și trimis în Siberia unde a murit în 1916.

Maria Veleva publică articolul *Despre răscocile soldaților din 1913*, material important pentru cei care se ocupă cu perioada războaielor balcanice.

Soldații bulgari se răscoală în 1913, după terminarea primului război balcanic, ca să evite un nou război iar problemele litigioase între statele balcanice să se rezolve pe calea tratativilor. Răsculații, arată autoarea, au dat dovadă de maturitate politică. Această problemă a fost foarte puțin studiată în istoriografia bulgară, iar meritul articolului este cu atât mai mare cu cât se bazează aproape exclusiv pe material de arhivă. Armata era nemulțumită la începutul anului 1913, deoarece era prost hrănită, prost îmbrăcată și nu dorea să facă jocul burgheziei bulgare care dorea continuarea războiului glândindu-se numai la noi cuceriri. În lunile mai și iunie 1913 s-au

răsculat numeroase unități de infanterie, cavalerie și artilerie. Aceste mișcări au fost înăbușite de către guvern; cca. 13 000 de militari au fost condamnați. Autoarea pe baza materialului cercetat trage concluzia că majoritatea acestor mișcări au fost spontane, neorganizate, numai în cazuri izolate în fruntea unor unități răsculate găsiindu-se socialiști strîmți.

Din sumarul revistei pe 1958, ne putem da seama că istoricii bulgari acordă o mare atenție problemelor de istorie contemporană. Dimitrina Petrova publică materialul *Socialiștii strîmți și revoluția din 4 noiembrie 1918 din Germania*, unde se scoate în evidență solidaritatea internațională între socialiștii strîmți și proletariatul german. Semnalăm că ziarul „Rabotniceschi Vestnic” reproduce în 1918 diferite informații referitoare la revoluția germană, iar Vasil Colarov ține un discurs în parlament la 2 decembrie 1918 în care arată că absolutismul și imperialismul german au fost dărâmate și salută revoluția germană.

În editorialul din nr. 4 *Congresul al VII-lea al P.C.B. și sarcinile științei istorice* se arată că la acest congres istoric — unde au participat delegați din 35 de țări, delegația P.C.U.S. fiind condusă de N. S. Hrușciov — au fost dezbătute numeroase probleme, iar congresul a deschis noi și strălucite perspective pentru dezvoltarea științei istorice bulgare.

În numărul 6 al revistei, D. Kosev, membru corespondent al Academiei de științe bulgare, publică materialul *Știința istorică din Bulgaria în perioada 1956—1957*.

Semnalăm și articolul lui Nicola Stefanov *Caracterul reacționar și antiștiințific al concepțiilor contemporane burgheze și revizioniste a științei istorice*.

În materialul lui Donio Donev *Lupta pentru instaurarea economiei naționale în perioada 1944—1948*, se explică evoluția statului bulgar pe baze democratice pînă la 23 decembrie 1947 cînd adunarea națională a votat actul revoluționar de naționalizare a întreprinderilor industriale, bancare, miniere și a marii proprietăți orășenești. Cu ajutorul sprijinului dezinteresat al Uniunii Sovietice

și sub conducerea partidului comunist bulgar, s-au pus bazele unei noi economii, economia socialistă. Toate aceste realizări au dat posibilitatea să se construiască socialismul în Bulgaria, sarcină tratată de istoricul Congres al V-lea al P.C.B.

Dimităr Sircov ocupîndu-se de probleme ale istoriei universale contemporane publică în numărul 3 al revistei, articolul *Partidul Comunist Francez și războiul din Indo-China (1946—1954)*. Utilizînd în special presa și diferite articole ale lui Maurice Thorez, Leon Felix, J. Duclos, E. Fajon, R. Barbé etc., autorul arată că P.C. Francez a susținut linia politică promovată de guvernul Ho Și Mîn. Această comportare a demonstrat că P.C.F. a adoptat o poziție principială, solidarizîndu-se cu poporul vietnamez în lupta sa eroică pentru independența națională.

Revista bulgară de istorie, publică o serie de recenzii din care semnalăm recenzia lui Nicolae Jecsev la lucrarea acad. P. Constantinescu-Iași „Studii istorice romîno-bulgare” (Buc. 1956). Recenzentul elogiînd lucrarea trage următoarea concluzie: „Numeroasa listă a cărților și articolelor sale, dedicate acestor probleme, vorbesc în modul cel mai convingător despre interesul și marea dragoste a autorului pentru trecutul nostru istoric și pentru poporul bulgar în general” (III, p. 105).

Interesantă pentru istoricii romîni, mai ales pentru acei care se ocupă cu probleme de istorie militară, este nota referitoare la arhiva de istorie militară de pe lângă Ministerul Apărării. Arhiva militară organizată încă din 1914 de către o comisie de sub președinția colonelului Jivcov, posedă material interesant privitor la războiul din 1877—78, la revoluția burgheză din Turcia din 1908 și ecoul acesteia, diverse informații despre România, Serbia, Turcia, Grecia și Muntenegru în timpul războaielor balcanice, și primul război mondial și mai ales despre acțiunile partizanilor bulgari în timpul celui de-al doilea război mondial, și contribuția armatei bulgare în 1944—45 la victoria împotriva fascismului.

Ca o deficiență a revistei, după părerea mea, este lipsa unui rezumat la sfîrșitul artico-

lelor în limba rusă sau în altă limbă străină, înclt un cercetător străin necunoscînd limba bulgară nu poate utiliza materialele publicate.

Principală revistă de istorie bulgară, pe an ce trece, publică tot mai multe materiale cu un bogat conținut științific, bazate pe cunoașterea temeinică a materialismului istoric.

N. Ciachir

ISTORIA ROMÂNIEI

GH. ȚUȚUI și AL. POPESCU, *Zdrobiți de popor* (Falimentul partidelor burghezo-moșierești), 1944—1947. București, Editura politică, 1959, 116 p.

Autorii prezintă înfrângerea, demascarea și dizolvarea partidelor burghezo-moșierești care au avut loc în prima etapă a revoluției populare în țara noastră. Ca un fir roșu trece prin întreaga lucrare lupta maselor populare conduse de Partidul Comunist din România, împotriva forțelor reacțiunii, a burghezo-moșierimii. În primul capitol sînt expuse principalele etape istorice ale guvernării celor două partide așa-zise istorice ale burgheziei și moșierimii, partidul național-țărănesc și partidul național-liberal.

Lupta dusă de Partidul Comunist din România pentru scoaterea țării din criminalul război antisovietic și pentru înlăturarea asupritorului jug al dictaturii militaro-fasciste în care fusese ținută de politicienii burghezo-moșierimii, a fost încununată cu succes ca urmare a organizării și conducerii insurecției armate victorioase de la 23 August 1944. În capitolele următoare sînt arătate acțiunile întreprinse deopotrivă de cele două partide burghezo-moșierești, după 23 August 1944, de a sabota frontul antihitlerist, de a subjuga țara monopolurilor imperialiste anglo-americane, de a contribui la creșterea haosului economic și la înfometarea poporului în scopul acaparării și consolidării dominației lor politice de clasă. Conducerea cu fermitate de către P.C.R. a forțelor revoluționare a dus la instaurarea primului guvern democratic

din istoria țării noastre la 6 Martie 1945, Măsurile luate de primul guvern al muncitorilor și țăranilor au afirmat cu tărie justetea și caracterul profund democratic și național al politicii forțelor populare conduse de P.C.R. care au apărat și consolidat cuceririle revoluționare ale poporului muncitor.

În ultimele trei capitole sînt arătate succesele uriașe obținute de forțele populare conduse de P.C.R., împotriva partidelor burghezo-moșierești, cu prilejul alegerilor parlamentare din 19 noiembrie 1946, adoptarea măsurilor economice și politice din anul 1947 pentru lichidarea haosului economic și a sabotajului, înființarea oficiilor industriale. Înfrînte în alegeri, cele două partide burghezo-moșierești se transformă din ce în ce mai mult din partide politice în centre complotiste urzind planuri criminale și întreprinzînd acțiuni antinaționale și antistatale. Uneltirile lor, întreținute și sprijinite din țară de vrful reacțiunii, monarhia, au fost, așa cum arată chiar titlul cărții — „zdrobite de popor” care a cerut judecarea și aspra condamnare a complotiștilor, criminalilor și trădătorilor din rîndurile fostului partid național-țărănesc (noiembrie 1947), precum și înlăturarea din guvern în noiembrie 1947 a lui Tătărăscu și a tuturor reprezentanților partidului său din parlament.

Înfrîngînd astfel forțele reacțiunii, clasa muncitoare condusă de P.C.R., a reușit să cucerească deplin puterea politică înlăturînd la 30 Decembrie 1947 monarhia și proclamînd Republica Populară Romînă, formă de stat a dictaturii proletariatului.

Cartea scrisă de Gh. Țuțui și Al. Popescu contribuie la răspîndirea în rîndul maselor a cunoștințelor fundamentale despre istoria luptei poporului condus de P.C.R. în perioada 1944—1947, este captivantă, scrisă într-o formă atrăgătoare, convingătoare și bine documentată.

L. Ș.

Documente din Istoria Uniunii Tineretului Comunist din România. 1917—1944. București, Ed. tineretului, 1958, 494 p.

Cele mai importante rezoluții, circulări și manifeste ale Congreselor și ale C.C. al U.T.C., materiale extrase din broșuri editate de P.C.R. din presa de partid și a tineretului revoluționar, scrisori și apeluri ale Internaționalei Comuniste a Tineretului cu privire la mișcarea revoluționară a tineretului din România, cit și rezoluții ale Congreselor P.C.R. privind munca partidului în rîndurile tineretului și sarcinile U.T.C., au fost înmănușiate în acest volum în scopul cunoașterii drumului eroic parcurs de mișcarea revoluționară de tineret din țara noastră din 1917 pînă la eliberarea Romîniei de sub jugul fascist.

În volumul de documente menționat se reflectă istoria mișcării revoluționare de tineret din țara noastră, după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, diferitele etape de maturizare ale mișcării, cu nenumăratele jertfe pe care tineretul sub îndrumarea și conducerea P.C.R. le-a dat prin participarea lui activă la lupta poporului muncitor pentru eliberarea națională și socială.

Din perioada avîntului revoluționar sînt publicate documente care cheamă tineretul la reorganizare, la sprijinirea reparației unui organ de presă al tinerilor muncitori, la continuarea luptei pentru condiții mai bune de muncă și de trai. În volum găsim moțiuni și chemări ale Cercului Tineretului Muncitor prin care tineretul se solidarizează cu tovarășii închiși în urma evenimentelor din 13 decembrie 1918, se declară de acord cu sărbătorirea zilei de 5 septembrie, cu ziua internațională a tinc-

retului muncitor, zi de luptă împotriva războiului și pentru pace cu Rusia Sovietică. Diferite scrisori și apeluri ale C.E. al I.C.T. adresate mișcării tineretului socialist din România conțin indicații de felul cum trebuie acționat pentru crearea organizației unice comuniste a tineretului, pentru afilierea ei la Internaționala Comunistă a Tineretului. După crearea Partidului Comunist din România, tineretul revoluționar a protestat cu energie împotriva măsurilor represive luate de regimul burghezo-moșieresc contra comuniștilor implicați în procesul din Dealul Spirii. Se găsesse publicate convocarea Comitetului Central Provisoriu al Tineretului Socialist pentru conferința din 19 martie 1922 și apelul Conferinței Generale a Tineretului Socialist din România din 10—20 martie 1922.

În perioada stabilizării relative a capitalismului un ajutor prețios în activitatea de zi cu zi a tineretului l-au constituit rezoluțiile votate la Congresul al III-lea și al IV-lea al P.C.R. privitoare la munca în rîndurile tineretului. Ele se ocupau cu raporturile dintre partid și Uniune din punct de vedere politic, organizatoric și ideologic, de atenția pe care partidul trebuia să o acorde U.T.C. în ce privește bolșevizarea, centralizarea și dezvoltarea rapidă a organizației revoluționare de tineret.

O adevărată cotitură în activitatea organizației tineretului revoluționar din țara noastră a constituit-o ținerea Congresului U.T.S. din 1924, și îndeosebi afilierea la Internaționala Comunistă a Tineretului care au avut loc în condițiuni grele. Așa după cum releva un articol din *Lupta socialistă*: „Afilierea aceasta a venit tocmai în momentul cînd reacțiunea burgheză începuse o prigoană năprasnică împotriva Partidului Comunist, cînd luptători devotați clasei muncitoare erau închiși la Jilava, cînd ziarele comuniste erau suspendate și cînd prigoana se întinsese asupra întregii mișcări comuniste a muncitorimii” (p. 74).

După ilegalizarea P.C.R. și a U.T.C. se adoptă forme de luptă noi, corespunzătoare luptei ilegale. Tineretul revoluționar condus de partid duce o luptă consecventă împotriva teroarei burgheziei și moșierimii, prin mani-

fește și apeluri ale Uniunii îndemnând la acțiune și solidaritate pe toți membrii și activiștii U.T.C. pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai și 7 Noiembrie, salutând eroicul proletariat rus.

Documentele publicate din perioada crizei economice se caracterizează prin chemările pe care conducerea Uniunii Tineretului Comunist le face pentru lupta împotriva scăderilor de salarii și impozitelor mărite, a concedierilor și curbelor de sacrificiu. Trebuia acționat împreună cu cei vîrstnici contra pregătirilor de război împotriva Uniunii Sovietice și a încercărilor regimului burghezo-moșieresc de a arunca greutățile crizei pe spinarea clasei muncitoare. Se impunea o activitate mai intensă în rîndurile recruților, soldaților și marinariilor, care urmau să folosească burgheziei drept carne de tun pusă la dispoziția impeiariștilor apuseni în eventualitatea unui război antisovietic. Au fost difuzate manifeste, chemări, au fost publicate articole în presă și scrise broșuri în care tinerii în haine militare erau chemați să lupte pentru cîștigarea unui trai mai omenesc în armată.

De o deosebită importanță pentru îmbunătățirea ulterioară a muncii U.T.C.R. a fost rezoluția Congresului al V-lea al P.C.R. asupra sarcinilor muncii partidului în anul tineretului. Ea analizează în mod critic activitatea desfășurată de U.T.C. stabilind care sînt sarcinile fundamentale pe care P.C.R. le pune în fața U.T.C. Pe lângă faptul că U.T.C. trebuie să desfășoare o muncă largă pentru atragerea tineretului muncitor în sindicate unitare, că în centrul întregii sale activități ca trebuie să pună organizarea în conducerea luptelor economice ale maselor largi de tineri din fabrici, de pe ogoare, ale oamenilor muncii pentru cerințele lor zilnice pe baza frontului unic de jos, U.T.C. trebuie de asemenea să și intensifice activitatea în principalele centre industriale din țară în scopul creșterii numerice a rîndurilor sale și să desfășoare mai activ munca antimilitaristă. Prelucrarea documentelor Congresului al V-lea al P.C.R. în cadrul U.T.C. a ridicat nivelul muncii, a dus la mobilizarea tinerilor muncitori care participau tot mai activ la demonstrații, mitinguri și

greve culminînd cu eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din februarie 1933 la care tineretul a participat intens. Manifeste și circulări atestă munca desfășurată de tinerii ceferiști la pregătirea și declararea grevei. „Căci numai prin greva tuturor ceferiștilor din țară, numai încordînd toate forțele și oprind mașinile, burghezia va fi nevoită să cedeze. Dar tovarăși, greva trebuie pregătită. Faceți adunări. Alegeți pe tineri în comitetele de acțiune” (p. 260).

În propunerile C.C. al U.T.C.R. din aprilie 1933 publicate în „Tînărul leninist” nr. 5 din mai 1933 cu privire la crearea frontului unic de luptă al tineretului muncitor, după o scurtă analiză a situației economice, sociale și politice din țară sînt prezentate revendicările concrete și imediate pe baza cărora U.T.C. dorește să colaboreze cu celelalte organizații muncitorești de tineret împotriva fascizării și militarizării tineretului. Cînd lupta contra fascizării țării constituia obiectivul principal, U.T.C.R. chema tineretul la încheierea unui front unic de jos, dîmascînd pe șefii social-democrației și gheleteriștii care rețineau tineretul de la luptele zilnice. Se intensifică activitatea de propagandă atât în rîndurile tinerilor aparținînd diferitelor minorități naționale, cît și în rîndurile tineretului studios — elevi și studenți — iar munca antirăzboinică împotriva instrucțiunilor prercgimentare trebuia să aibă un caracter permanent. De asemenea, importanța muncii în rîndurile tineretului țărănesc crește și prin faptul că grosul armatei romne îl formau tinerii țărani. Plenarele Partidului și ale U.T.C.R. arătau că aplicarea largă a frontului unic de jos în organizarea luptelor zilnice ale tineretului rămîne condiția de bază a cuceririi majorității tineretului. Prin manifeste, chemări, articole din presă referitor la lupta dusă de tineret împotriva dictaturii regale și apoi a regimului militaro-fascist al lui Antonescu, U.T.C.R. protestează împotriva dictatului de la Viena, contra prezenței trupelor hitleriste în țară și a războiului antisovietic dus de Antonescu la ordinul lui Hitler.

Volumul de documente se încheie cu manifestul publicat în „Buletinul Capitalei” la

1 iulie 1944 care îndeamnă tineretul să se organizeze în „Frontul Patriotic al Tineretului”, front de luptă împotriva fascismului. Ajutorul neprecupețit și îndrumarea permanentă pe care P.C.R. a acordat-o continuu U.T.C.R. străbate ca un fir roșu materialele cuprinse în volum. Chemarea la acțiune, la lupta continuă în scopul apărării intereselor clasei muncitoare a revendicărilor economice și politice specifice tineretului muncitor au constituit trăsătura caracteristică a activității desfășurate de U.T.C.R. pînă la 23 August 1944. Volumul de documente din istoria U.T.C.R.,

are unele lipsuri pe care introducerea sa le relevă (lipsa unor materiale ale Congreselor I și II al U.T.C., documente privind activitatea organizației revoluționare de tineret din anumiți ani și îndeosebi din perioada dictaturii regale și a războiului antisovietic). Cu toate acestea volumul aduce o contribuție însemnată la studierea istoriei organizației revoluționare de tineret din țara noastră. El constituie un mijloc de educare al tineretului patriei noastre în spiritul tradițiilor revoluționare de luptă ale P.C.R. și ale vîlstarului său Uniunea Tineretului Comunist.

I. A.

ISTORIA U.R.S.S.

P. P. LIPILO, *КПБ организатор и руководитель партизанского движения в Белоруссии в годы Великой Отечественной Войны*. Editura de stat a R.S.S.B., Minsk, 1959, 260 p.

Scopul pe care și-l propune autorul este să facă o prezentare a activității desfășurate de Partidul Comunist din Belorusia pentru organizarea și conducerea mișcării de partizani împotriva cotropitorilor hitleriști din Belorusia în anii 1941—1944.

În introducere, autorul după ce relevă meritele lui V. I. Lenin în crearea și fundamentarea științifică a învățaturii privind mișcarea partizanilor, trece în revistă momentele mai importante ale luptei de partizani dusă de popoarele sovietice împotriva cotropitorilor, oprindu-se îndeosebi asupra importanței caracterului și proporțiilor pe care le-a avut mișcarea de partizani condusă de P.C.U.S. în timpul războiului civil (1918—1920) și a Marelui Război pentru Apărarea Patriei.

Capitolul I se ocupă de începutul agresiunii fasciste împotriva U.R.S.S., de măsurile Partidului Comunist al Uniunii Sovietice pentru organizarea luptei în spatele armatelor germane, precum și cu luptele eroice duse de partizanii din Belorusia împotriva ocupanților

în perioada care a urmat loviturii nimicitoare dată la porțile Moscovei de către Armata Sovietică, trupelor hitleriste.

Începînd cu toamna anului 1942 mișcarea de partizani din Belorusia se transformă într-un adevărat război de partizani al întregului popor, intrînd astfel într-o nouă perioadă.

Desfășurarea luptelor de partizani în această nouă perioadă sub conducerea Partidului Comunist face obiectul capitolului II al lucrării. Capitolul se mai ocupă de însemnătatea directivelor P.C.U.S., cu privire la transformarea mișcării de partizani într-o luptă generală a poporului împotriva ocupanților hitleriști, directive care au stat la baza întregii activități a organizațiilor ilegale și a detașamentelor de partizani. În continuare, ne este înfățișată lupta Partidului Comunist și a organizațiilor comsomoliste pentru aplicarea acestor directive în condițiile specifice ale Belorusiei, precum și proporțiile pe care le-a luat mișcarea partizanilor din Belorusia în cursul anului 1943.

Ultimul capitol al lucrării prezintă activitatea politico-militară dusă în ilegalitate de către organizațiile de partid din Belorusia în iarna și primăvara anului 1944.

În această perioadă partizanii din Belorusia au purtat cele mai grele lupte în con-

diții deosebit de aspre. Începând din ianuarie și pînă în iunie 1944 cînd armatele sovietice au trecut la ofensivă, partizanii beloruși s-au găsit într-o permanentă luptă cu cele mai puternice grupuri germano-fasciste. Acțiunile curajoase ale partizanilor beloruși au contribuit la grăbirea eliberării patriei de ocupații hitleriști.

În încheierea lucrării autorul redă pe scurt importanța principalilor factori care au concurat la înfringerea trupelor hitleriste, subliniind în mod deosebit, rolul imens al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în organizarea și mobilizarea întregului popor la lupta pentru eliberarea țării de armatele cetro-pitoare.

I. O.

P. K. ALEFIRENKO, *Крестьянское движение и крестьянский вопрос в России в 30 — 50-х годах XVIII века*, Moscova, Ed. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1958, 421 p.

Autoarea studiază în cap. I, gospodăria moșierească și țărănească din Rusia deceniilor patru și cinci ale secolului al XVIII-lea, pe baza unor foarte bogate date din arhiva de Stat a actelor vechi. Autoarea pune în lumină creșterea interesului latifundiarilor pentru întreprinderile manufacturiere (sticlă, hîrtie) pentru mori și poverne (rachierii) și greutatea enormă care apăsa gospodăriile țărănești exploatate din ce în ce mai mult. Datele arată o creștere neîntreruptă a rentei feudale, în mijlociu fiind în acest timp de 2—3 zile pe săptămîna pentru 1—2 oameni, iar dijma (în bani) între 40 copeici la 2 ruble de fiecare bărbat. Deși gospodăriile țărănești și moșierești își păstrează caracterul lor de economie naturală ele totuși sînt atrase din ce în ce mai mult în relațiile marfă-bani, atît prin produsele lor agricole cit și prin multe mărfuri de altă natură, produse de manufacturile în creștere numerică. Aceasta duce la diferențieri incipiente atît între țărani cit și între moșieri și nobili, unii dintre aceștia din urmă devenind interesați în desființarea relațiilor iobage.

În capitolul II este arătată lupta de clasă a țăranilor de pe moșiile (particulare) sub diferitele ei forme; fuga dintr-o gubernie în alta, lupta țăranilor în mici grupuri înarmate și pînă la răscoale.

Capitolul III este consacrat studierii luptei de clasă a țăranilor dependenți ai mănăstirilor, iar capitolul IV, luptei țăranilor statului și curții, luptă care s-a manifestat în aceleași forme ca mai sus.

Autoarea pune în lumină, sprijinită pe bogate date de arhivă, răscoalele țărănești (p. 136—153). Multe plîngeri ale moșierilor către Senat arată că țăranii „nu ascultă” și se împotrivesc la strîngerea dărilor, ba chiar „în mulțime mare” strîng o parte a recoltei pentru ei în loc să o dea moșierului, ca pînă atunci. O hartă anexă sintetizează plastic unde s-au desfășurat aceste răscoale (în Rusia europeană) între 1730—1750.

Capitolul V prezintă „Atitudinea social-economică a țărănimii” în sensul atitudinii și a evoluției conștiinței ei sociale, reflectare a situației ei economice. Se subliniază în mod just cum atitudinea ei se reflectă în jalbele care, chiar dacă nu erau scrise de țărani, majoritatea dintre ei fiind analfabeți, erau dictate direct de ei. Acest lucru s-a petrecut și la noi, cum stau mărturie atîtea acte din arhivele noastre. De aceea autoarea subliniază pe bună dreptate faptul că „plîngerile” moșierilor și nobililor ascund adevăratele motive ale luptei țărănimii și trebuie coroborate cu jalbele și cu folklorul. Acestea din urmă oglindesc tendința antiobăgăstă a țărănimii. Ea a dus pînă la cererea deschisă, în fața Comisiei din 1767, a unui grup de țărani de a se limita „drepturile” moșierilor față de iobagi. Capitolul ultim (VI) analizează „Gîndirea socială rusă despre problema țărănească” subliniind deosebi atenția pe care au dat-o unor *laturi izolate* ale problemei țărănești V. N. Tatișev, Antioh D. Cantemir și M. V. Lomonosov, limita gîndirii lor constînd tocmai în faptul că relațiile burgheze erau la începutul formării lor. Cartea are 30 de anexe cu tablouri sinoptice și date centralizate.

Lucrarea Pelagheei K. Alefirenko a apărut sub egida Institutului de istorie al Academiei de științe a U.R.S.S. avînd ca redactor responsabil pe acad. N. M. Drujinin. Ea este utilă istoricilor noștri care se ocupă îndeosebi cu destrămarea feudalismului, prin felul cum reușește să prezinte și să sistematizeze datele de arhivă, prin analiza atentă a lor în lumina materialismului istoric. Lucrarea este valoroasă cu atît mai mult cu cît pentru prima dată în istoriografia sovietică este cercetată lupta țărănimii din Rusia împotriva intensificării exploatarii feudale în al doilea sfert al veacului al XVIII-lea.

A. C.

1. A. BAKLANOVA, *Рабочие судостроитель России в XIX веке*. Editura Academiei de Științe a U. R. S. S., Moscova-Leningrad, 1959, 236 p.

Procesul de formare a cadrelor muncitorești din această ramură a industriei în Rusia, ca și situația lor economică și juridică prezintă o serie de particularități. În același timp situația acestei categorii de lucrători este mai mult sau mai puțin tipică pentru toate categoriile de muncitori din Rusia. De aceea istoria muncitorilor aparținînd departamentului maritim prezintă un interes deosebit pentru studierea istoriei proletariatului rus în general.

Cercetarea istoriei acestui grup de lucrători de-alungul secolului al XIX-lea oferă posibilitatea desprinderii particularităților specifice ale formării cadrelor de muncitori și a situației lor economice și juridice atît în epoca feudală cît și în cea capitalistă. În cadrul acestei cercetări se poate, de asemenea, urmări schimbarea formelor de luptă și creșterea conștiinței de clasă a muncitorilor.

Pentru întocmirea acestei monografii, autorul pe lângă materialele de arhivă, a mai utilizat lucrările cercetătorilor sovietici consacrate istoriei muncitorilor din Rusia.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea în comisariatele și uzinele departamentului

maritim domnea munca iobagă, forțată. În primul capitol al lucrării se face o caracterizare a categoriilor de muncitori care lucrau la construcția de vase militare în această perioadă și anume : colonii amiralităților de pe țărmul Mării Negre și Mării Okețk, categoriile meșterilor și echipajelor muncitorești care constituiau dealtfel forța de muncă principală în al doilea pătrar al veacului al XIX-lea.

Autorul se ocupă aici de împrejurările în care au apărut aceste categorii de lucrători, de condițiile lor de muncă și viață, acordînd totodată o mare atenție protestelor meșterilor care în cea mai mare parte îmbrăcau forma părăsirii locului de muncă.

Dar forța de muncă iobagă pe care o avea la dispoziție Ministerul Flotei Maritime nu putea să satisfacă cerințele construcției de vapoare din acea vreme. De aceea în amiralități și uzine se folosea și munca salariată care la începutul deceniului al VII-lea al secolului al XIX-lea ocupa deja un loc destul de important.

Domnia relațiilor feudalo-iobăgiste în țară care împiedica dezvoltarea formelor economice capitaliste, era cauza principală a înapoierii generale a Rusiei. Aceasta a ieșit la iveală o dată cu înfrîngerea Rusiei în războiul Crimeii care a fost o mărturie limpede a falimentului sistemului feudal. Înapoierea tehnico-militară a Rusiei țariste care s-a manifestat în timpul războiului, a determinat cercurile conducătoare ale Ministerului Flotei Maritime să se ocupe mai îndeaproape de problemele îmbunătățirii tehnicii construirii vaselor de război. În legătură cu aceasta s-a ridicat și problema asigurării amiralităților și uzinelor cu forță de muncă mai calificată. Se impunea de asemenea o nouă organizare a muncii. Pentru atingerea acestui țel era necesar în primul rînd să se înlăture sistemul muncii iobage forțate.

În capitolul II se arată măsurile care au fost luate de Ministerul Flotei Maritime pentru rezolvarea acestor probleme ca și pentru pregătirea lichidării muncii iobage în industria construcției de vase militare, lichidare care a avut loc în anul 1862.

În perioada care a urmat acestei reforme o dată cu mărirea volumului construcțiilor de pe vase militare și cu dezvoltarea industriei aparținând flotei maritime de război, se observă și o sporire a numărului muncitorilor și o accentuare a concentrării lor.

Specificul organizării muncii în cadrul departamentului maritim a condiționat și unele particularități ale formării și componenței cadrelor muncitorești. Pentru uzinele departamentului maritim este de asemenea caracteristic crearea categoriilor de muncitori permanenți și ereditari a căror muncă în amiralității și uzine constituie o indeletnicire pe care o păstrau cîteva generații de muncitori în șir.

Aceste probleme sînt tratate în capitolul III al lucrării. Tot aici sînt abordate o serie de alte probleme legate de situația muncitorilor

ca de exemplu: condițiile angajării și concedierile, învățămîntul profesional al muncitorilor, salariul, ziua de muncă, starea sanitară a atelierelor, măsurile de ocrotire a muncii, pensiile și subvențiile, problema locuințelor și altele.

Capitolul IV este consacrat mișcării greviste și revoluționare a muncitorilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În acest capitol se acordă o atenție principală urmării modului de încheiere și desfășurare a mișcării greviste, metodelor și formelor de luptă, succeselor obținute și înfrîngerilor suferite de muncitori în lupta dusă împotriva exploatării patronale. În cursul luptei greviste și a acțiunilor politice de masă, clasa muncitoare din Rusia s-a transformat în cea mai înaintată forță revoluționară.

I. O.

ISTORIA UNIVERSALĂ

ZIJA SHKODRA, *Shqipnia në Kohën e Tanzimatit* (Albania în timpul tanzimatului). Ministeria e arësimit dhe e kulturës. Seksioni për përhapjen e njahurive tekniko-shkencore, Tinarë, 1959, 70 p.

Cartea cercetătorului științific Zija Shkodra de la Institutul de Istorie și Filologie din Tirana, aduce o contribuție importantă la cunoașterea condițiilor în care au fost aplicate reformele tanzimatului în Albania. În același timp ea ne relevă lupta poporului albanez contra dominației turcești și reformelor tanzimatului.

Materialul studiat este bine sistematizat, fiind prezentat în trei capitole pe probleme, iar fiecare capitol împărțit în mai multe subpuncte, cuprinzînd etapele de luptă ale poporului albanez împotriva aplicării reformelor.

În primul capitol sînt analizate condițiile social-politice în care se găsea Imperiul turc la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sînt arătate cauzele decăderii societății feudale turcești, subliniind-

du-se factorii care au dus la decăderea economiei și la criza în care se găsea Turcia.

Toate acestea obligau pe conducătorii turci să ia noi măsuri pentru a menține puterea otomană. Încă din vremea lui Selim al III-lea (1789), se introduc unele reforme, care se continuă cu acelea făcute în timpul lui Mahmud al II-lea (1808) și capătă o formă deplină în anul 1839, cînd sultanul Megid dă *hatișerif*ul de la Ghiulhane pentru aplicarea „noilor măsuri de organizare a statului turc”, cunoscute sub numele de „reformele tanzimatului”. În continuare, autorul analizează situația Albaniei dinaintea tanzimatului, starea social-economică, tendințele de separare de Imperiul turc, manifestate de feudații albanezi precum și lupta poporului albanez împotriva ocupației otomane.

Invaziile armatelor turcești, luptele interne între feudații albanezi și deosebită stăpînirea turcească frînau foarte mult dezvoltarea Albaniei. Economia era înapoiată, iar masele populare îndurau cu greu jugul exploatării feudale și ocupația străină. Sistemul feudal

de exploatare făcuse ca agricultura să rămână la un stadiu primitiv, iar masele țărănești să ajungă la sapă de lemn. Țăranii fără hrană, fără îmbrăcăminte erau supuși la numeroase corvezi pentru feudali și pentru stat. Starea lor era una dintre cele mai rele. În orașe ca : Shkodra, Berat, Elbasan, Prizren erau dezvoltate meșteșugurile, în special argintăria și ornamentele în lemn, care alimentau luxul aristocrației feudale în timp ce meșteșugarii duceau o viață de mizerie. Se ridicau marii comercianți care făceau schimburi cu străinătatea în dauna celor mici care se ruinau.

La această stare de lucruri destul de grea, se mai adăugau și noile impozite pe care statul turc le storeca de la populație pentru a menține aparatul administrativ-militar turcesc, foarte costisitor. Pentru a nu întâmpina greutăți în aplicarea noilor reforme, virfurile feudale turcești pornesc un val de teroare împotriva poporului albanez și a vechilor feudali albanezi care voiau să se separe de imperiul turc. Autorul citează masacrul de la Monastir din 1830, când peste 500 de feudali separatiști albanezi au fost măcelăriți de feudali turci, care prin teroare pregăteau terenul pentru aplicarea reformelor premergătoare tanzimatului. Ei fac o serie de reforme noi ; desființează haraciul și în locul lui pun impozite mai mari ca înainte, desființează vechile sisteme de organizare feudală aducând conducători de la Istanbul. Astfel, asuprirea națională se accentua. Acești conducători care veneau pentru o perioadă scurtă, căutau să se îmbogățească cât mai repede, asuprind și mai mult populația.

În subcapitolul „Mișcările armate albaneze contra reformelor turcești” în perioada 1831 — 1839, autorul arată că a existat o rezistență permanentă împotriva turcilor, evidențiind lupta orașenilor din Shkodra, de sub conducerea lui Hamz Kazazi, care a durat șase luni, aducând mari pierderi turcilor și reușind chiar să pună mâna pe conducerea orașului în urma luptelor din mai 1836, când turcii au fost siliți să se retragă.

Cel de-al II-lea capitol este intitulat : „Promulgarea reformelor tanzimatului în

Turcia” (1839). Venind la conducerea statului turc ca urmaș al lui Mahmud al II-lea, sultanul Abdül Megit, a promis o nouă organizare a statului turc, noi reforme care „să cîrpească șubredul regim feudal turcesc, în decădere”.

La 3 noiembrie 1839 în palatul trandafirilor (Ghiulhane) din Istanbul la o mare ceremonie, în prezența înalților funcționari ai statului, în prezența clerului și a reprezentanților puterilor străine se citește „Hatișereful de Ghiulhane”, care prevedea o serie de noi măsuri de organizare a statului turc.

Printre reformele cele mai importante ale tanzimatului sînt cele privitoare la organizarea forțelor militare turcești pe baze noi, la concentrarea puterii în mîna sultanului, la centralizarea puterii administrative și financiare și cele privitoare la garantarea proprietății, a persoanei etc.

În subcapitolul „Aplicarea reformelor tanzimatului în Albania”, autorul arată că acestea au fost aplicate cu greutate, pe etape și prin violență, deoarece poporul albanez s-a împotrivit reformelor turcești, ajungînd chiar la mișcări armate. În nordul Albaniei introducerea reformelor s-a făcut abia în 1844 și aceasta mai mult formal, deoarece totul s-a limitat la o citire publică a decretului sultanului Megit. Un an mai târziu, ele au fost introduse și în sudul Albaniei, întîmpinînd și aici o dîră rezistență din partea poporului. În 1856 Albania este împărțită în trei vilaiete : Monastir, Ianina, Shkodra. Mai târziu se adăugă și al patrulea, cel al Kosovei. Ele aveau de acum legătură directă cu Istanbulul.

În continuare, în subcapitolul „Mișcările armate împotriva reformelor din tanzimat” (1840—1850) sînt arătate nemulțumirile poporului care au ajuns la forme violente. Peste tot au loc răscoale. Cea mai importantă din această perioadă este „marea răscoală țărănească” condusă de Gjoleka și Rapo Jekali care a luat o deosebită extindere în sudul Albaniei, pricinuind mari pierderi turcilor. Răscoala a durat cîteva luni și abia spre sfîrșitul anului 1847 a putut fi înăbușită, datorită superiorității numerice și în armament a turcilor.

Ultimul capitol „Mișcările armate împotriva reformelor între anii 1850—1875” este împărțit în două subcapitole: a) Mișcările împotriva reformelor centraliste (1850—1860), b) Mișcările împotriva reformelor centraliste (1860—1875). Un fapt caracteristic pentru această perioadă, subliniat de autor, este acela al conturării tot mai profunde a ideii de eliberare națională de sub turci și acela că mișcările aveau tot mai mult caracter de clasă. Masele se ridicau atât împotriva turcilor, cât și împotriva feudalilor și a marilor comercianți care împilau poporul.

În încheierea lucrării, se face o analiză largă a claselor sociale și a atitudinii lor față de reformele tanzimatului. Cei care au avut de suferit au fost masele populare, meseriașii, țăranii mici și mijlocii, vechile familii feudale albaneze. În schimb au profitat pătura nouă a marilor proprietari de pământ, care aveau legături strânse cu statul turcesc.

De asemenea, este subliniat faptul că deși mișcările populare au fost înăbușite, ele au avut un mare rol pentru luptele ulterioare din următoarele motive :

— au zguduit temelii puterii turcești în Albania ;

— au înmormântat o dată pentru totdeauna încrederea în puterea centrală ;

— au pregătit conștiința maselor populare pentru mișcarea de eliberare națională, care a izbucnit cu mare putere în anii 1878—1881.

Lucrarea lui Zija Shkodra are calitatea de a prezenta în mod concentrat o perioadă vastă din istoria poporului albanez, făcând o analiză științifică a condițiilor social-economice din prima jumătate a secolului al XIX-lea și aducând date noi în legătură cu mișcările armate ale poporului albanez, împotriva jugului turcesc.

G. M.

TRUONG ȘIN, *La révolution d'Août*. Hanoi, Editions en Langues Etrangères, 1958, 308 p.

Autorul cărții de față, Truong Șin, e unul din conducătorii de seamă ai poporului vietnamez, deținând funcția de membru în

Biroul Politic al Partidului celor ce muncesc și totodată vice-președinte al Consiliului de Miniștri din Republica Democrată Vietnam.

Cartea se ocupă cu condițiile în care s-a desfășurat Revoluția din august 1945, analizează caracterul acestei revoluții, arată primii pași ai tinerei republici democratice și sarcinile care se puneau în acel moment. Autorul dă o atenție specială strategiei și tacticii partidului și a Frontului național Viet-Mîn, creat în anul 1941. Cititorul poate vedea, cum din primele zile ale invaziei japoneze în Vietnam, a crescut rezistența poporului împotriva coto-pitorului, cum în timpul primelor răscoale, avînd încă un caracter spontan au luat naștere detașamente armate, care ulterior au devenit nucleul armatei naționale de eliberare creată de partid și de frontul Viet-Mîn.

Lucrarea ne oferă o imagine a tacticii urmate de mișcarea de rezistență în prima etapă a ocupației japoneze, cînd imperialiștii japonezi foloseau administrația colonială franceză ca pe un instrument al lor. În asemenea condiții poporul vietnamez avea de luptat cu o dublă exploatare : cea a vechilor opresori coloniali și cea a noilor cuceritori. Forțele poporului în totalitatea lor : trupele regulate sau de partizani, detașamentele de răzbnători ai poporului („Detașamentele de onoare”) și detașamentele de autoapărare din regiunile rurale, au fost îndreptate împotriva a trei categorii de dușmani : colonialiștii francezi, ocupanții japonezi și trădătorii vietnamezi aflați în slujba lor.

În condițiile acestei lupte deosebit de complexe, autorul relevă și necesitatea unei tactici — dovedită absolut justă în condițiile specifice din Vietnam — a folosirii contradicțiilor dintre imperialiștii vechi din țară, cei francezi și imperialiștii noi, cei japonezi.

* Un capitol special e consacrat pregătirii insurecției armate generale izbucnită în august 1945. Astfel frontul Viet-Mîn a format organizații paramilitare ca detașamentele de autoapărare, a pregătit cadre militare și politice, a cumpărat armament, a creat unități militare, a stabilit zone strategice de acțiune, a dus o muncă susținută de propagandă în rândurile

soldatilor inamicului. Poporul a fost învățat cum să desfășoare activitatea de subminare în spatele frontului, cum să atace căile de aprovizionare ale inamicului, cum să aducă la îndeplinire cât mai bine misiunile speciale care se puneau războiului de partizani. Autorul arată apoi că factorul primordial care a asigurat victoria din august a fost participarea întregului popor, astfel că acțiunea păturilor reacționare a fost paralizată de la început.

Ocupându-se de analiza laturilor slabe ale revoluției, autorul arată că cele mai importante au fost: nesimultaneitatea insurecției; neefectuarea dezarmării complete a armatei japoneze; lupta nu îndeajuns de hotărâtă împotriva contrarevoluționarilor; faptul că nu s-a reușit să se pună stăpînire pe Banca Indochinei și să lichideze privilegiile capitalului financiar în această țară.

Trecînd apoi la analiza caracterului revoluției din august, Truong Sin arată că aceasta a fost „o revoluție de eliberare națională”, avînd ca țel scuturarea jugului imperialist și transformarea Vietnamului într-un stat independent. De asemenea revoluția din august a avut și „un caracter democratic” fiind îndreptată „împotriva fasciștilor japonezi, a colonialiștilor francezi și a lacheilor lor din rîndurile clasei moșicrilor reacționari”.

Caracterul democratic al revoluției din august din Vietnam reiese și din faptul că această revoluție „a constituit o parte, fie chiar și mică, a marelui lupte care a cuprins întreaga lume împotriva agresiunii fasciste”. În ce privește revoluția din august și rezolvarea problemei agrare, Truong Sin precizează că „revoluția din august a fost îndreptată numai spre răsturnarea dominației imperialiste și a autorităților — marionetă aparținînd clasei moșicrești . . . ; ea însă nu și-a pus ca sarcină confiscarea pămînturilor moșicrești, n-a lichidat încă rămășițele feudalismului . . .”. În

urma revoluției din august au fost confiscate doar pămînturile imperialiștilor și ale trădătorilor, a fost redusă arenda cu 25% și au fost lichidate parte din vechile datorii. Relațiile agrare dintre moșieri și fărani au rămas însă în linii generale cele dinainte. De aceea, una din sarcinile principale rămase de îndeplinit după succesul revoluției din august, a fost lichidarea relațiilor agrare de tip feudal care formau însăși baza orînduirii feudale.

Din punct de vedere al orînduirii interne, Truong Sin, arată că „revoluția din august a creat în Vietnam regimul republicii democratice care are caracterul unei democrații noi”. Astfel au fost luate o serie de măsuri cu caracter larg democratic ca: instaurarea puterii populare pe baza alegerilor generale; stabilirea egalității depline a femeilor cu bărbații; proclamarea libertății individuale; egalitatea în drepturi a națiunilor mari și mici; regimul reprezentanței populare; recunoașterea drepturilor legislative și executive ale poporului; au apărut germenii economiei naționale, s-au îmbunătățit condițiile de trai ale maselor populare, a fost introdusă ziua de muncă de opt ore proletariatul a început în mod efectiv să exercite conducerea țării. În felul acesta regimul republicii democratice în Vietnam dovedește că este un regim democratic de tip nou, care se deosebește radical de democrația de tip vechi, democrația burgheză. Truong Sin subliniază că regimul tinerei republicii democratice din Vietnam corespunde nivelului de dezvoltare al acestei țări în perioada mișcării de avînt revoluționar și democratic din lumea întreagă.

Prin realizările și caracteristicile sale, revoluția din august din Vietnam este „o revoluție de eliberare națională în formă, iar în conținut este o revoluție a noii democrații”, această revoluție constituind „un pas înainte pe calea revoluției populare democratice Vietnameze”.

S. C.

Rok 1905. *Prameny k revolučnímu hnutí a ohlasu první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905—1907.* (Anul 1905. Izvoare privind mişcarea revoluţionară şi eoul primei revoluţii ruse în ţările cehe, în anii 1905—1907). Editura Academiei cehoslovace de ştiinţe, Praga, 1959, p. 677.

Un colectiv de specialişti, din care fac parte Oldřiška Kodedová, Zdenka Konečný, Milada Wurmová, Adelina Grobelný şi Jaromir Charous, avînd sarcina de a depista şi publica materialele documentare, în legătură cu mişcările muncitoreşti şi eoul primei revoluţii ruse în ţările cehe, între 1905—1907, a dat publicităţii volumul de faţă cu materialele primului an, 1905. Publicaţia începe cu o *Introducere* semnată de Ol. Kodedová, în care sînt urmărite evenimentele politice din ţările cehe în cursul acestei perioade. Autoarea stăruie deosebi asupra condiţiilor, în care s-au desfăşurat luptele muncitorilor cehi în cadrul imperiului austro-ungar, la începutul acestui secol. În pragul anului 1905, muncitorimea cehă intră într-o nouă fază de luptă pentru eliberarea naţională, pentru libertăţi democratice şi drepturi politice. Autoarea stabileşte o strînsă corelaţie între evenimentele revoluţionare din Rusia şi desfăşurarea mişcărilor muncitoreşti din Cehia şi Moravia. Vestea primei revoluţii ruse găseşte muncitorimea cehă gata de a trece la acţiuni energice împotriva măsurilor samavolnice ale guvernului de la Viena. Ştirile despre avîntul revoluţionar al maselor populare din Rusia au avut o puternică influenţă în rîndurile muncitorimii cehe. Social-democraţii cehi acţionează alături de social-democraţii austriece, se organizează greve, se ţin conferinţe, se publică manifeste şi o mare parte a societăţii cehe manifestă o deosebită simpatie faţă de evenimentele din Rusia. Pe măsură ce luptele maselor se întînesc, guvernul de la Viena şi autorităţile din Cehia şi Moravia iau măsuri represive. Situaţia evoluează în aşa fel încît chiar şi unii reprezentanţi ai burgheziei cehe, ca de pildă Karel Kramář, sînt obligaţi să se declare pentru acordarea dreptului de vot în alegerile consiliului imperial. Au loc pro-

teste şi demonstraţii de stradă, aproape zilnic, atît la Praga, cît şi în oraşele provinciale. La 30 oct. 1905, se desfăşoară la Viena congresul pe ţară al social-democraţilor din Austro-Ungaria, după care urmează puternice manifestaţii muncitoreşti. Pretutindeni, în fabrici şi uzine, se desfăşoară greve. În ultima fază a mişcărilor muncitoreşti intervine armata şi poliţia. Sub influenţa celor petrecute în Rusia, clasa muncitoare din ţările cehe e în plin avînt revoluţionar. Ziua de 28 noiembrie a însemnat o culminare a manifestaţiilor din Cehia, Moravia şi Silezia, la care au luat parte şi reprezentanţi ai ţărănimii. Se declară greva generală. În cîteva locuri se înregistrează ciocniri cu armata, în alte părţi soldaţii fraternizează cu mulţimea. Masele populare erau hotărîte să pună mîna pe arme. La Praga apar manifeste cu lozinci revoluţionare : „Lucrători, înarmaţi-vă ! Trăiască revoluţia !” Social-democraţii, care se aflau în fruntea acestor lupte, deşi erau stăpîni pe situaţie, n-au ştiut totuşi să se folosească de acest moment. În loc să treacă la acţiuni care ar fi fost hotărîtoare pentru revendicările clasei muncitoare, liderii social-democraţi de dreapta adoptă o atitudine pasivă, de liniştire. În această privinţă e semnificativ editorialul ziarului „Pravo lidu” — organul social-democraţiei cehe — din 3.XII.1905, intitulat : „La picior arma şi să stăm de veghe !” (p. 31). În felul acesta, către sfîrşitul anului, liderii social-democraţi de dreapta încep să bată în retragere şi nu mai sînt dispuşi să mai continue lupta.

În concluzie, autoarea trage o serie de învăţăminte pentru cauza revoluţionară a proletariatului ceh : Anul 1905 ocupă un loc important în evoluţia mişcărilor muncitoreşti din ţările cehe. Prima revoluţie rusă a arătat clasei muncitoare din Cehia nu numai sarcinile ce urmau a fi soluţionate în condiţiile de luptă ale imperialismului, ci şi modul cum trebuie dusă această luptă (p. 33). Cîştigînd încrederea celor mai largi cercuri ale poporului, clasa muncitoare a devenit, în acel timp, forţa conducătoare a întregului popor. Tot în această perioadă, apar primele

semne de legătură dintre țărănime și muncitorimea de la orașe — proces care va dura multă vreme pînă la alianța de astăzi. În sfîrșit, în cursul anului 1905, muncitorimea cehă ia cunoștință, pentru întia oară, într-o formă mai largă, despre forța revoluționară a mișcării muncitorești internaționale, află despre clasa muncitoare din Rusia, despre bolșevism și despre Lenin.

Urmează o *Introducere arheografică* (p. 34—42), în care se face o prezentare a fondurilor arhivistice cercetate. Cel mai mult material a fost găsit în arhivele foștilor guvernatori din Cehia și Moravia. Deoarece materialul era imens, colectivul de lucru a adoptat criteriul selecționării : s-au publicat numai actele cele mai importante, care au o legătură directă cu evenimentele anului 1905, în număr de 583.

Materialul a fost rînduit tematic și cronologic în cinci capitole : 1) Situația din țările cehe în preziua anului 1905 (1 ian. 1904—22 ian. 1905), nr. 1—42 ; 2) Mișcarea revoluționară în perioada primelor manifestații ale revoluției ruse (23 ian. 1905—30 aprilie 1905), nr. 48—114 ; 3) Creșterea mișcării revoluționare și democratice (1 mai 1905—31 oct. 1905), nr. 115—291 ; 4) Culminarea luptelor pentru democratizarea țărilor din Austria (1 nov. 1905—30 nov. 1905), nr. 292—515 ; 5) Lupta continuă (1 dec. 1905—31 dec. 1905) nr. 516—583. Un număr de 298 *note explicative* (p. 577—590), completează materialul documentar.

Colectivul a găsit de cuviință să dea și o statistică a mișcărilor greviste din țările cehe, care au avut loc în cursul anului 1905 (p. 591—627). Statistica cuprinde următoarele date : firma sau întreprinderea, localitatea, numărul greviștilor, durata grevei, cauza grevei, rezultatul : pozitiv sau negativ. Au fost în total 401 greve. Situația generală a grevelor a fost apoi sintetizată în forma unui grafic instructiv.

Această lucrare masivă și interesantă se încheie cu o listă a periodicelor excerptate, bibliografia studiilor consultate, un indice geografic și unul onomastic.

Comitato Internazionale di Scienze Storiche. *Atti del X Congresso internazionale*, Roma 4—11 settembre 1955, Roma (1957), 878 p.

Congresul internațional al istoricilor de la Roma a fost fără îndoială unul din cele mai de seamă evenimente ce s-a produs în ultimii ani în știința istorică mondială.

Revista noastră a informat la timp cititorii asupra acestui Congres, traducînd prezentarea făcută de către istoricul progresist italian Gastone Manacorda¹. Din această prezentare, cititorii noștri au aflat că la Congres s-au prezentat 41 de referate, care au constituit baza discuțiilor, și care au fost tipărite în șase volume ce s-au distribuit congresiștilor înainte de începerea acestor discuții. Un al șaptelea volum tipărit în același timp, conține rezumatele celor 140 de comunicări întocmite în vederea Congresului, destinate, de asemenea, discuțiilor. De curînd a apărut al 8-lea volum intitulat *Documente ale celui de al X-lea Congres Internațional*, în care s-au tipărit discuțiile purtate asupra fiecărei comunicări în parte. Intervențiile fiecăruia dintre cei aproape 1500 de istorici participanți la Congres sînt redată în limba în care au fost ținute.

Discuțiile s-au purtat în cadrul a cinci secții : Metodologie și probleme generale (p. 15—134), cu o subsecție pentru științele auxiliare (p. 135—190), Istorie veche (p. 191—278), Istoria evului mediu (p. 279—426), Istorie modernă (p. 427—562) și Istorie contemporană (p. 563—726).

La sfîrșitul volumului sînt prezentate discuțiile privind comunicările ținute în ședințele comisiilor internaționale constituite pe probleme, ca și hotărîrile luate în cadrul acestora : istoria mișcărilor sociale (p. 737—760), istoria adunărilor de stări (p. 761—790), istorie bisericăscă (p. 791—812), istorie militară (p. 813—814) și de studii slave (p. 815—727), precum și dări de seamă asupra ședințelor comune ale secțiilor reunite (p. 828—850), și asupra ședinței de închidere (p. 851—872) în cadrul căreia s-au tras concluziile generale asupra dezbaterilor Congresului. Un indice de nume

Tr. I.-N.

¹ *Studii*, IX (1956), nr. 4, p. 166—173.

al participanților la discuții încheie acest masiv volum (p. 873—878).

Volumul cuprinzând discuțiile purtate la Congresul Internațional al Științelor Istorice de la Roma este deosebit de interesant; din el ne dăm seama atât de preocupările istoriografiei mondiale contemporane, cât și de curentele mari ale acesteia și de modul în care sînt interpretate problemele.

În cele ce urmează vom face o scurtă trecere în revistă a acestor discuții, insistînd asupra acelor mai importante.

În cadrul secției de Metodologie și probleme generale o serie de comunicări s-au referit la istoricul adunărilor reprezentative, în apusul Europei (p. 17—32). În cursul discuțiilor purtate asupra acestor probleme istoricul sovietic V. I. Sciunkov a arătat că activitatea acestor adunări este determinată de starea socială și economică a țării respective și de caracterul luptei de clasă (p. 18).

În cadrul aceleiași secții, o serie de alte discuții s-au referit la problema frontierelor în cursul evului mediu și al istoriei moderne (p. 33—54), la unele probleme privind istoria Americii de nord (p. 55—64) sau la coloniile spaniole din America (p. 65—78).

Discuții interesante s-au dus în cadrul aceleiași secții cu privire la istoriografia contemporană (p. 79—93). În comunicarea sa *Problema istorismului și perioada contemporană*, regretata istorică sovietică A. M. Pankratova a arătat că — spre deosebire de istoriografia apuseană, unde predomină idealismul subiectiv, după care istoria este transmiterea în trecut a ideilor și sentimentelor pe care epoca actuală le-a indicat unui istoric — istoriografia sovietică socotește că masele fac istoria potrivit legilor obiective (p. 86—88).

Încercarea istoricului german H. C. Meyer de a demonstra că principiul „Drang nach Osten” nu caracterizează politica statului german în perioada 1860—1914 (p. 94—99) a fost demascată de istoricii V. M. Hvostov, S. Kiemiewicz și alții, care au arătat tendințele continue de cotopire ale imperialismului german.

De o remarcabilă importanță — subliniată și în cursul discuțiilor — a fost referatul regretatului istoric sovietic A. L. Sidorov cu privire la istoriografia sovietică (p. 101—118) care a arătat că materialismul istoric a făcut ca studiul istoriei să iasă din domeniul ipotezelor și să devină o știință obiectivă și precisă; mai mult încă „identificîndu-se raporturile economice, raporturile de producție între oameni, ca bază a dezvoltării sociale, se poate aplica criteriul științific al repetării faptelor în studiul fenomenelor istorice; se pot sintetiza trăsăturile esențiale ale principalelor etape ale evoluției diferitelor țări și a întregii omeniri”.

A. L. Sidorov a rezumat una din tezele fundamentale ale materialismului istoric, arătînd că istoricul marxist urmărește cu atenție „influența inversă a proceselor politice și ideologice asupra condițiilor vieții materiale care le-au generat, pentru că ideile și instituțiile politice constituie prin ele înșile o mare forță activă capabilă să accelereze sau să întîrzie mersul istoriei”. Istoricul sovietic a indicat în mod limpede trăsăturile care deosebesc istoriografia marxistă de cea idealistă.

În cursul discuțiilor la acest referat, a luat cuvîntul și acad. P. Constantinescu-Iași, care a arătat progresele obținute de istoriografia marxistă din țara noastră, pe baza metodologiei materialiste. Remarcăm, de asemenea, comunicarea ținută de istoricul sovietic E. Kosminski despre *Problemele de bază ale feudalismului din răsăritul Europei în istoriografia sovietică* (p. 118—180).

În cadrul subsecției de Științe auxiliare (speciale) (p. 35—90) s-au purtat discuții asupra unor referate privind studii de paleografie, diplomatică, arhivistică și raporturile istoriei cu alte științe — în special cu geografia.

Discuții destul de animate și contradictorii s-au dus în cursul ședințelor secției de istorie veche (p. 191—278) asupra numeroaselor comunicări prezentate, cu privire la: originile popoarelor italice, a etruscilor și a grecilor, dezvoltarea latifundiilor în Italia, monarhia elenistică, imperiul lui Constantin cel Mare

etc. Acad. C. Dalcoviciu a prezentat comunicarea: *Problema statului și a culturii dacilor în lumina noilor cercetări* (p. 207—208).

Dintre comunicările ținute în cadrul secției evului mediu (p. 279—426) discuții deosebit de vii au stîrnit cele privind: *Legăturile între Orient și Occident în evul mediu timpuriu* (p. 281—294), care a dat prilejul istoricilor sovietici A. V. Artsikhovski și S. D. Ribacov de a respinge, încă o dată, pe baze științifice, teoria normanistă a originii statului rus (p. 285—287), „*Sclavajul în Franța, Germania și Rusia în evul mediu*” (p. 312—324) — care a atras atenția multor specialiști prezenți la ședință — sau studiul despre „*Mișcările religioase populare și ereziile în evul mediu*” (p. 344—365); autorii acestuia din urmă — și, în special, istoricul R. Mørghen — refuzînd să le recunoască un fundament economico-social, și dîndu-le o explicație idealistă, după care ereziile ar fi urmărit numai să constrîngă preoții la o viață morală, neavînd caracter de mișcări sociale (p. 352) — a determinat pe istoricul sovietic S. D. Skaskin să demonstreze că ereziile sînt o formă a luptei de clasă, ele întîlnindu-se mai ales în țările unde masele populare aveau o situație mai grea (p. 360).

Și alte comunicări ținute în această secție au dat loc la dispute destul de aprinse. Dintre acestea notăm: *Ideea de cruciadă* (p. 372—382), sau *Economia europeană în ultimele două secole ale evului mediu* (p. 389—409).

Printre comunicările supuse discuției în secția de istorie modernă (p. 427—562), o mare atenție s-a acordat celei intitulată *Cîteva probleme privind monarhia absolută* (p. 429—443).

În cursul acestor discuții istoricul sovietic S. D. Skaskin a analizat factorii economici și sociali care au determinat trecerea la monarhia absolută, arătînd că intensificarea luptei de clasă a solicitat claselor dominante întărirea aparatului de represiune și o mai mare concentrare și centralizare a puterii (p. 436—437).

Comunicări la fel de interesante au fost și cele privind: *Agricultura în Europa în secolele XVII și XVIII* (p. 479—486), sau *Comerțul și industria în Europa în secolele XVI și XVII* (p. 494—507).

Una dintre ultimele comunicări, intitulată *Periodizarea Renașterii în Italia și Europa* (p. 536—548) a prilejuit o nouă intervenție a istoricului sovietic S. D. Skaskin, care a analizat nașterea acestui nou curent în artă și cultură în legătură cu apariția unei clase noi, burghezia. O serie de alte comunicări au privit dezvoltarea economică în diverse țări (agricultura în Italia, rolul Raguzei în comerțul mediteranean în secolul XVI etc.), sau probleme de istoria bisericii *Ideea de biserică în secolele XVI și XVII* (p. 460—467), *Luther și problema bisericii* (p. 467—470) etc.

În sfîrșit, de o atenție deosebită în cursul dezbaterilor s-au bucurat comunicările referitoare la dezvoltarea burgheziei apusene: *Căi noi către o istorie a burgheziei occidentale în secolele XVIII și XIX* (p. 514—530), *Formarea burgheziei catalane în secolul XVII* (p. 531—533), *Cercetări asupra burgheziei de provincie în secolul XVIII* (p. 533—535) etc.

Secția de istorie contemporană a discutat numeroase comunicări cu privire la istoria universală începînd din secolul XVIII pînă în zilele noastre. În prima dintre acestea, intitulată *Problema Atlanticului din secolul XVIII pînă în secolul XIX* (p. 567—579) s-a încercat să se demonstreze că apusul Europei și cele două Americi au o civilizație comună — aceasta urmînd un vădit scop politic de a motiva alianța atlantică¹. Istoricul polon B. Lesnodorski și istoricul sovietic V. M. Hvostov au arătat în intervențiile lor că nu se poate vorbi de o civilizație atlantică.

În cursul discuțiilor la comunicarea *Probleme sociale ale secolului al XIX-lea* (p. 586—596) istoricii sovietici au adus valoroase precizări; astfel, istoricul F. V. Potemkin a relevat rolul proletariatului în mișcările sociale din Franța, iar istorica A. M. Pankratova a subliniat rolul istoric al proletariatului rus în lupta sa împotriva exploatării capitaliste.

¹ Pentru această problemă, vezi și I. Kon, *Există oare o civilizație atlantică?* în *Мировая экономика и Международные отношения* nr. 2, 1958, reprodus în traducere românească și în *Analele romîno-sovietice*, seria istorie, nr. 1—2, 1958, p. 65—76.

Intervenții interesante au avut și istoricul sovietic N. M. Drujinin, ca și istorica polonă N. Gasiorowska. Merită reținut faptul că cele mai multe comunicări au fost dedicate problemelor de istorie socială ale secolului al XIX-lea (*Probleme sociale în Netherlands în secolul XIX*, p. 608—609), *Dezvoltarea socială a Suediei în secolul XIX* (p. 609), dezvoltării mișcării muncitorești în același secol (istoricul german W. Conze a tratat *Despre originea proletariatului în mișcarea socială din Germania în secolul XIX*, p. 603—608), sau diverselor mișcări sociale (*Mișcările sociale în America Latină în secolul XIX*, p. 610—622). Altele s-au referit la probleme de istorie politică europeană (*Pacea de la Kiel 1814*, p. 639—640), *Franța între Anglia și Germania, 1815—1848* (p. 640—647) etc., la istoria țărilor din Asia și Africa (*Influența științei și tehnicii apusene în Japonia și China*, p. 673—681, *Istoria modernă a popoarelor arabe*, p. 681—684), sau la diverse alte probleme de istorie economică, politică sau a religiei.

Este demn de subliniat faptul că secția de istorie contemporană a discutat mai ales probleme privind secolele XVIII și XIX. În afară de comunicarea istoricului sovietic V. M. Hvostov, *Alianța franco-rusă și însemnătatea sa istorică* (p. 666—670), de aceea a lui B. E. Schmitt, *Iulie 1914: Afacere neterminată* (p. 711—718) și de cele trei referitoare la istoria celui de-al doilea război mondial, dintre care reținem pe aceea a istoricului italian M. Toscano (*Originii și acțiuni diplomatice ale celui de-al doilea război mondial*, p. 623—635), toate celelalte au tratat numai problemele celor două secole denumite greșit de istoriografia burgheză istorie contemporană.

În cursul discuțiilor la ultima comunicare istoricului sovietic A. D. Niconov a analizat cauzele celui de-al doilea război mondial și a arătat că politica puterilor apusene de reglementare a relațiilor internaționale în Europa fără participarea Uniunii Sovietice și în detrimentul ei, este profund greșită (p. 626—627).

La sfârșitul volumului sînt prezentate dezbaterile și hotărârile Adunării Generale

a Comitetului Internațional de Științe Istorice (p. 725—735).

Chiar această sumară trecere în revistă a discuțiilor purtate în cadrul ședințelor Congresului de la Roma scoate în evidență valoarea intervențiilor istoricilor din țările socialiste — și în special din U.R.S.S. — care au adus contribuții de seamă la lămurirea multor probleme de istorie universală.

A. I.

KAROL BUCZEK, *Ksiązeczka ludności służebnej w Polsce wczesnofeudalnej* (Populația aservită principelui în Polonia feudalismului timpuriu). Wrocław - Krakovia, Edit. Acad. polone de științe, 1958, 106 p.

Această lucrare apare ca prima din viitoarea colecție de „Lucrări ale comisiei de științe istorice” de sub egida secțiunii din Krakovia a Academiei polone de științe. Autorul a căutat să arate în mod sistematic, pe bază documentară, slujbele pe care diferitele categorii ale populației aservite curții le prestau pentru principe. Autorul combate unele lucrări mai vechi ale istoriografiei polone care căutau să „surprindă” cu exactitate „profesiunea” acestor categorii. Autorul urmărește evoluția acestor categorii în decursul secolelor X—XIII și acest fapt este pozitiv. O greutate pe care a împins-o autorul a constituit-o și faptul că limba latină folosită în actele de atunci nu avea termeni speciali pentru instituțiile feudale în formație (În prezent se elaborează în R.P. Polonă un „Dicționar al latinii medievale din Polonia” pe care autorul l-a folosit parțial în fișe-manuscris).

Astfel „camerarii” care apar în documentele cele mai vechi poloneze — scrise în limba latină — prestează la început servicii „de alergătură” în curtea princiară. Apoi ei îndeplinesc un serviciu analog unor funcționari inferiori judecătorești, fiind trimiși cu împărțirea „citațiilor” și ocupându-se și cu urmărirea termenelor. O evoluție asemănătoare a cunoscut și vornicia din Moldova ale cărei origini au fost căutate în Bizanț în timp ce instituțiile feudale ale slavilor de răsărit pre-

zintă mult mai multe analogii. În capitolele II—VI autorul grupează celelalte categorii ale populaţiei dependente după diferenţierile în diferite domenii de activitate: vânătoare (şoimarii, gonaşii etc.); creşterea vitelor; meserii (dîrvarii, care au lăsat urme în toponimia polonă — ca şi la noi de altfel —), teslarii, zlătarii, covacii, băleşii şi diferite alte servicii (păzitori, morari etc.). Este interesant că la noi unele din aceste servicii le făceau, în evul mediu, ţiganii domniei care se „specializaseră” în diferite meserii (dîrvari, zlătari etc.).

Capitolul care încheie lucrarea tratează „situaţia special juridică şi economică a populaţiei dependente”. Autorul arată că aceasta în general, şi în special slugile, nu era liberă ci dîmpotrivă era determinată (în limba latină) ca „servi”, „servi glebae” sau „ministeriales famuli” în sensul, bineînţeles, al relaţiilor feudale şi nu al celor antice.

Autorul acestei lucrări a abordat o problemă complexă şi care merită, pe viitor, să o dezvolte şi pe baza unei comparaţii mai largi cu situaţia populaţiei dependente la ceilalţi slavi din răsărit în evul mediu şi la alte popoare vecine cu cel polonez.

A. C.

RUDOLF FORBERGER, *Die Manufaktur in Sachsen vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*. Akademie-Verlag, Berlin, 1958, VI + 456 p. + 2 h.

Lucrarea de faţă face parte din planul de publicaţii al Institutului de Istorie de pe lângă Academia germană de ştiinţe din Berlin referitoare la istoria Germaniei şi istoria generală. Folosind documente inedite din Arhivele centrale saxone şi Arhivele primăriei din Dresda, din arhivele orăşeneşti de la Leipzig şi cele din Zwieckau autorul face o amănunţită prezentare a istoriei manufacturilor din Saxonia din perioada cînd în economia Germaniei se produce o importantă cotitură — drept urmare a marilor descoperiri geografice (sec. XV—XVI) pînă în ajunul revoluţiei industriale de la începutul secolului al XIX-lea.

Deşi apărută ceva mai tîrziu decît în alte regiuni (Silezia, Renania, Colonia) pe drumul dezvoltării industriale totuşi, Saxonia a reprezentat o puternică poziţie a industriei Germaniei de mai tîrziu. Aici a luat o mare dezvoltare industria prelucrării inului şi bumbacului (oraşul Chemnitz era denumit Manchesterul german), aici a apărut prima cale ferată între Dresda şi Leipzig, aici au avut loc manifestările revoluţionare din 1847 urmate apoi de revoluţia burgheză din 1848 (Dresda, Leipzig, Chemnitz).

În partea introductivă (p. 3—9) R. Forberger se preocupă de problemele teoretice referitoare la întreprinderile manufacturiere căutînd să stabilească conţinutul şi caracterul lor în general.

În prima parte a lucrării se face o expunere documentată asupra forţelor de producţie şi mijloacelor de producţie din manufacturile saxone. Aici se arată modul în care au luat naştere capitalul industrial cu ajutorul căruia au fost puse bazele primelor manufacturi în secolul al XVI-lea, condiţiile de angajare ale lucrătorilor străini şi localnici în aceste întreprinderi, originea, sexul, vîrsta şi numărul lor, modalitatea aprovizionării cu materii prime a manufacturilor care a necesitat însuşirea unei politici economice protecţioniste, aplicarea diviziunii muncii şi nivelul tehnic al uneltelor din manufacturile saxone. În cap. V al acestei părţi este prezentată dezvoltarea manufacturilor saxone pe ramuri de producţie specificîndu-se şi localităţile unde au funcţionat. Principalele ramuri de producţie identificate de autor au fost: producţia de textile (manufacturi de lînă, de pînză, de mătase şi catifea, de bumbac), manufacturi de porţelan, faianţă şi sticlă precum şi alte „Bergfabriken”. Prin „Bergfabriken” autorul înţelege categoria întreprinderilor de prelucrarea metalelor în general, de exemplu: cuptoare de topit, manufacturi de sîrmă, aramă, cositor, lopeţi, tinichea, muniţie, cazmale, ace, cuie, potcoave etc.

În partea a II-a autorul se ocupă cu studiul relaţiilor de producţie şi anume cu relaţiile de proprietate din manufacturi, cu situaţia socială a muncitorilor din manufacturi în pro-

cesul de producție, cu rata plus valorii, cu metodele aplicate de statul saxon pentru înființarea de manufacturi.

În ultima parte se dezvoltă cauza decăderii manufacturilor saxone drept rezultat al contrazicerilor dintre forțele de producție și caracterul relațiilor de producție. Autorul arată că această cauză constă în primul rând în faptul că manufactura saxonă bazată pe munca manuală și pe tehnica înapoiată nepuțin să satisfacă cererea crescândă de mărfuri industriale pe piața internă în dezvoltare a simțit nevoia trecerii la industria mecanizată, adică la fabrică.

Lucrarea este însoțită de câteva anexe: Un tabel al manufacturilor saxone în care se arată data înființării, specialitatea, locul unde a funcționat, proprietarul, numărul de muncitori, cantitatea producției, durata și documentele de arhivă referitoare la fiecare manufactură. Astfel sînt notate un număr de 249 de manufacturi care au funcționat din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pînă în prezent unele din ele (manufactura de porțelan din Meissen înființată în 1710, imprimeriile de stămburi din Chemnitz înființate între 1793 și 1812). Autorul a constatat existența următoarelor categorii de manufacturi:

de lînă, bumbac, mătase și catifea, de pînă, de mușama și tapete, de sîrmă de argint și aur, de pălării, de mănuși, de porțelan și faianță, sticlă, oglinzi, ceasornice, instrumente muzicale, lulele de piele etc. De asemenea se dă un contract de asociație pentru deschiderea manufacturii de pălării de la Torgau din 3 mai 1781. Urmează lista documentelor (pe fonduri de arhivă) folosite în lucrare, bibliografia lucrărilor tipărite relativ la această problemă, un indice de locuri, indice de persoane, indice de lucruri. În fine, se dau două hărți una pînă teritoriul Saxoniei și localizarea întreprinderilor manufacturiere prezentate în lucrare, cealaltă înfățișînd locul întreprinderilor denumite „Bergfabriken”, aflate în partea apuseană a masivului Erzgebirge.

Lucrarea lui R. Forberger este importantă pentru istoricii și economiștii din țara noastră prin modul de a pune și a rezolva o asemenea problemă în interpretarea științifică marxist-leninistă. În al doilea rînd se dau date interesante relativ la mărfurile manufacturate de proveniență saxonă care erau exportate în diferite țări europene printre care și Moldova și Țara Românească în secolul al XVIII-lea.

C. Ș.

BIZANTINOLOGIE

IHOR ŠEVČENKO, *The zealot revolution and the supposed genoese colony in Thessalonica*. Προσφορά St. P. Kyriakidis, Thessalonica, 1953, p. 603—617.

Autorul supune unei noi analize problema existenței unor influențe externe în izbucnirea mișcării populare care a avut loc la Thessalonica între anii 1343—1349, cunoscută sub numele de răscoala zelotă. Tafrali („Thessalonique au quatorzième siècle”. Paris, 1913, p. 256—257) și după el majoritatea istoricilor, care s-au ocupat de această problemă, susțineau că răscoala a fost influențată de aceea care a avut loc la Genova (1339—1344). Apropierea a fost determinată de existența unor situații asemă-

naoate; prezența activă a marinarilor în amîndouă mișcărilor, neplata salariilor și grele impozite, care apăsau masele populare, au fost printre principalele cauze ale izbucnirii celor două răscoale.

I. Ševčenko crede că genevezii nu au influențat mișcarea zelotă, bazat pe următoarele considerațiuni: Colonia geneveză din Thessalonica a fost întotdeauna de proporții reduse. Aceasta din cauză că în tratatul de la Nymphaeum dintre genevezi și împăratul bizantin Mihail VIII, orașul Thessalonica nu era menționat printre localitățile în care se acordau concesiuni genevezilor. Ei aveau un regim privilegiat doar într-un oraș din apropierea

Thessalonicului, Kassandria. În războiul civil dintre Cantacuzino și Joan V genovezii nu au susținut în mod consecvent nici unul din partidele bizantine ci au urmărit numai propriile lor interese. În aceste condițiuni, crede autorul, că nu se poate stabili vreo legătură între evenimentele care au frământat Genova între anii 1339—1344 și răscoala zelotă.

Fără îndoială, subscriem cu totul la concluziile autorului că mișcarea thessaloniciană nu a fost importată de genovezi în Bizanț. Nu putem fi însă de acord cu explicațiile pe care le dă I. Ševčenko. Coloniile genoveze din orient erau populate de negustori atrași de perspectivele unor câștiguri importante. Nu aceștia ar fi putut influența la izbucnirea unei mișcări populare în Bizanț cum a fost mișcarea zeloților. Cauzele răscoalei zelote trebuie căutate în pauperizarea continuă a maselor în marile centre urbane sub acțiunea exploatarea vrfurilor orașenești și nu în vreo influență din afară.

E. F.

M. M. FREIDENBERG. *Эккуссия в Византии XI—XII вв.* Великолукский Государственный Институт. Ученые записки т. 1958 года, p. 339—365.

Excussea este una din instituțiile feudale bizantine al cărei conținut nu a fost pînă în prezent suficient de bine lămurit. Majoritatea bizantinștilor au socotit-o drept o imunitate în cel mai larg înțeles, alții (Pancenko, Kajdan) au văzut în excussea o simplă scutire fiscală. În unele acte din secolul XI excussea apare ca o simplă scutire fiscală acordată minăstirilor pentru bunuri determinate, producătoare de venituri ca de ex. mori, corăbii, vite etc. Acordarea excusseei unui proprietar feudal era însoțită în cele mai multe cazuri de mențiunea scutirii de impozite și a unui număr de gospodării țărănești. Aceasta, așa cum arată autorul, era în realitate acordarea dreptului din partea statului către un mare proprietar ca să poată coloniza țărani pe domeniile sale în scopul satisfacerii nevoilor de forță de muncă. În realitate, țărani nu beneficiau de nici un fel

de avantajii, ci numai obligațiile lor față de stat reveneau proprietarului feudal. Fenomenul arătat mai sus învederează o anumită tendință în relațiile feudale din Bizanț; creșterea rentei în produse sau în muncă ca urmare a faptului că feudalul concentrează în minile sale atît drepturile funciare cît și cele fiscale, căutînd să acapareze toată supra-munca țăranilor dependenți. Acestea sînt consecințele formării gospodăriei feudale în secolul XI.

Un alt aspect pe care îl desprinde autorul în ce privește situația țăranilor cedăți proprietarilor feudali, în realitate colonizați, este acela că ei provin dintre elementele sărăcite, rezultat al dezagregării obștiilor. Obștea sătească continuă să rămînă izvorul principal de venituri ale statului birocratic centralizat și numai elementele rupte din obștie sînt colonizate pe domeniile feudale.

Observația autorului este justă, ea se verifică într-o serie de acte din secolul XI ca de ex. în chrisobulele lui Constantin IX Monomach din 1044 și a lui Constantin X Dukas din 1060. Astfel se și explică că în formulele de dăruirea paricilor către proprietarii feudali apare mențiunea că țărani dăruii să nu posede pămînt și nici obligații fiscale față de stat.

M. M. Freidenberg crede că excussea nu era numai o scutire fiscală, ci și o imunitate judiciară și administrativă fiindcă numai așa proprietarul feudal putea dispune de mijloacele de constrîngere. Autorul se oprește numai la imunitatea judiciară și recunoaște că pentru această perioadă nu avem mărturii documentare complete. Totuși crede că poate fi dedusă existența ei din faptul că accesul funcționarului puterii centrale pe domeniul feudalului imunist era interzis și că în Bizanț atribuțiunile funcționarilor militari, fiscali și judiciari nu erau strict delimitate. În continuare autorul argumentează că dacă statul a căutat să-și păstreze neatinsă autoritatea asupra obștiilor, în schimb a renunțat la orice drepturi asupra țăranilor ieșiți din obștii și colonizați pe moșiile feudale.

Nu putem împărtăși acest ultim punct de vedere al autorului. Caracterul centralizat al statului bizantin în această perioadă nu putea

să se concilieze cu existenţa unei imunităţi judiciare perfecte. Impozitele de care fărănimea dependentă era scutită în favoarea proprietarului feudal erau strict delimitate, ceea ce exclude ipoteza interdicţiei totale a accesului funcţionarilor puterii centrale pe domeniile feudale. Chiar câteva secole mai târziu, statul îşi rezervă dreptul de a percepe anumite amenzi judiciare după cum rezultă din practiconul lui Mihail Monomach din anul 1333. De

asemenea, Andronic II Paleolog încearcă o reformă a justiţiei puterii centrale, ceea ce dovedeşte că niciodată statul bizantin nu a abandonat total drepturile sale judiciare, imuniştilor.

Cu aceste rezerve, contribuţia lui M. M. Freidenberg la problema imunităţii în Bizanţ, constituie un aport util pentru cunoaşterea instituţiilor feudale.

E. F.

BIBLIOTECONOMIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

Bibliografia storica nazionale. Anno XIX—1957. Bari, Gius. Laterza e Figli, 1959, XXVIII + 197 p. (Giunta Centrale per gli Studi Storici).

Lucrarea — al 15-lea volum al seriei de bibliografii cunoscute sub acest titlu şi publicate din anul 1939, semnaleză studiile de istorie (cărţi, articole, recenzii) publicate în Italia în anul 1957. Materialul, înregistrat şi consemnat în majoritatea lui în „*Bullettino delle pubblicazioni italiane ricevute per diritto di stampa*”, lucrare periodică editată de Biblioteca naţională centrală din Firenze, indică pe baza unei scheme de clasificare, contribuţia istoriografiei italiene, desemnând un fragment tematic al bibliografiei naţionale. Descrierea bibliografică respectând exigenţele bibliografiei internaţionale a ştiinţelor istorice, cuprinde în ordinea lor : autorul, titlul şi subtitlul lucrării, scurte explicaţii ale titlului incluse în paranteze drepte atunci când acesta nu este suficient de explicit, locul de apariţie, editura, anul, formatul, numărul de pagini (fără a se include paginile nenumerotate), numărul de ilustraţii sau tabele, preţul (când este menţionat) şi titlul seriei sau al colecţiei din care volumul face eventual parte. Recenziile lucrării respective sînt semnalate prin sigla Rc. după descrierea inişială, cumulnd astfel la acelaşi număr de ordine al bibliografiei atît lucrarea principală cît şi recenzia sau recenziile respective. Deseori sînt semnalate, sub formă prescurtată studiile sau recenziile importante pu-

blicate în străinătate despre lucrarea respectivă. Descrierea materialului din periodice, în general mai simplificată, este făcută după aceleaşi criterii. Materialul bibliografic strîns şi prelucrat în mod ştiinţific, după reguli uniforme, cuprinde deci atît lucrările cu caracter monografic cît şi articole publicate în diferite reviste de specialitate. În ceea ce priveşte culegerea materialului din periodice (articole recenzii), se arată că în vederea stringerii acestui material s-au consultat 328 titluri. Pentru publicaţiile periodice menţionate în lucrare s-a indicat la începutul volumului o listă alfabetică a prescurtărilor de titluri.

Pe baza întregului material consultat s-au strîns 3 242 de notiţe bibliografice, care au fost apoi grupate în funcţie de o tematică cuprinzătoare. Indicaţiile sînt repartizate în bibliografie pe capitole care, la rîndul lor, se subdivid în teme deosebite. Schema de clasificare cuprinde :

Bibliografia generală : A. *Ştiinţe auxiliare* (epigrafia, paleografia, diplomatica, cronologia. Metodologia istorică şi critica textelor. Genealogia, eraldica etc.). B. *Opere cu caracter general* (Istoria istoriografiei, Istoria în general, Istoria Italiei etc.). C. *Preistoria*. D. *Istorie vechi*. (Orientul antic, Istorie greacă şi elenistică, Istorie romană etc.). E. *Evul mediu* (sec. V—XV) (Istoria concepţiei asupra Evului Mediu. Izvoare şi critica izvoarelor ; Opere cu caracter general etc.). F. *Istoria epocii moderne (pînă la 1789)* (Opere cu caracter general).

Istoria Italiei: criza politică italiană (1494—1559); perioada dominației spaniole (1559—1700); perioada iluminismului; istorie locală etc. G. *Revoluția franceză și perioada napoleoneană* (1789—1815). H. *Perioada contemporană* (1815—1918). I. *Evenimentele și problemele perioadei 1918—1957*. Opere cu caracter general. Problema colonială. Războiul din Spania. Cel de-al doilea război mondial, probleme generale, operațiuni militare, rezistența italiană (1943—1945) etc.

Volumul, în afara unei prefețe explicative și a unui sumar amănunțit al materialului prezentat, mai cuprinde un index alfabetic necesar orientării în cadrul lucrării.

Bibliografia storica nazionale pe anul 1957, reprezintă un instrument important de lucru și orientare în activitatea istoriografiei italiene. Ea constituie într-o formă descriptivă, organizată, un fragment principal al bibliografiei naționale italiene.

P. S.

Bibliografie Československé historie za rok 1956 (Bibliografia istoriei Cehoslovaciei pe anul 1956), Praga, 1959, 222 p.

Această bibliografie a fost lucrată sub egida Institutului de Istorie al Academiei Cehoslovace de către un colectiv compus din dr. St. Jonášová, dr. L. Nesvadbík și A. Škorupova. Diversele capitole, după specialități, au fost revăzute de un număr mare de specialiști de la alte institute științifice ale Acad. Cehoslovace (Inst. pentru literatură cehă, Inst. arheologic, Inst. de etnografie etc.; numele lor la p. 2 și 23). Este o bibliografie selectivă care a înregistrat „toate lucrările mai importante” apărute în Cehoslovacia în 1956, și pentru prima dată pe cele străine atingătoare de istoria Cehoslovaciei aflătoare în biblioteca Institutului de Istorie al Academiei Cehoslovace.

Bibliografia are următoarea schemă de clasificare: Bazele teoretice ale istoriografiei științifice (nr. 1—131) cu subdiviziunile: I, marxism-leninism și II, Economia politică, apoi urmează partea „generalități” — capitolul A al

Bibliografiei — (nr. 132—2688) cu subdiviziuni: Științele ajutătoare ale Istoriei (diplomatică, epigrafie, genealogie etc.); munca științifică de organizare (congrese, conferințe, și altele) (nr. 245—450); bibliografie (nr. 451—562); cataloage de manuscrise și ediții de izvoare etc.; capitolul B înregistrează cronologic lucrările și articolele privind istoria cehoslovaciei iar capitolul C istoria popoarelor străine inclusiv a poporului nostru (nr. 3916—3923). Aici este înregistrat articolul tovarășilor: V. Cheresteșu, E. Stănescu și I. Ionașcu intitulat: „Zece ani de dezvoltare a științei istorice în R.P.R.”, publicat în revista *Historicky Časopis* IV, 1956, p. 125—132; I. Nestor „Săpăturile arheologice din ultimii ani în raionul Iași — România”, publicat în revista *Archeologické rozhledy* VIII, 1956, p. 525—528, 530—532, 537—538 — Poloczek František — organizația și activitatea Institutului de folclor din București în revista *Naša Věda*, III, 1956, p. 474—475; Guboglu M., „Contributions roumaines aux études orientales” în *Archiv orientální*, XXIV, 1956, p. 454—475. Sego Jos. publică în revista *Československa ethnografie* VI, 1956, p. 170—178, articolul „Insula Ada-Kale și cîntecul popular turcesc. Contribuție la istoria și folclorul populației turce din România” și altele.

De reținut sînt și lucrările pe care le-a înregistrat istoriografia cehoslovacă în domeniul cataloagelor de mase și edițiilor de izvoare (nr. 563—599). Între ele cităm: Documente privitoare la lupta antifeudală a poporului slovac (1113—1848) culese de A. Gacsova, Bratislava, 1955, 354 pag.; Prietenia popoarelor Cehoslovaciei și U.R.S.S. (în anii 1918—1955) în lumina documentelor arhivelor slovace, Bratislava, 256 pag.; fasciculele VI—3 și VII—1 și 2 (1355—1360) din *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Praga.

În revista *Slovenská literatura* III, 1956, p. 330—338 a apărut articolul lui J. Mišianik — „După manuscrisele noastre din România” (se referă la cele privind Slovacia). Revista *Archiv Orientální* publică (XXIV,

1956, pag. 568, 580) sub semnătura lui J. Kabrda, articolul interesant și pentru noi „Les sources turques relatives à l'histoire de la domination ottomane en Slovaquie” tradus și în revista Inst. de istorie din Bratislava—Historicky Časopis IV, 1956, p. 159—169. Bibliografia istoriei Cehoslovaciei pe 1956 este un foarte util instrument de lucru pentru istoricii cehoslovaci și români, și în general pentru cei care se interesează de istoria Cehoslovaciei.

A. C.

M. VEKOVA-TELBIZOVA, K. TELBIZOV, *Народната носия на банатските българци* (Portul popular al bulgarilor din Banat). Sofia, 1958, Edit. Academiei bulgare de științe, 54 p. + XXXIII pl. 21/28 în negru și culori.

Cartea prof. univ. Telbizov și a soției sale Maria Vekova-Telbizova, ambii originari din Banat, aduce o contribuție prețioasă la cunoașterea portului naționalității bulgare din Banat. Cartea a apărut la Sofia în editura Academiei de științe, într-o execuție tipografică ireproșabilă. În prima parte, în introducerea, se dau date istorice și statistici referitoare la bulgarii din Banat. Se arată centrele mai importante, ca Vinga și Beșenova-Veche. Așezarea acestei populații în Banat se fixează după eliberarea Banatului de sub turci. Ei au venit aici între anii 1738—1741, din partea de nord-vest a Bulgariei. Unii sînt urmașii foștilor locuitori ai orașului Ciprovați, iar alții din comunele „pavlikiane” (catolice) de pe Dunăre.

Comuna Beșenova-Veche a fost colonizată în anul 1738, cu „pavlikianii”, iar Vinga, în anul 1741, cu Ciproveții. De aici, s-au mai mutat unii în comunele situate astăzi în R.P.F. Iugoslavia, ca Ecica-Germană, Lukacifalva, Itvarnok, Mođoš, Regendorf, Ivanova și în Denta și Omor din raionul Deta, regiunea Timișoara.

Numărul lor se ridică la cca. 10 500 de suflete, după datele statisticii din 1930. Așezarea lor s-a făcut în condiții social-economice diferite. Cei de la Vinga (raionul Arad, reg. Timi-

șoara denumită în secolul XVIII Theresopolis, după numele împărătesei Maria Theresia) au primit privilegiul de oraș liber. Cei de la Beșenova-Veche (raionul Sînnicolaul-Mare, reg. Timișoara) nu aveau aceste privilegii și erau supuși cînd comandamentului militar din Timișoara, cînd administrației civile. Bulgarii din Vinga erau în mare parte meșteșugari și comercianți. Orașul lor era așezat în apropierea celor două centre mari din Banat, Arad și Timișoara. Cei din Beșenova-Veche, erau crescători de animale și agricultori. Din această cauză, nivelul lor material și cultural era mai scăzut față de cei din Vinga și fiindcă comuna lor era mai departe de orașe mari.

Autorii prezintă în mod succint portul bulgarilor bănățeni, totodată și obiceiurile lor. Este o diferențiere pronunțată între portul celor din Vinga și cei din Beșenova-Veche. Portul feminin din Beșenova, este după stilul portului din nord-vestul Bulgariei, iar cel din Vinga, poartă pecetea portului femeiesc din orașele subbalcanice. Portul bărbătesc din cele două localități aparține portului belodrescovian. Condiții diferite de viață au influențat și asupra portului din aceste două localități, începînd din perioada colonizării și pînă astăzi. Portul din Beșenova s-a dezvoltat, cu totul după forma portului de tip vechi, iar cel din Vinga a luat puțin cîte puțin din portul orășenesc și, chiar de la români, unguri și șvabi, cu care au avut relații culturale strînse. Din cauza distanțelor, portul din aceste două centre nu s-a influențat, cauză pentru care în Banat sînt două feluri de porturi bulgărești.

Portul lor a fost apreciat la multe expoziții internaționale pentru pitorescul și execuția artistică a pieselor. Broderiile și țesăturile bulgărești din Banat erau foarte căutate la Sofia și Plovdiv, în Bulgaria. Un Moș Mircea a fost cunoscut în multe țări din Europa, ca un comerciant al broderiilor și țesăturilor din Beșenova-Veche. El a vîndut și diferitelor muzee astfel de materiale. Ca anexe sînt prezentate în XXXIII de planșe colorate și în negru portul bulgarilor din Banat.

Frumoasa lucrare a soților Telbizov contribuie la cunoașterea naționalității bulgare

din Banat. Ar fi de dorit ca lucrarea să fie tradusă în limba română pentru completarea datelor etnografice a populației Banatului.

A. R.

ERNST SCHUBERT, *Der Naumburger Dreikönigsaltar*. Akademie-Verlag, Berlin, 1957, 25 p. + 15 planșe.

„Capela celor trei regi” din Naumburg, datorită atât vechimii, cât mai ales interesului remarcabil pe care îl prezintă pictura și inscripțiile altarului, a format obiectul unor discuții controversate și continue în special între cercetătorii din sectorul istoriei artei. Cu toate acestea, rezultatul investigațiilor nu depășește nivelul ipotezelor, deoarece documentarea — cu toate eforturile specialiștilor — mai prezenta încă lipsuri; ele se datorau descifrării anevoioase a picturilor și inscripțiilor șterse — în mare parte — de vreme.

Problema este reluată de Ernst Schubert, în lucrarea de față, sub un aspect nou. Privită de data aceasta, din punct de vedere istoricofilologic, cercetarea lui E. Schubert se întemeiază pe o serie de documente inedite furnizate de arhiva domnului din Naumburg. Așa după cum s-a stabilit prin lucrările anterioare, „Capela celor trei regi” este situată în partea de sud a domului din Naumburg și este atribuită episcopului Gerhard III von Gotz care a cîrmuit episcopia din Naumburg între anii 1409—1422. Teza urmărită de autor este stabilirea datării și originii celor trei scene (burgundă sau Germania centrală) care alcătuiesc pictura — cu caracter mai mult laic — a altarului capelei. Rezultatele acestei noi cercetări aduc următoarele precizări: „Altarul celor trei regi” exista înainte de prima atestare a documentelor edite (16 oct. 1416), întrucât a fost pictat o dată sau la scurtă vreme după ridicarea capelei în anul 1409 (data venirii episcopului Gerhard). Se poate afirma cu certitudine că el datează din deceniul al 9-lea al secolului XV. Deosebirile stilistice dintre cele trei scene ale altarului nu se datoresc participării mai multor pictori, ci influenței bur-

gundă, din regiunea Rinului, a Germaniei Centrale, sau a Italiei de nord exercitată asupra pictorului respectiv, considerat de autor unul singur pentru toate cele trei scene.

Deși problema descifrării și interpretării picturilor și inscripțiilor capelei din Naumburg comportă încă minuțioase cercetări, totuși lucrarea lui Ernst Schubert constituie o însemnată contribuție la elucidarea acestei teze. Cartea de față — de proporții reduse — prezintă o importanță deosebită atât pentru istorici, cât și pentru cercetătorii istoriei artei deoarece principiile care au stat la baza investigațiilor făcute de E. Schubert pot fi folosite de specialiști cu succes în studierea unor opere de artă de mare importanță, cu caracter similar.

A. I.

LIU KUO-CHUN, *Story of the chinese book*. Peking, 1958, 88 p. + 4 pl.

Deși de proporții reduse, *Istoria cărții chineze* scrisă de un specialist în problemă, profesor la Universitatea din Peking, oferă cititorului etapele esențiale parcurse de evoluția scrisului și a tiparului în China în decursul celor aproximativ 33 secole de existență. Lucrarea de față se înscrie în șirul multiplelor studii apărute în ultima vreme, dar ea are meritul, față de cercetările de un caracter mai general¹, de a pune în lumină istoricul dezvoltării tiparului la un anumit popor, progres legat de transformările social-politice ale societății respective. Și aceasta cu atât mai mult cu cât tiparul a avut o evoluție originală în China: apărut de timpuriu, în vremea în care cărturarilor europeni nici nu-și puseseră problema multiplicării mecanice a operelor, tiparul n-a cunoscut evoluția rapidă avută în Europa, datorită condițiilor în care invenția și-a făcut apariția.

¹ Marcel Cohen, *La grande invention de l'écriture et son évolution*. Paris, Imprimerie Nationale, 1958, 2 vol., dezvoltare a unei lucrări apărute în 1953 în Edit. sociales; L. Fevre & H. J. Martin, *L'apparition du livre*. Paris, A. Michel, 1958, 557 p.

Pornind de la primele mărturii scrise pe os (sec. XVI—XI î. e. n.), însemnări ale oracolelor, autorul definește ca primă însemnare istorică inscripțiile de pe obiectele de bronz de la sfârșitul aceleiași epoci, denumite *ming wen*, care desemnau apartenența sau comemorau o împrejurare semnificativă. Deosebit de interesante sînt inscripțiile pe piatră, care-și fac apariția în sec. III î. e. n., și care erau menite a oferi celor care voiau să aibă o copie proprie, obținută prin presarea materialului pe piatră, un text fără greșeli, așa-zicînd oficial. În acest fel s-au difuzat clasicii confucianiști, începînd cu textele sculptate în piatră de Academia națională din Loyang în sec. III. Materialele folosite pentru scris, înaintea hîrtiei și paralel cu aceasta, au fost bambusul lemnul și mătasea, care adeseori era variat colorată. Din această epocă nu au supraviețuit, decît texte ale lui Confucius, o colecție a proclamațiilor guvernamentale, *Chun Chiu* — analele statului Lu, cărți de ritual, dar se poate afirma, fiind seama și de faptul că dinastiile Șang și Chou întreprindeau cronicari însărcinați să înregistreze evenimentele importante și să păstreze arhivele, că această epocă inaugurează „răspîndirea cunoștințelor prin carte”. Dar cartea nu a avut o istorie lineară, simplă, ci a fost obiectul prigoanei obscurantiste și absolutiste a stăpînilor. În secolul II s-a urmărit o distrugere sistematică a cărților în vederea realizării „puterii centralizate”; patru sute de cărturari au fost arși de vii cu acest prilej. În secolul I î. e. n. se consenmează pentru prima oară întemeierea de biblioteci naționale, în care au intrat multe cărți scăpate de teroare, dar în mare parte deteriorate din cauza îngropării în pămînt; astfel a fost redactat primul catalog de biblioteci din lume, *Han Su Yi Wen Chih*. În același răstimp apar o serie de anale prețioase.

Un pas însemnat în vederea producerii în masă a cărților a fost hîrtia, inventată probabil de Tsai Lun la începutul sec. II, dar care, arată autorul, nu a făcut decît să perfecțeze metodele de fabricație ale muncitorilor. Răspîndirea hîrtiei este deosebit de interesantă: la anul 200 în Sinkiang, la 751 în Samarkand,

la 793 în Bagdad, la 900 în Egipt, la 1100 în Maroc, la 1150 în Spania, la 1276 în Italia. Adăugăm că din sec. XI hîrtia se folosea și în Bizanț, astfel că ea trebuie să fi intrat în Europa mai întîi pe această cale.

Datele privitoare la cărțile sub formă de suluri trebuie reținute cu atenție, întrucît ele fac parte din mijloacele de investigație modernă a manuscriselor, așa-numita „anchetă de tip orizontal”, care studînd toate manuscrisele dintr-o anumită epocă (caractere externe — materia, formatul, maniera, legătura, decorația etc. — și caractere interne), poate determina aspectele culturale principale ale respectivei epoci¹ (p. 36—45). Avîntul luat de munca copiștilor a înlesnit constituirea primelor mari biblioteci private, care ajungeau pînă la 30 000 de suluri (chuan).

Invenția tiparului, mai întîi fix în blocuri, se datorește incontestabil Chinei și ea poate fi fixată în sec. VIII, pornindu-se de la comanda pe care împărăteasa japoneză Șotoku o face pentru reproducerea sutrei budiste *Dharani*. Invenția trebuie să fie pusă pe seama experienței acumulate de mai mulți indivizi și „meritul revine grupului, nu individului”. Desigur numeroase practici au colaborat la descrierea aceasta, esențială pentru cultură, și nu este lipsit de interes faptul că în limba japoneză termenii folosiți în tipar și vopsitorie sînt asemănători; de altfel și în India exista din veacul VII practica reproducerii mecanice a chipului, în format mic, al lui Buđa². Tiparul a produs în anii următori numeroase exemplare și a îmbunătățit substanțial arta editorială. În sec. XIV apare tiparul în mai multe culori.

Cap. V este consacrat tiparului cu litere mobile și autorul sugerează că Europa a fost hotărît influențată de China (p. 58 seq), datorită contactelor prin intermediul orientului mijlociu, unde tiparul fusese adus de chinezi.

¹ Jean Irigoin, *Pour une étude des centres de copie byzantins*, în *Scriptorium*, XII (1958), p. 210—227.

² Yushō Tokushi, *Introduction to the study on History of printing in Orient*, în *The Japan Science Review*, Lit-Phil.-Hist., 1953, 4, p. 229—231.

Fie cruciadele, fie cunoaşterea răspînditei lucrări a primului ministru persan Raşîd-ad-đîn (sec. XIII), *Marea Istorie Universală*, unde se face o descriere sumară a metodei folosite pentru tipărirea cărţilor chinezeşti, au contribuit la răspîndirea acestei invenţii în Europa; „se pare, de fapt, că Gutemberg n-a făcut decît să aplice principiile chinezeşti la alfabetul german şi să aducă unele îmbunătăţiri tehnice” (p. 66). Dezvoltarea ulterioară a tiparului, adoptarea literelor de plumb şi succesul acestei invenţii se datoresc condiţiilor social-economice mai avansate ale Europei, care în acea epocă trecea dintr-o orînduire într-alta.

Tiparul a ajutat şi în China la progresul cultural, constituind un imbold pentru autori. S-au redactat astfel culegeri de documente vechi, în mii de volume (*chuan*), precum şi cea mai mare enciclopedie a epocii: *Yung Lo Encyclopaedia* (sec. XV), în 11 915 volume.

Tiparul modern a fost mai tîrziu „un mijloc de difuzare a scrierilor în care s-a combătut penetraţia imperialistă în China”. De la eliberare, cartea a cunoscut o dezvoltare nemaiîntîlnită pînă atunci. Faţă de cele 178 mil. exemplare din 1936, în 1956 se produc 1 786 mil.; pînă în noiembrie 1957 ediţia operelor alese ale lui Mao Tze-đun ajunsese la 11 mil. exemplare. Numai în 7 ani, din 1949 pînă în 1956 s-au făcut 16 309 traduceri din limbi străine. Mai mult, cartea ajunge astăzi în toate colţurile ţării.

„Cartea în forma ei actuală este rezultatul a 3 000 ani de experienţă, combinată cu realizările ştiinţifice şi tehnice ale apusului. Ea este un dar al oamenilor muncii, a căror activitate în decursul secolelor a făcut-o posibilă, pentru ca talentul şi munca aspră a vechilor scriitori să o păstreze, iar noi să ne bucurăm

de bogatul colorit al moştenirii trecutului” (p. 85).

Lucrarea se încheie cu un tabel sinoptic redînd etapele principale ale istoriei cărţii şi o listă a dinastiilor chinezeşti.

Studiul prof. Liu Kuo-Chun procură datele necesare cercetătorului istoriei universale, ca şi cititorului obişnuit şi contribuţia sa originală constă, în primul rînd, în bogăţia termenilor chinezeşti folosiţi şi a surselor documentare citate. Lucrarea pune în lumină şi vechimea preocupărilor istorice din China. Ea îngăduie în sfîrşit, unele comparaţii cu istoria cărţii în ţările româneşti, unde tipografia a rămas pînă în veacul XIX în mîinile puterii centrale întrucît „tipografia n-au fost nici a lu Antim nici a lu Dionisie, ci au fost a Domnului şi a ţării şi a mitropoliei”¹, şi a răspîndit un gen de literatură bine determinat; ca şi în celelalte ţări cu o orînduire asemănătoare, elementele înnoitoare au apărut mai întîi în manuscrise, care s-au perpetuat, paralel, pînă aproape în zilele noastre, ca mijloc de răspîndirea cunoştinţelor. Bogata literatură istorică s-a menţinut în această formă de-a lungul veacurilor şi greutatea de ordin social ca şi lipsa unui cerc mai larg de cititori, după cum se plînge Miron Costin², au împiedecat utilizarea deplină a invenţiei tiparului limitînd dezbaterile problemelor la un cerc restrîns de cărturari.

Privită în contextul său social-politic, istoria cărţii contribuie astfel la o mai bună cunoaştere a spiritului creator şi a istoriei popoarelor lumii.

Al. D.

¹ *Socotelile Braşovului*, în *Analele Academiei Romîne*, Seria II, XXI (1898—1899), p. 265.

² *Predoslovie la Viaţa lumii*, în *Opere*, Buc., E.S.P.L.A., 1958, p. 318.

Rubrica „Însemnări bibliografice” a fost întocmită de: L. Ştefănescu, I. Apostol, I. Oprea, A. Constantinescu, G. Maxudovici, S. Columbeanu, Tr. Ionescu-Nişcov, A. Ioachim, A. Constantinescu, C. Şerban, E. Frances, P. Simionescu, A. Rusu, Al. Duşu.

INTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 8
BUUREȘTI